

AZ
ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

15-16

AZ ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

15—16

BUDAPEST, 1959

Szerkesztőség:

PALLA ÁKOS, szerkesztő
Országos Orvostörténeti Könyvtár
Budapest, II., Török u. 12.

Szerkesztő bizottság: FARKAS KÁROLY az orvostudományok doktora, elnök (Budapest), tagok: MORELLI GUSZTÁV dr. ny. egy. rk. tanár (Budapest), DADAY ANDRÁS dr. egy. m. tanár (Budapest), NÉMEDY IMRE dr. egy. docens (Budapest), BENCZE JÓZSEF dr. főorvos (Szombathely), REGÖLY—MÉREI GYULA dr. kandidátus (Budapest), KATONA IBOLYA dr. főorvos (Budapest), HAHN GÉZA dr. kandidátus (Budapest).

Редакционная Коллегия

Аксш Палла редактор.

Государственная медицинско-историческая библиотека.
Budapest, II., Török u. 12.

Члены Коллегии: *Карой Фаркаш* профессор, председатель (г. Будапешт)
Густав Морелли, профессор (г. Будапешт). *Андраш Дадай*, доктор (г. Будапешт)
Имре Немеди, доктор (г. Будапешт). *Йозеф Бенце* доктор (г. Сомбатхей)
Дюла Мереи доктор (г. Будапешт). *Ибoля Катона* доктор (г. Будапешт)
Геза Хан доктор (г. Будапешт)

Redaktion:

A. PALLA, Redakteur
Medizingeschichtliche Landesbibliothek
Budapest, II., Török u. 12. Ungarn

Redaktionskommission: Prof. Dr. K. FARKAS, Vorsitzen-der (Budapest), Prof. Dr. G. MORELLI (Budapest), Dr. A. DADAY (Budapest), Dr. I. NÉMEDY (Budapest), Dr. J. BENCZE (Szombathely), Dr. Gy. REGÖLY—MÉREI (Budapest), Dr. I. KATONA (Budapest), Dr. G. HAHN (Budapest).

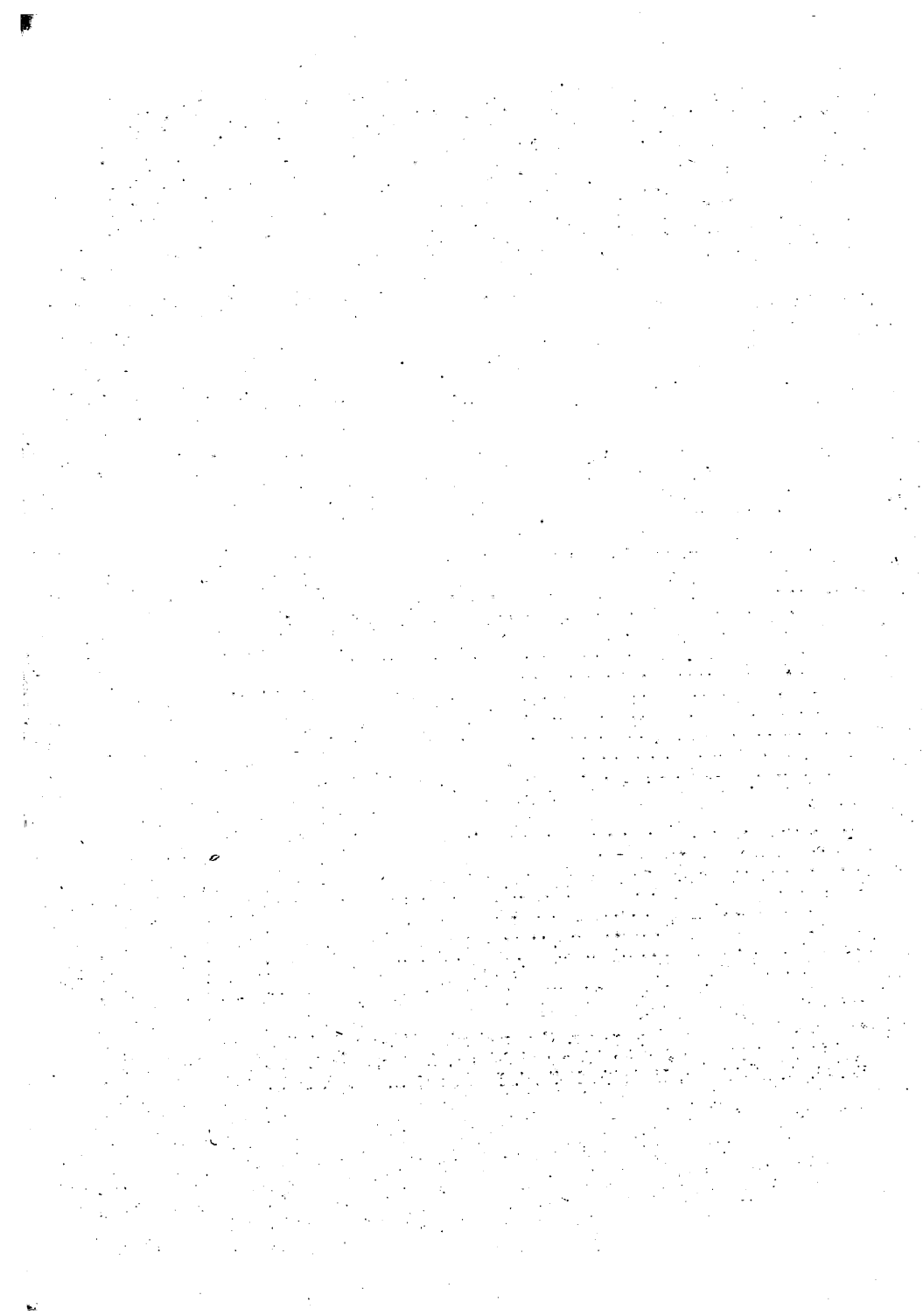
Board of editors:

A. PALLA, Editor
Library of the Medical History
Budapest II., Török u. 12. Hungary

Consulting editors: Prof. M. D. K. FARKAS, president (Budapest), Prof. M. D. G. MORELLI (Budapest), M. D. A. DADAY (Budapest), D. Pharm. I. NÉMEDY (Budapest), M. D. J. BENCZE (Szombathely), M. D. Gy. REGÖLY—MÉREI (Budapest) M. D. I. KATONA (Budapest), M. D. G. HAHN (Budapest).

TARTALOM

Prof. dr. Sós József: Högyes Endre	5
Prof. dr. Felix Boehnheim: Orvosok – ahogy Marx Károly látja őket	22
Dr. Farkas László: Sejtelmélet és dialektikus materializmus	45
Prof. dr. Miloslav Matousek: Az orvostörténet feladatai a szocialista országokban	57
Dr. Bíró Imre: A magyar szemészet fejlődése a XIX. században	63
Dr. Horánszky Nándor: Schwartz Ferenc és Schwartz Ottó jelentősége a magyar pszichiatria történetében	81
Dr. Stanislaw Sokół: Ungarn und Danzig in medizinischer Beziehung im XVI–XVIII. Jahrhundert	108
Géza Hahn, M. D.: Methodology of studying the connections between nations in the research of medical history. (With special regards to the Russian–Hungarian connections)	121
Dr. Liselotte Buchheim: A „hűskötés” az ó-egyiptomi gyógyászatban	127
Dr. Réti Endre: A hippokratészi filozófia	153
Dr. Mihóczy László: A hippokratészi corpus phthysiologiaja	183
Dr. Schultheisz Emil: Pythia thermái	203
V. dr. Waldapfel Eszter: Merci-Schoepf Ágost levele Kossuthhoz a magyar–olasz diplomáciai érintkezés tárgyában	215
Czeizel Endre: Merci-Schoepf Ágost és az 1848–49-es szabadságharc	218
<i>Adattár</i>	
Két érdekes levél a szabadságharc idejéből (1849. május 19. – 1849. június 14.) (dr. Varga Lajos)	238
Adatok Hirschler Ignác életrajzához (dr. Varga Lajos)	248
Levélváltás az esztergomi hercegrímás és az udvari főkancellár között Koránvi Frigyes tanári kinevezésével kapcsolatban	263
Orvosi emlékek Somogyból (dr. Frankl József)	273
Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához (Szamosháti Dániel)	277
<i>Könyvismertetés</i>	
Linnaeus Commemorated 1707–1957. Communication No. 103 from the National Museum for the History of Science, Leyden, 1957	283
Dr. G. A. Lindeboom, Haller in Holland. Delft, 1958	284

HÖGYES ENDRE

Írta: PROF. DR. SÓS JÓZSEF (Budapest)

Högyesről harmadszor emlékezünk az utolsó évek folyamán, 1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia Högyes születésének (1847. nov. 30.) centenáriuma alkalmából tudományos értekelést tartott. 1956-ban a budapesti Orvostudományi Egyetem halálának 50 éves évfordulóján egykori intézetében tartott emlékülést és most ismét foglalkozunk munkásságával. Ez pedig igen kevés egy ilyen sokoldalú, tevékeny és eredményes munkásélet tanulságainak levonására és a méltó megemlékezésre. Ritka ember az, aki műveinél és emberi sajátosságainál fogva is egyaránt lehet mintakép mint tudós is, mint ember is. Högyes eme nagszerű emberek közé tartozott.

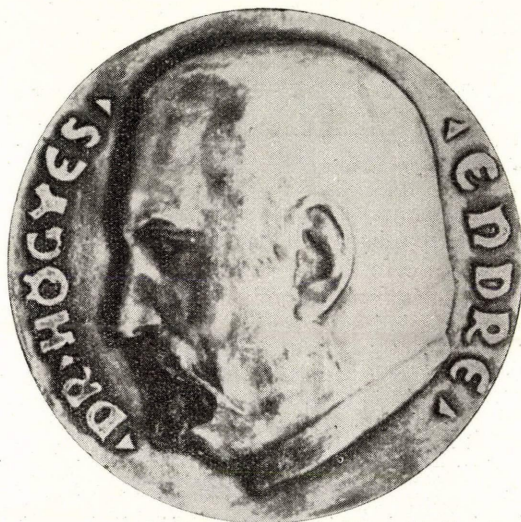
A tudomány véges és bizonytalan, vallják sokan, Victor Hugo szerint:

„A tudomány az igazság aszimptomája. Folyton közeledik feléje és sohasem éri el. Mindamellett nagy dolgokra képes. Akaratot, szabatoságot, rajongást, mély elmerülést, figyelmet, finomságot, erőt, türelmet a következtetésekhez, a jelenségek folytonos figyelését, a haladásért való lelkesedést feltétlenül, sokszor bizonyos vakmerőséget és hősiességet is.”

Mindebben Högyes (1. ábra) példája lehet a tudományos kutatónak. Nem foglalkozhatunk itt most egész életével és munkásságával. Úgy vélem, inkább a történelmi mozzanatok kiemelésével, mint dolgozatainak szakszerű elemzésével kell foglalkoznunk. Ezért két időszakot emelek ki életéből és igyekszem azokat ismertetni. Az egyiket ezzel a címmel jellemezhetem:

Balogh Kálmán árnyékában.

Högyest 1870 szeptemberében avatták orvosdoktorrá és ugyanekkor a Rókus kórházban lett orvos. 1871 márciusában azonban visszatért az egyetemre. Balogh Kálmán elméleti orvostani intézetébe, ebbe a kísérletes irányt képviselő intézetbe nevezték ki tanársegédnek. Ugyanebben az évben megszerezte Högyes az akkor még különálló képesítést, a sebészdoktori oklevelet is.

1. ábra. Högyes Endre, 1847–1906. Csucs Ferenc bronzérme

Balogh Kálmán mellett sokirányú, tág látókörű munkában vett részt. Annakidején Balogh tanszéke az akkor leghaladóbb irányt, a cellularpathológiát képviselte. Azonban Balogh már 1865-ben megjelent könyve (Általános Kór- és Kórjelzéstan) előszavában kifejtette, hogy a „szöveti alakelemek görcsöi fürkészése nem képezheti a kórtani bűvárakat nem továbbját”. Megállapítja, hogy eljön az idő, amikor a molekulárfizika és más természettudományok eredményeire fogjuk építeni kórtani ismereteinket. Balogh felfogásának megfelelően munkatársai alapos morfológiai

tanulmányokat végeztek és abból kiindulva tudtak funkcionális vizsgálatokat végezni. A metodikai tanulmányok így pár évig tartottak.

2. ábra. Balogh Kálmán, 1835–1888
Tanár Kolozsvárott 1863–67, Budapesten 1867–88

A Balogh-iskola ekkor a legtöbb oldalú, az orvostudomány minden kérdésére kiterjedő elméleti és módszertani ismeretet adott és követelt meg. Maga Balogh (2. ábra) dolgozott élettanon, ahol tanársegéd volt (1859), majd szövettanból lett magántanár (1862). 1863-ban Kolozsvárott az orvos-sebészeti intézet tanára lett és mint ilyen előadott élettant, kórtant, törvényszéki orvostant és végezte a prosector munkáját is. Amikor 1867-ben Bu-

dapestre hívták, még mindig a legsokoldalúbb tárgynak, az elméleti orvostannak a tanára. Csak 1872-ben szűkült némileg munkaköre, amikor a gyógyszerstan tanára lett és a kórtan előadását már csak helyettesként vállalta.

Ebben a légkörben, Balogh mellett, Högyes is sokoldalú lett. Balogh több száz munkája lázas úttörés közben készült és tanítványára érthetően hatott ez az élet és ez a munkaforma. Foglalkoztak az emésztés, a felszívódás, a gyulladás kérdéseivel, toxikológiával, ideg-izom problémákkal, általános kórtani folyamatokkal és számtalan részjelenséggel. Högyesre e szakmai területeken kívül az is hatott, hogy: „Balogh kezdeményező és kitartó, másokat is tevékenységre serkentő munkássága az orvosi kar reformkorszakának egyik főtényezője volt...” E mondattal jellemezte Högyes később (1891-ben) Balogh Kálmánt.

Balogh nagy alak orvostudományunkban. Révész Imre úgy emlékezett róla beszélgetésünk alkalmával, hogy, „... két végén égette a gyertyát...” Igen. Lázasan, lobogóan égett. De talán szüksége volt a magyar orvostudománynak erre az izzó, gyors életre. A kétszeres lánggal égés jobban világít és így lett Baloghnak nagy hatása egy nemzedékre és abból legkiválóbb tanítványára, Högyesre. Ne feledjük el azt sem, hogy alig pár évvel voltak ekkor a kiegyezés történelmi dátuma után. E kiegyezés a magyarság jelentős részéből nem váltott ki meglegedést, hanem – mert a bécsi kormány és az uralkodóház továbbra is igyekezett elnyomni a magyar szabadságtörekvéseket – a kuruckodásnak új formáját teremtetten meg. Ez részben romantikát kereső, sírvavigadó, nótázó érzésben került kifejezésre, részben pedig lázas tevékenységben amellyel meg akarták mutatni a hazai erőket. Művelődésben, és gazdaságban credményekkel igyekeztek a magyarságot előbbre vinni. E nemzeti érzés is egyik rúgója volt a Balogh-iskola aktivitásának.

Ezt a szellemet vette át Högyes is. Nyugodtabb vérmérséklete enyhítette ugyan harcos magyarságát, de munkája szempontjából ez további elmélyülést, még szenvedélyesebb aktivitást váltott ki.

Reményteljes fiatal tanársegéd, amikor Balogh a kórtan tanszék vezetésétől szeretne mentesülni. Érthető azonban, hogy 1873-ban még kevés Högyes munkássága a tanszék betöltéséhez. Más

nevesebb kutató nem akadt, és így 1873. okt. 15-i 173 767. sz. VKM leirat szerint nem volt beköltözhető az Általános Kór- és Gyógytani tanszék.

A következő (1874) évben munkássága eléri azt a mértéket, hogy a kar a kísérleti kórtan magántanárává habilitálja. E tárgykörben az első magántanár. Tevékeny és termékeny évek ezek. Ebből az időből főleg a veseműködésre vonatkozó munkái a kiemelkedők. Kimutatta a vesekéreg és velőállomány különálló keringését és a kanyarulatot csatornának szerepét a vizelet elválasztásában. Módszere szellemes, egyszerű és szemléltető. A nyúl veséjén ejtett metszésekkel a kivérzést és a véna lekötése után a hyperemiássá válást figyelte meg. E jelenségekből a velő és kéreg keringés jelentős függetlenségét kimondta és leírta. E kísérletek adták az alapot tanítványának, Korányi Sándornak a magyar vese-kutatási iskola elindításához.

1875. március 8-án kelt kinevezése a kolozsvári egyetemre, ahol a kórtani és gyógyszer-tani intézeteket kellett vezetnie. Helyzete nagyon nehéz volt és sokban hasonlított Balogh pesti működéséhez. Nemcsak egy szaktudományt tanított és fejlesztett, de úttörőnek, tudománypolitikusnak és a tudomány apostolának is kellett lennie.

Högyes nem engedte, hogy a mostoha körülmények akadályozzák munkáját. Akart dolgozni és dolgozott. Kolozsvárra kerülve egy ódon kolostorban kapott 4 szobát, összesen 112 m² alapterülettel, hogy ott két intézet munkáját – az általános kórtanét és gyógyszer-tanét teremtsen meg. Végzett orvos-asszisztensei a munka legkezdetén nem voltak. Ebben a helyzetben 5 medikust maga mellé véve, elkezdte a lehetetlennek látszó feladat megoldását. Bikfalvi Károly, Nappendruck Kálmán, Marschalkó Tamás, Lőte József és Kovács Lajos voltak munkatársai az úttörésben. A legmostohább, legprimitívebb helyzetből kerültek ki győztesen. Kolozsvárott kiépítették a magyar orvostudományt, amely eddig néhány kiváló tudós munkája nyomán még elszigetelt jelenség maradt és nem tudott kivirágozni. Högyes megjelenése után egy hónappal már az orvos és természettudományi társaság megszervezését indította meg. Munkássága nyomán hamarosan az addigi társadalmi Múzeum Egyesület tudományos egyesületté vált. 8

évig dolgozott Kolozsvárott. Ez a nyolc év a tudományos élet felvirágzását jelentette és megsabta évtizedekre a haladás útját. Kolozsvárott a tudomány Högyes hatása alatt társadalmi támaszt nyert.

A budapesti tanszék kérdését 1879-ben vették ismét elő. Felmerült az a terv is, hogy a sebészeti oktatást a kórtani alapok javítása révén fokozzák. Wágner József elnökletével Korányi Frigyes, Kovács József, Schulek Vilmos és Kézmárszky Tivadar tanárokból álló bizottság előterjeszti, hogy:

„óhajtandó, hogy alkalmas időben, midőn a viszonyok erre kedvezőbbekké lesznek, mint jelenben, az általános sebészeti kór és gyógytan számára külön betegosztállyal, és dolgozó helyiségekkel ellátott tanszék rendszeresíttessék.”

A budapesti visszatérés lehetősége még nem alakult ki. 1881-ben azonban a dolgozatai már annyira ismertek voltak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Högyes ekkor 34 éves, és már 6 éve professzor Kolozsvárott.

„Az általános kórtan sikeres műveléséhez kettő kell, úm. eléggé tágas és jól felszerelt intézet... nemkülönben a megfelelő személyzettel, ezenfelül pedig olyan tanár, ki addigi tudományos munkássága által annak tanújelét adta, hogy e tant kísérleti és demonstratív irányban tanítani, nemkülönben azt úgy észlelési, mint kísérleti alapon továbbfejlesztetni képes.”

A tárgyi feltételek biztosítására javasolták, hogy az intézet kapja meg az Újvilág utcai egyetemi épület I. és II. emeletének megüresedő 19 helyiségét. A személyi feltételekre pedig ezt írják:

„... azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e tanszéknek meghívás útján betöltését javasoljuk, arra Högyes Endre dr-t, a kolozsvári egyetemen az Általános Kórtan és gyógyszeratan ny. r. tanárát ajánlva.”

Ajánlásaként kiemelik Högyes személyiségét is, mert ő „ment minden feltűnési vágytól, s legnagyobb meglegedését a jól végzett munkában találja”. (Kari jegyzőkönyvekből idézve.)

1883. jún. 1-i jegyzőkönyv még nem sorolja fel a tanárok között Högyest, tehát kinevezése eddig még nem történt meg. A szept. 18-i jegyzőkönyv már mint távollevő tanárt említi. Közben tehát kinevezése megtörtént, de ő maga még nem érkezett meg

Högyeshez Högyes Endre úr
ú. r. tanárnak kiadatik, hogy
a fentvett körbenelani i. p. i.
több az átkatános és kiserlet
körbeni intézet végleges elhelye-
zését, majd Schenkauer József
ú. r. tanár úrnak is intéz-
késbe léve, tanulmányozni, s
eziránt javaslatot készíteni fe-
ves legyen, hogy ú. f. i. szeptember
elején alnököletés alatt tartandó
bizottsági ülésen tanácskozásai tár-
gját tárgyalja.

Budapest 1854. június 23

Balogh M.

Balogh

3. ábra. Balogh dékáni felszólítása Högyeshez az intézetek elhelyezése
ügyében

azaz egy az-egy ellenes. A kiegészítő szolgálók feladata lesz
az előbbi rendi szolgálók teendőihez. mint az általánosan ismert, hogy
mi által a mi szolgálók állomás rendeltetését inkább meg foghat felelni.

Mindezt alapszám azon alacsony kiegészítő járulék Nagyméltóságát
elő, hogy az általánosan Budapesti k. m. tudomány egyetemen általános
kísérleti intézet tanszéke mellett egy gyakornoki és egy szolgáló
kiegészítő szolgálók állomás rendelkezésére állhatván elrendelési melletti
társak.

Budapest 1884 Okt. 19

J. Högyes Endre a
az általános kiegészítő szolgálók ny. v.
társak.

5. ábra. Högyes kérvényének fogalmazványa, amelyben egy gyakornoki és egy kiegészítő szolgáló állást
kér a tanszék részére

társak számára állást kért a minisztertől (5. ábra). A kialakult új helyzetben 5 évig dolgoztak még együtt. Balogh volt előtérben, mint dékán éveken át. Högyes csendben, kitartóan munkálkodott. Balogh 53 éves korában kidőlt, 1888. július 15-én meghalt. Szükség volt tehát, hogy a tanítvány előlépjen és folytassa a nagy munkát, már csak azért is, mert Markusovszkytól is át kellett vennie az Orvosi Hetilapot, sőt Balassa hagyatéka, az Orvosi Könyvkiadó Társulat is vezetőt keresett. Högyes mindezt vállalta.

Ezzel kezdődött ismét egy korszak, amelynek ezt a címet adhatjuk:

Högyes szerkesztői kora, közéleti munkássága.

Högyes az 1889. jan. 6-i számmal kezdte meg az Orvosi Hetilap szerkesztését. Kiemeli a szerkesztőségi bejelentés, hogy a lap célja ezentúl is a Balogh Kálmán által megfogalmazott cél marad: „A hazai orvostudomány művelése köztünk és általunk.” E célból a gyakorlatra és kutatásra vonatkozó eredeti közlemények fogják benne az első helyet elfoglalni. Emellett a mindennapi élethez viszik közelebb a Tudományos Társulatok, Lapszemle, Könyvismertetések, Tárca, Heti Szemle és „Apróbb jegyzetek az orvosgyakorlatra” című állandó rovatokat.

Az első Heti Szemlében a fennforgó problémákat a következőkben tárta fel: szigorlati szabályzat revíziója, a magántanári (tehát tudományos) képesítés revíziója, az orvoskari épületek elavultsága, egyes intézeteknek más intézetek nyakán való tengődése, több tanszék hiánya stb. A fogtechnikusok működési joga (OH 1889. 75. lap). Törvényszéki orvosszakértői vélemények vitája (26. l.). Élelmiszerhigiénás problémák. Mintha mai Szemle volna! Hírekben közli, hogy ekkor határozta el a Főváros Középitési bizottsága a Rókus kórház avatag épületének lebontását és korszerű épület emelését. „E tervezet nem kerül ki a többiek sorsát”: – fűzi hozzá a szerkesztőség messzi előrelátással.

Semmi új a nap alatt – mondhatnánk a közmondássá vált ígét. Fodor József „Budapest vízműve” c. cikkében ekkor ír az elégtelen vízmű ellátásról. A lakosság vízpazarlását, a műszaki, gazdasági és egészségügyi szakértők ellentmondásait, az örökké csepegő, sőt csordogáló csapok tízezreit tárja fel (OH 1889. 14.).

Emiatt a víz ellátásában mutatkozó hibákat úgy sorolja fel, hogy nekünk a kései utódoknak azt csak ismételnünk kell.

Högyes szerkesztése így vitte az Orvosi Hetilapot a mindennapi élet közelébe. Harc volt az élet akkor is. Így az OH 1889. évi 19. számában a „Vegyesek” hírrovatában szerepel Schulek Vilmos levelező és Högyes Endre akadémiai rendes taggá választása. Ehhez szerkesztőségi jegyzetet adtak, amely kivonatosan a következő: „Némelyeket úgy látszik bosszant az ideai választások eredménye az Akadémiában” – és azok ígérik, hogy „szatírával fogják átadni a jövő nevetségének a halhatatlanokat”. A Magyar Tudományos Akadémia ekkor választotta elnökévé Eötvös Lorándot. Eötvös, Schulek, Högyes egy karban dolgoztak a természettudományok terén. Ez az Akadémián a természettudományos szakok nagy erősödését jelentette. Az Orvosi Hetilap 1889. 33. évfolyama 19. sz. 161. lapon szerkesztőségi Heti Szemlájében erről írja:

„Az ő kitüntetésével a természet és közvetve az orvostudományok nyertek ama nagy tudós testületben eddig még nem tapasztalt elismerést. Lánglelkű édesatyja a XIX. század uralkodó eszméi egyikének tüntette fel a természettudományt még azon időben, midőn a politikán kívül nálunk más tudomány iránt alig volt felkeltve valami érzék. Ez uralkodó eszméhez az Akadémia csak lassan alkalmazkodott ...

A természettudományok intenzívebb művelésében a nagyobb részvétel az akadémiai jövődöbéli működésének programjává kell hogy tétessék.”

Ez a szemlélet akkor harci kérdés volt és Eötvös az orvoskarból Högyesben kapott erős támogatót. A viszontválasz nem is késett. Amikor az üres gyógyszer-tani tanszékre a kar Högyest szerette volna áthívni, támadó cikk jelent meg Kovács József lapjában és rosszindulatúan kommentálta a tervet.

Ugyanekkor azonban a Magyar Tudományos Akadémia Högyest rendes taggá választotta és a Marczibányi-féle nagy jutalomban részesítette. Támadás és elismerés váltakoztak termékeny munka mellett (6. és 7. ábra).

A Hetilap szerkesztése közben időnként szerkesztői megjegyzéseit láthatjuk. Milyen aktuális pl. egyik lábjegyzete ma is:

II

Кинеша адект. аз арвидег кидимек а полукларга белдер
валі урнанын.

Jelen tanús előfeltevések a kórtani gyakorlatoknál minden ar-
any ideg hűdést követő kórmények kisérletig bemutatására, a kórtan-
eleveve ingeri nyúlókat. melynek árvízideg is ^{hízel} vestibuláris helyi motor
nyúlókat kórtanokhoz - a ~~motoros~~ ^{motoros} ~~nyúlókat~~ ^{nyúlókat} ~~nyúlókat~~ ^{nyúlókat} követőre kórményekhez co-
rellesem. ~~Az ingeri nyúlókat nyúlókat, nem a felvétel nem a felvétel, hanem~~
kórmények kórmények nyúlókat nyúlókat, - ~~de~~ a felvétel ~~de~~ a felvétel
nem hiány nem működik sem kórmények kórmények sem kórmények kórmények reflex inger-
levek, ^{ellenben} ~~a kórmények kórmények a kórmények kórmények a kórmények kórmények~~
is a kórmények felvétel kórmények kórmények kórmények a kórmények kórmények

Sonderabdruck aus dem XVIII. Bande der
Mathematischen und Naturwissenschaftlichen Berichte aus Ungarn.

NEUERE EXPERIMENTELLE DATEN
ZUR KENNTNISS DER REFLEXVERBINDUNGEN
ZWISCHEN OHR UND AUGE.

Vorgelegt der Akademie von Dr. ANDREAS HÖGYES, Prof. a. d. Universität
Budapest, ordentliches Mitglied der Akademie der Wissenschaften,
in der Sitzung vom 15. Mai 1899.

Aus „Mathematikai és Természettudományi Értesítő“. (Math. und Naturw.
Anzeiger. Band XVII. pp. 449—456.

Zu Beginn der achtziger Jahre (1880—86) hatte ich öfter Gelegenheit, der geehrten Akademie über jene Untersuchungen Mittheilung zu machen, welche ich theils noch in Klausenburg, theils schon in Budapest angestellt hatte, und welche bewiesen, dass zwischen den Gehörsnervenendigungen und den Augenbewegungen eine constante bilaterale Reflexverbindung vorhanden ist; auch jene Experimente führte ich schon damals an, welche auf die innere Einrichtung des Nervenmechanismus dieser Reflexverbindung Licht zu werfen bestimmt waren. Es stellte sich heraus, dass die je 6 Augenmuskeln mit den je 6 Nervenendigungen in den Ampullen der halbkreisförmigen Kanäle des häutigen Labyrinthes beider Ohren in gekreuzter Reflexverbindung stehen und dass die associierte Bewegung beider Augen durch diese bewunderungswürdige Einrichtung automatisch geregelt wird.

Die Methodik dieser Untersuchungen, welche ich in den Berichten unserer Akademie anfangs der achtziger Jahre ausführlich mitgetheilt habe, blieb den Fachgelehrten des Auslandes unbekannt; deshalb findet man in den, der deutschen, französischen und eng-

7. ábra. Högyes egyik német nyelvű dolgozatának első lapja 1899-ből

„... ismételve volt alkalmunk tapasztalni, hogy egyes íróink nem veszik maguknak azt a fáradságot, hogy a hazai literatúrát átnézzék...” Emiatt felveti hazai bibliográfia összeállításának szükségességét. (1891. évi 38. szám 477. lap.)

1891. évi első számában a „Tárcza” rovat végig tekintett az előző év orvostudományi eseményein. Mestermű a kis cikk, mert tökéletes képet ad egy oldal terjedelemben egy év eseményeiről és eredményeiről. Az év influenza-pandémiával kezdődött és a Koch-féle tuberculin védőoltás közzétételével és vitájának megindításával végződött. Közben itthon megalakult az Igazságügyi Orvosi Tanács, a Pasteur Intézet és a Fogászati Klinika. Berlinben nemzetközi orvoskongresszus volt. Egyidejűleg számtalan cikk dokumentálta a magyar eredményeket. Eseménydús esztendő volt orvosi szemmel nézve.

Ebben a nyugtalan magyar orvosi életben Högyes központi szerepet játszott.

Nem kívánom most e szereplés részleteit tovább ismertetni. Inkább összefoglalásul azt említeném még meg, hogy mi a helyzet Högyes életének és szellemi hagyatékának feldolgozása terén. Közvetlen elődeink elhanyagolták az emlékek átmentését. Azonban még így is van módunk sok mindent összeszedni. A rá vonatkozó orvostörténelmi munkában és emlékének ápolásában a pozitívumok eddig a következők:

1. Egykori intézetében kevés kézírata, több használt könyve és pár eszköze, használati tárgya megmaradt. Ez az anyaga egy kivilágítható szekrényben összeállítható kis Högyes-múzeumnak. Sajnos dolgozatai és könyvei jelentős része hiányzik. A meglevő anyag további szerzeményekkel alapja lesz a létesítendő Orvostörténelmi Múzeum értékeinek.

2. Az emlék ápolására az Egészségügyi Tudományos Tanács Högyes emlékelőadását és annak jutalmazására érdmet alapított. Az 1. ábra ennek a portré részét mutatja. Az emlékérmé kiadása ez évben történik először.

3. A harmadéves hallgatók körében a kórélettanból kitűzött Högyes-tanulmányi verseny rendezésével évente, most harmadszor keltjük fel a figyelmet iránta.

4. Hajdúszoboszlón a gimnázium nevét viseli és szülőházát emléktábla jelöli.

5. A Magyar Tudományos Akadémia 1960. évre egy tízíves kötet kiadását határozta el, amely három fejezetből állana. Az első rész életrajzi adatok és bibliográfia, a második a neurális kutatások és a harmadik a veszettséggel kapcsolatos munkák ismertetése lenne. Utóbbit Alföldy prof., előbbi kettőt én írom. A kötet mintegy 50 ábrát, részben kézíratainak fotomásolatát tartalmazná. Ezzel meg lehet menteni egy különben veszendőbe és feledésbe menő anyagot.

E pozitívumok mellett azonban vannak még további teendők. Sürgősen össze kell gyűjtenünk a Högyesre vonatkozó emlékeket. Élnek még sokan, akik találkoztak vele. Egyes családoknál talán levele, vagy más írása található. Bizonyára szerepel valahol egy-egy csoportos fényképen is. Baráti körébe több író tartozott, akiknek hagyatékában szintén lehet Högyesre vonatkozó adat. Mind ezt össze kell gyűjtenünk.

Végül az is helyes volna, ha a róla elnevezett utca sarkára ismertető táblát helyeztetnénk el, amely röviden méltatná, hogy ki volt ő. Ma sajnos már gyakori, hogy nevét Högyészre ferdítik, mert a nem messze levő ilyen nevű falura vezetik vissza az utca nevét is. Az egykori Pasteur Intézet falára is kellene emléktáblát helyezni. A több mint 35 000 ember kezelése és az, hogy az intézet jó munkájával önmagát feleslegessé tette, megérdemelne egy emléktáblát.

Orvostörténeti munkásságunkban ilyen akciók és eredményeik jelentik a gyakorlatot. Remélem, hogy az Orvostörténeti Szakcsoport tagjai orvosi multunk nagyjainak életét rendszeres vizsgálatokkal a jövő számára felfedik. Högyes emléke még nemzedékünk láthatárán van, fénye visszasüt. Közvetlenek az emlékek, ma még rögzíthetjük őket.

РЕЗЮМЕ

Эндре Хедьеш (1847—1906) — видная фигура венгерской медицинской науки, разработавший для антирабической прививки метод возрастающего разведения и оснований в Венгрии Пастеровский институт. Он первым (1880—1886) проследил путь одного рефлекса чрезвычайно сложного как функционально, так и морфологически — связи между глазом и внутренним ухом («Нервный механизм ассоциированных движений глаза»). В 1874 году Хедьеш стал первым в Венгрии приват-доцентом экспериментальной патологии. Его сотрудником был Калман Балог, занимавшийся в то время разносторонними исследованиями и ставший впоследствии его преемником. В 1875—1883 года Хедьеш был профессором патологии и фармакологии в Клуже (в тогдашней Венгрии) а затем с 1883 по 1906 год профессором патологии в Будапеште. Он был в продолжение 17 лет редактором и ныне самого распространенного венгерского медицинского журнала «Орвоши хетилап» («Медицинский еженедельник»). В 1881 году он стал членом-корреспондентом Академии Наук, а с 1889 года ее действительным членом. В предлагаемой статье речь идет о событиях в жизни Хедьеша в период между 1870 и 1890 годами и об обстановке при которой они происходили.

ZUSAMMENFASSUNG

Einer der Vertreter grossen Formats der ungarländischen Medizinwissenschaft: E. Högyes war es, der die Dilutionsmethode der Schutzimpfungen gegen Tollwut ausgearbeitet und das ungarländische Pasteur-Institut gegründet hat. Högyes verfolgt als erster restlos auf funktioneller und morphologischer Ebene, in den Jahren 1880—1886, eine komplizierte Reflexbahn: den Zusammenhang zwischen dem Auge und dem inneren Ohr. (Nervenmechanismus assoziierter Augenbewegungen.) Der erste Privatdozent der experimentellen Pathologie in Ungarn (1874) betätigte er sich als Mitarbeiter des damals vielseitige Forschungen durchführenden K. Balogh und wurde sein Nachfolger. 1875—1883 wirkte Högyes als Professor der Pathologie und Pharmakologie in Kolozsvár (Klausenburg — Cluj), nachher, von 1883 bis 1906 als Professor der Pathologie an der Universität Budapest. 17 Jahre hindurch war er Schriftleiter des in Ungarn auch heute meistverbreiteten Fachblattes „Orvosi Hetilap“ (Medizinische Wochenschrift). Seit 1881 korrespondierendes Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wurde er 1889 zu ihrem ordentlichen Mitglied gewählt. Die vorliegende Arbeit behandelt die Periode 1870—1890 seines Lebenslaufes, die Verhältnisse seines Wirkens in diesem Zeitabschnitt.

SUMMARY

Högyes (1847-1906) one of the great characters of Hungarian medical science, who worked up the dilutions method of vaccination against rabies, founded the Hungarian Pasteur-Institute. He was the first to follow a complicated reflex-source functionally and morphologically right through, the connection between the eye and internal ear. (Nerve-mechanism of the associated movements of the eyes.) Högyes became in 1874 the first honorary lecturer of experimental pathology in Hungary. He was the co-worker and later on the successor of Kálmán Balogh, who made extensive researches in those days. He was professor of pathology and pharmacology in Kolozsvár in the years 1875-83 and later on professor of pathology in Budapest between 1883 and 1906. He was the editor for 17 years of the Medical Weekly, which is the most wide-spread Hungarian medical scientific review also at our days. He was from 1881 correspondent - later on from 1889 ordinary member of the Academy. The publication recalls the event and circumstances of the life of Högyes, which happened between 1870-1890.

ORVOSOK

— AHOGY MARX KÁROLY LÁTJA ŐKET

Írta: PROF. FELIX BOEHNHEIM (Leipzig)

„Quand les médecins auront profondément compris tout ce que leur science renferme de grand, de beau et surtout d'utile, nonseulement aux malades, mais à la société entière; bien plus encore, quand ils auront éclairé le public sur cette vérité, c'est alors que leur profession prendra le rang qui lui convient, qui lui est dû, c'est-à-dire un des premiers dans la hiérarchie sociale...”

(Gazette Méd. de Paris 1848.)

R. P.

Az orvosi tudomány története az általános történelem tiszta és hű képét tükrözi vissza. A korai kapitalizmus keletkezése óta természettudósok és orvosok vezették a küzdelmet az egyház dogmáitól való megszabadulásáért. Sokuk előharcosai voltak a polgárság feudalizmus elleni küzdelmének. Gyakran üldözöttséggel, bebörtönzéssel, sőt életükkel fizettek ezért anélkül, hogy az általános történelemkönyvekben elnyerték volna az őket illető helyet. Ez annál sajnálatosabb, mert így hatalmas kultúrörökség analízismentes és a szakemberek – és még sokkal inkább a nép széles rétegei előtt – ismeretlen maradt. Emellett sok orvosi mű szolgáltatott anyagot klasszikusainknak, Marxnak és Engelsnek műveik megírásához.

Marx sok helyütt dicsérőleg nyilatkozik az orvosokról. Így írja egy helyen: „A politikai gazdaságtannal eredetileg filozófusok, államférfiak foglalkoztak ... elméletileg különösen és a legna-

gyobb eredménnyel orvosok, mint Petty, Barbon, Mandeville és Quesnay". Kik voltak ezek az orvosok?

Petty (1623–1687) Párizsban optikát és anatómiát hallgatott, különösen Vesalius tanítását. Később Londonba és 1648-ban Oxfordba ment, amelynek egyetemét két évvel korábban a parlamenti párt újjászervezte. 1650-ben az anatómia tanára lett ott, 1651-ben pedig az ír hadsereg tábornok-orvosává nevezték ki.

Petty már korán magára vonta a figyelmet, ez kitűnik a 24 éves fiatalember Boyle-hoz intézett leveléből.

Cromwell híveként sorsa az övéhez volt kötve. Az írországi földosztásra vonatkozó javaslatait elfogadták (1656). Oliver Cromwell halála után pártja elvesztette hatalmát. Pettyt, aki az országgyűlés tagja volt, 1659-ben megvesztegethetőséggel és sikkasztással vádolták.

Az ellene emelt vád hatására sem szenvedett csorbát tekintélye akadémiai barátai között. Nevét ugyanis sok más tekintélyes tudóssal együtt ott találjuk a Londoni Filozófiai Társaság alapítói között, amely az egyik hasonló oxfordi társaság utóda lett és az egyetemi város társaságánál sokkal szigorúbban volt megszervezve. Rendszeres gyűléseket tartottak. Feladata a „kísérleti bölcsélet” előbbrevitele volt.

A XVII. század végén úgy látszott, hogy Anglia az anarchia és a gyöngeség országa, holott valójában csak átmeneti periódusában volt.

Petty azok közé a kevesek közé tartozott, akik ezt a jellemvonást tisztán fölismerték s a Franciaország és Anglia közötti erőviszonyt helyesen ítélték meg. Megjövendölte, hogy Anglia Franciaországot túl fogja szárnyalni, mint tengeri és kereskedelmi hatalom és mint ipari központ egyaránt.

Főművének címe nem tagadja meg az orvost: „Írország politikai anatómiája” (1672).

Petty a papok kimondott ellensége volt: „A vallás akkor virul a legjobban, ha a papokat leginkább sanyargatják”. Sorompóba szállt a gondolatszabadságért, még az isteni ige, a bibliát illetőleg is. Így írt:

„By liberty of conscience is meant the liberty of professing any opinion concerning God, angels, good and bad, the souls of men and beasts, rewards and punishment after death, immense space and eternity; concerning the Scriptures, the truth of their copies and translations; as also of their history; with the authority of their doctrines precepts and examples: as also concerning the will of God revealed in any other way. But not concerning the lives, limbs, liberties, rights and properties of men in this world; nor extending to punish or reward any man for sin or not sin against God; leaving offences against the peace and commonwealth of the nation to the civil magistrate. Gods visible vicar and lieutenant and true representative of the people whether the same be in one more persons.”

Marx és Engels sok helyütt nagyrabcsülésüket fejezték ki iránta (lásd a fiziokraták jellemzését Engels Anti-Dühringjében). Marx arról beszél, hogy Petty kimerítően értekezik a „gazdasági csodakurákról” vagy más helyen a „tőle megszokott” remekelésről tesz említést. Sőt még a politikai gazdaságtan atyjának is nevezi és hozzáfűzi: „hogy egyszersmindenkorra megjegyezzük, klasszikus politikai gazdaságtanon William Petty óta minden olyan gazdaságtant értek, amely a polgári termelési viszonyok belső összefüggését vizsgálja, ellentétben a közönséges gazdaságtannal”.

Engels a „merész kézről beszél”, amellyel „Petty a politikai gazdaságtannak csaknem minden szférájába belenyúlt”. Hogy a pénz és áru komplikált viszonyát Petty milyen szemléltetően tudta ábrázolni, azt a következő idézet tanúsítja: „a pénz az állam testének csak hája, amely mozgékonyosságában éppen úgy akadályozza, ha túl sok van belőle, mint ahogy beteggé teszi, ha túl kevés van belőle”. Arról is beszél, hogy a munka árát mindig a szükséges élelmiszerek ára szabja meg, az átlagos bért pedig az, amire a munkásnak szüksége van ahhoz, hogy „éljen, dolgozzék és szaporodjék”.

„Treatise on Taxes and Contributions” című művében, amely 1662-ben jelent meg, Petty az áruk értékének nagyságáról tökéletes és helyes analízist nyújt. „Zseniális, még ha tévúton jár is”, mondja Engels róla. Egészen kb. a XVIII. század közepéig minden angol közgazdász akár pozitív, akár negatív álláspontot foglalt el, Pettyból indul ki.

Orvosi szempontból megemlítendő, hogy Petty sikra szállt a gyógyszerek kísérleti úton való vizsgálata érdekében.

Nem egyszer azt állítják, hogy a tudományos statisztika felfedezője. Ez azonban attól függ, hogy *Graunt* Petty részéről előtérbe állott személy-e vagy nem. *Graunt* neve Marxnál nem szerepel. *John Graunt* Petty bensőséges barátja volt. Ő a szerzője a halotti tanúsítványokról szóló természetes és politikai megjegyzésekről írott 1662-ben megjelent műnek. Ez a könyv tele van a legpompásabb megállapításokkal. *Graunt* utal az orvostudományi statisztika gyakorlati jelentőségére, ami már abból is kitűnik, hogy az első halandósági statisztikát 1592-ben Londonban eszközölték, amikor ott pestis járvány dühöngött, miután a városnak a ragály leküzdéséhez adatokra volt szüksége. Már ő az, aki arra utal, hogy a statisztikák nem lehetnek pontosak, ha az orvosi diagnózisok hamisak, ha pl. syphilit adnak meg a halál okául pestis helyett. *Graunt*, akit ma csaknem elfelejtettek, kétségen kívül nagyobb hírnévre szolgált rá, mint amilyennel az utókor adózik neki.

Hogy szociálhigiéniai szempontból milyen fontos ez a könyv, az már abból is kiviláglik, miszerint *Graunt* megállapította, hogy London népessége a vidékiek fölköltözése nélkül már akkor csökkent volna éspedig a „mértéktelen zabálás és különösen a házasságtörés és tiltott kéjalgés következtében”.

Aubrey, aki mindenre felfigyelt, biztosra veszi, hogy nem *Graunt* a halotti tanúsítványok szerzője. „But I believe and partly know that he had his hint from his intimate and familiar friend Sir William Petty.” Azonban senki, sem *Aubrey*, sem másvalaki nem tudja okát adni annak, miért tolta volna Petty az ő *Graunt* barátját előtérbe. Nekem úgy tűnik föl, hogy a stílus is annyira eltérő, hogy kevés a valószínűsége annak, hogy Petty a szerző, mikor maga Petty is *Graunt*ot dicséri a könyv szerzőjeként. Hogy ők ketten ezt a témát gyakran és behatóan megbeszélhették, azt magától értetődőnek kell tekintenünk, minthogy közöttük nemcsak baráti viszony állott fön, hanem érdekeit is közösek voltak, hiszen Petty „Five Essays in Political Arythmetick” című művében ugyanezt a témát maga is érintette és a népesedésről beszélve megállapítja: ennek a könyvnek a céljai is gyakorlatiak.

Petty pl. így számítja ki, hogy mennyi főiskolai hallgatóra van szükség és eszerint akarja korlátozni azoknak a számát, akiket egyetemi tanulmányokra bocsátanak. Itt van tehát az első terv az orvosok tanulmányainak irányítására.

Nem szabad említetlenül maradnia, hogy bizonyára Petty volt az első, aki a természet törvényeiről világosan beszélt, amelyek az emberi törvények és a népesség fejlődését szabályozzák. Ezek a természeti törvényekkel hasonlíthatók össze.

Kétszer volt szó arról, hogy Pettyt nemesi rangra emelik. Elutasította. 1687. december 16-án hunyt el a lábán elkezdett gangréna következtében.

Bernhard de Mandeville (1670–1735) Hollandiában született. Londonba költözött, ahol orvosi hivatásának élt. Híressé a „Méh-rege” révén vált, amely 1706-ban névtelenül jelent meg és 1726-ban fordították le először németre. Ebben az írásában a polgári erkölcsöt gúnyolta ki. Hasonlít a rajzoló Hogarth-hoz (1697–1764). A kultúra nevében dicsőítik a bűnt, amelynek azonban csak az uralkodó osztályok tagjai hódolhatnak, míg a szegényeknek, vagyis a munkásoknak a kötelességüket kell teljesíteniük. Az erkölcs arra való, hogy alá vessen minket az uralkodó osztálynak és az uralkodó osztály erre a célra találta is ki. Az erős számára az erkölcsi törvények nem léteznek. Arra hivatkozik, hogy Velencében, Nápolyban, Rómában, Spanyolországban a kurtizánok csoportja állam az államban és adófizetés ellenében jutnak engedélyhez, hogy iparukat gyakorolhassák.

A polgári erkölcs ostromozását egy idézet illusztrálja: „Az elvakult méhek megszerzik Jupiter bejegyzését ahhoz, hogy világukat úgy kormányozzák, hogy államukban a becsületesség váljék uralkodóvá. Ennek következménye: a jogászok elvesztik kenyérüket, a teológusoknak, orvosoknak, állami alkalmazottaknak és még a katonaságnak is kevesebb a dolga”.

A könyv befolyása korunkban is kimutatható. Még Shaw-nál is található a nagy szatirikusra utaló nyomokat, nem is említve a kisebb jelentőségű írókat.

Mandeville a továbbiakban az egyház visszaélései ellen fordul. A kereszt jele váljék a vigasz forrásává, ne lehessen visszaélni

vele úgy, hogy ördögöt kiűzzenek, betegségeket gyógyítsanak és csodákat tegyenek vele.

Nem lehet azon csodálkozni, hogy olyan ember, akinek ilyen nézetei vannak, nem volt kedvelt személy korának hatalmasai előtt, akár püspökök, akár laikusok. A könyv nyilvános botrányra vált. Berkeley szerint a „Méhrege” a „horrible thing ... to maintain that moral virtues are the political offspring which flattery begot upon pride”. A London Journal-ban 1723-ban gyalázó levél jelent meg róla. Franciaországban elégették a könyvet. Az egyik Lepzigben megjelent naptár „különösen botránykoztató angolföldi írásként” jellemzi. A bíróság kétszer foglalkozott a művel, megállapította, hogy a könyv káros.

Mandeville nem várt kortársaitól más ítéletet. Még azoknak az embereknek kárhoztató ítéletén sem csodálkozott, akik könyvét sosem olvasták. Hiszen egyértelműen és fesztelenül beszélt arról, hogy éhség és nemi ösztön tartják össze a világot, ezt pedig a nyárspolgárság természetesen rossz néven vette tőle. Táplálék nélkül egyetlen egyén sem élhet, éppen ezért a táplálkozás az első ösztön. A második a kényezet.

(„No creature can subsist without Food nor any Species of them (I speak of the more perfect Animals) continue long unless young ones are continually born as fast as the old ones die. Therefore the first and fiercest Appetite that Nature has given them is Hunger, the next is Lust.”)

Marx az idézett ítéletektől teljesen eltérő véleményen van. Mandeville-ről úgy ír, mint aki „végtelenül vakmerő és becsülétesebb a polgári társadalom nyárspolgáriás védelmezőinél”.

Mandeville, az orvos ugyanúgy ítéli meg kollégáit, mint ahogy ezt Paracelsus másfél évszázaddal előbb tette. Tudatlan, hiú, önző kuruzslókként ostorozza őket, akik előtt fontosabb a hírnév és a hiúság, mint betegeik egészsége. Arc kifejezésük komollyá, elgondolkodóvá válik, hogy tudatlanságukat elpalástolhassák. Szövegül szolgálhatna ez Hogarthnak az orvosok kigúnyolásáról szóló egyik legkiválóbb metszetéhez. Utánozhatatlan versekben gúnyolja őket úgy, hogy ezt Molière sem tudta jobban:

„Physicians valu'd Fame and Wealth
Above the drooping Patient's Health
Or their own Skill: The greatest Part
Study'd instead of Rules of Art
Grave pensive Looks and dull Behaviour,
To gain th'Apothecary's Favour;
The Praise of Midwives, Priests, and all
That serv'd at Birth or Funeral.”

Eltérően az orvos emberektől, a méhek nem használták azokat a gyógyszereket, amelyek szélhámós országokban szokásosak. Megelégszenek saját országaik termékeivel, minthogy az istenek nem bocsátanak az élőkre betegségeket a szükséges gyógyszerek nélkül.

„Tho Physick liv'd, while Folks were ill,
None would prescribe, but Bees of skill,
Which through the Hive dispers'd so wide,
That none of them a had need to ride;
Wav'd vain Disputes, and strove to free
The Patients of their Misery;
Left Drugs in cheating Countries grown,
And us'd the Product of their own;
Knowing the Gods sent to Disease
To Nations without Remedies.”

Más helyütt a következőképpen nyilatkozik Mandeville a kollégáiról:

„That a Man with small Skill in Physick and hardly any Learning should by vile Arts get into Practice, and lay up great Wealth, is no mighty Wonder; but that he should so deeply worl himself.”¹

Ez a gondolat akkoriban elterjedt az orvosok között. Az a tény, hogy a guajak, akkoriban a syphilis elleni gyógyszer, Amerikában fordul elő, fontos szerepet játszott abban a feltevésben, hogy ezt a betegséget Columbus hozta Amerikából Európába (l. R. Sauchez: Diss. sur l'origine de la malade. venér. Paris 1765).

„into the good Opinion of the World as to gain the general Esteem of a Nation, and establish a Reputation beyond all his Contemporaries, with no

other Qualities but a perfect Knowledge of Mankind and a Capacity of making the most of it, is something extraordinary... If a Man in his Lifetime should discover on the one hand such manifest Symptoms of Superlative Pride, and an insatiable Greediness after Wealth at the same time, and on the other no regard to Religion or Affection to his Kindred, no Compassion to the Poor, and hardly any Humanity to his Fellow-Creatures, if he gave no Proofs that he lov'd his Country, had a Publick Spirit, or was a Lover of Arts, of Books or of Literature, what must we judge of his Motive, the Principle he acted from, when after his death we find that he has left a Trifle among his Relations who stood in need of it, and an immense Treasure to an University that did not want it?"

Mandeville természetesen az egyetemekkel is foglalkozott. Teológiai tanárokból van elegendő, orvosokból azonban nincs.

„In the first place I would have near double the number of Professors in every University of what there is now... Pharmacy and Knowledge of the Simples are as necessary as Anatomy or the History of Diseases: It is a shame that when Men have taken their Degreem and are by Authority intrusted with the Lives of the Subject, they should be forc'd to come to London to be acquainted with the Materia Medica and the Composition of medicines, and receive Instructions from others that never had university Education themselves; it is certain that in the City I named there is ten times more Opportunity for a Man to improve himself in Anatomy. Botany, Pharmacy, and the Practice of Physick, than at both Universities together... unless there is a Charm in the word University, that inspires People with Knowledge. I am told that as for publick Dissections, Hospitals, Physick-Gardens, and other things that are necessary to the Study of Physick, a Man may meet with three times more Opportunity of improving himself that way in London, than either at Oxford or Cambridge'. Indeed the inefficiency of the Universities in this respect was notorious. In 1710 Uffenbach and Borrichius agreed that the anatomy school at Oxford was nox comparable to that at Leyden."

A tanárok kiválasztásánál nem volna szabad tekintettel lenni a pártállásra, a szülőföldre és a fajra. A hallgatóknak azt ajánlja, hogy csak olyan helyen tanuljanak, ahol a betegágy mellett folyik az oktatás, tehát kellő tekintettel vannak a praxisra is. A filozófia legyen az alap.

„It is true, that the Languages, Logick and Philosophy should be the first Studies in all the Learned Professions; but there is so little Help for Physick

in our Universities that are so rich, and where so many idle People are well paid for eating and drinking and being magnificently as well as commodiously lodg'd, that bar Books and what is common to all the Three Faculties, a Man may as well quality himself at Oxford or Cambridge to be a Turkey-Merchant as he can to be a Physician; Which is in my humble Opinion a great sign that some part of the great, Wealth they are possessed of is not so well applied as it might be."

Mandeville jó hazafi volt és ezért háborúellenes. „Hogy embereket harcoltathassunk, ahhoz legelőször arra van szükség, hogy ügyük igazságos voltáról meggyőzhessük őket. Ezután rá kell mutatnunk arra, hogy koruk, tulajdonuk, feleségeik és gyermekeik veszélyben vannak. Azután pedig tollakkal díszített sapkát adj nekik és különböztess meg a többiektől. A hadsereg egyik embere ügyelni fog az összes többiekre és sok százan közülük, akik mint egyedek tanúk hiányában gyávák lettek volna, bátran fognak küzdeni, attól való félelmükben, hogy a többiek megvetik őket. Azokat, akiket a küzdelemben megöltek, művészien meg kell siratni."

Hogy ilyen ember fellépett a szabadságért és az összes egyházak türelmetlensége ellen, az magától értetődik. A türelmetlenség a csálhatatlanságról szóló tannal együtt talán még megérthető a katolikus egyháznál, de nem a protestánsoknál. Ebben a vonatkozásban főleg Calvint támadja.

Quesnay (1694–1774) akkor alapozta meg hírnevét, amikor 1727-ben fellépett, még ismeretlen vidéki orvos létére, La Motte, a híres orvos és vele együtt *Sylvia* ellen. Ámbár sokan fölismerték, hogy utóbbinak az érvágásról szóló tézise hamis volt, mégsem akarta senki sem a párizsi orvost támadni; mert *Sylvia*, a párizsi fakultás tagja, gazdag és befolyásos volt. Azt tanította, hogy az érvágás háromszoros haszonnal jár: az evakuációval, a derivációval és a revulsióval. Eszerint az érvágás haszna a beavatkozás helyétől függene, amíg *Quesnay* kimutatta, hogy az érvágás helyének nincs jelentősége.

Amikor 1731. december 18-án a Párizsi Orvosi Akadémiát megnyitották, amelyet királyi rendelet a fakultással egy szintre emelt, *Quesnay* lett az állandó titkára. Az ülésekről szóló beszámolók

első kötetét ő szerkesztette és a bevezetést is ő írta hozzá, melyért általános dicséretben részesült, pl. Portal részéről:

„M. Quesnay est l'Auteur d'une excellente Préface placée à la tête des Mémoires de l'Académie de Chirurgie.”

Nagyra értékelt sebészeti művei (1730 Observations sur les effets de la saignée, 1736 Essai physique sur l'économie animale, 1749 Traité de la supperation, 1749 Traité de la gangrène) az érvágás kérdése mellett a gennyesedés és a gangréna kezelésére is kiterjednek, háborús tapasztalatokon alapulva, aminek tanulmányozására XV. Lajos háborúi nyújtottak alkalmat.

Fontosak a koponya sérüléseire vonatkozó vizsgálódásai, miközben különösen a lamina vitrea foglalkoztatja. Hangsúlyozta a trepanálás veszélytelenségét a koponyavarratok mentén. Rámutatott a trepanálás indikációjára a csontszú esetében.

Essei physique sur l'économie című műve számunkra, akik orvosok vagyunk, még ma is érdekes. Bevezetése azt mondja, hogy a praxis csak ingatag, homályos, tökéletlen ismereteket nyújt nekünk, amelyeket a kísérleti orvostudománynak, vegyészetnek, anatómiának stb. a révén kell elmélyítenünk. Az összes szakokat egybe kell vonni. A három életerő még ugyanazt a szerepet játsza nála, mint Galenusnál. A lélek nem hal meg a halál bekövetkeztekor:

„Non- seulement ces connaissances & ces réflexions, nous désignent une existence, une vie future; mais elles nous en assurent encore la réalité; plus que nous savons que la mort ne détruit point les substances; notre âme existera donc après la mort? Mais quel doit être son état; nos propres lumières nous l'indiquent; elle a mérité ou démérité, elle doit donc jouir de la récompense, ou subir la peine, qu'une justice éclairée & inévitable doit prononcer & exécuter?”

Tehát Servet és mindenekelőtt Descartes tanítása nem befolyásolta. A háromszoros Spiritus tanát Servet kettőre és Descartes egyre vezette vissza. Ezzel szemben Quesnay a régi fejtegetéshez tartja magát:

„L'esprit naturel qui se formoit dans le foye; il étoit fourni par la partie la plus subtile du sang & il animoit le sang dans les veines; l'esprit vital qui se formoit dans le cœur, qui animoit le sang artériel & qui étoit

fourni par l'esprit naturel & par l'air que nous respirons; enfin l'esprit animal qui étoit formé dans le cerveau qui étoit formé repandu dans les nerfs, avec l'âme sensitive pour donner à toutes les parties le sentiment & le mouvement & qui étoit fourni par l'esprit vital & par l'air qui s'insinuoit par le nez dans le cerceau."

Ezzel függ össze, hogy Quesnay a vérkeringés fölfedezésének tudományos értékét fölismerte ugyan, azonban gyakorlati jelentőségét nem:

„La découverte de la circulation, a répandu de grandes lumières dans la Physique de l'Economie Animale; mais elle a causé un grand désordre dans la pratique de la Médecine. Ceux qui ont demandé si on guérissoit plus de malades depuis que l'on connoissoit la circulation du sang que lorsqu'on l'ignoroit, auroient été bien surpris, quoique peut-être déjà peu prévenus eux-mêmes en faveur de cette découverte, si on leur avoit appris que la Médecine en a été beaucoup plus incertaine & beaucoup plus dangereuse."

Ezzel szemben legtöbb kortársánál sokkal tájékozottabbnak bizonyult a megtermékenyítés jelentősége tekintetében. Tojás és mag egyesülése:

„va féconder l'oeuf, qui est le germe, ou le point vivant qui contient les premiers rudimens de l'Animal & qui se laisse apercevoir assez sensiblement dans les œufs & surtout dans ceux des Oiseaux..."

Amit mint orvos cselekedett a nemzetéért, az nem elégitette ki. Így lett nemzetgazdász és a fizokrácia megalapítója. A földművelés problémái ifjúkora óta érdekelték. Emellett jó megfigyelő volt, és később vidéki orvos korában megismerkedett a parasztok nyomorával is. Pont dr. még élete folyamán „un homme de génie le plus vigoureux”-nek nevezte. Igazi humanistaként azt tanította, hogy kezdetkor minden ember egyenlő.

Az egyik Quesnayról írt dicsőítő költemény Voltaire-rel hasonlítja össze:

„et lui aurait pu dire comme Voltaire
Tous les goûts à la fois sont entrés
Dans mon âme."

Marx és Engels nem győzik dicsérni. Engels kimerítően vázolja tanításait, különösen nagyhírű táblázatait, amelyeket Marx elég értékesnek tartott arra, hogy átdolgozza őket. „Gazdasági táblázatai kétségkívül a legzseniálisabb ötletnek „számitanak”, amellyel a politikai gazdaságtan eddig adós maradt.” Marx a Tőke II. kötetében összefoglalja tanítását és a fiziokrata rendszert úgy jellemzi, mint amely „a kapitalista termelés első módszeres összefoglalása.”

Engels utal arra, hogy Quesnay annyira befolyásolta korát, hogy Mirabeau közgazdasági nézeteiben voltaképpen fiziokratának volt tekintendő. Az 1789-es alkotmányozó gyűlés első közgazdasági szaktekintélye volt, ez a gyűlés gazdasági reformjai során a fiziokrata tételek zömét az elméletből a gyakorlatba ültette át különösen akkor, amikor a földbirtok által „ellenszolgáltatás nélkül” elsajátított netto terméket, a földjáradékot erős adóval sújtatta. Quesnaynek a földművelésről szóló közléseihez hasonlóan Mirabeaunál is „L'ami des hommes” c. művében ez foglalja el a legtöbb helyet.

Barbon-ról azt olvassuk Marxnál: a változó tőke viszonylagos nagyságának progresszív csökkenéséről szóló törvényt néhány „kiváló közgazdász” inkább megsejtette, mintsem hogy fölfogta. „A legnagyobb érdem *John Barbone*”, ámbár az állandó tőkét a fix tőkével, a változót a cirkulálóval keverte össze. A használatos orvostudományi lexikonok nem említik meg őt (kivéve a Petty tárgyáló Pasquier, Paris 1903).

Még két orvosról kell beszélnünk *Coward*ról és *Hartley*ről. Marx (Engels-szel közösen) azt írja: „Ahogyan Hobbes a baconi materializmus teizmus előnyeit, úgy semmisítette meg Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley stb. a Locke-féle szenzualizmus utolsó hittudományi sorompóit. A teizmus, legalább is a materializmus számára nem más, mint kényelmes és hanyag módja annak, hogy a vallástól megszabaduljon.”

William C. Coward (1657–1725) a lélek halhatatlanságáról szóló tan ellen írást adott ki. Művének cretnek volta miatt elítélték és nyilvánosan elégették. A nagy Haller idézi őt.

David H. Hartley (1705–1757) először a cambridge-i Jesus College-ben hittudományt hallgatott, tanulmányait azonban abba-

hagyta, minthogy azok felfogásával, nézeteivel szemben állottak. Majd az orvostudomány felé fordult. Az emberről szóló könyve több angol kiadást ért meg, németre és franciára is lefordították. A képzetek társításáról szóló tana szerint minden szellemi tevékenységet lényegében a központi idegrendszer anyagi folyamataira lehet visszavezetni, mégpedig az idegekre és agybéli változásokra, amelyeket külső tárgyakként az érzékekre gyakorolt benyomása vált ki. Ő tehát elismerte a külvilág realitását, kortársával, Berkeley püspökkel ellentétben, akinek könyve 1710-ben jelent meg.

Nem kisebb személy, mint Herder dicsérte az általa ismertetni kívánt könyvet (Pistorius fordításában 1772-ben). A fordító azonban az első részt, a képzettársítás elméletét kihagyta. „Német nyelvvezete minden tekintetben gyalázatos...” Reid és különösen Stewart „metafizikai románcnak” tartják és elutasítják Hartleyt a zseniális gondolkozót, bár tanítása azon az egyetemen, amelyet látogatott, oktatás tárgya volt.

Marx és Engels még számos olyan orvost dicsér, akiket egyetlen orvosi lexikon sem említ, ámbár mindegyikük többet tett a munkások jogainak elismeréséért, életfeltételeik megjavításáért, mint nem egy „nagyság”, akinek nevét – nem ritkán jogtalanul – valamilyen különös fölfedezéssel hozzák összefüggésbe. Azokra a gyári orvosokra gondolok, akik Angliában a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán olyan örvendetes szerepet játszottak a törvénytervezetek benyújtása során.

Nincs abban semmi csodálatos, hogy ezekkel a problémákkal behatóan éppen orvosok foglalkoznak. A szegénysorsúak nyomorát bármely más hivatásnál, tanítónál vagy lelkésznél is jobban ismerték. A méltatlanság leginkább a szegény embert éri. Akár a rossz termés, akár a háború következményeiről van szó: ő szenved a kellő táplálkozás hiányától, a rossz lakásviszonyoktól és a hiányos ruházkodástól. Úgynevezett normális körülmények között sem élt sokkal jobban, vagyis akkor sem, ha a termés nem volt rosszabb, ha nem pusztította el a háború az országot. Ennek következtében ellenálló erejük sokkal kisebb volt, mint a gazdag emberé. Mindezt megfigyeli az orvos, aki azt is fölismeri, hogy „jótékonyosság” nem képes a rossz megszüntetésére. Így láthatjuk,

hogyan törekednek haladó orvosok minden korban arra, hogy szegény betegeik helyzetét megjavíthassák.

A politikai és az orvosi hivatás nem két független vagy párhuzamosan haladó érdekkör. A politikai szempontból is aktív haladó orvosok egységes, erős személyiségek, akiknél a két fogalom kölcsönösen befolyásolja egymást. A fentebb jellemzett orvosok nem a politikán keresztül jutottak orvosi hivatásukhoz, hanem gyakorló orvosi mivoltuktól a politikához. Jelszóként Merciernek, a XVIII. század egyik ismert írójának egyik mondatát választhatnók: „Lelkiismeretemet azzal nyugtathattam volna meg, hogy azokat a hihetetlen állapotokat, amelyek ellentmondanak minden emberiségnek, ostromoztam; azonban ezek az állapotok is még mindig fennállanak.” A járványok és az éhség megfigyelése fölrázta őket és politikai meggyőződésük forrásává váltak, ahogy annak tiszta és szép kifejezését *Virchow*-nál megtalálhatjuk: „Majd hivatalos megbízatásból, majd az események véletlene folytán, majd jelentős események láttára önkéntes elhatározással oda jutottam, hogy bonyolult problémák egész sorát tanulmányaim tárgyává tegyem . . . A legsúlyosabb járványok hosszú sora játszódott le a szemem előtt. Kemény csapásokat, amelyek egész népességeket sujtottak, kellett hivatalos beszámolóim minőségemben kifürkésznem. Háború, éhség, és dögvész voltak szemlélődésem tárgyai. Ezek a tanulmányok döntő befolyást gyakoroltak arra az állásra, amelyet a nyilvános életben elfoglaltam. Ezek voltak azok, amelyek engem a gyakorlati politika területére vezettek.”

Az üzemi orvosok, valamint az angol kormányzat szakértő orvosi tanácsadói sorából sokan elég becsületeseek voltak, hogy a szegényebb lakosság állapotát a valóságnak megfelelően, kendőzetlenül foltárják. Közülük sokan voltak kiváló orvosok. Néhányukat nevezzük meg.

Sir John Simon (1816–1904) a jogtudomány tiszteletbeli doktora volt az oxfordi, cambridgei és edinburghi egyetemen. A londoni városi tanács a városi tisztí orvost újonnan létesített hivatalát bízta rá. 1872-ben a müncheni egyetem tiszteletbeli doktorává választotta.

Mint a magántanács (Privy Council) orvosi tanácsadója és „A közegészség ápolása” c. folyóirat kiadója, Sir John Simon hivatalosan rámutatott arra, hogy a munkások nem tudták azt elérni, hogy a gyáros a munkát, „amennyire az tőle függ, minden elkerülhető és az egészségre káros körülménytől” megszabadítsa. Rendkívül sok munkás és munkásnő életét most „haszontalanul gyötri és megrövidíti az a véget nem érő pszichikai szenvedés, amelyet pusztán foglalatosságuk idéz elő.”

Sir John Simon a kormányt vádolja, amikor így szól: „Általában szólva Angolországban a visszasságok ellenőrizhetetlenek.” 1866-ban keltezett jelentése azt mondja: „Ámbár nyilvános álláspontom kizárólag orvosi, a legközönségesebb emberiesség nem engedi, hogy ennek a rossznak a másik oldalát semmibe vegyem.” Leírja azután azokat a viszonyokat, amelyek között a gyermekek fölnőnek és ezt „becstelenségben való keresztelésnek” („Baptism into infamy”) nevezi.

A szülők és a gyárosok kapzsisága embertelen bánásmódban részesíti a gyermekeket. A gyermekek védelmére hozott törvényeket a gyárosok nem veszik tekintetbe. London legjelentősebb orvosai tanúskodtak az alsóház előtt, a legvilágosabban és a legkevésbé félreérthetően *Frederick John Farre dr.* (1804–1886) a növénytan és a *materia therapeutica* egyetemi előadója és közkedvelt londoni orvos volt, nyilvános jelentésében mutatta ki, hogy az anyák a gyermekeiket elhanyagolják a munkájuk miatt. Minthogy a gyermeknáthaláz nem lépett föl, az anyák gyermekeiket ópiumszármazékokkal etették, hogy távollétükben nyugton maradjanak. Mákvirág formájában adták szopogatásra nekik. Az anyákat a szükség kényszerítette minden országban, hogy ezt megtegyék.

Farre dr. pontosan levonta a végső következtetéseket: A halál minden formájában elhárítható. A gyári munka következtében beálló halált minden időelőtti halál „egyik legkegyetlenebb módszerének” kell tekinteni.

„Legislation is equally necessary for the prevention of death, in any form in which it can be prematurely inflicted, and certainly this must be viewed as most cruel mode of inflicting it.”

A fölfogás lényegében még ma sem más, ahogy ez Roessle egy, az 1931-ből származó munkájából kitűnik, amelyben a következőképpen fejezi ki magát: „Olyan megfontolás ez, amely mindig újból, különösen az öregedés kérdéseinek tanulmányozása során, rámerőlteti magát, hogy a ma a nagy járványoktól mentes emberek közül milyen kevesen halnak meg igazán természetes halállal, vagyis normális elaggulási tünetek között az őket szervezeti-leg vélhetően megillető kor elérése közben.”

Marx „korszakalkotónak” nevezi *Henry Julian Hunter* általános beszámolójelentését a munkáslakásokról, a városban lakó munkásokról szólót pedig „mesteri”-nek. Meglepő volt az eredménye az Északi-tengerpart néhány tisztán földművelő körzetében végrehajtott gyermekhalandósági vizsgálatnak, mely majdnem elérte a legrosszabb gyárkerület adatait. *Julian Hunter* dr-t megbízták ennek a problémának a kivizsgálásával. Megkérdezte a körzet 70 gyakorló orvosát, akik mindnyájan ugyanazon a nézeten voltak: a vidéket „szanálták”, vagyis a mocsarakat kiszárították és ezzel fölszámolták a maláriát és most „újból megjelent itt... a rejtett gyermekgyilkosság és a gyermekeknek ópiumszármazékokkal való kezelése.” Az angol jelentés ugyanis megállapítja, hogy „az ópiumszármazékok eladásának előmozdítása... főcélja néhány vállalkozó szellemű nagykereskedőnek.” Ópiumszármazékok ugyanis a „legkeresettebb” cikkek. Cscesmők, akik ópiumszármazékokat kapnak nyugtatóként, „kis majmokká zsugorodnak össze”. Marx hozzáteszi: „Láthatni, hogy India és China hogyan bosszúlják meg magukat Angolországban.”

Pearson intézeti orvos nyilvános jelentésében fölháborodását fejezi ki, amely mindig újra elfogja, valahányszor „ezekre a szegény gyermekekre pillant, akiknek egészségét fölládozzák, hogy szüleik és munkaadóik kapzsiságának szolgálganak.”

Meg kell továbbá említeni *Edward Smith* dr-t (1818–1874), ki rendkívül tehetséges higiénikus volt, a táplálkozással és különösen a legszegényebbek táplálkozásával foglalkozott. Legismertebb munkái a fogházi ellátásról szóltak. Az amerikai polgárháború következményeképpen Angliában jelentkező pamutkrízis folytán beállott fokozott munkanélküliség alatt megfigyelte, hogy a gyermekhalandóság csökken. Ennek az először paradoxnak lát-

szó ténynek nagyon egyszerű a magyarázata. A munkásnők elbocsátása következtében az anyák újból szoptatni kezdték csecsemőiket, ahelyett, hogy ópiummal mérgezték volna őket. Az a hivatalos jelentés is tőle származik, amely szerint a selyemszövő, varrónő, kesztyűkészítők, harisnyaszövők még abban a táplálék-mennyiségben sem részesülnek, amely „éppen elegendő volna az éhséggel kapcsolatos betegségek elhárítására.” Följegyezte továbbá, hogy három grófságban a lakosság általában nem kap elég fehérjét. A fontos jelentésből Marx azt a végső következtetést vonta le: Anglia leggazdagabb vidékeinek földművelést űző lakossága általában a „legrosszabbul táplált”. De a földművelő napszámások még mindig „jobban tápláltak, mint a londoni ügyes kézművesek hatalmas tömege.”

Edward Headlam G. Greenhow (1814–1888), a kiváló orvos és szociálhygiénikus különböző, a bányák és fogházak egészségügyi állapotának vizsgálatára alakult kormánybizottságok tagja volt. Jelentésében megállapítja, hogy a munkaidő megrövidítése fokozottabb intenziválással jár együtt. Más érdekes orvosi munkák mellett írt a hasmenés okairól az egyes városokban, a vér megbetegedéseiről és a különösen extrém tüdőbeteg-halandóságú körzetekről, tekintve, hogy érdeklődése általában a tüdőbetegségek felé fordult. 1875-ben ő tartotta a Croonian-főolvasást. Ez nagy megtiszteltetést jelentett. Figyelemreméltók a fiatal gyermekek rendkívüli halandóságáról szóló munkái. Marx „csodálatraméltó jelentés”-nek tartja a tüdőbetegségek halandóságáról írt művét.

Angliában egészen 1860-ig szokásos volt az élelmiszerhamisítás. *Arthur Hill H. Hassall dr.* (1817–1894) az univerzális szellem, számos munkát adott közre az anatómiáról, és a fiziológiáról, a patológiai anatómiáról, az egészségügyről és a hivatalos orvostudományról, a vegyészetről, a növény- és állattanról. Legfontosabb közleménye az egészséges és beteg emberi test mikroszkópikus anatómiájáról szólt, amely több angol kiadást ért meg és németre is lefordították. Wight szigetén ő alapította a kir. nemzeti kórházat 130 beteg számára, amely azáltal tűnt ki, hogy minden betegnek saját szobája volt. Az ágyak déli fekvésű szobákban álltak. Ezekhez járult még 2 nappali helyiség a ház valamennyi betege számára. Érdekes és lényeges, hogy Hassall mindjárt a

tuberkulózis bacilusának fölfedezése után gyakorlati profilaktikus következtetésekre jutott.

Közleménye olyan eredményes volt, hogy az alsóház az ételek és italok hamisításának megakadályozására törvényt fogadott el:

„it was suggested in 1881, that a company which would guarantee the purity of all articles they manufactured, would meet a want and prove a great success.”

1893-ban Hassal érdekes önéletrajzot bocsátott közre. Szemléltetően írja le benne, hogyan fedte föl a kereskedők csalásait:

„The exact mode of proceeding adopted in the case of each Report was as follows: selecting some suitable locality Mr. Miller and I used to sally out from time to time, usually in the evening, often on Saturday nights, in all weathers and at all seasons of the year; we were provided with a bag to receive the samples paper and ink. Sometimes we entered the shop together, but more often I told Mr. Miller what to buy and he made the actual purchase, while I was watching closely all that took place, so that I might be, if needed, a competent witness. On leaving the shop, the name of the vendor, the date and cost of the purchase, together with our initials were at once inscribed in ink on the wrappers of the packages and it was the fixed rule, that no second purchase should ever be made until alls these formalities had been carried out. . . . But before any satisfactory examination of the samples could be made, it was necessary that the structure and microscopical characters of the vegetable substances themselves in their pure state, both as a whole and when ground and reduced to powder, should be studied and delineated; that they should be submitted if necessary to chemical analysis and that the probable adulterants of each article should be in succession subjected to similar scrutiny and analysis. Thus it was, that the foundation was laid, on which the determination of the question of the purity or otherwise of the articles to be reported upon, could be safely and surely based.”

Az eredményeket 1851 január és 1854 december hó között a „Lancet” publikálta. Italok, élelmiszerek, fűszerárúk, dohány kerültek vizsgálat alá. Vádját a Crosse & Blackwall, közismert cég képviselői megerősítették.

Az orvosok harmadik csoportjában foglalkozott Marx azokkal, akik a politikai életben aktíve részt vettek. Elsőnek *Kugelman*-nal¹ (1830–1902). Az I. Internationale tagja volt. Marx október

12-én egyik levelében „legitimebb barátjának” nevezi „Németországban”. Hiszen egymaga többet tett könyvéért a „Tőkéért”, mint egész Németország együttvéve.

A Kugelmanhoz írt leveleket Lenin olyan fontosaknak tartotta, hogy 1907-ben előszót írt a gyűjteményhez. Ezen levelek jelentőségét a többi között abban látja, hogy Marx az általános gazdaságtan elleni polemikus megjegyzéseiben „itt rendszeres szabotossággal” fejt ki fölfogását az ún. „munka”-értékelméről.

Egyik észrevételében (1868. márc. 6.) Marx a csupán 9 évvel később megjelenésre kerülő Anti-Dühring tartalmát is előre közli.

Egyébként Marx az értékforma egy második leírását is megírta, minthogy Kugelman meggyőzte Marxot, amikor a kefelevonatokat együtt olvasták át, hogy a legtöbb olvasó számára „az értékformának még inkább dialektikus fejtegetésére” van szükség.

Marxnak Kugelmanhoz intézett leveleiben természettudósokra és orvosokra vonatkozó egész sereg értékes megjegyzésre bukkanunk. Marx ezért Kugelman barátjának olvasmányul ajánlja Moizinnak a fiziológiai orvostudományról szóló művét, mint olyan orvosét, aki 1871-ben részt vett a párizsi kommunben és akit a versaillesi csapatok meggyilkoltak.

Marxnak és még Engelsnek is elutasító magatartása *Virchow*-val szemben közismert. Az egyik 1868. április 17-én kelt, kissé érthetetlen levélben (Kugelman-nak ezt megelőző levele hiányzik) Marx a „modorosságról” beszél, amellyel a cellulárpatólógiáról szóló mű íródott. Itt kerüljön megemlítésre a Darwinről és Malthusról szóló 1870. június 27-én kelt rendkívül fontos levél. „Ez a természeti törvény (a darwini kifejezés ebben az alkalmazásban pusztán frázissá válik) a „struggle for life”, a „küzdelem a létért” frázisa és ennek a frázisnak a tartalma a Malthus-féle népesedési vagy túlnépesedési törvény. Ahelyett tehát, hogy a „struggle for life”-t, ahogy az különböző meghatározott társadalmi formák között mutatkozik, analizálnók, nem kell egyebet tennünk, mint minden konkrét küzdelmet a „struggle for life” frázisává és ezt a frázist a malthusi „népesedési fantáziává” átalakítani. Meg kell vallanunk, hogy ez a módszer nagyon beható, – a fontoskodó, tudományosságot mímelő, dagályos tudatlanság és

szellemi tunyaság számára". És Lenin hozzáfűzi, hogy „biológiai fogalmak átvitelezése a társadalomtudomány területére általában frázisnak számít.”

Mindenekelőtt azonban az 1871. április 12-i halhatatlan levélre kell utalnunk, amely a heroikus kommunárokkal foglalkozik. „Milyen rugalmasság, milyen történelmi kezdeményezés, milyen áldozatkészség ezeknek a párisiaknak a részéről!” „Hasonló nagyságra nincs a történelemben példa.” „A régi társadalom farkasai, disznai és aljas kutyái által győzetnek meg.”

Ezen a helyen kell megemlékeznünk azokról az orvosokról is, akik a kommunista szövetség tagjai voltak. *Daniels* (1819–1855) Marx és Engels belső barátja volt, aki a kölni kommunista-pör 12 vádlottja közé tartozott. Másfél évig ült vizsgálati fogságban, ahol tüdőbajt kapott, úgy, hogy meghalt néhány évvel a pör után, amelyben fölmentették. *Mebring Danielset* „a kölni központi szerv tulajdonképpen vezető fejének” tartja.

A vádlottak között találjuk továbbá *Abraham Jacoby* dr-t, aki 1832-ben született és ugyancsak sokáig ült vizsgálati fogságban és a pör lezajlása után Manchesterbe, és később New Yorkba vándorolt ki. Amikor Vogt Marx elleni rágalmozási hadjáratát megindította, Jacoby azok közé tartozott, akik azokat az „ostobaságokat” a nyilvánosság előtt megcáfolták. A hadjáratot „becstelen rágalmozásnak” minősítette.

Gerhard „A gyermekbetegségek kézikönyve” c. műve számára egész sor tanulmányt írt. Ezeknek és egyéb műveinek az alapján a gyermekgyógyászat tanára lett. Része volt az amerikai orvosok megbecsülésében, akik a 82 éves férfit az Amerikai Orvosi Társaság elnökévé választották.

A vádolt orvosok között a harmadik *Klein* dr., ki Köln tisztiorvosa lett, róla azonban más nem ismeretes. Ugyanez áll a kasseli *Kellner* dr-ra is.

Jacoby-ról, a königsbergi orvosról, aki a forradalomról keletkezett berlini vitában annak teljes elismerése érdekében lépett föl, azt tartják: „Az egész ülés folyamán az ő beszéde volt a legjobb.”

Az orvosok között, akik a politika irányításában aktív részt vettek, *Marat* az, akit elsőül kell emlitenünk. Egyike kora legme-

részebb, legkövetkezetesebb gondolkodó politikusainak. Követelte az ellenforradalmi hírlapok betiltását, kigúnyolta a képviselők „sérthetetlenségét”, akik ennek a révén függetlenítették magukat választóiktól, ámbár felelősséggel tartoznak nekik. A meggyilkoltatását megelőző napon írta: „Egyetlen kívánságom, hogy azt mondhassam, ha meghalok, hogy elégedetten halok meg, mert a haza meg van mentve.”

A szegények között Marat népszerű volt. Köztük mindenütt voltak barátai. Amikor üldözték, Paris szegénynegyedében rejtőzött el. Később, amikor a girondisták bíróság elé állították, a tömeg nyomására mentették föl. Ámbár egyes vezető kortársai, mint pl. Truc szemorvos, montpellier-i tanár, nagyrabecsülték, és ámbár Lamarck ötletes kísérleteit dicsérte, az akadémiák mégis vonakodtak tudományos munkáit elfogadni vagy éppen őt magát a tagjaik közé fölvenni.

Nem is csoda! Hiszen az akadémikusok a régi despotákhoz tartoztak. Ők éppen úgy, mint a Sorbonne tanárai, a francia forradalom alatt a reakcióval működtek együtt. Dölyfösségüket és gögösségüket Heinzmann szemléltetően írja le.

Az akadémisták elitélésében Marat nem állt egyedül. A németországi Lichtenberg kevésbé hízelgően nyilatkozott róluk: új gépeket csak azoknál az embereknél próbálnak ki, akiknek „értékét már ismerik”. Minden ismeretlen „szegény ördögöt” azonban „vagy szigorúan kivizsgálunk vagy, ha arra idő nincs, megtekin-tenek és elvetnek”.

Goethe ítélete még megsemmisítőbb az akadémisták és még dicséretesebb Marat számára: „a komisszáriusok jótállása példaképe annak, hogy a bamba akarat milyen fondorkodva viselkedik, hogy olyasmit, amit nem lehet teljesen eltagadni, legalább is félreállítson.” Később pedig: „Ami minket illet, az a véleményünk, hogy Marat a szín-elméletet rendkívül éles elmével és megfigyelő készséggel olyan kifinomított pontig fejlesztette tovább, amely még további vizsgálódásokra méltó.”

A következőket találjuk rá vonatkozóan Marxnál és Engelsnél: „Amikor később Bougcart-nak Marat-ról szóló könyvét olvastam, úgy találtam, hogy több vonatkozásban csak öntudatlanul utánoztuk az igazi (nem a royalisták részéről meghamisított) »Ami

du Peuple« nagy példaképét és hogy az egész dühkitörés, és az egész történethamisítás, amelynek következményeképpen csaknem egy teljes évszázadon keresztül csak teljesen eltorzított Marat-t ismertünk, s ez pusztán abból az egyetlen okból ered: hogy Marat könyörtelenül letépte a fátyolt Lafayette-ról, Bailly-ról és a pillanatra egyéb bálványairól és a forradalom immár tényleges árulóiként leplezte le őket; és, hogy ő épp úgy, mint mi, nem akart a forradalom befejezett, hanem állandósult voltának kinyilatkoztatásáról tudni.”

Nevezzük meg továbbá *Francois Vincent Raspail* (1794–1878) francia forradalmárt. Először lelkész, majd vegyész volt. Az állatok és növények egészségéről és betegségről, valamint az alkalmazott fiziológiáról, a szerves kémiáról és a szükségessé vált fogház reformról szóló különböző munkáit dicsérik. Részt vett az 1830-as és 1848-as forradalomban és megmutatta, hogy erélyes föllépéssel mit lehet elérni. 1848-ban megparancsolta az ideiglenes kormánynak, hogy 2 órán belül kiáltsa ki a köztársaságot. Párizs falain még a határidő lejárta előtt plakátok pompáztak a következő fölírással: „Francia köztársaságot! Szabadságot! Egyenlőséget! Testvériséget”. 1848 szeptemberében Vincennes párizsi előváros lakosai Paris képviselőjévé választották, ahol időközben már fogságba vetették őt.

December 10-én a parasztok fölláadtak Cavaignac, a egyetlen tábornok-diktátor ellen. Ahogy Marx írta, Raspail volt „a forradalmi proletariátus... elnevezése.” Ez volt „az első cselekedet, amellyel a proletariátus önálló politikai pártként a demokratikus párttól elszakadt. Még 1870 után is különböző konfliktusai támadtak a bíróságokkal.

Végül említsük még meg *Vaillant-t* (1840–1915), az I. Internationale és a Párizsi Kommün tagját. Marx azt írja róla: „Akkoriban a blanquisták, tömegük nagy részében csak forradalmi proletár ösztönük következtében voltak szocialisták. Közülük csak kevesen jutottak el Vaillant révén, aki a német tudományos szocializmust ismerte, magasabbfokú elvi fölvilágosultságig.”

Mindez csak kis választéka azon orvosoknak, akiket Marx művei idéznek és kommentálnak. Sokukat, különösen a gyári orvosokat, nem szívesen hagytuk ki, mint pl. *Sir Benjamin Collins*

Brodiet vagy Sir A. Carlisle-t. Nem szabad azonban említetlenül hagyni, hogy Marx és Engels kemény kritikát is tudtak gyakorolni. Ezt a Virchow-val szemben gyakorolt kritika tanúsítja. Ha arra tárgyilagosan szükség volt, akkor még személyi barátság és nagyrabecsülés sem óvott meg senkit a hibák megmutatásától, ahogy ezt *Schorlemann*, a nagy vegyész is tapasztalhatta.

A fejtegetésünknek rá kell mutatni arra, hogy azok, akik politikailag aktívan léptek föl, nem voltak a legrosszabb orvosok. A politikával való foglalkozás nem gátolta őket abban, hogy orvostudományi teljesítményük ne legyen rendkívüli. Közülök egyeseket Marx mint kiváló közgazdászokat dicsér. Mások még ma is utat mutatnak arra, hogy orvosoknak az orvosi erkölcsiségből eredően miképpen kellene cselekedniök. Megfigyeléseik arra kényszerítették őket, hogy a dolgozók mellé álljanak. A XVIII. század végén a szülész Chamberlain úgy beszélt az orvosról, mint a szegény ember ügyvédjéről, ahogy Marat újságának „*L'ami du Peuple*” nevet adta, Mirabeau „*L'ami des hommes*”-jának variációjaként, úgy hangsúlyozta 100 évvel később Virchow, hogy „az orvosok... a szegények természetes ügyvédjei.” Ma sem lehet kétség afelől, hogy az orvos tartson a dolgozókkal a béke fenntartásáért az igazságos társadalmi rendért vívott küzdelemben. Mert szép hivatását csak békében gyakorolhatja. Csak az új társadalmi rend bocsátja a rendelkezésére azokat az eszközöket, amellyekkel hivatását a legeszményibb módon betöltheti.

J E G Y Z E T

¹ Kugelman a közé a néhány orvos közé tartozik, akik Semmelweisst a gyermekágyi láz elleni küzdelemben támogatták. Bízató levelet írt hozzá, amelyben arra mutat rá, hogy a gyakorló orvosok jobban megértik őt, mint az egyetemi tanárok. Még egy kis ajándékot is küldött neki. Jenner történelmi jelentőségű könyvének egyik kiadását a szerző Blumenbachnak szóló ajánlásával.

SEJTELMÉLET ÉS DIALEKTIKUS MATERIALIZMUS

Írta: DR. FARKAS LÁSZLÓ (Budapest)

Engels 1858. július 14-én Marxhoz intézett levelében írja, hogy sok időt szentel a természettudományok legújabb eredményeivel foglalkozó művek tanulmányozására. Másutt arra utal, hogy szándékában van a természet dialektikájáról rendszeres és részletes munkát írni. Azonban a forradalmi munkásmozgalmak évtizedről évtizedre növekvő feladatai meggátolják, hogy tervét valóra váltsa. A természet dialektikájára vonatkozó nézetei vázlatos formában maradtak ránk. A kéziratokat a német szociáldemokraták opportunistá vezetői (Bernstein) évtizedeken keresztül elrejtették. Első kiadására fotókópia alapján 1925-ben került sor Moszkvában. A kézirat elrejtését nem lehet véletlennek tekinteni.

Engelsnek a természet dialektikájára vonatkozó nézetei a marxista filozófia fontos fegyverét jelentik a dialektikus materializmus legfőbb tanításainak megvédelmére. Bár ezek a nézetek nem nyertek végleges megfogalmazást, nélkülözhetetlen alapul szolgálnak a XIX. század természettudományos eredményeinek kritikai értékelésére. Ugyanakkor a tudomány történeti jelentőségén túl segítséget nyújtanak a modern természettudományokban napirenden lévő elméleti viták lényegének megértéséhez, valamint a dialektikus materializmus ellen irányuló revizionista, idealista támadások megcáfolására és visszautasítására.

Az említett levélben Engels a mikroszkóp jelentőségével foglalkozva hangsúlyozza, hogy ennek alkalmazása még a vegytannál is fontosabb eredményre vezetett, „ami az egész fiziológiát forra-

dalmasította és az összehasonlító fiziológiát egyáltalán lehetővé tette, a sejt felfedezése a növényeknél Schleiden, az állatoknál Schwann által. Minden sejtekből áll. A sejt a hégeli magábanlét és fejlődésében pontosan végigmegy a hégeli folyamaton, míg végül kifejlődik belőle az eszme, a mindenkori befejezett szervezet.”

A jelen cikkben Schleidennek és Schwannak munkásságával, a következő cikkben a sejtelmélet fejlődésének második szakaszával, közelebbről Haeckel és Virchow nézeteivel kívánunk röviden foglalkozni. A befejező cikkben pedig a sejtelmélet időszerű problémáit tárgyaljuk.

Előljáróban megjegyezzük, hogy a sejtelmélet felfedezői nyíltan kifejtik monográfiáikban filozófiai álláspontjukat, világnézetüket. A filozófiai általánosítás jelentőségének felismerésére és tudatos alkalmazására jó például szolgálhat a növények sejtes szerkezete felismerőjének Schleidennek (Mathias Jakob 1804-1881) terjedelmes botanikai monográfiája. (Grundzüge des wissenschaftlichen Botanik 1849.) A monográfia bevezetője 162 (!) oldalon keresztül a mű filozófiai alapvetését adja és módszertani, ismeretelméleti állásfoglalást szögez le. A bevezető terjedelme önmagában is figyelemre méltó, tartalma Schleiden alapos filozófiai műveltségét tükrözi. Különös gonddal foglalkozik Schleiden a kutatási módszer jelentőségével. Véleménye szerint a tudományok története egyben két egymással szembenálló felfogás harcának története is;

1. A dogmatikus, mely szerint a tudomány már mindent feltárt, és amely a tudás egy meghatározott színvonalát véglegesnek és befejezettnek tartja.

2. Az induktív, mely az adott tudást az emberi megismerés egyik történeti fokának tartja, melyet túl kell haladni. Ez a módszer a tudomány embereit újabb és újabb erőfeszítésre, bírálatra és öntevékenységre neveli. A filozófia és a természettudomány egymást kölcsönösen támogatva haladnak előre, hol az egyik, hol a másik veszi át a vezetést és úgy törik fel az utat egymás számára.

Schleiden egy másik jelentős munkájában (Zur Therie des Erkennes durch den Gesichtssinn 1861.) a materializmus álláspontját igyekszik cáfolni. A materialisták zavarba jönnek, mondja

Schleiden, ha elvezetjük őket lépésről lépésre a testi világ, az anyagi természet határához, amelyen túl a természettörvények érvénye megszűnik és eléjük tárjuk azokat a dolgokat, amelyek létezését ők maguk is kénytelenek elismerni, de amelyeket az ő szemléletükkel képtelenek megragadni és megérteni. Ezen agnosztizáló nézete is pregnánsan tükrözi a kanti ismeretelmélet hatását.

Schleident lényegében szubjektív idealista, kantianus filozófiai alapállása nem akadályozta meg, hogy amikor a természettudomány területére lép, számos olyan következtetésre jusson, amelyek a materializmus és a dialektika irányába mutatnak; mindazonáltal ez nem egy esetben fékezi következtetéseinek lendületét és az általánosítás biztonságát.

Schleiden két alapvető szabály megfogalmazásával fejezi be monográfiájának filozófiai bevezetőjét.

1. „Minden hipotézist, minden indukciót feltétlenül el kell vetni, amelyeket nem a fejlődéstörténet irányít. (U. o. 146. o.)

2. És azokat is, amelyek nem abból indulnak ki, hogy növényben végbemenő folyamatok az egyes sejtekben végbemenő változások eredményei.” (U. o. 148.)

A sejt fogalmán Schleiden kizárólag azon elemi orgánumot érti, amelyet cellulóze fal vesz körül és amelynek tartalma félfolyékony nitrogén tartalmú állomány és amely nélkül a növény nem létezik. (Grundriss der Botanik. 1850., 7. o.)

A sejtképződésnek két módját különbözteti meg.

a) Előzetesen létező sejt közvetítése nélkül, – cukrot, dextrint és proteint tartalmazó anyagból, cytoblastómából.

b) Már létező sejt osztódás révén.

A sejt képződése cytoblastómából előzetesen létező sejt közvetítése nélkül olyan hipotézis volt, amelyet már Schleiden idejében egyes biológusok bírálat tárgyává tettek. Ez a probléma ugyanis szükségszerűen elvezet a sejten kívüli élő anyag kérdéséhez, illetve nem sejt formájú élő anyag feltételezéséhez. Haeckel, akinek álláspontját ebben a vonatkozásban Engels helyesnek ismerte el, kapcsolódik Schleiden hipotéziséhez és bírálja Virchow nézetét, amely a „sejt csak sejtől, sejt az élet legalacsonyabb rendű hordozója” elvekre épül. A modern biológiában

a harc a két álláspont körül újra fellángolt és ma sem jutott nyugvópontra.

Schwann maga is azon az állásponton volt, hogy sejt keletkezhet sejten kívüli állományból. Sejtképződés már létező sejtől, bár lehetséges, sőt gyakran megfigyelhető, véleménye szerint korántsem általános. Ellenkezőleg azt tartotta, hogy a sejt rendszerint sejten kívüli és struktúra nélküli folyékony anyagból fejlődik ki. Ez a sejten kívüli képző anyag (cytoblastoma) változatos kémiai összetétele és „vitalitása” következtében többé-kevésbé alkalmas a sejtalkotásra. Mindenek előtt a mag fejlődik ki először és csak ezután a sejt egyéb részei. Miután a sejt létrejött már a sajátos egyéni erő alapján növekszik, fejlődik; erre a növekedésre, fejlődésre azonban hatással van az általános terv alapján fejlődő szervezet egésze is. Itt Schwann a rész és az egész kölcsönös kapcsolatát, dialektikáját próbálja egy konkrét esetben kifejezni.

Schleiden igen egyszerűen képzei el a sejt képződését a cytoblastomából. A képző anyagba nitrogén tartalmú golyócskák különülnek el. Ezekben üregek képződnek, a golyócskák növekednek, majd fokozatosan szilárduló celuloze hártya képződik felületén. Schleiden hozzáfűzi, hogy a sejté válás időpontját nem lehet megállapítani.

A sejt élete Schleiden szerint nem más, mint kémiai és fizikai erő hatáskomplexusa. A sejt életének fontos mozzanatai az idegen anyagok felvétele (endozmózis), a felvett idegen anyag átalakítása (asszimiláció) és a felesleges anyag kiküszöbölése (exhaláció és exkréció).

Az élet meghatározásának schleideni megfogalmazásával tanulságos összehasonlítani, illetve szembeállítani Engels meghatározását: „Az élet a fehérjetest létezési módja, és ez a létezési mód lényegében a testek vegyi alkotórészének állandó önmegújításában áll.” (Antidürring 78. old.) Engels különös hangsúllyal mutat rá az élő és az élettelen természet közötti lényegi különbségre: A vegyi átalakulása, a vegyi bomlás és vegyi kombináció: „az élettelen testnél a pusztulás oka, a fehérjénél a létezés alapfeltétele.” A két felfogás közötti fő különbség abban van, hogy Schleiden nem látja meg a minőségi különbséget az élettelen természetre

jellemző vegyi folyamatok és az élőlényben lezajló sajátos anyagcsere között.

Éppen a szakadatlan anyagcsere az, amely a szervezet és a környezet közötti kapcsolatot és viszonylagos egyensúlyt biztosítja és teszi lehetővé a szervezet fennmaradását: „... minden szerves lény minden pillanatban ugyanaz és nem ugyanaz, minden pillanatban feldolgoz kívülről kapott anyagokat és másokat kiválaszt, testében minden pillanatban elhalnak sejtek és újak képződnek, hosszabb idő után a test anyaga teljesen megújul, más anyag atomokkal pótlódott, úgy, hogy minden szerves lény állandóan ugyanaz és más is. (Antidürring 23–24. old.) A sejt élete is az azonosság és a különbség, a viszonylagos nyugalom és a szakadatlan mozgás egysége.

Schwann (Theodor 1810–1882) alapvető munkájában (*Mikroskopische Untersuchungen über die Übereinstimmung in der Struktur und dem Wachstume der Tiere und Pflanzen*) összeveti azokat a jelenségeket, amelyek a sejt képződése és növekedése során tapasztalhatók, azokkal a kémiai és fizikai jelenségekkel, amelyek a kristály képződési folyamatot jellemzik és részletesen elemzi a két folyamat közötti azonosságot és különbséget. Sejt-képződésének, valamint a kristályképződési folyamat alapját fizikai, kémiai erők hatásában látja. Ugyanakkor aláhúzza, hogy a sejt plasztikus jelenségei és a kristályosodási folyamat több vonatkozásban különböznek egymástól. A kristály növekedése ugyanis lehetetlen, ha külön sajátos ok nem lép fel, amely csökkent a meglevő oldat oldóképességét. A sejt ezzel szemben maga képes a környező miliőben fizikai, kémiai változást előidézni és növekedéséhez nem igényli sajátos külső erő hatását. Az élő szervezet, a sejt megkülönböztető sajátosságát, tehát abban látja Schwann, hogy ellentétben a kristállyal, aktív módon változtatja meg a környezet fizikai, kémiai összetételét, ami az anyagok felvételét, illetve az anyagcserét lehetővé teszi.

A kristály apozíció révén – új molekuláknak a kristály felületére történő lerakódása révén – növekszik. A sejt intussuscepció révén, azaz új molekuláknak – a sejt belsejében már lerakódott – molekulák közé történő behatolása révén. A kristályosító erő és a sejt plasztikus kiválasztó képessége különböznek egymástól.

A két képesség közötti lényegi különbséget Schwann nem tudja feltárni; Schwann nézete szerint a sejt növekedése és fejlődése kémiai, fizikai törvényszerűségekkal magyarázhatók.

Schwann sejtelméletének egyik alapgondolata: a sejt az egyetemes fizikai világ része; míg Schleidennél is határozottabban határolja el magát minden misztikus különleges elterőt feltételező tanítástól. A harcot azonban a miszticizmus ellen lényegében – csakúgy mint Schleiden – a mechanisztikus materializmus nézőpontjából vívja. Ugyanakkor – és ezt fontos aláhúzni – figyelemre méltó erőfeszítéseket tesz a metafizikus korlátok áttörésére.

Schwann munkásságának fő érdeme tehát nem abban áll első sorban, hogy feltárta az állati szervezet sejtszervezetét, hanem abban, hogy a sejtben felismerte az élő világ egységének egyik döntő bizonyítékát és munkássága így lépést jelentett az onto- és filogenezis összefüggése felismerésének útján.

Schwannnak volt bátorsága felemelni szemét a mikroszkópról, eltávolodni a sejtektől. Így vált lehetővé az összehasonlítás és a szintézis, az absztrakció és az általánosabb törvények megragadása; az élő világ totalitásának vizsgálata. Ebben áll Schwann tudományos munkásságának jelentősége és lényege.

Schwann és Schleiden felfedezésével kapott – írja Engels a „Természet dialektikájában” – „... csak szilárd alapot a természet szerves élő termékeinek vizsgálata; mind az összehasonlító anatómia és fiziológia, mind pedig az embriológia. A szerves lények keletkezésének, növekedésének és felépítésének titokzatossága megszűnt, az eddig felfoghatatlan csoda, egy minden többsejtű szervezetnél lényegében azonos törvény szerint végbemenő folyamattá oldódott fel” (Természet dialektikája 208.).

Az élő szervezet alapját képező sejtek formái igen változatosak, különösen az állati sejtek formái, ami Schwann véleménye szerint azzal magyarázható, hogy az állati szervezet sokoldalú és változatosabb fiziológiai funkcióval rendelkezik, mint a növényi szervezet. Schwann felismeri a sejt formájának és fiziológiájának kölcsönös feltételezettségét. A sejtek formáinak hasonlóságából közös fiziológiai funkcióra lehet következtetni és megfordítva, azonos fiziológiai funkciók hasonló sejtformákat tételnek fel. Schwann tehát felismeri a forma és a tartalom, az anatómia és

a fiziológia kölcsönös összefüggését, feltételezettségét. Schwann egyben rámutat arra, hogy a sejtek fejlődésének alapelve minden sejt számára azonos, bármilyen legyen is a morfológiája, vagy fiziológiája. A forma és a tartalom összefüggésének elvét, valamint a biológiai fejlődés elvét általános törvényként fejt ki alapvető munkájában.

Schwann munkássága nemcsak a dialektika fejlődésének útján jelent fontos lépést, hanem ugyanakkor a materializmus szempontjából is jelentős, különösen a misztikus életerő elmélet leküzdése szempontjából.

A XVIII. század végén a biológusok és az anatómusok az élő szervezetet, magát az emberi testet is, szervek összességének tekintették és az egységes szervezetet irányító életelv helyett sajátos életerőket helyeztek a különböző szervekbe. Bichat a XVIII. sz. végén felismeri, hogy a szervek szövetekből épülnek fel és egyazon típusú szövet különböző szerv alkotóeleme lehet. A vitalisták a biológiai, anatómiai kutatások fejlődésével tovább „haladtak” és decentralizálták, felbontották a szervekhez kapcsolt életelvet és minden szövetféleséget sajátos életelvvvel (*vis vitalis*) ruháztak fel.

A sejt felfedezéséhez vezető úton, mint ismeretes a holland Leeuwenhoek (1632–1723) tette meg az első jelentős lépést a XVII. század végén. Maga készítette mikroszkóppal parányi élőlények egész sokaság fedezte fel állott víz cseppjében. Tőle függetlenül Peterson Hain János eperjesi német származású magyar orvos 1671-ben megállapította, hogy az állott bor felületén képződő hártya élő állatkák sokaságából áll.

Még ugyanebben a században Hooke (1655–1703) angol fizikus, Grew angol orvos és botanikus (1628–1671) és Malphigi olasz orvos és anatómus (1628–1694) felismerték a növények likacsos szerkezetét, amelyet ők a méhek építette sejtek lépéhez hasonlítottak. Brown Róbert angol orvos és botanikus (1773–1858) a XVIII. században a Fontana vegyész és természetbúvár (1730–1805) által felfedezett sejtmagot tette tüzetes vizsgálat tárgyává.

Wolf G. F. akadémikus (1733–1794) német származású orosz természettudós munkássága a sejtelmélet kidolgozása felé vezető úton új állomást jelent. Jóllehet életében az élő szervezetek

sejtes felépítésének gondolatát még viszonylag kevés tápanyag támasztotta alá, Wolf akadémikus a preformizmus ellenfele és az epigenezis hirdetője azt tartotta, hogy minden fejlődés struktúra nélküli folyékony masszából indul ki. Az organizált szervezetek „a nem organizált substantiából” erednek. A képződés első fokán hólyagocskák, golyócskák („sejt”) alakulnak ki. Ezek a megállapítások a sejtelmélet tudományos megalapozása felé mutatnak.

Ugyanitt meg kell emlékezni Gorjaninov (1796–1863) orosz botanikus munkásságáról. Gorjaninov a darwinizmus és a sejtelmélet egyik előfutára. A fejlődés gondolata nála már igen határozott és szabatos megfogalmazást nyert. A természetet mint fokozatosan bonyolódó, mint az egyre magasabbrendű jelenségek létrejöttének szakadatlan láncolatát vizsgálta. Véleménye szerint maga a szerves világ a szervetlentől a sejtes felépítésében különbözik. Az egész természetet amorf anorganikus és sejtes organikus birodalomra osztotta fel. Az élő szervezetek sejtekből keletkeznek és sejtekből épülnek fel. Ezeket a jelentős megállapításokat a XIX. század 30-as éveiben fejtette ki.

A cseh Purkinje (1787–1869) fejtette ki először a protoplazma fogalmát. Szerinte a különböző állati szöveteket nem egynemű állomány képezi, hanem ezek valamennyien szemcsés felépítésűek. 1839-ben egész közel került a sejtelmélet megfogalmazásához. A tyúk petesejtjének vizsgálata során számos helyes megállapítást tett, amelyek a darwinizmus és a sejtelmélet irányában tájékoztak. A XVIII. században, de különösen a XIX. század elején szaporodtak a leírások az élő szervezetek és a szövetek sejtjeiről. Schleiden a 30-as évek végén kimutatja, hogy a növényi szervek és szövetek bármilyen változatos formában jelentkeznek és bármilyen változatos funkciót végezzenek, végső soron azonos anatómiai elemekből, sejtekből épülnek fel. A sejt felfedezése a vitalista felfogásra súlyos csapást jelentett. A vitalista iskola képviselői kénytelenek voltak az „életelvet” tovább bontani és most már a sejt számára mint az élő szervezet önálló építő eleme számára különleges életelvet tételni. A sejt felfedezése és részletes vizsgálata nagyban megkönnyítette az életjelenségek materialista magyarázatát. Schleiden és Schwann ér-

deme, hogy már amennyire ez a tudomány akkori állása alapján és az ösztönös materializmus álláspontjáról lehetséges volt, ebben az irányban figyelemre méltó eredményeket értek el.

Schwann maga mondja el, milyen úton jutott el a sejtelmélet kidolgozásához: „Egy napon Schleiden úrral vacsoráztam. Ez a kiváló botanikus megemlítette, hogy milyen fontos szerepet tölt be a sejtmag a növényi sejt fejlődésében... Meghívtam Schleiden urat, kísérjen el az anatómiai amfiteátrumba. Itt megmutattam neki a chorda dorsalis sejtjeinek magvait.” (1878-ban Belgiumban a liegei egyetemen 40 éves professzori kinevezése alkalmával rendezett ünnepségen mondott beszédéből. 1878.)

Schleidennek itt módjában volt konstatálni a növényi és állati sejtmagvak, illetve sejtek hasonlóságát. Az állati és növényi sejtfejlődés lényegi hasonlóságából kiindulva Schwann arra a következtetésre jutott, hogy mind az állati, mind a növényi szervezetben egyazon erő egyesíti a molekulákat sejtté és hogy ez az erő nem más, mint a molekulák és az atomok ereje. A fent említett alapvető monográfiájának harmadik befejező fejezetében a feldolgozott vagy tanulmányozott és kísérleti munkássága eredményeinek általánosítását adja.

Az élő természet, állapítja meg, abban különbözik a szervetlen világtól, hogy minden szervezet és minden egyes szerv nem kompakt tömegből, hanem meghatározott formájú kisméretű elemi részekből, sejtekből épül fel. Ezek a sejtek fejlődésük kezdeti stádiumában hasonlítanak egymásra és csak fokozatosan differenciálódnak (az izom- és vérsejtek). Ez a felismerés a sejt egyedi és általános fejlődésének kapcsolatára irányítja a figyelmet.

A biológia újabb eredményei az anatómia számára újabb feladatok megoldását írják elő, amihez filozófiai megfontolások nélkül, írja Schwann, lehetetlen hozzákezdni. Konkrétan két ilyen jelentős feladatra mutat rá:

1. igazolni a szervezet elemi részei általános fejlődéstörvényeit,
2. a különböző elemi részeket az általános fejlődési elv alapján értelmezni és azokat egymásközt összehasonlítani.

Az utóbbi követelménnyel az összehasonlító anatómia és fiziológia kidolgozásának továbbfejlesztését, szükségességét emeli ki.

Ami az általános fejlődéstörvények problematikáját illeti, Schwann két lényegileg különböző nézetet állít egymással szembe. Az egyik nézet – ha el is fogadja a szervetlen természetben uralkodó szükségszerűséget, teleológiai értelemben vett célok feltételezése nélkül – az élő szervezet fejlődésének alapját sajátos szellemi szubsztanciának, léleknek a működésében látja, mely lélek meghatározott egyéni cél érdekében hat. A másik nézet a szerves és szervetlen világ fejlődését meghatározó erők lényegi azonosságából indul ki. A törvények és erők az élők világában is vakon, cél nélkül hatnak. „... a szerves világ erői, amelyek az anyag létezésével adva vannak, a fizikai törvényekkel megegyeznek.” (Mikroskopische Untersuchungen 184. old.)

Schwann elveti a teleologikus nézetet és a második, az ún. fizikai szemlélet mellett tör lándzsát. Amint nem lehet – mondja – a föld nap körüli forgását olyan erőből magyarázni, melynek „feladata” a föld évszakainak biztosítása, hasonlóképpen nem lehet azt állítani, hogy a gyulladási folyamat és a gennyesedés „célja” az idegen test kiküszöbölése lenne. Persze ezek a megállapítások és megfogalmazások nemcsak materialisztikus tendenciák, hanem mechanisztikus szemléletet is tükröznek. A szervezetek viszonylagos célirányos anatómiai felépítésének és fiziológiájának nem teologikus magyarázata természetesen nem volt lehetséges olyan természettudományos felfedezések nélkül, amely Schwann fő művének megjelentetését követő évtizedek feladata volt: a szervezetek fejlődéstörténetének és fejlődéstörvényének feltárása, a szervezet és környezet bonyolult kölcsönhatásának felismerése, az alkalmazkodás alapján történő kiválasztódás törvényszerűségeinek kimutatása stb.

A fizikai világból – írja – könnyű viszonylag a teleologikus magyarázatokat, pl. a horror vacui száműzni, annál nehezebb feladat volt a célszerűség elvétől az élő természet jelenségeivel kapcsolatban megszabadulni. Pedig ez multhatatlanul szükséges, mivel a teleologikus szemlélet mindent és semmit sem magyaráz. („... dass ... alles und nichts erklärt wird.” Uo. 186. old.)

Schwann ezen egyértelmű és határozott megállapítása után egy finom fordulattal megadja az „Értelmes Lénynck” a szükségese tiszteletet, kifejtve, hogy az élő, illetve az élettelen termé-

szet egyes területeivel kapcsolatban teleologikus megfontolásnak nincs is helye, az egész világmindenség célszerűségének alapját, okát az értelem mégis csak kénytelen feltételezni. A teremést követően ez az „értelmes lény” csupán mint fenntartó és nem közvetlen cselekvő hat, ennek következtében a természettudományok területén ettől a lénytől tökéletesen el lehet tekinteni. „... so kann auf naturwissenschaftlichem Gebiete vollkommen, von ihr abstrahiert werden.” (Uo. 186. old.)

Osztálykorlátozottsága által meghatározott deisztikus világszemlélet és természettudományos eredményekből fakadó ösztönös materialisztikus tendencia ellentmondása és egymásra hatása plasztikusan mutatkozik meg a sejtelmélet két nagy képviselőjének, Schleidennek és Schwannnak egész munkásságában. Schwann filozófiai általánosítását lényegében materialista konklúzióval zárja: „Mi tehát abból a feltevésből indulunk ki, hogy az organizmusnak az alapját nem egy meghatározott idea szerint működő erő képezi, hanem a szükségszerűség vak törvényei szerint keletkezik olyan erők következtében, amelyek éppen úgy az anyag létezéséhez vannak kötve, mint a szervetlen természetben ható erők.” (Uo. 188. old.)

Ami az élő szervezetek fejlődését meghatározó erők természetéről illeti, Schwann azzal a problémával foglalkozik: vajon ezek az erők a szervezet totalitásában vannak-e, vagy pedig a szervezet valamennyi elemi része, más szóval a sejtek képezik-e ezeknek az erőknek szubsztraktumát. Schwann a megfigyelésből és a kísérletekből indul ki. A növényi szervezet egyes részei így a sejtekről leválasztva is a szervezet egészéről független életre képesek. Hasonló jelenség figyelhető meg az állati szervezetben is. A pete sem más, mint a szervezetből kivált önálló életet élő sajátos sejt. A következtetés: – a táplálkozás és a növekedés alapja nem az organizmus egészében, hanem egyes elemi részekben, a sejtekben van meg.

A sejtek két lényeges tevékenysége alapján magyarázhatók az életjelenségek. Az egyik ilyen tevékenység a plaszticitás, amely közvetítésével a molekulák a sejtekhez kapcsolódnak, másodsorban a metabolizmus, vagyis a kémiai átalakítás, amely a sejt

sajátos állományának felépítését biztosítja. Ezeknek a tevékenységeknek és alapjukat képező törvényszerűségeknek feltárása, magának a sejtelméletnek a kidolgozása Schwann szerint azért vált lehetővé, mert letért a vitalisták útjáról és szakított a szinte intelligenciával felruházott erők hipotézisével.

„Az állati és növényi élet minden jelensége az atomi tulajdonságai alapján magyarázhatók, olyan erők alapján, amelyeket az élettelen természetben ismerünk vagy ugyanazon atomoknak még a mai napig nem ismert erői alapján. A szabadság jelenti csupán a határt, amelyen túl hasonló erőkkel történő magyarázat érvényessége megszűnik. Szükséges feltételezni, hogy az embert egy különös elv, a szabadság elve választja el lényegében minden atomerőtől, mivel szabadság az anyag tulajdonságaival összeegyeztethetetlen.” Ezeket a szavakat – amelyet fent említett – a tiszteletére rendezett ünnepségen mondott el, igen jellemző módon foglalják össze a természettudományos és világnézeti, társadalmi szemléletét. Az ünnepség maga is, amely nemzetközi jelleggel öltött, kifejezője volt annak a visszhangnak és hatásnak, amelyet Schwann munkássága a biológia és filozófia fejlődésére gyakorolt. Korának szinte minden jelentősebb természetbúvára üdvözölte ez alkalommal a nagy biológust. Darwin, Huxley, Haeckel és Maleschot – a magyarok közül Török Aurél (1842–1912) orvos és antropológus, Margó Tivadar (1816–1896) sebész és természetbúvár a darwinizmus hívei és terjesztői, Lenhossék József (1818–1888) orvos és anatómus, valamint Högyes Endre (1847–1906) orvos és fiziológus megküldték a rendezőbizottság felszólítására arcképüket a tervezett díszalbum számára.

A világ minden tájáról, a legjelentősebb egyetemekről, tudományos és filozófiai fakultásokról érkeztek az ünnepség címére levelek és üdvözlő táviratok.

A kolozsvári egyetem üdvözlő levélben mint az emberi civilizáció egyik hőjét, zsenijét ünnepli. „Önt ünnepeljük, aki elsőnek tárta fel a növények és az állatok struktúrájának hasonlóságát... az állat- és növényvilág biológiai affinitását, aki a sejt mélyén feltárta minden élőlény fejlődésének elvét.”

Ezek a gondolatok helyesen mutatnak rá Schwann sejtelméletének jelentőségére.

AZ ORVOSTÖRTÉNET FELADATAI A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN

Írta: PROF. DR. MILOSLAV MATOUSEK

(Olomouc, Csehszlovákia)

Mindannyiunk számára, akik a szocialista tábor országaiban élünk és dolgozunk, egyik legnagyobb és legfontosabb feladatunk a szocialista országok táborának megszilárdítása és minden vonatkozásban történő megerősítése. A szocialista tábor, amelynek élén a Szovjetunió áll, létezésével és erejével a világbéke támasza, biztosítója a béke megvédésénck az imperialista tábor minden háborús uszításával szemben. Meg akarjuk őrizni a békét. A béke határozott hívei vagyunk, ellenezzük a háborút, mint a nemzetközi kérdések és nemzetközi viszályok megoldási formáját.

Ezért akarjuk, hogy a mi táborunk, a szocialista országok táborára erősödjék, minél hatalmasabb legyen. A szocialista tábor erejének, hatalmának két alapvető támasza van. Az egyik a szocialista tábor minden egyes országának ereje, fejlettsége. A másik pedig a szocialista tábor országainak együttműködése, kölcsönös segítsége, a szocialista országok táborának szilárd barátsága, szilárd egysege.

A szocialista tábor országai közötti kölcsönös és baráti együttműködésnek, amely az egész szocialista tábor egységét, szilárdságait erősíti, sokféle formája és sokféle érvényesülési területe van. Ezek közül egyáltalán nem elhanyagolható a szocialista tábor országainak együttműködése a tudomány terén. Határozottan állíthatjuk, hogy az együttműködés országaink között a tudomány

terén kedvezően fejlődik és figyelemre méltó eredményekhez vezet.

Éppen ezért kell feltennünk a kérdést, mi a helyzet a szocialista tábor országainak együttműködésével kapcsolatosan az orvostörténet terén. Erre a kérdésre természetesen csak a csehszlovák orvostörténeti kutatás vonatkozásában tudok felelni, azoknak a kapcsolatoknak vonatkozásában, amelyek a csehszlovák orvostörténészek és a többi szocialista ország orvostörténészei között kialakultak.

Mindenekelőtt megemlíthetem, hogy valóban baráti kapcsolatok alakultak ki és léteznek ma is a csehszlovák és a szovjet orvostörténészek között. E kapcsolatok tartalma nemcsak a barátság megnyilatkozásaiban, hanem az együttműködésben is jelentkezik, ami eddig is rendkívüli haszonnal járt és ezért nemcsak folytatnunk, hanem elmélyítenünk kell azokat. Ezek a kapcsolatok a múltban nem léteztek, újak, a mi korszakunkban születtek meg. Éppen ezért különösen fontosnak kell ezeket tartanunk. Aktív és baráti kapcsolatok alakultak ki a csehszlovák és lengyel orvostörténészek között. Itt is szerencsés és termékeny együttműködés bontakozik ki.

Kapcsolat jött létre a csehszlovák és román orvostörténészek között és ezeket folytatni kell. Úgy gondolom, hogy ezeknek a kapcsolatoknak intenzívebbeknek kellene lenniök. Megkezdődött a kapcsolat felvétele a bolgár, valamint a magyar orvostörténészekkel. Mindkét irányban tovább kell fejlesztenünk és el kell mélyítenünk az együttműködést.

Végül baráti kapcsolatokat vettünk fel a Német Demokratikus Köztársaság orvostörténészeivel, ezek a kapcsolatok folytatódnak és a továbbiakban fejlődni fognak.

Különösen említést érdemel a lengyel orvostörténészek 1957-ben tartott VIII. kongresszusa. A lengyel elvtársak szerencsés kezdeményezése alapján a kongresszus az első közös találkozásunk volt, amelyen összejöttek a Szovjetunió, Lengyelország, Románia, a Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia orvostörténészei. Véleményem szerint ez

a varsói összejövétel joggal nevezhető történelmi jelentőségűnek, mert együttműködésünket megerősítette és elmélyítette.

A csehszlovák orvostörténészek nem tudtak még kapcsolatot létesíteni a népi Kína, Korea, Vietnam, a Mongol Népköztársaság és Albánia orvostörténészeivel. A szocialista országok orvostörténészei közötti kölcsönös kapcsolatban ez olyan hiányosság, amire önkritikailag fel kell figyelnünk és a magunk részéről igen óhajtjuk e hiány megszüntetését.

Ez tehát a szocialista országok orvostörténészei közötti kapcsolatok jelenlegi helyzete. Ezek a kapcsolatok léteznek, tovább kell fejlesztenünk, el kell mélyítenünk, ki kell bővítenünk azokat. Bennünket természetesen a kapcsolatok nemcsak önmagunkért, hanem tartalmuk miatt is érdekelnek. A kapcsolatok tartalmát képezhetik a szocialista országok orvostörténetének feladatai. Ezzel eljutottam előadásom fő céljának kifejtéséhez.

Ha meg akarjuk kísérelni annak megszövegezését, melyek az orvostörténészek feladatai a szocialista országokban, mindennek-előtt le kell szögezmem, hogy ezek a feladatok összhangban kell, hogy álljanak azzal, amit előadásom bevezetésében említettem: meg kell szilárdítani minden vonatkozásban a szocialista országok táborát, erősítenünk kell egységét.

Elsősorban megállapíthatjuk, hogy a szocialista országokban az orvostörténet feladata a saját orvostudományuk és egészségügyük történeti fejlődésének tanulmányozása, a haladó hagyományok feltárása, ugyanakkor a reakciós hagyományok és befolyások kritikája. Kutatás tárgyává kell tenni az orvostudomány azon kiemelkedő személyiségeinek életét, akik munkájukkal, sőt gyakran felfedezéseikkel is hozzájárultak a múltban az orvostudományok fejlődéséhez országainkban, figyelemre méltó eredményeket értek el, amelyeket gyakran még most sem értékelnek kellően. Tanulmányozni kell az egészségügy és az egészségügyi intézmények haladását országainkban, helyesen kell értékelnünk jelentőségüket. Mindezeket az orvostörténeti kutatásainkat saját népünk, annak kultúrája iránti szeretet hassa át. Kevés lenne, ha orvostörténeti kutatásainkban csak erre a feladatra szorítkoznánk. A szocialista országokban az orvostörténet nem korlátozódhat saját

népünk orvostudományának és egészségügyének fejlődésére. Hasonlóképpen jelentős és fontos feladata az orvostörténetnek a szocialista országokban az is, hogy minden szocialista ország orvostörténete bővítsa a többi szocialista ország orvostudományának és egészségügyének fejlődésére vonatkozó ismereteket. Az orvostörténetnek közre kell működnie abban, hogy a szocialista országok népei kölcsönösen megismerjék egymást és e kölcsönös megismerés révén elősegítse közeledésünket.

Bizonyos, hogy ami a jelent, az orvostudomány, az egészségügy, az egészségügyi szervezet jelenlegi helyzetét illeti, a szocialista országok között a kölcsönös megismerés már eléggé előre haladt. Ami azonban a múltat, az orvostudomány és egészségügy múltbeli fejlődését illeti, kölcsönös ismereteink színvonala aligha ad okot a meglegedettségre. Úgy gondolom, hogy ezen a téren még sok tennivalónk van.

Kölcsönösen megismerni egymást, ez azt jelenti, hogy nemcsak a jelent ismerni, hanem a múltat is, ismerni a megelőző fejlődést, annak sajátosságait, ismerni milyen emelkedést hozott e fejlődés. Úgy gondolom, az orvostörténetről elmondható, hogy a múlt ismertetésével megtanít a mának megértésére. Ezért feladata a szocialista országok orvostörténetének, hogy figyelemmel kísérje a többi szocialista országok orvostörténetét és az azzal kapcsolatos ismereteket terjessze saját országának orvosai között.

Mindez természetesen feltételezi a szocialista országok orvostörténészei közötti kölcsönös kapcsolatokat, az irodalom cseréjét, az orvostörténészek tanulmányútjait a szocialista országokban.

A kölcsönös kapcsolatok, együttműködés, a nézetek és tapasztalatok cseréje a szocialista országok orvostörténészei között elősegíti az orvostörténeti kutatás fejlődését az összes országainkban. Az orvostörténeti kutatás jelentős mértékben kifejlődött a Szovjetunióban. Bizonyítja ezt egyrészt az orvostörténeti kutatói állások nagy száma, továbbá a gazdag orvostörténeti irodalom. Örvendetesen halad előre az orvostörténeti kutatás Lengyelországban, Magyarországon és Romániában is. Közös törekednünk kell azonban arra, hogy segítsük az orvostörténet kedvező fejlődését az összes szocialista országokban. Fokoznunk kell az orvos-

történeti ismeretek fejlődését összes országainkban, mert ezek a szocialista orvosok műveltségének elengedhetetlen elemei. Ennek elérése orvostörténeti tevékenységünk egyik feladata.

Ha ki is hangsúlyoztam a kölcsönös szoros együttműködést a szocialista országok orvostörténete között, orvostudományuk és egészségügyük történelmi fejlődésének rendszeres, kölcsönös megismerését, ez nem jelenti azt, hogy a szocialista országok orvostörténeteinek korlátozniuk kellene kapcsolataikat a tőkés világ orvostörténetével. Ellenkezőleg, további feladatunk, nekünk, a szocialista országok orvostörténeteinek, hogy fenntartsuk a kapcsolatot a tőkés országok orvostörténetével, elősegítsük ezekkel a kapcsolatokkal a szocialista világ és a kapitalista világ kulturális kapcsolatainak fejlődését, ezzel is támogatva a nemzetközi feszültség enyhülését és a világbéke megőrzését.

Még egy további feladatot jelölnék meg a szocialista országok orvostörténete számára ebben a vonatkozásban. Ez a feladat a tőkés országok haladó orvostörténeteivel való együttműködésünk, ugyanakkor ezen együttműködés révén erkölcsi támogatásuk a haladó gondolatok és felfogások kialakítására irányuló erőfeszítéseikben. Vannak ilyen orvostörténeteszek a tőkés országokban és megérdemlik figyelmünket és segítségünket.

Az orvostörténet távolabbi célkitűzéseként a szocialista országokban elő kell készítenünk, hogy majdan szintézisbe hozhassuk kölcsönös ismereteinket az orvostudomány és egészségügy fejlődéséről országainkban. E szintézis végső eredménye a szocialista országok orvostudományának és egészségügyének közös története lenne.

A szocialista világ országainak ilyen közös orvostörténete nagy és nehéz feladat, amely együttes orvostörténeti kutatásunkra vár. Ennek az orvostörténetnek a történelmi materializmusra kell támaszkodnia. Helyesen kell megvilágítani az orvostudomány és egészségügy történeti fejlődését országainkban, fejlődésében kell megmutatnia országaink kölcsönös kapcsolatait, meg kell mutatnia az orvostudomány terén a múltban elért eredményeket és hiányosságokat, rá kell mutatnia arra, hogy mit hozott a kapitalizmus megszüntetése és a szocialista társadalmi rend létrejötte or-

szágaink orvostudománya és egészségügye számára. Meg kell mutatnia mai crónket és mindazt, ami bennünket közelebb hoz egymáshoz.

Ismétlem: ez bonyolult és nehéz feladat. Teljesítése sok előkészítő munkát, tanulmányt, elemzést igényel majd, amit kritikának kell alávetnünk. Ekkor foghatunk majd csak hozzá, amikor az egész szocialista tábor országainak közös orvostörténelmét magába foglaló szintézishez.

Végül országaink orvostörténetének feladata az is, hogy elősegítse a jelenlegi orvostudományi kutatás terén a tudományos együttműködés elmélyítését. Mennél inkább sikerül munkánkkal megismertetni saját országunk orvosait a többi szocialista ország orvostudományának és egészségügyének történeti fejlődésével, annál több lesz az ösztönzés arra, hogy országaink különböző orvosszakemberei elmélyítsék tudományos együttműködésüket. Országaink orvostörténetészeinek is arra kell törekedniök, hogy a szocialista tábor országai között a tudományos együttműködés mind behatóbb, mind fejlettebb legyen.

A MAGYAR SZEMÉSZET FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZADBAN

Írta: BIRÓ IMRE DR. (Budapest)

Az utóbbi évek folyamán fokozódott az a tevékenység, amely a magyar szemészet múltját igyekszik közelebb hozni a mai nemzedékhez. Az Orvostörténeti Könyvtár köré csoportosult kutatók, egymás munkájától inspirálva, mind több és több eddig ismeretlen adatot bányásztak ki hazánk orvostörténeti múltjából s ez adatok közül igen sok a szemészeti vonatkozású. 1954-ben megjelent Bartók Imre tollából a magyar szemészet történetének első monografikus összefoglalása is, amely különösen középkori századaink szemészeti viszonyainak feltárásával gyarapította e téren igen hézagos tudásunkat.

E tanulmányban nem kívánok ilyen messze menni. Érdeklődési köröm nem igen terjed túl a XVIII–XIX. századon; otthonosabbnak érzem magam az újabb idők szemészeti történetében, mint a régibb korokéban. A modern idők azonban nemcsak engem vonzanak jobban. Az emberek általában szívesebben fordulnak a közelmúlt eseményei felé, amelyekkel több személyes kontaktust tudnak találni. Ezért, mintegy freskószerűen, a szemészet egyetemi karrierjét, vagyis a XIX. század magyar szemészetének fejlődését szeretném felvázolni azoknak a harcoknak keretében, amelyeket a múlt század nagy magyar szemészei szakmájuk európai nivójáért viseltek.

A szemészet helyzete hazánkban a XVIII. század végén és a XIX. század elején igen sajátságosan, s kezdetben nagyon előnyösen alakult. 1801-ben, amikor az egész világon csak Bécs

dicsekedhetett szemklinikával, Pesten megnyílik két szobában 6 ágygal az egyetem „szemkórodája”. Tagadhatatlan, hogy ez a nagyjelentőségű esemény bécsi kormányintézkedések hatására jött létre, s a helyzet megértése végett érdemes a mozgó rugókkal is megismerkedni. Bécsben a XVIII. század derekán a szemészeti viszonyok még semmivel sem voltak kedvezőbbek, mint – az egy Franciaországot kivéve – bárhol a világon. A bécsi és a magyar orvostudomány nagy szerencséjére azonban Van Swieten, a kiváló holland orvos – katolikus volta miatt – a németalföldi egyetemeken nem jutott katedrához, s emiatt elfogadta Mária Terézia meghívását Bécsbe, ahol képességei révén fokról fokra emelkedve végül is az egész egyetemi és orvosi oktatás a kezében összpontosult. Van Swieten lett a bécsi orvosi iskola nagy alapvetője. Ő szorgalmazta, hogy az akkor virágjában levő francia szemészeti iskola egy képviselőjét hívják meg Bécsbe a szemészet új kánonjainak átültetése végett. Ő vitte keresztül, hogy a bécsi egyetem anatómia tanára, Josef Barth, miután felsőbb utasításra a francia Wenzeltől elsajátította a szürke hályog modern extrac-tiojának davieli technikáját, a szemészet egyetemi oktatásával is megbízassék s egyszersmind szemoperatőrök kiképzésére kötelez-tessék. Így indult el majdani hódító útjára a bécsi szemorvosi iskola.¹

A humanista és felvilágosult Van Swieten figyelme azonban nemcsak az osztrák, hanem szerencsénkre a magyar orvostudományra is kiterjedt. Neki köszönhető az első magyar orvosi fakultás fel-állítás a nagyszombati egyetemen 1770-ben és ő tette kötelezővé a szemészet oktatását is. A szemészet tanszékét ugyan csak 1806-ban létesítik s az első professzorok, Josef Plenck (1770–1783), Stáhl György (1783–1802), Ágoston Elek (1804–1809), Stáhl Ignác (1809–1814) a szemészetet még az anatómia, a sebészet és szülészet *mellett* prelegálják, de a jég megtört s a szemészet Bécs *után*, de a világ többi nagy orvosi centruma *előtt* bevonult a pesti egyetem tanrendjébe.^{1a}

Az a formai kedvezés, amiben a bécsi kormányzat a pesti egyetemet a szemészettel kapcsolatban részesítette, még folytatódott a ötödik professzor, Fabini Teofil János kinevezésé-

vel is. Fabinit ugyanis, aki Barth utódjának, József Beernek, a századforduló legnagyobb szemészének volt tanítványa és asszisztense, 1817-ben a szemészet nyilvános rendes tanárának nevezik ki, aminek az az érdekessége, hogy maga Beer akkor még csak

van Swieten

rendkívüli tanár volt s csak Fabini kinevezése után, 1818-ban lett ordinarius. Fabini az első szemész professzor, akinek szemészetén kívül már nem kellett egyéb studiumokkal foglalkozni és egész képességét, munkaerejét a szemészetnek és a szembetegeknek szentelhette.

A tanszék megteremtésével azonban be is fejeződött az az időszak, amikor a bécsi kormányzat segítette a magyar szemészet

fejlődését. Van Swieten Mária Terézia felvilágosultabb érájában működött s az ő centralizáló szellemében a Habsburg birodalom minden országában egyforma egészségügyi szervezetet kívánt teremteni. (Egyébként ő tette lehetővé, hogy a nagyszombati egyetemen protestáns hallgatók is tanulhassanak.) A magyar orvosi fakultás s benne a szemészet oktatása ennek a már aufklársta szellemnek köszönheti létrejöttét. A felvilágosult Habsburgok után azonban a legsötétebb Habsburg következett; I. Ferenc hosszú uralkodása a legkonokabb önkény s a legridegebb konzervativizmus időszaka volt. „Reá nem hatottak sem a tudomány új elméletei, sem azok a gyakorlati példák, amelyeket más államok kínáltak” – írja róla 1908-ban Acsády Ignác.² Hosszú uralkodása folyamán a pesti egyetem a szónak nem képletes, hanem valóságos értelmében sínylődött. Az egyetemnek ugyan papíron rengeteg joga volt, de az anyagi lehetőségeit oly kicsire szabták, hogy amellett csak vegetálni lehetett. Az egyetem 1777-ben az ósdi és elégtelen nagyszombati épületekből Budára, majd onnan 1786-ban Pestre költözött. Az orvosi kar – majd száz esztendőre – az Újvilág és Hatvani utcák sarkán álló volt jezsuita kolostorban talál otthont, de az elhelyezés, a tanítás, a gyógyítás, a „kutató munka” lehetősége semmit sem változott. A tantermek célszerűtlenek, szűkek, sötétek; a gyűjtemények silányak. A bonctan tanárának nem volt hullaanyaga, a botanikusnak nem volt kertje, a kémikus nem tarthatott demontsráló előadást... Dehát hogy tarthatott volna, amikor nem volt felszerelése, amikor (Bugát Pállal szólva) a vegytant: „két nyomorult, piszkos, szennyes, förtelmes szobába” szorították.³ Az élettani intézetnek a negyvenes években sincs mikroszkópja, az egyetemnek nincs műtőintézete, a szembetegeket még a hatvanas években is az ágyukban operálják, mert a szemklinikának nincs műtője... Még 1830-ban is összesen 34 ágy állott a klinikus tanárok rendelkezésére. Ezek a „klinikus tanárok” pedig, akiknek sem asszisztensük, sem felszerelésük nem volt, akik sokszor a maguk zsebéből kényszerültek fedezni intézetük elemi szükségleteit, egyébként épp olyan nyomorúságosan voltak fizetve, mint amilyen szégyenletesen és nyomorúságosan az egész orvosi fakultást dotálták. Ma-

gyary-Kossa egyik tanulmányában olvastam, hogy amikor 1806-ban Szening János orvoskari dékán – aki helyettesként a szemészetet is előadta – meghalt, annyi pénzt sem hagyott maga után, amiből eltemethették volna. S a legfelháborítóbb az volt, hogy a pesti egyetem az oxfordi után a leggazdagabb egyeteme volt Európának, kiváltságokkal, javadalmakkal, uradalmakkal ellátott, de ezeknek minden jövedelmét a bécsi és prágai egyetemek céljaira fordították. Ahányszor az egyetemi tanács tiltakozott a méltánytalanságok ellen, vagy beleszólási jogot kért a saját vagyonának a kezelésébe, elutasították, vagy válaszra sem érdemesítették.⁴

Ezekből az adatokból is következtetni lehet arra, hogy milyen volt hazánkban a múlt század első felében az egyetemi miliő, amelyben az orvosi studiumokat és köztük a szemészetet művelték és tanították. Elképzelhető, hogy Fabininek, az első igazi szemészprofesszornak, aki Beer oldala mellől, a kor vezető szemészeti intézetéből jött Pestre, micsoda harcokat kellett vívnia, hogy az Újvilág utcai kolostor celláiban meghonosítson valamit a bécsi szemklinika szelleméből. Dolgozatai, több nyelvre lefordított tankönyve⁵ arról tanúskodnak, hogy szakmailag a Beer-iskola kiválóságai közé tartozott; beszédei, a szemészet általános viszonyai-val és oktatásával foglalkozó hátrahagyott iratai pedig igen magas etikai felfogású, az orvostudományt és a szemészetet igazi hivatásának tekintő férfi képét tükrözik. Bugát, aki pedig még holtuk után sem udvarolt méltatlan embereknek, úgy parentálta el az Orvosi Társban (1847. dec. 5.) Fabinit, mint aki „orvosi rendünknek első nagyságú csillaga volt”.^{5/a}

Fabini, és még fokozottabban elődei idejében azonban – a nyugati államokat korban messze megelőző katedra ellenére is – az ország szemészeti ellátottsága messze elmaradt a művelt államok mögött, mint ahogy egész ósdi, ásatag politikai, szociális, tudományos és gazdasági berendezkedésünk szinte kirítt a fejlődő európai nemzetek ritmusából. Le Febure, egy Franciaországból emigrált s hazánkban átmenetileg működött szemorvos, azt írta 1802-ben megjelent könyvében, hogy egész Európában nincs annyi szembeteg, mint egyedül Magyarországon.⁶ De negyven év

múlva ugyanezt mondja egy Nagyváradon működő szemorvos, Grósz Frigyes is, aki beadványokkal ostromolja a felsőbbbségeket „A szegényebb sorsú szembetegek és gyógyítható vakok hazánkban tömérdek nagy száma” miatt⁷ s 1847-ben „ingyen gyógyító – és ápoló intézetek” felállítását sürgeti,⁸ mert Pestet nem számítva, az egész országban csak egyetlen szemkórház van, az ő maga alapította és saját költségén fenntartott nagyváradi szemészeti intézete.

A tanárnak, orvosnak, embernek egyaránt kitűnő Fabini mulhatatlan érdeme a korszerű, racionális szemészet művelése, tanítványok kiképzése és szemészeti iskola megteremtése. Hiányzott azonban belőle az az iniciatív erő, amely az általános szemészeti viszonyok elmaradottságán úrrá tudott volna lenni. Nem tudta megtalálni azokat a személyi és tárgyi módokat, amelyek segítségével a szemészeti ügyek ősdi, kusza és szövevényes intézésére frissítő, jótékony hatást lehetett volna gyakorolni. Tanár volt és nem szervező. Tudós volt és nem reformátor.

Fabini halálával a szemészet egyetemi oktatásában és a szemészspezialisták kiképzésében egyaránt súlyos törés következett be. A szabadságharc lázas időszaka, majd a főváros megszállása nem voltak arra alkalmas idők, hogy a gazdátlanná vált szemészeti tanszékkel sokat törődhettek volna az éppen illetékesek. Világos és Arad után gyász és némaság szakadt az országra. A reformkor fényeit és a szabadságharc hősi lendületét sötétség és tompa tespedés váltotta fel. Az úrrá lett reakció kiterjesztette szárnyait az egyetem felett is, amelynek falai között a germanizáló Kollonich és a minden haladástól irtózó I. Ferenc korának kísértő árnyai tértek vissza. Ezekben a komor és fájdalmas napokban az osztrák hatóságok pályázat mellőzésével az ő politikai mentalitásuknak megfelelő Lippay Gáspárt ültették Fabini János örökébe, aki 1850-től 1874-ig működött az egyetemen.

Lippay professzorsága különös tragikum a magyar szemészetnek. Pontosan abban az időben foglalta el tanszékét 1850 őszén, amikor a szemészet máig felül nem múlt mestere, Graefe Albrecht, Berlinben megkezdte működését. Nem sokkal később Helmholtz Hermann felfedezte a szemtükröt (1851) s Graefe, ke-

zében az új műszerrel, elindította a szemészet forradalmi átalakulását. Hatására a világ minden szemészeti intézete lázas munkába kezdett. A szemészet, amelyet eddig a sebészet egyik ágának tekintettek, s amelytől a sebészek minden önállósági jogosultságot megtagadtak, szinte egyik napról a másikra önálló tu-

Fabini Teofil

dománnyá lett, s beláthatatlan fejlődési lehetőségek felé indult. Helmholtz és Graefe mellé sorakozott az utrechti Donders, a fénytörés és alkalmazkodás tanának, a korszerű szemüveg-rendelésnek megalkotója, a bécsi Arlt, a kor első szemészipedagógusa, a párizsi Desmarres, a londoni Bowman, s működésük és tanítványaik munkássága nemcsak a szemészet, hanem az egész orvos-

tudomány egyik legnagyobb epocháját jelentette, és jelenti még ma is.

Ezalatt itthon megállt a világ. A tudományban pedig a megállás egyenlő a visszafejlődéssel. Lippaynak nemcsak a szemészet új elméleti és operatív vívmányaihoz nem volt érzéke, de hiányzott belőle minden készség és akaraterő, hogy a szemészetet hallgatóival megkedveltesse. A műteti beavatkozások a századeleji stílust követték s mint Barlay János írja, még 1868-ban (17 évvel a szentükör felfedezése után!) is találkozni a klinikai kórtörténetekben olyan diagnózissal, ami a szentükör hiányára enged következtetni. („Amaurosis ex origine centrali”).⁹ A szemészet az egyetemen a legelhanyagoltabb tárgyak közé tartozott. Az eredmény mihamar megmutatkozott, mert egy kortárs, id. Imre József szerint: „az orvosok szemkörüli tevékenysége igen gyér kivétellel olyan kuruzslás volt, mint a szemészet főművelőjé, a valódi kuruzslóké”.¹⁰ Amikor Graefe már kidolgozta a szürkehályog kivonásának modern elvét, akkor nálunk a hivatott szemészek hiánya miatt elszaporodott kuruzslók az ország számos vidékén hegyesített kötőtűvel, Erdélyben néhol akáctövissel is reklinálták a hályogot. A legtöbb ember szinte apatikusan vette tudomásul szembetegségét, „mintha a szemek bajának gyógyítása luxus lett volna, amely közönséges embert nem illet meg”. (id. Imre)¹¹

Lippay professzorsága idején az ország igazi szemészeit az egyetemeken kívül találjuk. A pesti Hirschler Ignác, a váradi Grósz Frigyes és a pozsonyi Kanka Károly voltak azok, akikhez jogos reménnyel fordulhattak a szembetegek. (Rajtuk kívül Fabini régi segédje, a Desmarres-nál is tanult Mészáros-Rupert Ignác volt jelentékeny egyéniség, de ő afeletti elkeseredésében, hogy reményei ellenére nem került a pesti katedrára, végleg hátat fordított a szemészetnek.)¹² A legidősebb Grósz Frigyes volt közöttük, testi-lelki habitusában igazi Jókai-figura. Életművét röviden ismerttettem az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 4. kötetében, s most nincs szándékomban önmagamot ismételni. De nem lehet elég hangzatosatni, hogy abban az időben, amikor a szemklinikának egészségtelen környezetben és műtő nélkül csak

6 ágya volt, amikor a Rókus-kórházat Bugát Pál „ínség- és nyomorlakta ház”-nak nevezte, amikor a korabeli források a régi János kórházat „ronda, piszkos tanyá”-nak mondják, „amelytől mindenki irtózott”, akkor Grósz Frigyes a maga költségén olyan intézetet létesített és tartott fenn Nagyváradon, amely szépségével, tisztaságával, célszerűségével, orvosi munkájával és emberies

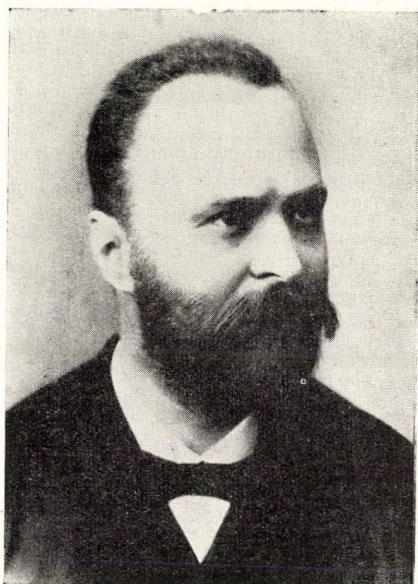
AZ ORVOSI KAR HÁZA A HATVANI ÉS ÚJVILÁG UTCA SARKÁN

Az első szemészeti tanszék épülete

légkörével páratlan volt a korabeli Európában. Amikor a többi kórház higienikus vívmányok helyett a házirend rideg bürokratizmusával excellált, akkor itt felvételt nyert „minden szegény szem-beteg, akárhonnan jó, kivétel nélkül ... külföldi ügy, mint hazai; szegény cigány ügy, mint a szegény nemes ember”. A felvételhez nem volt szükséges a szegénységi bizonyítványt felmutatni, a szegénység szóbeli kijelentése a felvételre elegendő volt. („... die wörtliche Betheuerung der Armut macht zur Aufnahme geeignet.”)

A nagyváradi „Szegény Vakok Gyógyintézetében” 1830-tól 55-ig 30 000 szembeteget kezeltek és 1739 műtétet végeztek telje-

sen díjmentesen. Sokszor a gyógyszer és a szemüveget is a kórház adta. A kórház 25. éves fennállása alkalmából Grósz Frigyes „Die Augenkrankheiten, der grossen Ebenen Ungarns” címen (1857) megírta szemorvosi tapasztalatait és könyvében, amely egyetlen szemészeti munkánk az elnyomatás idejéből, a szürke-

Schulek Vilmos

hályog keletkezésére vonatkozóan korát messze megelőző felfogásnak adott hangot.¹³

Grósz Frigyes és a hosszú bécsi egyetemi múltra visszatekintő Kanka Károly¹⁴ – részben provinciális helyzetük miatt – minden egyéni kvalitásaik ellenére sem gyakoroltak jelentékenyebb befolyást a szemészeti közállapotokra és a szemorvosképzésre. Annál maradandóbb hatást gyakorolt a szabadságharcot követő

negyed században a szemészet fejlődésére Hirschler Ignác. Az ő működése jelenti tulajdonképpen az összekötő kapcsot a reformkor szemészete és a Schulek-kor között, amelynek ő volt a szellemi és tényleges előkészítője. Az egyetemet a negyvenes években Bécsben végezte, egy évig működött a Rosas-klinikán is, de annak sorvasztó légköréből hamar kiszabadult és Párizsba ment a Graefe előtti idők legelső szemészéhez, Desmarres-hoz. 1849-ben hazajött s bár – akárcsak a tehetséges Mészáros-Rupert Ignác – a katedrára szóba sem jött, sőt vallási okok miatt a docentúrát is megtagadták tőle – a nyomasztó viszonyok ellenére is igen aktív tudományos és gyakorlati tevékenységet kezdett. Tudományos képzettsége, tájékozottsága, becsületessége megszereztek számára Semmelweisnek, Balassának, Bókay Jánosnak s társaságuknak a barátságát. Amikor 10 évi kényszerű szünet után 1857-ben megindul az Orvosi Tár jogutódja, a Markusovszky szerkesztette Orvosi Hetilap, Hirschler lesz a lap szemészeti főmunkatársa. 1864-ben a Hetilap mellékleteként megindítja a Szemészetet, amelyet 17 évig (1881-ig) majdnem egyedül ír és szerkeszt. Nagyobb kórházi osztálya nincs, az egyetemen nem taníthat, de tudásának híre mégis gyorsan terjed s az ötvenes évektől Schulek kibontakozásáig „legkiemelkedőbbben és a tudomány színvonalával egyenértékűen” ő az első szemésze, sőt első modern szemésze az országnak. Hirschler azonban nem a maga egyéni érdekeit nézi, hanem minden erejével a szemészet és a szembetegellátás országos nivójának emelésén fáradozik. Markusovszky baráti körével, majd a politikai feszültség csökkenésével Eötvös Józseffel és Trefort Ágostonnal való kapcsolatait arra használja fel, hogy egyengetse a Bécsben Arlt mellett dolgozó Schulek Vilmos útját a katedrára.¹⁵

Szerb Antal azt írja Magyar Irodalomtörténetében, hogy ha a régi tekintélytisztelő iskola híve lenne, azt a kort, amelyben Ady élete és működése lezajlott, Ady Endre korának kellene neveznie. Ezt a hasonlatot, mint a régi tekintélytisztelő iskola híve, azzal a módosítással alkalmazom a XIX. század utolsó negyedének szemészeti történetére, hogy azt nemcsak kellene, hanem Schulek Vilmos korának kell is nevezni.

Schulek – aki 1874-ben Lippay nyugdíjaztatása után lépett a katedrára – valóban korszakalkotó volt: a tespedés, a tunya bele-nyugvás, a haladó világtól való elmaradás idejét lezárta és elindított egy korszakot, amelynek minden órája a múlt hibáit és mulasztásait pótoló erőfeszítéssel és munkával volt kitöltve. Még csak egy fél százada, hogy eltávozott. Néhány tanítványa, élükön a köztiszteletben álló Scholtz Kornél, a sors különös kegyelméből még közöttünk él. Az ő szavaikból és az írásos visszaemlékezésekből áhítatos szeretet és elismerés sugárzik a Mester felé. De harmincéves működésének száraz tényei is egy kiváló tudású, akaraterejű és munkabírási férfiről tanúskodnak.

Schulek egyetemi előadásai a szemészettől elidegenített hallgatókat újra a tanterembe vonták. Tudása, gyógyító és operatív művészete becsapta az ajtót a hályogszűrő, kuruzslók világa mögött: huszonöt év alatt a klinika járó betegeinek száma évi 500-ról évi 9000-re, az ápolott betegeké 121-ről 1000-re emelkedett. Új klinikát harcolt ki és annak számára a gyógyítás és a kutatómunka minden eszközt megszerezte. Olyan négy nyelvű szemészeti könyvtárt létesített, aminek ma sincs párja a világon. Az egyetemről segített kisépni a Ratio Educationis és a Bach-korszak utasításait, amely előírta a tanároknak, hogy ne tudósokat, hanem csak derék és erkölcsös polgárokat neveljenek az államnak. De a kutató és tudós Schulek tudósokat nevelő klinikáján „mindenek felett a beteg java áll és emellett csak második sorban a tancél. Soha beteget fel nem használok vizsgálatra, vagy kísérletekre, melyek kárára lehetnének, soha műtétet nem hajtok végre, melynek szükségességéről nem vagyok meggyőződve, soha beteget nem kényszerítok műtétre, vagy a kórházban maradásra, még ha a kényszer javára szolgálna is. A szenvedő első személy a társadalomban és mindenki feltétlen ura testének.” (Schulek 1873. évi kolozsvári jelentéséből.)¹⁶

Schulek egyéni varázsa és működésének híre a tanítványok selegét vonzotta köré és a Schulek-iskola: Feuer Nathaniel, id. Imre József, Juhász Lajos, Ottava Ignác, id. Csapody István, Issekutz László, Neupauer Gusztáv, Kocsis Elemér, Grósz Emil, Blaskovics László és Scholtz Kornél – hogy csak tanársegédeit em-

lítésem – a mesterrel az élén s a külföldön tanult Siklóssyakkal, Goldzieher Vilmossal, Szily Adolffal karöltve gyökeresen átalakította a szemészet tudományát és helyzetét Magyarországon. Pedig a semmiből kellett mindent elővarázsolni. Még a szemészi szaknyelvet is maguknak kellett kiformálni. Azt a mindössze negyvenéves nyelvet, amit Kazinczyék és Bugát Pál rájuk hagytak, a változott világhoz kellett idomítani, a használhatatlan szavakat kigyomláni, modern fogalmak számára új szavakat teremteni. S ezen az újjászületett szókincsű nyelven (1860-ig nem is volt szabad magyarul tanítani a magyar egyetem falai között), Schulek és tanítványai huszonöt év alatt 322 dolgozatot publikáltak.¹⁷ A Schulek-kor inspirálta az első trachomatörvényt, Feuer Nathaniel munkáját, ennek a kornak a levegője és lendülete serkentette id. Csapody Istvánt, hogy megírja az első magyar nyelvű szemészeti tankönyvet, ez a kor csökkentette le először hazánkban a vakok és a trachomások számát, és ez az idő, – a Schulek-kor – volt az első, amely a magyar szemészetet európai színvonalra emelte.

Schulek idegrendszerét azonban felőrölte az az emberfeletti munka, amelybe önmagát hajszolta. Az új századba már tört szárnyakkal lépett, s 1904-ben bekövetkezett halála sem barátaiktól, sem tanítványaitól nem érte váratlanul. Aztán elindult a huszadik század, új idők jöttek, Adyval szólva: „Új lángok, új hitek...”, de olyan idők nem jöhetnek, amelyekben a magyar szemészet múltjának erényei és hibái, sikerei és botlásai buzdításul és okulásul ne szolgálhassanak.

FORRÁSOK ÉS JEGYZETEK

1. A bécsi szemorvosi iskola alapításával kapcsolatosan I. Hirschberg J. nagy művét: *Geschichte der Augenheilkunde* (Hdb. Graefe-Saemisch) XIV. k. 487 és köv. old.

1/a. A magyar orvosi fakultás alapításával kapcsolatosan I. Győry Tibor: *Az orvostudományi kar története c. munkájának* (Budapest, 1936) első fejezeit.

2. Acsády Ignác: *A magyar jobbágytörvény története*. Budapest, 1908. 421. old.

3. Orvosi Tár, 1841. VI. 83.

4. A pesti orvosi fakultás és a szemészeti tanszék viszonyaival kapcsolatos adatokat, többek között Magyary-Kossa Gyula: Az orvosi szakoktatás és egyetemi élet a régi Magyarországon c. értekezéséből (Magyar Orvosi Emlékek I. 1–58), továbbá Grósz Emil dolgozataiból vettem. (Előadások, Beszédék, Tanulmányok, Budapest, 1925.)

5. Fabini szemészeti tankönyve 1823-ban jelent meg és teljes címe: „Doctrina de morbis oculorum. In usum auditorum suorum. Pesthini”. 1831-ben a második kiadás jelent meg. Magyarul csak 1837-ben adták ki, Fabini segédjének, Vajnócz Jánosnak fordításában, „a M. Tudós Társaság költségein”. Lefordították holland és olasz nyelvekre is és, mint Grósz Emil írja („Fabini T. ános hátrahagyott, kiadatlan kéziratáról” O. H. 1893), Utrechtben és Páviában tankönyvül használták. Az olasz fordítás – Giuseppe Luigi Maluta munkája – 1831-ben, tehát hat évvel a magyar fordítás előtt jelent meg Trevisóban.

5/a. Orvosi Tár, 1847. dec 5. (23. sz.)

6. W. Le Febure könyve: Mémoire theoretique et pratique sur l'ophtalmie ou Inflammation des Yeux... német fordítása: Theoretisch-praktische Abhandlung von der Augenentzündung... 1802-ben jelent meg Frankfurt am Mainban. E mű 29. oldalán Magyarországot illetően az áll, hogy „... in dem übrigen ganzen Europa nicht so viel Augenkrankheiten finden, als in diesem einzigen Königreiche...” Azonban a 28. oldalon, valamivel 10 sorral előbb, Le Febure félreérthetetlenül csak az endemiás ophthalmitisről beszél s e betegség elterjedését látja aránytalanul nagyknak.

7. „A szegényebb sorsú szembetegek és gyógyítható vakok hazánkban tömördek nagy számáról, mely leginkább egyesületek és több helyen felállítandó szegény vakok gyógy és ápoló intézetei által elhárítandó. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kassa-Eperjesen... 1846... tartott hetedik nagygyűlésén dr. Grósz Fridrik által előterjesztett indítvány”. Újra kiadta Grósz Emil dr., Budapest, 1940.

8. „Terv a Magyar és Erdélyország földművelők közt gyakran előforduló szembetegek és gyógyítható vakok számára több vidéken egyesületek által alakítandó ingyen gyógyító és ápoló intézetekről A Nagyváradi Szegény Vakok Gyógyintézetének rövid leírásával... Közli a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847... Sopronban tartott VIII. nagygyűlésén Grósz Fridrik orvos-tudor.”

9. Barlay János: Hályogoperálások 50 év előtt. Szemészet, 1913. évf. 216–222. old.

10. Id. Imre József: Emlékezés Schulek Vilmos kolozsvári működésére. Szemészet, 1913. évf. 205–215. old.

11. Ua. ibidem.

12. Ua. ibidem

13. Grósz Frigyesre vonatkozó adatokat és forrásokat l. Biró Imre: Az első magyar szemkórház. Grósz Frigyes emlékezete. Az Orsz. Orvostört. Könyvtár Közleményei, 4:42–61/1956.

14. Kanka Károllyal kapcsolatban l. Bartók Imre: A Magyar Szemészet Története (Budapest, 1954), 128–29. old.

15. Hirschler Ignáccal kapcsolatban l. Markusovszky Lajos: O. H. 1891, 46. sz.; Grósz Emil: O. H. 1891, 51. sz.; Biró Imre: O. H. 1957, 49. sz.

16. Id. Imre József: l. a 10. pont alatt; Grósz Emil: Schulek Vilmos emlékezete. Szemészet, 1905. évf. 223–235. old.

17. Grósz Emil: A szemészet egyetemi oktatása. Előadások, Beszédék, Tanulmányok. Budapest, 1925. 12. old. – A Schulek-kor számszerű adatait, valamint a tanársegédek és gyakornokok teljes névsorát l. Szemészet 1905. évf. 220–221. old.

РЕЗЮМЕ

Первый медицинский факультет был основан в Венгрии в 1770 году в г. Надьсомбат (Тирнау) по инициативе Ван-Свитера и вскоре после этого на нем началось преподавание науки о глазных болезнях. В 1801 году в Пеште, куда к этому времени был переведен университет, была открыта глазная клиника, а в 1806 году организована кафедра офтальмологии. Но с 1770 по 1817 год офтальмология считалась второстепенным предметом и преподавалась профессорами анатомии, хирургами и акушерами. В 1818 году Теофил Янош Фабини, выдающийся ученик и ассистент Беера был назначен профессором офтальмологии. Фабини был первым венгерским профессором офтальмологии, который должен был заниматься исключительно глазными болезнями. В течение своей тридцатилетней деятельности на этой кафедре (1817—1847) он публиковал ценные работы, составил учебник офтальмологии («Doctrina de morbis oculorum. Pesthini 1823»), переведенный впоследствии на несколько иностранных языков, и воспитал новые поколения специалистов-глазников в духе школы Беера. Период между 1850 и 1874 годами, когда кафедру офтальмологии занимал Гаспар Липпани, был отмечен сильным застоем и, даже, регрессией как в области преподавания, так и в области практики. Для развития венгерской офтальмологии это было более, чем трагично, особенно принимая во внимание, что как раз в это время, благодаря работам Гельмгольца, Грефа, Дондерса, Арльта, Демарре, Боумана и др., темы развития этой науки чрезвычайно ускорились. Лучшим окулистом Венгрии считался тогда учившийся в Вене и в Париже Игнац Хиршлер (1823—1891), основавший издающийся и поныне журнал «Офталъ-

мология», в котором он в течение 17 лет был один и автором и редактором. В 1874 году Липпай был переведен на пенсию, а на его место приглашен трансильванский профессор глазник (бывший раньше ассистентом Арльта) *Вильмош Шулек*. С именем и деятельностью Шулека связан новый период бурного развития венгерской офтальмологии, основание новой глазной клиники, организация специальной библиотеки по глазным болезням на четырех языках, создание стоявшей на уровне современной науки школы и литературы по глазным болезням. Благодаря Шулеку и его ученикам, из которых отметим: профессоров Йожефа Имре (старшего), Иштвана Чаподи (старшего), Эмиля Гросса, Ласло Блашковица и Корнеля Шольца, а также не принадлежавших к школе Шулека, но сотрудничавших с ним профессоров Шиклоши (отец и сын), Микшу Гольдциера и Адольфа Сили — венгерская офтальмология поднялась до европейского уровня.

ZUSAMMENFASSUNG

Die erste medizinische Fakultät in Ungarn wurde 1770 auf Anregung Van Swieten's in Nagyszombat (Tyrnau – Trnava) errichtet und kurz darauf dort auch der ophthalmologische Unterricht eingeführt. 1801 wird die Augenklinik der inzwischen nach Pest verlegten Universität eröffnet, sodann – 1806 – ein Lehrstuhl für Augenheilkunde organisiert. Von 1770 bis 1817 wurde jedoch die Augenheilkunde bloß als Nebenkolleg von den Professoren der Anatomie, Chirurgie und Gynäkologie vorgetragen. 1817 erhält Theofil János Fabini, ein hervorragender Schüler und Assistent des Prof. Beer, die Ernennung zum ordentlichen öffentlichen Professor der Ophthalmologie. Fabini war der erste o. ö. Professor der Augenheilkunde in der ganzen Welt. Sein Lehrmeister, Beer, wurde nämlich ein Jahr später Ordinarius. Auch in Ungarn war Fabini der erste Professor, dem ausschliesslich nur die Betreuung der Augenheilkunde oblag. Im Laufe seiner dreissigjährigen Tätigkeit (1817–1847) schrieb er ein in mehrerer Sprachen übersetztes Lehrbuch („Doctrina de morbis oculorum, Pesthini, 1837“) und andere wertvolle Arbeiten, überdies erzog er, im Geiste der Beer-Schule, eine Reihe von Augenspezialisten. Unter seinem Nachfolger, Gáspár Lippay (1850–1874) trat in der erzieherischen Arbeit wie auch in der Pflege dieses medizinischen Wissenszweiges ein Stillstand, mehr als das gewisser Rückfall ein, eine Erscheinung, die vom Standpunkt der ungarländischen Entwicklung umso tragischer war als – dank der Tätigkeit eines Helmholtz, Graefe, Donders, Arlt, Desmarres, Bowman – gerade damals im Ausland die Ophthalmologie zu einer Weiterentwicklung ohne ihresgleichen gekommen war. Als erster ungarischer Augen-

spezialist jener Zeit galt der in Wien und Paris studierte Ignác Hirschler (1823–1891). Er gründete 1864 die auch heute bestehende ungarische Fachzeitschrift „Szemészet“ (Augenkunde). 17 Jahre lang war er ihr Schriftleiter und schrieb sie allein. 1874 wurde Lippay in den Ruhestand versetzt. Auf seinen Lehrstuhl berief man den ehemaligen Assistenten des Prof. Arlt und späteren Professor der Augenheilkunde an der Universität Kolozsvár (Klausenburg – Cluj): Vilmos Schulek. Seine Name und sein Wirken sind mit dem gewaltigen Aufschwung der ungarländischen Augenheilkunde, mit der Organisation einer neuen Klinik, mit der Gründung einer viersprachigen ophthalmologischen Fachbibliothek, der Schaffung einer modernen Schule und Literatur verknüpft. Schulek und seinen Schülern – den Professoren József Imre Sen., István Csapody Sen., Emil Grósz, László Blaskovich, ferner den seiner Schule nicht angehörenden, jedoch mit dieser zusammenwirkenden beiden Siklóssy (Vater und Sohn), Prof. Vilmos Goldzieher und Adolf Szily – ist die Erreichung des europäischen Niveaus auf dem Gebiet der ungarischen Augenheilkunde zu verdanken.

SUMMARY

The first Hungarian medical-faculty was established due to the initiative of Van Swieten in the year 1770 in Nagyszombat (Tyrnau) and not much later also teaching of ophthalmology began. In 1801 the eye-clinic of the University – which moved in the meantime to Pest – was established, and later on in 1806 an ophthalmological professorship was also created. But from 1770 until 1817 ophthalmology was only lectured on, as on an optical subject by the professors of anatomy, surgery and obstetrics. In 1817 one of the eminent pupils of Beer – who was also an assistant of his – Theofil John Fabini was promoted as professor of ophthalmology. Fabini is the first ophthalmological professor of the world, because his great schoolmaster Beer only becomes professor a year later. Fabini is at the same time the first Hungarian oculist-professor, who is only employed with ophthalmology. During his activity, which lasted thirty years (1817–1847), he translated a schoolbook into several languages („Doctrina de morbis oculorum. Pesthini, 1823.”), he wrote valuable dissertations, educated eye-specialists in the spirit of the Beerschool. At the time of his successor Jasper Lippay (1850–1874) the teaching of ophthalmology and the cultivation of the same stagnated considerably, even a regression took place, which was all the more tragical of the point of view of the development of Hungarian ophthalmology, because the same began developing by leaps and bounds unprecedented just at

this time in consequence of the work of Helmholtz, Graefe, Donders, Arlt, Desmarres, Bowman. At this time Ignatius Hirschler (1823-1891) - who studied in Vienna and Paris - was considered as the first ophthalmologist of the country, who started in 1864 the journal: „Ophthalmology”, which exist in our days also, and which he writes and edits quite alone. Lippay was put on the retired list in 1874 and hereafter William Schulek ophthalmologist-professor in Kolozsvár, the ex- assistant of Arlt, became an invitation for the professorship (1874-1904) with the name and work of whom the immense development of the Hungarian ophthalmology, the organization of a new clinic, the establishing of an ophthalmological library in four languages, the creation of a modern ophthalmological fashion and literature associates. The work of Schulek and his scholars - the professors Joseph Imre senior, Stephen Csapody senior, Emile Grósz, Leslie Blaskovics, Cornelius Scholtz, just as well as the Work of the professors Siklósy (father and son), William Goldzieher and Adolphus Szily - raised the Hungarian ophthalmology to a European level.

SCHWARTZER FERENC ÉS SCHWARTZER OTTÓ JELENTŐSÉGE A MAGYAR PSYCHIATRIA TÖRTÉNETÉBEN

Írta: DR. HORÁNSZKY NÁNDOR (Budapest)

Magyar elmebetegügyről a XIX. század első felében még alig beszélhetünk, bár az 1790–92-i országgyűlés óta törvényhozáshozunknak szinte állandóan napirendjén volt a tébolyda ügye. Ezt a problémát azonban a következő fél század sem oldotta meg, bár sürgető javaslatok sokszor elhangzottak, sőt egyesek nagy adományokkal igyekeztek az egyre sürgetőbbé vált kérdést a megvalósulás felé vinni. Az elmebetegekről legfeljebb annyiban gondoskodtak, hogy a kórházakban egy-egy cellát építettek számukra, ami országosan mintegy 80 beteg elhelyezését tette lehetővé. A Rókus-kórházban „négy sötét kamrában” helyezték el őket.¹ Pest város alpolgármestere még 1851-ben is jelenti, hogy a Rókus-kórházban a „mindössze 8 kis szobából álló örültek osztálya” semmiképpen nem felel meg hivatásának, mert abban sem a felügyelet, sem a gyógyítás lehetősége nincs biztosítva. Ebben az időben ápolt 22 beteg közül is 16 vidéki, akiket más kórházban kellene elhelyezni. Az osztály fennállása óta 19 000 pengőforintnyi kárt okozott a kórházalapnak. Sürgős volna tehát egy megfelelő nagyobb elmeosztály felállítása.²

Még égetőbbé vált a kérdés, amikor kormányrendelet eltiltotta magyarországi elmebetegek ausztriai intézetekbe való felvételét. Pedig Ausztriában a régi bécsi „Narrenturm” mellett az újabb korszellemnek megfelelő intézetek is épültek. De Magyarorszá-

gon az elmebetegek még mindig börtönnek is beillő zárkákban sínylődtek, vagy Schwartzter Ferenc szavai szerint „nyilvános helyeken, hajléktalanul és orvosi segítség nélkül kóborolnak mások nevetségére”.³ A cél elérése felé azonban határozott lépés nem történt. Egy érdemes magyar embernek, Pólya Józsefnek magánvállalkozása volt első elmegyógyintézetünk felállítása, 10 beteg számára. De ez a vállalkozás, márcsak az intézet rövid élete miatt sem jelentett lényeges könnyítést a magyar elmeügyön. Pólya rendkívül tevékeny, sokoldalú tudós, polyhistor volt, aki szer-teágazó tudományos érdeklődése mellett „szellemtanász” is volt és némi irodalmi működést is fejtett ki ezen a téren. Azonban minden nemes törekvése mellett sem tudott elemeorvosi iskolát alapítani.

Elmebetegügyünk rendezésére az első lépés egy országos elme-gyógyintézet felállítása lett volna, de a kormányzatnak semmi ér-deke sem fűződött Magyarország kulturális fejlesztéséhez. Poli-tikai és pénzügyi nehézségeken kívül akadályozta a tébolyda lét-rehozását az a körülmény is, hogy megfelelő szakembereink nem voltak. Néhány orvos-autodidakta csekély irodalmi működésétől eltekintve, ebben az időben a magyar pszichiatria még nem szű-letett meg. Pedig Bécsben már sikeresen működik Viszánik Mi-hály, aki magyar származása ellenére a Bécsi Egyetemen az elme-kórtan „akadémiai tanára” lett és akinek működése alatt a hír-hedt „Narrenturm”-ba bevonult az új kor szelleme. Lehullottak a bilincsek, megszűntek a börtönszerű cellák és megkezdődött az elmebetegeknek hasznos munkával való foglalkoztatása. Ezt a ki-váló, magát magyarnak valló orvost tekintik az osztrák elmeügy reformátorának.⁴ Viszánik volt a magyar tudományos elme-gyógy-ászat megalapítójának, Schwartzter Ferencnek tanítómestere.

Schwartzter Ferenc 1818. november 24-én született a Baranya megyei Babarcon, ahol atyja uradalmi kádár volt. Pécsen vé-gezte iskoláit, majd egyik nagybátyja anyagi támogatásával a Bécsi Egyetem orvosdoktora lett. Első folyamodványából tud-juk, hogy közelebbi pályairányának megválasztására legidősebb nagybátyjának, Schwartzter Antalnak példája készítette, aki mint a Váci Siketnémək Intézetének igazgatója, gazdag munkásságával

és tan módszerének eredményeivel nemcsak kortársai, hanem az utókor elismerését is biztosította. Kazinczy Ferenc az intézet meglátogatásáról így emlékszik meg: „Schwartzter magyarul tökélete-

Schwartzter Ferenc 1818–1889.

sen tudó s magyar születésű Director Úrnál gyönyörűséggel folyt el egy egész órára; érett lelkű, gondolkodó férfiú.”⁵

Schwartzter Ferenc 1846 áprilisában pályázik az alakulóban levő tébolyda fő-, vagy első orvosi állására.⁶ Folyamodványából megtudjuk, hogy „legjobb eredménnyel” vizsgázott, hogy az elmegyó-

gyászati előadások mellett szorgalmas látogatója volt a siketné-
mák oktatásával foglalkozó kollégiumnak, amelyből sikerrel viz-
gázott is. Doktori értekezése is erről a tárgyról szól, amivel nagy-
érdemű nagybátyját kívánta követni. 1844-ben orvosi oklevelet
nyer, később sebészi képesítést is szerez. Felavatása után az „All-
gemeines Krankenhaus” bőrgyógyászati osztályán működik, de
onnan az elmeosztály főorvosa, Viszánik maga mellé veszi intéze-
tébe, ahol előrehaladva, folyamodása idején másodorvos és eb-
ben a munkakörben az intézet összes naplóját vezeti. Az elme-
kórtani és siketnéma külön kollégiumokon kívül a „legnagyobb
igyekezettel hallgatta a kórbonctant, bőrgyógyászatot, valamint a
kopogtatás és hallgatóság kollégiumait. Magyar anyanyelvén kí-
vül beszél latinul, németül, szlávul (alkalmasint szerbül), fran-
ciául és tanul olaszul. Kinevezését azzal kéri, hogy egész igye-
kezetét és érdeklődését az elmegyógyászatnak szentelte és ideig-
lenes minőségben is hajlandó a tervbevett intézetnél szolgálatot
vállalni. Kérvénye után csakhamar befut Pomutz Konstantinnak,
a bécsi cs. kir. „közönséges kórház” másodorvosának hasonló
kérvénye, aki egyben államköltségen „utazni cselekszik”.⁷ Mindkét
kérvény közös sorsa, hogy félreteszik.

Esztendő múltán sincs előbbre a tébolyda ügye. 1847. augusz-
tus 25-én Schwartzter és Pomutz közös beadványban fordulnak
István nádorhoz.⁸ A terjedelmes beadványban, amely Schwartzter
keze írása, hivatkoznak arra, hogy míg a monarchia többi orszá-
gában sorra nyílnak meg a korszerű tébolydák, addig Magyar-
országon, a Nádasdy-féle bőkezű alapítvány ellenére, mi sem
történik. Ennek okát elsősorban megfelelő szakemberek hiányá-
ban látják, akik egyedül volnának hivatva az országos tébolyda
terveinek elkészítésére, szervezetének kidolgozására. A folyamo-
dók, akik különös előszeretettel szentelték életüket az elmeorvos-
lás tudományának, kéri, hogy államköltségen nyerjenek kikül-
detést külföldi tébolydák tanulmányozására. Hiszik, hogy így
szerzett tapasztalataikat haszonnal értékesíthetik a honi tébolyda
felállításánál. A beadványt első helyen Schwartzter, a bécsi elme-
gyógyintézet másodorvosa, utána Pomutz, a bécsi „Allgemeines
Krankenhaus” másodorvosa írta alá.

Ezúttal a kérés eredményes volt. Több hónapos huzavona után, 1848. március 28-án az uralkodó hozzájárul, hogy a kérelmezők a monarchia intézetein kívül a német, francia és angol intézeteket is meglátogathassák. Utazásukra az országos tébolydai alapból fejenként 500 pengő-forint előleget kapnak. Kötelességük, hogy útinaplót vezessenek és időnként munkájukról beszámolót küldjenek. Hazatérésük után jelentést kell tenniük működésük eredményéről.⁹

Ez a tanulmányút fordulópontot jelentett az országos tébolyda ügyében. Mindeddig az Országos Levéltárban voltak elásva azok az érdekes iratok, amelyek ennek az utazásnak részleteiről pontosan tudósítanak.¹⁰ Legérdekesebb az a Schwartzter Ferenc kezétől származó, 64 íves jelentés, amely az 1848-as kormányhoz intézve, részletesen beszámol Nyugat-Európa elmebetegügyéről. Az utazás 1848. április 4-étől július 9-ig tartott.¹¹ Meg kell állapítanunk, hogy az erre vonatkozó terjedelmes beadványok nemcsak hogy Schwartzter Ferenc kezétől származnak, hanem azok eszmemenete, stílusa egyaránt az ő, számos beadványából és tankönyvéből jól ismert gondolkozását tükrözi. Hangsúlyozzuk ezt azért, mert a beadványon, második helyen, Pomutz Konstantin neve is szerepel, igaz, hogy Schwartzter kezeirásával. Pomutz itt is mint az „Allgemeines Krankenhaus” másodorvosa szerepel, míg Schwartzter a bécsi cs. kir. elmeegógyintézet másodorvosának írja magát. Pomutzról szóló adataink hiányosak.¹² Ezek szerint a Pesti Egyetemen 1847–48-ban az elmekórtant adta elő, valószínű mint megbízott előadó, mert magántanári képesítésének hiteles bizonyítékát nem találtuk. Ő maga másodorvosnak írja alá magát. Ez az előadás is nyilván megszakadt 1848 április elején, hiszen akkor indult útnak Schwartzter társaságában. Pomutz elmeegógyászati irodalmi működésének nyomaira nem sikerült ráakadni. Látni fogjuk, hogy 1848 nyarával eltűnik a magyar pszichiatria történetéből.

A tudományos utazás iránya, Bécsből kiindulva, Prágába visz, ahol a Riedl vezetése alatt álló intézetben első ízben látják a betegek mezőgazdasági foglalkoztatását. Az új kor szelleme hozza magával, hogy itt „hideg fürdőket csak mint gyógyszer, s nem

mint büntetést” alkalmaznak. A Pirna melletti Sonnenstein gyógyintézet pompás fekvésén kívül „mivel sem díszeskedhetik... és... nehezen vidámíthatja fel az embert”. A kert- és földmívelés kiterjedt alkalmazása mellett a kényszerítő eszközöket még nagyban használják. Különös elismeréssel adózik az emlékirat dr. Günzt magánintézetének, Thonbergben, Lipcse mellett, amely korszerű berendezésével, kényszermentes gyógymódjával és vezetőjének széles látókörével megnyeri a tetszést. Halle-berlini útjuk során felkeresik Ideler orvostanárt, „a legelsőbb lélekvizsgálók egyikét”, majd a mecklenburgi Sachsenberg intézetben megdicsérik az épület jó beosztását, a szokatlan tisztaságot, valamint az ott dívó „somatikus és szelíd bánásmódot”, nem kevésbé Flemming igazgató kitűnő rátermettségét. Az útirány Hamburgon és Hildesheimen át a Rajna vidékére: Kölnbe és Bonnba vezet. Megismerkednek a híres Jakobival, Siegburg intézetének igazgatójával, aki azt hirdeti, hogy minden lelki betegségnek anyagi alapja van, és csak azok az elmebetegségek gyógyíthatók, melyeknek testi oka megszüntethető. Ezért az elmeorvos nem hagyhatja figyelmen kívül a test állapotát. Elismerően szól az itt alkalmazott lelki gyógymódról, de megütközik a kényszereszközök túlzott használatán. A Rajnától Belgiumba visz útjuk. Gent és Brügge intézeteit szemlélik meg. Megismerik Guislaint, aki jó benyomást kelt Schwartzernben és rendszerét később tankönyvében is felhasználja. Itt emlékezik meg a belga Cromelink elmeorvos könyvéről, amelynek fő tétele, hogy minden elmebetegség az agyból származik, az emberi lélek pedig közvetlenül az agy által nyilvánul meg. A többi belga intézetről „csak ártalmat lehet tudósítani.” Ezután Ostendéből Londonba hajóznak és ott 10 napot töltenek az angol intézetek és az elmeügy tanulmányozásával. Ez az emlékirat legterjedelmesebb része, amely nemcsak az egyes intézetekről szól, hanem részletesen ismerteti az angol elmebetegügy történeti fejlődését, annak törvényhozási vonatkozásait, valamint jelenlegi állását. Londonban a Bethlem és St. Luke kórházat nézik meg, amelyeknek sokban elavult és célszerűtlen szervezését bírálják. Annál lelkesebben szól az emlékirat Hanwellről, „mely az egész világban a legszebb helyet érdemli”. Igazgatója,

Conolly az elmebetegekkel való szelíd bánásmód apostola, a kényszerítő eszközök megszüntetője. A hatalmas intézetben mezőgazdasági és ipari munka folyik. A betegek által készített cikkeket árusítják, a befolyó összeget pedig javukra fordítják. Az angliai mély benyomások után visszatérnek a kontinensre és Brüsszelből Párizsnak veszik útjukat. A Salpêtrière főorvosáról, Faleretről, a pszichikai-morális gyógymód mesteréről nagy elismeréssel szól a beszámoló. Szelíd bánásmód mellett a betegek állandó szellemi foglalkoztatása, oktatása jellemzi ezt a sikeres gyógymódot. Mitivie főorvos „vegyes és inkább természeti” gyógymódja kevésbé tetszik. A Salpêtrière dühöngő osztálya egyébként „megőcsárlásra méltó”. Faleret gyógymódját követik Bicêtreben is, ahol különösen az „együgyűek tanodája” dicséretre méltó. Charonton, Foville igazgató vezetésével, tisztasága és rendje által tűnik ki. Legnagyobb lelkesedéssel szól az emlékirat a Párizs melletti Vanves magánintézetéről, amelyet Faleret és Voisin, a „leg híresebb francia tévelygő-kór orvosok” alapítottak. A betegeket családtagként, a legnagyobb kényelemben és pompás természeti környezetben ápolják, kitűnő eredménnyel. Schwartz Ferenc később, budai intézetében, sokat valószínűsített meg az itt látottakból. Hazamenet a Strassburg–Aachen–Stuttgart útirányból kitérnek a badeni Illenau és a württembergi Winnenthal felé. Az előbbiben tapasztalja, hogy „a vidító eszközök” növekedtével csökken a kényszerítő eszközök használata. „A kímélő és barátságos bánásmód egybekötve a tekintéllyel és szigorral, célszerű fogánatot szül.” Itt sem hagyja szó nélkül az „igen parányi és piszkos” célját. Winnenthalban a betegek sokoldalú foglalkozása és Zeller főorvos nagyvonalú egyénisége vonja magára figyelmüket. Több más intézet csak névleg szerepel az emlékiratban. A tapasztaltak összefoglalásánál megállapítja, hogy a német orvosok szorgalmával, ügybuzgalmával és tanulni vágyásával semmi nem mérkőzhet. A nyugati intézetek csak épületeik nagyszerűségében versenyezhetnek a németekével, amelyekben az orvosok igyekezete pótolja a berendezések hiányait. A nyugati és német elmeorvoslás közötti különbséget abban látja, hogy míg a franciák és angolok nagyobb gondot fordítanak a pszichikai kezelésre, addig a néme-

tek a test állapotának figyelembevételével gyakrabban folyamodnak gyógyszeres kezeléshez.

A két orvos München–Salzburg–Linz útvonalán tér haza. Pomutz betegsége miatt Bécsben marad, ezután már nem találkozik vele, noha neve – igaz, hogy Schwartzter kezeírásával – a jelentéseken még szerepel. Schwartzter Ferenc benyújtja terjedelmes beszámolóját, valamint az útszámlákat, amit a bírálók nagy meglepéssel fogadnak. A kiküldötteknek, az 1645 pengőforint 56 krajcár útiköltség megtérítésén túl, fejenként 300 pengő-forintnyi jutalmat utalnak ki.¹¹⁻¹³ A Bécsben maradt Pomutzról több levéltári adat nem került elő. Nem állapítható meg, hogy azonos-e azzal a Pomicz Gyulával, akit Gortvay szerint¹⁴ az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848 decemberében – amikor Schwartzter Ferenc már a harctereket járta – megbízott egy elme-gyógyintézet terveinek elkészítésével. Ennek a Bizottmánynak hiánytalanul megmaradt névmutatójában sem Pomutz vagy Pomicz neve, de a tébolyda ügye sem található.¹⁵

Schwartzter Ferenc, aki a hazafias idők szavára hallgatva nevét időközben Feketérc változtatta, a minisztériumnak 1848. október végén javaslatot tesz az országos tébolyda ügyében.¹⁶ Ez a 34 félévnyi, saját kezű tanulmány elsősorban egy elme-gyógyintézet szükségességének fejtegetésébe bocsátkozik, mert „még most is a közvélemény itt-ott, sőt némely orvosoknak véleménye is, némely előítéletek által eltántorítva, az örült-kór intézetek ellen szaval.” Fejtegeti a kórház előnyeit a házi ápolással szemben, ahol sem a kellő gyógyítás lehetősége, sem a betegnek és környezetének biztonsága nem kielégítő. Az elme-gyógyászat tudományának fejlesztése nemcsak a gyógyítás sikerét szolgálja, hanem lehetővé teszi, hogy az elmebaj felismerésével a beteget megmentjük attól, hogy a törvény közönséges gonosztevőként bánjék vele, mint századokon át történt. „Az örült gyógytudománynak további kifejlődése pedig nemcsak a törvényes kivégzéseket ritkítja, hanem némely bűnösnek látszót a polgári haláltól is megmenti... Gondoskodjunk az ilyen szerencsétlenekről minden tekintetben, amennyire csak erőnk és vagyonunk megengedi. Legszentebb kötelességünk követeli ezt, és azon öntudat, hogy ha ebben a tekintetben eleget

tettünk, jobban megjutalmaz bennünket, mint akármilyen más." A betegek jó része gyógyítható, ha idején kerül szakember kezébe.

A megvalósításnál első kérdés, hogy „a mostani idők viszonyosságai s pénzübeli tekintetből” gondolhatunk-e új intézet építésére, avagy célszerűbb-e valamely már meglévő épületnek átalakítása. Utóbbi esetben az Óbuda melletti kiscelli „sérvitézek” (azaz rokkantak) lakhelyét ajánlja figyelemre. Javaslatokat is tesz, amelyeknek végrehajtásával mintegy 450 elmebeteg lehetne elhelyezni.

Most sorra veszi a tébolyda építésénél szóban forgó helyeket. A Kamaraerdő nagy távolsága, valamint a talajvíz magas szintje miatt alkalmatlan. A Ferenc dombja és Szép juhásznő ellen szól a nehéz megközelítés, a vízhiány és a viharoknak kitett fekvés. Legalkalmasabb a Lipót mezeje, amely aránylag jól megközelíthető, kies fekvésű és északi szelek ellen védett, vize is bőven van. Fontos szempont az is, hogy Buda városa ezt a területet még 1829-ben ingyen ajánlotta fel tébolyda céljára, ígéretet téve a szükséges kő és mész ingyenes juttatására. Schwartz Ferenc volt tehát az első elmeorvos szakember, aki az országos tébolyda helyéül a Lipótmezőt ajánlotta. Később is hathatósan közreműködött az intézet létrehozásában. Már ez a terve is részletes javaslatokat tartalmaz az épület célszerű beosztására, az osztályok elkülönítésére, az orvosi lakásokra és ápolói felügyeletre vonatkozóan. Gondoskodik a munkaterápia megszervezéséről, megfelelő műhelyek felállítása által. A nyugtalanok és tisztátalanok különválasztása, a figyelőszobák külön gondoskodásának tárgyai. Hangsúlyozza, hogy minden börtönszerűséget kerülni kell. A fürdők, fűtés, világítás, mosás, a betegek ruházata és táplálása, konyha, gyógyszertár, boncterem külön szakaszokban kerülnek megbeszélésre. Fontosnak tartja, hogy a konyha ne jusson használatba, hanem gondoskodják arról az intézet a maga hatáskörén belül. A gyógyíthatatlan betegek elhelyezésére szolgáló ápolóintézet szervezésénél fő elvnek tartja, hogy olyan beteget, akin a legcsekélyebb javulás jelei mutatkoznak, azonnal vissza kell helyezni a gyógyintézetbe. Körülírja, hogy az ápolóintézetbe csak a feleslegesen vagy öregségük miatt fogva „bárgyúakat”, a

közönséges „tébolyodottakat”, valamint az „őrültség következtében” bányáikat, szóval a defektus állapotban szenvedőket kell elhelyezni. A terjedelmes emlékiratot „tudomásul vették”, de eredménye az akkor már nagyon viharos időkben nem is lehetett.

Majdnem egyszerre a beadvánnyal, 1848. október 24-én, kéri Fekete (előbb Schwartz) Ferenc Stáhly egészségügyi osztályfőnöktől, sebészi oklevélre hivatkozva, tábori főorvosi kinevezését, amely röviddel rá meg is jelenik.¹⁷ Kinevezik főorvosnak, századosi címmel, a Pécsen alakult 36. honvédszászlóaljhoz, amely később Eszéken állomásozik, parancsnoka Rátz Sándor őrnagy.¹⁸ Ennél a beosztásnál nyilván figyelembe vették Pécs környéki származását és szerb nyelvtudását. 1849 márciusáig semmit nem tudunk felőle. Ekkor a szegedi tábori kórháztól a debrecenibe rendelik, ahol helyettese Kanka Károly törzsorvosnak.¹⁹ Július 14-én már a Bácskában, a szeghegyi táborban van, ahonnan jelenti, hogy gyógyszerekben és sebészeti eszközökben tetemes hiányt szenvednek. Később Topolyán és a temerini táborban működik, ahonnan július 23-án részletes jelentés és orvosi létszámkimutatást küld a hadegészségügyi osztálynak. Ekkor már a IV. hadtest rendezőfőorvosa, 37 alája beosztott orvossal. Ezek közt van Korányi Frigyes, a 104. zászlóaljnál működő ideiglenes főorvos, studiosus medicinae. Jelenti, hogy az epimirigy”, vagyis cholera megszűnt. Közli, hogy a bánáti kórházak a legrosszabb állapotban vannak, „mert az ottani orvosoknak esmmi sebészi tudományuk nincsen, hogy nagyobbyszerű peratokat véghez vihetnének.” Jelentést küld a Hegyes és Szeghegy környékén lezajlott csatáról, közölve a holtak és sebesültek számát, valamint azt, hogy 19 nehéz sebesültön,, a csonkítást rögtön véghez vitte.” Utolsó szabadságharcáról származó írása a „giorgeviai táborból” kelt, július 24-én. A szabadságharc végén már törzsorvos volt.^{20–21}

1849 szeptemberében az ő neve is megjelent azon a listán, amely érvényteleníti a „rebellis kormány” által engedélyezett magyarosításokat.²² A szabadságharc végnapjaitól 1850 tavaszáig, családi hagyományokból csak annyit tudunk felőle, hogy ebben az időben megnősült. A bécsi származású Klammer Anna egész élete folyamán, az intézet szervezésében, különösen gazdasági vezeté-

sében méltó élettársa volt. Fiatal feleségével együtt Vácon telepedett le, mint gyakorlóorvos. Legalább is ennek nevezi magát 1850. március 8-i beadványában, amelyet a mindenható polgári kormánybiztoshoz, Geringerhez intézett „minden emberi lények leg-szerencsétlenebbjeinek, az elmebetegeknek” érdekében.²³

Ebben a beadványban is a tébolyda ügyét szorgalmazza, hivatkozva arra, hogy Magyarország ezen a téren messze elmaradt. Az elmebetegeket rossz börtönökben tartják és gonosztevőkként kezelik. Az elmegyógyászatban járatlan orvosok és laikusok mulasztásából számos olyan beteg is elpusztul, aki idcájában, megfelelő kezelés mellett megmenthető lett volna. A nagy monarchiában számos korszerű intézet működik, de nálunk, a bőkezű Nádasy-féle alapítvány ellenére, semmi nem történt. Pedig ez az adomány, az épületek kellő átalakításával, alkalmas volna mintegy 200 beteg elhelyezésére. Miután ilyen intézet felállításánál szakemberek nem mellőzhetők, hivatkozik nyugateurópai utazásának tapasztalataira és szakképzettségére, amiről az előző magyar kormányhoz benyújtott jelentése tanúskodik. Kéri a kormánybiztost, vegye kezébe a tébolyda ügyét. Egyben azt is kéri, hogy elme-gyógyintézet hiányában engedjék meg neki, hogy hozzá küldött betegeket saját lakásán, megfelelő felügyelet mellett, kezelhessen. Később határozott formában kéri az engedélyt egy gyógyintézet felállítására. Ebben az időben más kéréssel is fordult Geringerhez. Szakképzettségére hivatkozva kéri annak engedélyezését, hogy a Pesti Egyetemen nyilvános rendkívüli előadásokat tarthasson az elmegyógyászatból. Nálunk ugyanis jelenleg sem kórház, sem tan-szék nincs, ahol az elmegyógyászat iránt érdeklődő orvos magát képezhetné. Ilyen előadások a tudomány mai fejlődésfokán nélkülözhetetlenek. A folyamodó szakképzettsége folytán biztosan hiszi, hogy a feladatnak méltóan megfelelné.²⁴ Ez a magántanárság azonban sok akadályba ütközött. Először az egyetem rektora, Virozsil ellenzi, mivel az előadásokhoz szükséges beteganyagot szolgáltató intézet nincs. Később az egyetem pártolja, sőt az ügy a tanácson is átme-gy, ekkor meg a bécsi minisztérium akadékosko-dik, mert a szabályok megkerülésével a kar elmulasztotta kol-loquiumot.²⁵ Ennek pótlására utasítják. Most maga a kérvényező lép vissza, intézetének növekvő forgalmára hivatkozva. Kijelenti

azonban, hogy a tárgy iránt érdeklődő kartársaknak intézetében mindenkor rendelkezésre áll. A magántanárságot csak a politikai helyzet enyhülésével, 1861-ben nyeri el. Ekkor elengedik neki a kolloquiumot és próbaelőadást is. Hiszen a tárgyban jártas szakember rajta kívül a zországbán nem volt.

Sokkal gyorsabban haladt a magánintézet ügye. A képesítés vizsgálásakor bizonyára nagyban segítette Schwartzter Ferencet egykori tanítójának, Viszánik professzornak elismerő bizonyítványa, amely kidomborítja szaktudását és szorgalmát, valamint „morális” lényét.²⁶ A hatóságok jó ideig információkat szereznek be, de miután a szakértők szerint az intézet megnyitása közérdeket szolgál, az engedélyt 1850. november 13-án megadják. Geringer azonban szigorúan meghagyja közegeinek, hogy az intézetet ellenőrizzék a nemek különválasztása szempontjából. Minden, a betegek által okozott sérülésért, akár magukon követik el, akár máson, az intézet tulajdonosa felelős. Csak olyan beteget vehet fel, akinek elmebaját közhivatalban működő orvos bizonyította.²⁷ Valószínű, hogy Schwartzter Ferenc egyes betegek tartására már előzőleg kaphatott engedélyt, mert intézetének első törzskönyve szerint az első beteget 1850. június 15-én vette fel. A következő felvétel időpontja már 1851 januárjára esik, a felvételek pedig áprilistól válnak gyakoribbakká. És valóban az engedély elnyerése után Schwartzter értesíti a hatóságot, hogy nehézségek miatt intézetét teljesen felszerelve, csak 1851 áprilisában nyithatja meg. Ebben az évben 8 beteget vesz fel. Az intézet befogadóképessége 8–10 betegnél nem nagyobb. Kezdetben a betegek Schwartzter Ferenc magánlakásán találtnak elhelyezést, később átköltözik a tágasabb nagypréposti lakba.²⁸

Az intézet megnyitásáig sem hagy fel az országos intézet érdekében megkezdett agitációjával. 1850 decemberében újabb beadványában sürgeti a megoldást és javaslatot tesz a polgári kormánybiztosnak a Vác melletti Migazzi kastélynak elmeegógyintézetévé való átalakítására. Tervci szerint mintegy 100–120 elmebeteg elhelyezésére nyílnék így lehetőség.²⁹

Schwartzter Ferenc kis intézetét 1852. január 1-ével Budára helyezi át, a Kékgolyó utcába, ahol ez az intézet közel 100 éven át működött. Az intézet számára megszerzi a Teleki-féle udvarházat,

amit megfelelően átalakított. 1857-re már mintegy 50 beteget tud elhelyezni.³⁰ A betegek száma 1860-ra eléri a 100-at, amiért 1863-ban emeletráépítéssel és a szomszédos házak bérletével megnagyobbítja intézetét. Ekkor kap az intézet teljesen különválasztott idegosztályt, és ettől kezdve „Budai magán elme- és idegyógy-intézet” a neve. Az új intézet 100 elmebeteg és 20 idegbeteg befogadására alkalmas.³¹

Az intézet további fejlődését még az 1859-ben támadt kisebb tüzvész sem akadályozta, valamint az a nehézség sem, hogy 1859-ben és 1866-ban hadikórház működött benne. Annál inkább emelte jóhírét, hogy az önkényuralom üldöztötte, a börtönében megörlt Vachott Sándor itt talált menedéket, és tragikus életét pár évi szenvedés után itt fejezte be. Ugyancsak idehozták az emigrációból visszatérő Szemere Bertalant, első köztársasági kormányunk miniszterelnökét. Három évtizeddel később pedig itt halt meg zseniális tudósunk, Högyes Endre.

A budai intézet megnyitása Schwartz Ferenc életében új és termékeny korszak kezdetét jelenti. 1852-től tevékeny irodalmi munkásságba kezd és dolgozatai a „Zeitschrift für Natur und Heilkunde in Ungarn” című folyóiratban jelennek meg. Az elmebetegeknek törvény előtt való megítéléséről szóló dolgozata első ilyenirányú cikk irodalmunkban. Négy év alatt tíz cikket közöl, ezekben az elmeorvosi vizsgálat módszereiről, az elmegyógyászat oktatásáról, az intézeti beszállítás indokairól és módjairól ír. Vannak ezeken kívül kazuisztikai és gyógyászati cikkei is, továbbá intézetének forgalmáról és gyógyeredményeiről is közöl jelentéseket. Egyik cikkében, amely az elmebetegségek lefolyásában mutatózó „krízisckről” szól, megállapítja a váltóláznak gyógyító hatását némely elmebetegségre.³² Irodalmi munkássága mellett 1855-től a helytartóság egészségügyi bizottságának is tagja, egyben elmeügy előadója.

Legnevezetesebb alkotása azonban tankönyve: „A lelkibetegségek általános kór és gyógytana”, amely 1858-ban jelenik meg és Oláh Gusztáv szerint „korszakot jelent elmeorvoslásunk történetében.”³³ Ez a könyv felöleli az akkori elmegyógyászat egész tudásterületét, bőven hivatkozva külföldi szerzőkre, akik közül

Guislain beosztását fogadja el. Ez az első magyar pszichiatriai tankönyv, mely nemcsak az orvosok előtt nyitotta meg az elmegyógyászat eddigelé szinte ismeretlen területét, hanem felhívta az igazságszolgáltatás embereinek figyelmét is újabb szempontokra. E könyvért a tudományművészeti aranyéremmel tüntették ki. Hosszú időn át ez volt az egyetlen magyar tankönyvünk.

E tankönyv mellett Schwartzter Ferenc érdeme, hogy az ő intézetében született meg a magyar pszichiatría. A magyar elmeorvosok későbbi jelesei az ő oldalán nevelkedtek: Bolyó Károly, Niedermann Gyula, Borosnyay-Lukács Béla, Konrád Jenő, Schwartzter Ottó, végül Laufenauer Károly és Lechner Károly nevei bizonyítják ezt. Az utóbbi kettő volt az elmegyógyászat első képviselője az egyetemi tanszékeken. Ha eredeti egyéniségük később önálló utat is tört, de az alapokat a magyar pszichiatría atyamesterétől, Schwartzter Ferenctől kapták.

Schwartzter Ferenc elmeorvosi értéke és érdemei intézetének megszervezésében és az ott bevezetett módszerekben is kifejezést találtak. Már a váci korszakban is érvényesül fő elve: a betegek egyéni és teljesen szabad kezelése. Külön szobákban, otthonosan helyezi el őket, sokat vannak szabadban, munkával foglalkoznak. A későbbi intézeti beszámolóiban minden alkalommal hirdeti, hogy a betegekkel való bánásmódban legfontosabb a velük való értelmi foglalkozás. „A betegeknek csak legkisebb része nem foglalkozik, de ezeknél is megkísértetik, valahányszor erre kedvező alkalom mutatkozik.” A férfiakat kerti és gazdasági munkákkal, a nőket tépésfosztással, varrással, gombolyítással, mosással, takarítással foglalkoztatja.³⁴ A szellemi elfoglaltságban dolgozatok írása, olvasmányok szerepelnek. A betegek szórakoztatására a különböző játékokon kívül táncestélyeket és kirándulásokat rendeznek a közeli hegyekbe, sőt a színikör látogatását is engedélyezik. A családias légkörre jellemző, hogy a csendes és lábadozó betegek közös asztalnál étkeznek az intézet orvosával. „Az intézetből száműzvéen mindazon kínzóműszerek, melyekkel a szerencsétleneket kínozni szokták.” Mindent kerül, ami a betegben fájdalmat vagy félelmet kelthetne, avagy azt börtönre emlékeztetné. Módszerében a psychotherapiát kapcsolta össze a munkatherapiá-

val. Alkalmaz ugyan gyógyszeres és vízgyógyászati kezelést is, sőt intézete korszerű villamos gépekkel is fel volt szerelve, de őv az egyoldalú gyógyszeres kezeléstől, a szükségtelen és sokszor ártó „vérvessztésektől”, nemkülönbén a hideg vízzel való visszaélésektől, ami megnyugtató hatás helyett sokszor inkább felizgat. Intézetében helyes ítélettel, jó gyakorlati érzékkel valósította meg mindazt, ami jót Nyugat-Európa intézeteiben éles szeme meglátott. A tapasztalatokon okulva elkerülte a hibákat. Mellőzte a kényszerítő eszközöket, amelyeknek oly gyakori használatát a külföldi intézetekben annyira elítélte. Felismerte annak szükségét, hogy az orvos minél többet tartózkodjék betegei körében. Intézetét otthoniassá tette és került a börtön benyomását keltő berendezéseket. Működésének eredménye tanúskodik módszerének sikeréről. Az évi beszámolók rendszeresen megjelennek a folyóiratokban. Kezdetben maga közli őket, később azok orvosainak neve alatt látnak napvilágot.³⁵ A szaklapokban is egyre gyakrabban szerepel az intézet neve, mert a magyar elmeorvosi irodalom első termékei innen kerülnek ki. Bolyó, Niedermann és Lechner Károly tanulmányait az intézet fémjelzésével jelentette meg.

Schwartzter Ferenc irodalmi tevékenysége a 60-as évek végétől csökken. 1861-től, mint magántanár, tevékeny részt vesz a magyar elmeorvosképzésben. A közegészségügyi tanácsban is szorgalmasan munkálkodik. 1864-től Buda város tanácsának tagja, később a fővárosi törvényhatóságba is beválasztják. Itt kezdeményezi a Gellérthegy fásítását, ami meg is valósul.³⁶ Visszavonulása után kedves munkaköre volt a krisztinavárosi iskolaszék elnöksége, amelynek egyik gyümölcse a szegénysorsú gyermekek felruházását lehetővé tevő bőkezű alapítványa volt. Ez még az első világháborúban is éreztette hatását. Intézetében is ingyenes alapítványi helyeket szervezett, ami lehetővé tette, hogy abban számos vagyon-talan beteget ingyen ápoljanak. Ezek az alapítványok mindaddig fenn is álltak, míg az intézet családi kézben volt.

Pályája kezdetétől élénken munkálkodott az országos tébolyda érdekében, és annak sorsát mindvégig éber figyelemmel kísérte. A családi hagyomány megőrizte annak emlékét, hogy az intézet építésénél tanácsaival közreműködött és a munka haladását a

helyszínen is ellenőrizte. Fia, Babarczi Schwartzter Ottó írja, hogy atyja nemcsak magán intézetének, hanem a Lipótmezei Országos Tébolydának is tényleges alapítója.³⁷ Az intézet első orvosi kara, az igazgató Schnirch Emil kivételével, Schwartzter Ferenc tanítványai közül került ki: Bolyó, Niedermann, Laufenauer. Szaktudását és tapasztalatát még ezután is igénybe veszik. A koloniális rendszer megvitatásakor és az Angyalföldi Intézet terveinek felülvizsgálása alkalmával őt is meghívják a bizottságba.³⁸ Az Angyalföldi Intézet első igazgatója, Lechner Károly is az ő tanítványa és veje.

Intézetének vezetését 1877-ben átengedi fiának, Schwartzter Ottónak, de annak fejlesztésében tanácsával továbbra is közreműködik. 1889 elején azonban átíratja azt fiára. Rövid betegeskedés után 1889. március 2-án örökre lehunyja szemét a magyar elmegyógyászat lankadatlan előharcosa, a magyar pszichiatria megteremtője. Emberi értékére fényt vet, hogy olyan férfiak sorolták barátaik körébe, mint Eötvös József, Deák Ferenc, Balassa János és Semmelweis Ignác.

Orvosi egyéniségét határozott céltudatosság, törhetetlen akarat, az elmegyógyászat iránt való lankadatlan lelkesedés, és egészséges gyakorlati érzékkel párosult szervező erő jellemzi. A betegek mindenkor érezhették közvetlen, mély emberszeretettől áthatott lényét, ami egyik titka volt orvosi sikereinek. Éles megfigyelőképesség, nagy tapasztalat által támogatott gyakorlatiasság jellemezte orvosi működését. Ha nem is járt új ösvényeken, de kora tudományosságát teljességgel magába olvasztotta és a Magyarországon addig nem létező pszichiátriát megteremtette, tudását a magyar elmegyógyászat javára gyümölcsöztette. Nemcsak a magyar elmegyógyászatnak, hanem a törvényszéki elmeorvostannak útjait is ő nyitotta meg. Tanítványainak során végigtekintve pedig méltán mondhatjuk, hogy a magyar elmegyógyászat terebélyes fájának gyökere Schwartzter Ferenc volt.

Az első magyar elmegyógyászati intézet sorsa biztosítva volt, mert annak orvosi vezetését Schwartzter Ottó még atyja életében, 1877-ban átvette. Schwartzter Ottó 1853. december 22-én született Budán. Az intézet családiás légkörében zsenge gyermekkorától ma-

gába szívhatta az elmebetegekkel való bánás művészetét, később megtanulhatta egy elmeógyógyintézet vezetésének kényes kérdéseit, de főképpen elsajátíthatta a pszichiátriát, amelynek abban az időben atyja volt egyetlen hivatott és szakszerű művelője. Iskoláit a budai főgimnáziumban végezte, kitűnő eredménnyel. Rövid jogászkodás után orvostanhallgató lett. A Budapesti Egyetem 1877-ben avatta orvosdoktorrá.

Még medikus korában kezdett atyja irányítása mellett az elmeorvósággal foglalkozni. Később Berlinben, Oppenheim oldalán öregbítette tudását. 1877-ben mint főorvos veszi át az intézet vezetését, amelyet egy ideig Lechner Károllyal együtt irányít.

Egyéniségét annyira jellemző rendkívüli munkakedvének és tevékeny alkotóképességének korán tanújelét adja. Érdeklődését már ekkor a törvényszéki elmekórtan köti le, amelynek később is buzgó művelője. Kisebb cikkektől eltekintve első nagyobb műve külföldön jelenik meg: „Az öntudatlansági állapotok, mint a büntetést kizáró okok.” Jellemző, hogy műve Oroszországban 328 példányban fogy, míg Szerbiában is elkel 21 példány, de nálunk mindössze 7 darabot vettek meg. A mű bírálat tárgyává teszi a törvényeknek elmeorvosi szempontból elégtelen és pongyola megfogalmazását. Megállapításait később általánosan elfogadták. De műve miatt Blumenstock krakkói professzorral éles vitába keveredik.³⁹ Csakhamar újabb monográfiája jelenik meg, amely a „Transitorius dühöngés” sokat vitatott kórképével foglalkozik klinikai és törvényszéki szempontból. Nemcsak a szakirodalom ismeretéről tanúskodik e mű, hanem szerzőjének korát meghazudtoló bő tapasztalatairól is. *Krafft Ebing* követőjének mutatkozik be, aki az elmebeli megbetegedéseknek okát agybeli, organikus-chemiai elváltozásokban keresi.⁴⁰ 1881-ben újszerű vállalkozás élére áll, referáló lapot szerkeszt „Orvosi szemle” címen, amely hivatásául tüzi ki, hogy a külföldi szakirodalom jelentősebb termékeit a magyar orvosokkal megismertesse. A jeles szerkesztői gárda kimagaslóbb tagjai: Bókay Árpád, Genersich Antal, Imre József, Klug Nándor, Lechner Károly, Liebermann Leó és Tauffer Vilmos. A lap érdeklődés hiányában egy év múlva megszűnik.⁴¹

1882-ben kinevezik a Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagjává és egyik elmeügyi előadójává.⁴² Ezzel új terület nyílik tevékenysége számára. Kettőzött munkakedvvel lát neki az elmeügy és törvénykezés összehangolásának. Lefordítja a Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata részére Krafft Ebing törvényszéki elmekórtanát, amely két kiadást is megér.⁴³ A tanácsban kidolgozott érdekesebb szakvéleményeit kiadja „Törvényszékelmekórtani levelek” címen.⁴⁴ Kiadását a közöny ellensúlyozása céljából látja szükségesnek. Hiszen ebben az időben bukott meg Trefort és Markusovszky ama törekvése, hogy a törvényszéki elmekórtannak az egyetemen otthont teremtsen. Schwartzter Ottót is az egyetem jogi kara választja meg magántanárává. Ettől az időtől kezdi kettős névhasználatát mint Babarczi Schwartzter Ottó, amire egy kellemetlen névhasználat kényszeríti. Irodalmi művei ezen a néven látnak napvilágot. Munkássága igen gazdag. Eltekintve a Jogi Lexikonba írt szakkikkeitől, sok közleménye jelenik meg jogi szaklapokban.⁴⁵ Midőn a minisztertanács, a munka felgyülemzése folytán szükségesnek látja egy „Igazságügyi egészségügyi tanács” megszervezését, a javaslat kidolgozásával Szilágyi igazságügyminiszter őt bízta meg. Az „Igazságügyi Orvosi Tanács” szervezetét megállapító 1890. évi XI. törvénycikk Babarczi Schwartzter Ottó alkotása. Ő lesz az újonnan felállított tanács alelnöke, de részt vesz a törvényszéki orvosi vizsgák megszervezésében és a vizsgabizottságban is. Tagja, később elnöke a tisztiorvosi vizsgabizottságnak is.

E két vizsgabizottság tagjaként szükségesnek látja a vizsgákon előforduló, de elmeorvosászati szakkönyvekben kevésbé tárgyalt kérdéseknek bővebb kidolgozását. Így keletkezik négy kötetre terjedő műve, amelynek első része „Psychiatriai jegyzetek” címen részletesen foglalkozik a szem jelentőségével az elmeorvosászatban, a generációs psychosisokkal, a különböző fertőzőbetegségekhez társuló elmezavarokkal és a gyermekkor psychés zavaaraival. A gyermek-psychiatria később is érdekelte és több kisebb dolgozata is ebből a tárgykörből merít. A sorozat legterjedelmesebb része az elmebetegek jogvédelmét tárgyaló büntetőjogi és magánjogi rész, amelyhez befejező kötetként a „Közigazgatási elmekór-

tan” csatlakozik.⁴⁶ Ilyen irányú munkásságának betetőzése, hogy „ami külföldön még csak több oldalról megnyilvánított óhaj volt, ő már nagy körültekintéssel és biztos kézzel megszerkesztette az elmebetegügyi törvényt” – írja Moravcsik.⁴⁷ A törvénytervezetet, az előadói indokolást és az életbeléptetést elrendelő miniszteri rendelet tervezetét terjedelmes kötetben kiadta.⁴⁸ Az elmeorvosok értekezlete magáévá is tette, a külföldi szaklapok elismerőleg referáltak. De még csak törvényjavaslat sem lett belőle. Pedig Sze- csődy három évtized távlatából megállapítja, hogy az még szinte korunknak is megfelel.⁴⁹ Újítás a javaslatban, hogy az elme- gyógyintézetbe önként belépni akarókról is intézkedik. Több ki- sebb munkája is az elmebetegügyi törvényhozással foglalkozik.

Különös említést érdemel az elmeorvosok 1900. évi országos összejövetelén tartott előadása az intézeti elmeorvosok helyzeté- ről. Ebben megállapítja, hogy az elmeorvosok rossz fizetése nem áll arányban munkájuknak veszélyességével és felelősségével. Ta- nulságos tükre ez az előadás annak, hogy milyen szomorú álla- potban volt akkor elmeügyünk.⁵⁰ Egy másik elmeorvosi értekez- leten, 1906-ban nagyszabású referátumot tartott a „Korlátolt be- számíthatóság” kérdéséről, amelyben külföldi és hazai szakembe- rek véleményének tükrében mutatta be a kérdést, hozzáfűzve sa- ját törvénykiegészítő javaslatait.⁵¹ Jogi munkásságában nagy se- gítségére volt olyan kiváló jogászokkal való személyes kapcsolata, mint Szilágyi Dezső, Plósz Sándor, Térfy Gyula, Balogh Jenő és Friedmann Ernő.

Tudománya népszerűsítésére sokszor megragadta az alkalmat. Moravcsik visszaemlékezése szerint vonzó előadásmodora érde- kes és lebilincselő módon vitte át a nagyközönség ismeretkörébe a tudomány felfogását. Mint szónok pedig „csodálatosan tudott az érzelem húrjain játszani. Képes volt a könnyekig meghatni, vagy a legviharosabb lelkesedésre tüzelni.”⁴⁷

Állandó tevékenysége és alkotóvágya az Országos Orvos Szö- vetség alelnöki, valamint a Budapesti Orvosok Szövetségének elnöki, végül örökös díszelnöki tisztében is érvényesült. Ő veti fel elsőnek az orvosi kamara, továbbá a községi és körorvosok nyugdíjalapjának gondolatát.⁵² Ebben a tisztében és a Közegész-

ségügyi Tanács másodelnöki tisztében majdnem haláláig tevékenyen működött.

Legtevékenyebb és legkedvesebb működési köre azonban a Vöröskereszt egyesület volt, amelynek munkájában 1885 óta, legvégül mint központi főmegbízott főgondnok, irányítóan vett részt. Neki köszönhető a Vöröskereszt kórházának korszerű gyógyintézzé való fejlesztése, a vöröskeresztes ápolónőképző intézet létrehozása. Számtalan alapszabály, működési és szervezeti szabály, több népszerűsítő munka lát tollából napvilágot. Kidolgozza a Vöröskereszt mozgósításának tervét, a Balkánháború idején ő szervezi meg a Bulgáriába kiküldött vöröskeresztes missziót. Élete utolsó két műve is hadegészségügyi reformokkal foglalkozik. Az orvostanhallgatók megszervezésével, valamint a nőknek kötelező egészségügyi szolgálatával kívánja a sebesültek ellátását tökéletesebbé tenni.

Élete utolsó éveit egyre súlyosabbá váló betegsége nehezítette. Ezért 1910-ben intézetétől is megvált. Az elmeegógyintézet a család kezéből részvénytársaság tulajdonába került. Ettől az időtől főleg szervezőmunkának élt. Bár közeleti pályáján az elismerés kijutott neki, mégis elkedvetlenedett. Mélyen bántotta, hogy az ország egészségügyi közigazgatása orvos kezéből jogászéba került. A Vöröskeresztnél pedig kedvét szegte a hozzá nem értők akadékoskodása. Innen is visszavonult. Alig pár hónapra rá, tevékeny életéhez méltóan, íróasztalánál, munka közben érte utól a halál, nem egészen 60 éves korában, 1913. október 21-én.

Sokoldalú tevékenysége mellett legfőbb munkatere mégis intézetének vezetése volt. Az intézet elpusztult irattára tanúskodott arról a kiterjedt munkásságról, amelyet betegei érdekében kifejtett. A szanatórium az ő rendszerető, pontos és lelkiismeretes irányítása alatt nagyot fejlődött. A 90-es évek elején 150 beteg felvételére nyújt lehetőséget. Ez a szám a század elején már 200-ra emelkedik. A kilencvenes években intézetét kolóniával is akarja bővíteni. Ez a balatonboglári telep azonban az ottani földesúr szeszélye folytán nem jöhet létre.⁵³

Intézetének családias légkörét mindvégig megőrzi. Magánlakása és kertje betegei számára mindenkor nyitva áll. Hetenként

vendégül látja asztalánál azokat, akiknek állapota ezt lehetővé teszi. Néha 40–50 beteg is részt vesz ezeken a fesztelen, családias estéken, amelyeket gyakran zene és szavalat, avagy bűvészműtáványok tesznek változatossá. Betegeit állandóan foglalkoztatja, azokat az intézet ügyvitelébe is bekapcsolja. Velük szemben soha nem fölényes. A megértő, jóakaró barát, szinte apa szerepét tölti be náluk. Soha ember és ember között különbséget nem tett. Nagyokhoz, kicsinyekhez egyaránt közvetlen volt. Mindenütt segített, ahol tehette és ahol szükségét látta. Intézetében számos betegnek nyújtott lehetőséget az ingyenes kezelésre. Egész lénye derűt, optimizmust és bátorítást sugárzott. Moravcsik írja: „Rajongással határos ragaszkodással csüngtek rajta betegei s még meggyógyulásuk után is hálával említették nevét. Kellő időben és formában alkalmazott nyilatkozatai bámulatos szuggesztív hatást értek el.⁴⁷ Ez a szuggesztív erő, párosulva kitűnő emberismeretéből folyó tapintatával, tette őt képessé, hogy kényes helyzetekben megtalálja a kivezető utat, ellenségeket kibékítsen, néha tetemes ellentéteket sikeresen áthidaljon. Segítségére volt ebben nagy emberszeretete, amelynél fogva minden ellenségeskedést fájoan szemlélt. A szó igazi értelmében reprezentatív egyéniség volt, aki személyi kvalitásai által, széles látkörű műveltségével, szónoki képességével és a lényeget élesen meglátó pillantásával meghódította az embereket és mindenkor személyi súlyánál fogva tudta biztosítani annak az állásnak tekintélyét, amelyet betöltött.

Sokoldalú működése a társadalom széles rétegeivel hozta kapcsolatba. Kiterjedt baráti és tisztelői körében olyan nevekkel találkozunk, mint Herman Ottó, Eötvös Károly, Blaháné, Gyulai Pál, Zala György, Fadrusz János, Beck Ödön Fülöp, Kiss József, Lengyel Béla, Chyzer Kornél, Liebermann Leó, Korányi Sándor, Tauffer Vilmos, Moravcsik Ernő Emil és még sok más.

Üttörő munkása volt a magyar törvényszéki elmekórtannak és az elmebetegügyi törvényhozásnak. Buzdításának és támogatásának nem egy orvostársa köszönheti pályája sikereit. Nem volt elméleti szobatudós. Azt az orvostípust képviselte, amely örömet a betegen való segítségben leli. Az emberi nyomorúság, különösen az elmebetegeknek sokszor ferde társadalmi helyzete mélyen há-

borította. Nem szűnt meg soha hirdetni, hogy az elmebeteg is csak olyan, mint bármely más beteg és minden betegnél több részvétet érdemel éppen azért, mert igaztalanul ítélik meg. Semmi sem háborította jobban fel, mintha valaki az ő jelenlétében a „bolond” szót kiejtette. Ezért nem elégedett meg a kórház falai között való működéssel, hanem emberbaráti eszméit a törvényhozás és a közélet terén is érvényesíteni akarta.

Kretschmer klasszikus ciklothym típusának: a „nagyvonalú szervezőnek, a megértő közvetítőnek és tetterős gyakorlati embernek” jellegzetes megtestesülése Babarcsi Schwartzér Ottó, aki kötelességtudásával, lankadatlan szorgalmával, szervező tevékenységével és főképp mély emberszeretettel minden hivatásáért lelkesedő orvosnak példája lehet.

IRODALOM

(Rövidítések: O. L. – Országos Levéltár. O. H. – Orvosi Hetilap. Gy. – Gyógyászat. Zschr. f. N. H. – Zeitschrift für Natur und Heilkunde in Ungarn. BM. – Belügyminisztérium.)

1. Gortvay: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügyünk története, Tudományos Akadémia kiad. 1953.
2. Ságody Sándor, Pest város alpolgármesterének jelentése. O. L. Geringer iratok, 1851. jan. 18/2127. sz.
3. O. L. Helytartótanács, Departamentum sanitatis, 1847. Kútfő: 31. Tétel: 5.
4. Zsakó István: Viszánik Mihály. Budapesti Orvosi Újság 1935. 639. old.
5. Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. Pesten megjelent 1831. ápril. 30. Landerer. 55. old.
6. O. L. Helytartótan. Dep. San. 1846. Kútfő: :27, Tétel: 6.
7. Uo. Tétel: 7.
8. O. L. Helytartótan. Dep. San. 1847. Kútfő: 31. Tétel: 5.
9. O. L. Helytartótan. Dep. San. 1848. Kútfő 29 alatt 10 654, 41 303 és 2226/1847 számok.
10. O. L. 1848/49. minisztérium irattára: Földművelési, Ipari és Kereskedelmi Minisztérium (F. I. K.) Kútfő: 29, 4220/490. sz.
11. Utiköltség elszámolásra vonatkozó iratok: O. L. 1848/49. F. I. K. Kútfő: 2, Tétel: 21.

12. Szinnyei: Magyar írók X. 1385 és Högyes: Emlékkönyv a Budapesti Tudományegyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről, 1896.
13. O. L. 1848/49. F. I. K. Kútfő: 29, Tétel 5/a, 4220/490.
14. Gortvay i. m.
15. O. L. Országos Honvédelmi Bizottmány név- és tárgymutatója 1848 és 1849-ből.
16. O. L. Helytartótan. Dep. San. 1848. Kútfő: 29, Tétel: 8.
17. O. L. 1848/49. Hadügym. folyamodványok: 1247–1258. cs. 484. sz.
18. Gelich Richard: Magyarország függetlenségi harca 1848/49-ben I. köt. 338/339. old. Továbbá a kinevezés: Közlöny, 1848. november 3. (146. szám).
19. Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai, 1949. 118. old. Az általa felsorolt aktákat csak részben sikerült megtalálnom.
20. O. L. 1848/49. Hadügym. egészségügyi iratok, 1178. csomószám, 2557, 2570, 2770, 2834 sz. darabok. – A Hegyes-Szeghegy-Feketehegy-i csatára I. Rüstow: Az 1848–49-diki magyar hadjárat története, Pest, 1866. II. köt. 199/207. oldal.
21. Mikár-Bakó: Honvéd schematizmus, Pest, 1869. 35. old.
22. Századunk névváltozásai 1800–1893... Budapest, Hornyánszky 1895. 17. old.
23. O. L. Geringer iratok: 3968/7, 1850. március.
24. O. L. uo. 11.375/G 1850.
25. A docentúrára vonatkozó iratok: O. L. Helytartósági iratok: 11.375/1850, 14.067/2970–1855, 17.870/1858, 592/109–1858. VIa. Továbbá: Gy.: 1861. 632. old.
26. O. L. Geringer iratok: 5267/1850.
27. Az intézet engedélyezésére vonatkozó adatok: Geringer iratok: 1850: 2393, 3878, 3968, 7616, 5709, 13 939, 15 991, 16 662, 17 031, 21 958, 21 959, 1851: 678, 6731. 1852: 12 862, 17 520.
28. Magyar Hírlap: 1851. jún. 27-i szám.
29. O. L. Geringer iratok: 678/G 1851.
30. Tudósítás a Budai magán örült-gyógyintézet működéséről... 1857.
31. A Budai magán elme- és ideggyógyintézet tudósítója és tizenkét évi működésének eredménye. Közli Schwartzter Ferenc, Budán, 1864.
32. Schwartzter Ferenc cikkei a Zschr. f. N. H.-ban: 1852: 1, 23. sz. 1953: 13., 23., 33. sz. 1854: 10. sz. 1855: 28., 30., 52. sz. 1856: 8. sz.
33. A lelkibetegségek általános kór- és gyógytana törvényszéki lélektannal. Orvosok, egészségügyi hivatalnokok és törvényszéki bírák számára. Írta Schwartzter Ferencz, Pest, 1858. – Továbbá: Az Angyalföldi elme- és ideggyógyintézet emlékkönyve 1883–1933. (Továbbiakban Angyalf. emlékk. néven idézzük) Oláh Gusztáv cikke a 342/343. oldalon.
34. Beszámolók: Zschr. f. N. H. 1853: 33. sz. 1855: 36. sz. 1856: 8. sz. Gy.: Bolygó ismertetése 1861. 213. old. 1864: 100. és 116. old. 1865: Nieder-

mann kazuisztikus közléseivel. 128. old. 1866: 248. O. H. (Wosinszky névtelenül megjelent közlései). 1869: 559. old. 1870: 114. old. 1871: 47. old. 1873: 156. old. A Vasárnapi Újságban: 1859: 150/151. old. Bolyó közleménye, 1860: 174/175 o. Dr. Lahovics Iván ismertetése. Ezeken kívül az 1857, 1861 és 1864-es Tudósítások.

35. L. az előző 34. pontot.

36. Gy. 1872. évf.

37. Babarczy Schwartz Ottó: Közigazgatási elmekörtan. 1897. 209. o.

38. Angyalf. emlékk. 17. és 19. old.

39. Dr. Otto Schwartz: Die Bewusstlosigkeitszustände als Strafausschliessungsgründe. Tübingen, 1878. – Abwehr, 1879.

40. Dr. Otto Schwartz: Die Transitorische Tobsucht. Eine klinisch-forensische Studie. Wien, 1880.

41. Orvosi Szemle. Szerkeszti Schwartz Ottó, Budapest, 1882.

42. O. L. BM. IV. kútfő névmutatója, 1882. Tétel: 1. alapszám: 15 699.

43. A törvényszéki elmekörtan tankönyve, írta Br. Krafft Ebing Richard. Fordította és előszóval ellátta Babarczy Schwartz Ottó, M. Tud. Akad. könyvkiadó, 1885 és 1891.

44. Babarczy Schwartz Ottó: Törvényszék-elmekörtani levelek, Budapest, Franklin, 1887.

45. Munkáinak részletesebb, de nem teljes felsorolását életrajzzal l. Színyeyei, Magyar írók, XII. köt. 748/759. old.

46. A négy kötetre terjedő sorozat: I. Psychiatriai jegyzetek, 1894. II. Az elmebetegek jogvédelme. Büntetőjogi rész és III. ua. magánjogi rész, 1895. IV. Közigazgatási elmekörtan, 1897.

47. Moravcsik E. Emil megemlékezése az O. H. 1913. évf. 817. old. A cikkből többször idézünk.

48. Az elmebetegügyi törvény alapelvei, 1902. Az elmebetegügyi törvény előadói tervezete, 1903. Az elmebetegügyi törvényre vonatkozó életbeléptetési és végrehajtási rendelet előadói tervezete, 1903.

49. Angyalf. emlékk. 194/195. old. Szecsődy cikke.

50. Az állami elmeógyógyintézeti orvosok helyzetéről. O. H. tudományos közleményei, XLIV. évf. 1900. 45/48. sz.

51. A korlátolt beszámíthatóság. O. H. tudományos közleményei, 50. évf. 1906. Elme- és idegkörtan, 4. sz.

52. Országos Orvosszövetség. 1913. nov. 1-i szám.

53. O. L. BM. IV. kútfő névmutatójában 1894., 1895. és 1896. évből több aktaszám, melynek aktái azonban selejtezés folytán nem kerültek az O. L.-ba.

РЕЗЮМЕ

Ференц Шварцер (1818—1889) был в Венгрии основоположником научного лечения душевнобольных. До него нельзя и говорить о лечении в Венгрии душевнобольных. Он был учеником венского профессора психиатра Висаника, венгра по происхождению и поэтому получил разрешение на поездку в Западную Европу, целью которой было собирание данных заграничного опыта для основания уже давно проектировавшейся в Венгрии лечебницы для душевнобольных. По возвращении Шварцер представил венгерскому правительству обширный доклад о результатах своей поездки по Германии, Англии, Франции и Бельгии. В этом докладе подробно говорилось о постройке домов для душевнобольных, организации и методах лечения душевнобольных и даже о новейших теориях патологии душевных болезней. Несколько позже он представил проекты лечебницы для душевнобольных, которые, однако, не осуществились, вследствие разгрома народно-освободительной борьбы 1848—1849 гг. В этот период он работал в армии гонимых и на полях сражений, сначала в звании главного, а затем штабс-врача. В период самовластия он представил правительству несколько ходатайств, в которых выступал за скорейшее основание в Венгрии лечебницы для душевнобольных. В движении за такую лечебницу он был вплоть до ее основания самым активным его деятелем и должен считаться одним из ее основателей. Он считал своевременным введение в университете лекций по психиатрии и в качестве единственного специалиста в этой области выставил свою кандидатуру на звание приват-доцента, которое, однако, получил лишь в 1861 году. В конце концов он испросил разрешение на открытие частной лечебницы, которая начала функционировать в г. Вац в 1850 году, но уже в 1852 году была переведена в Буду, где и осталась в течение почти ста лет, став колыбелью венгерской психиатрии. Ференц Шварцер проявил в этой области особенно большую активность, важнейшим результатом которой было опубликование в 1858 году Основ психиатрии — первого такого учебника на венгерском языке. Ференц Шварцер сформировал целый ряд первоклассных специалистов по душевным болезням — Бойо, Нидерман, Конрад, Отто Шварцер и, наконец, Карой Лехнер и Карой Лауфенауер. Два последних были первыми заведующими кафедрой психиатрии венгерских университетов. Таким образом венгерская психиатрия берет начало в деятельности Ференца Шварцера. Его метод лечения не был лишением свободы, он избегал принуждения и в большом масштабе применял воздействие на душевную жизнь и терапию, основанную на труде. Его сын Отто Шварцер (1853—1913) принял руководство лечебницей в 1878 году и расширил ее далеко за масштабы частных лечебниц. Он работал главным

образом в области судебной медицины и должен рассматриваться как пионер этой науки в Венгрии. Длинный ряд его работ посвящен вопросу лечения душевнобольных с точек зрения юстиции и законодательства. Ему принадлежит составление законопроекта об учреждении Медицинского Совета при Министерстве Юстиции. В организации этого Совета, а также экзаменов на звание судебного и санитарного врачей, он принял активное участие. В качестве главного заведующего Общества Венгерского Красного Креста он первым организует специальные курсы для медсестер и преобразует устарелую больницу Общества в соответствующую современности лечебницу. В качестве вице-председателя Венгерского санитарного совета и председателя Будапештского союза врачей его энергичная деятельность была особенно плодотворна в области общественного здравоохранения.

ZUSAMMENFASSUNG

Franz Schwartzler (1818-1889) war Begründer der ungarischen psychiatrischen Wissenschaft. Vor seinem Wirken kann von einem ungarischen Irrenwesen schlechthin keine Rede sein. Als Jünger des Wiener Psychiaters ungarischer Abstammung, Professor Viszanik, wurde ihm eine wissenschaftliche Reise nach Westeuropa genehmigt, dessen Zweck war Erfahrungen zu sammeln, um sie bei der Organisation der geplanten Landesirrenanstalt in Ungarn anzuwenden. Über diese Reise durch Deutschland, Belgien, England und Frankreich unterbreitete Schwartzler der ungarischen Regierung eine erschöpfende Denkschrift, in welcher über Bauten, Organisation, Heilmethoden, Irrenwesen, sogar über den neusten Auffassungen in der Psychiatrie ausführlich berichtet wird. Später macht er Vorschläge die zu errichtende Irrenanstalt betreffend. Der ungarische Freiheitskampf von 1848/49 machte seinem Streben ein Ende. Er nahm im Freiheitskampfe Teil als Ober-, später Stabsarzt der Ungarischen Honvédarmee, und betätigte sich am Kriegsschauplatze. Später unterbreitet er der absolutistischen Regierung mehrere Denkschriften, in denen er für die dringende Errichtung einer Landesirrenanstalt eintritt. Bis Errichtung dieser Anstalt bleibt er der eifrigste Mitarbeiter dieser Bewegung und kann als einer der Schöpfer dieses Institutes betrachtet werden. Die Einführung psychiatrischer Vorlesungen an der Universität zu Pest hält er für zeitgemäss, und als einziger sachkundiger Irrenarzt wirbt er um eine Dozentur, welche er aber nur in 1861. erreicht. Zuletzt reicht er eine Bitte ein, um eine Privatirrenanstalt errichten zu dürfen. Dies wird ihm genehmigt, und die Anstalt beginnt ihre Tätigkeit in 1850 zu Vác, umsiedelt aber schon im Jahre 1852 nach Buda, wo sie nahe 100 Jahre

bestand, und zur Wiege der ungarischen Psychiatrie wurde. Franz Schwartz er entfaltete auf den Gebiete der Psychiatrie eine rege wissenschaftliche Tätigkeit, deren Hauptwerk sein Lehrbuch ist (1858), das erste Buch dieser Art in ungarischer Sprache. Eine ganze Reihe hervorragender Fachärzte erzog Franz Schwartz: Bolyó, Niedermann, Konrád, Otto Schwartz, sowie Karl Lechner und Karl Laufenaucr, welche letzte zwei als erste die neu errichteten Kanzeln der Psychiatrie an den ungarischen Universitäten bestiegen. Die ungarische Psychiatrie wurzelt also im Lebenswerke Franz Schwartzers. Seine Behandlungsmethode war durchaus frei, mied alle Zwangsmittel und machte einen weiten Gebrauch von Psychotherapie und Arbeitsbehandlung. – Sein Sohn, Otto Schwartz (1853–1913) übernahm die Leitung der Anstalt in 1877 und vergrößerte diese weit über die üblichen Grenzen einer Privatanstalt. Sein Betätigungsfeld war die forensische Psychiatrie, deren Bahnbrecher in Ungarn er war. Eine lange Reihe seiner Werke beschäftigt sich mit dem Irrenwesen aus dem Standpunkte der Justizpflege und der Gesetzgebung. Er war der Schöpfer des Gesetzes, welches einen Justiz-Sanitätsrat ins Leben rief und machte sich um die Organisation desselben, sowie um die gerichtsärztlichen, sowie Physikatsprüfungen verdient. Als Oberkurator des Ungarischen Roten Kreuzes organisierte er als erster die sachgemässe Ausbildung der Pflegerinnen, sowie schuf er das veraltete Spital dieses Verbandes in ein modernes um. Als zweiter Präsident des Landes Sanitätsrates und als Präsident des Budapester Aerzteverbandes entfaltete er eine rege Tätigkeit zu Gunsten des ungarischen Sanitätswesens.

UNGARN UND DANZIG IN MEDIZINISCHER BEZIEHUNG IM XVI.-XVIII. JAHRHUNDERT

Von Dr. STANISLAW SOKÓŁ (Gdansk, Polen)

„... Unter andern haben wir auch von gemelten Herren Magistro Ambrosio vernommen, wie das Euer Herrlichkeit aus grosser mildigkeit, in den seinen Studiis ein Zeitlang unterhalten und verlegt habe. Dafür wir unns ... in nahmen unnd Vomwegen unsers Lieben Lantsmanns, ihnen auf das hochste bedanken. Und wollen jeder Zeit solche Wohltat zurhümmen und zuverdienen, wo mit es uns immer möglich sein wirt, nicht unterlassen ...”

Auf diese Weise lobten „Richter, Raht und ein ganze Gemein der Khöniglichen freyen Pergstadt Schembenz in Ungarn” die Wohltat des Danziger Rates, welcher einen Ungarn, namens Ambrosius Steubner, in seinem Studium in Danzig untersützte.¹ Es war das Jahr 1564.

Diese Worte, die ich zitiert hatte, beweisen ausdrücklich, wie alt diese Beziehungen zwischen Ungarn und Danzig sind. Und welche Form sie auch in vergangenen Zeiten annehmen konnten, beweist ein anderer Brief, welcher vom Gabriel Betthlen am 2. VI. 1618 aus Várad an den Danziger Rat gerichtet wurde mit der Bitte, Danzig möge nach Transylvanien verschiedene Handwerksleute schicken, bei dem Neubau des durch den Krieg verwüsteten Landes mitzuhelfen.

Wie man aus diesen zwei Beispielen schliessen kann, erfreute sich die Stadt Danzig, Danczka, eines guten Rufes in dieset Zeit. Insbesondere die Gründung einer Schule, welche Gymna-

sium Academicum genannt wurde und die Merkmale eines Particulars mit der Hochschule, einer Universität, verband, hat zu diesem Ruf in hohem Masse beigetragen. Dieses Gymnasium Academicum wurde am 13. VI. 1558 eröffnet und übte, mit kurzen Unterbrechungen seine Tätigkeit bis zum Ende der Unabhängigkeit des polnischen Staates aus.² Ohne das ganze Programm näher besprechen zu wollen sei nur der Unterricht in der Anatomie und Medizin, welcher im Jahre 1568 angefangen hat, als besonderes Merkmal dieser Schule hervorgehoben. Als erster Lehrer der Anatomie und Medizin ist Andreas Franckenburg zu betrachten, ein ehemaliger Hörer der Universität in Wittenberg, der in dieser Zeit auch die Funktion des Rectors des Gymnasiums behielt. Wie maß aus Daten über Franckenberg's literarische Tätigkeit schließen kann,³ waren die Vorlesungen in der Anatomie ganz modern, weil sich Franckenberg auf die Lehre von Vesalius, Fallopius und Fernellius stützte.

Der Krieg, welchen die Stadt Danzig mit König Stefan Bathory im Jahre 1576–1577 führte, unterbrach auf gewisse Zeit die weitere Entwicklung der Schule.⁴ Erst im Jahre 1580 wurde das Gymnasium wieder geöffnet, in demselben Jahre wurde auch ein Lehrstuhl für Anatomie gegründet und ein besonderer Professor engagiert. In der Zeitspanne zwischen 1611–1622 waren sogar zwei Ärzte als Professoren der Anatomie und Naturwissenschaften tätig gewesen.

Die Stellung des Danziger Gymnasiums bildete eine Ausnahme im polnischen höheren Schulwesen am Ende des XVI. Jahrhunderts. Das Gymnasium Academicum in Danzig war in dieser Zeit die einzige Schule mit Unterricht in der Anatomie. Denn der Lehrstuhl für Anatomie an der Akademie Krakau wurde erst am Anfang des XVII. Jahrhunderts gestiftet dank der privaten Unterstützung. Die Akademie zu Zamocś war noch nicht gegründet und Anatomie fieng man in dieser Schule erst im Jahre 1595 an zu lehren. Bald wurden die Vorlesungen über Anatomie mit dem Verfall der Schule aufgelassen.

Dem Lehrplan gemäss fanden in Danzig die Vorlesungen über Anatomie zweimal wöchentlich statt, – am Montag und Freitag –

und waren für die Schüler der zwei höheren Klassen bestimmt. In der Zeit von 1580 bis zum 1602 Jahre war Dr. med. Johannes Mathesius als Professor der Anatomie am Danziger Gymnasium tätig gewesen. Sein Vater, der berühmte Mineralog der Renaissance, lebte in Joachimsthal. Er selbst studierte in Wittenberg und Italien und war Dekan und Rektor der Akademie zu Wittenberg. Nach seinem Tode wurde der Lehrstuhl für Anatomie mit Joachimus Olhafius besetzt. Olhafius, ein geborener Danziger, studierte als Stypendist des Danziger Rates Medizin in Deutschland und Italien, wo er in Padua ein Schüler des berühmten Arztes Hieronymus Fabricius ab Aquapendente war. Olhafius spielte in Danzig als Professor der Anatomie eine grosse Rolle. Er veröffentlichte mehrere anatomische Schriften und als erster in Mitteleuropa führte er im Jahre 1613 die öffentliche Section eines missgestalteten neugeborenen Kindes aus. Seine Nachfolger waren im XVII. Jahrhundert Dr. med. Laurentius Eichstadius, ein Schüler von Daniel Sennertus und Georgius Segerus, ein Schüler von Thomas Bartholini. Im XVIII. Jahrhundert lebte und war wissenschaftlich tätig Johannes Adamus Kulmus, der berühmte Anatom, Verfasser eines Lehrbuches der Anatomie des Menschen, „Tabulae Anatomicae“ genannt, welches in viele europäische, sogar in die japanische Sprachen übersetzt wurde.

Dieser kurze Grundriss der Geschichte des Unterrichts der Anatomie in Danzig, wo keine höhere Schule war, schien uns deswegen gerechtfertigt zu sein, weil wir die Namen der ungarischen jungen Bürger zu zitieren beabsichtigen, die in Gymnasium studierten. Zusammen mit der allgemeinen Ausbildung, bereicherten sie ihre Kenntnisse über den Bau und die Tätigkeit des menschlichen Körpers. Es wird die Sache der ungarischen Geschichtsschreiber sein, festzustellen, welche von diesen Jungen sich später dem Studium der Medizin widmeten.

Das Durchblättern des Liber Discipulorum Gymnasii,⁵ welches seit dem Jahre 1580 die Namen aller Schüler enthält, ermöglicht uns in die Nationalität der Schüler einen ganz genauen Blick zu werfen. Unter Polen, Deutschen, Skandinavien befanden sich auch Ungaren, deren Namen und Geburtsort in der nachfolgen-

den Liste zusammengefasst sind. Als ersten finden wir Sigismundum Capi, der in October 1585 immatrikuliert wurde. Wir wissen noch, dass er aus einer adeliger Familie stammte. Ihm folgten:

Juni 1587 – Valentinus Bretschneider Bartifelde Ungarus.

November 1589 – Esaias Wolfius Moderensis Ungarus.

September 1599 – Sigismundus Rakoci ex Keortuelesi Nobilis.

Nicolaus Keortuelesi Ung Sig (ismundi) famulus.

Juni 1616 – Martinus Szepsi Ungarus.

Valentinus Liszkai Ungarus.

Über der Aufenthalt des Martinus Szepsi in Danzig sind wir etwas besser unterrichtet dank der freundlichen Mitteilung von Herrn Tibor Csorba, der seit vielen Jahren in Polen lebt. Martinus Szepsi, der zukünftige Dorflehrer, der zu Fuss eine lange Reise von Ungarn, quer durch Polen, gemacht hatte, bevor er Danzig erreichte, verbrachte in unserer Stadt zwei Jahre und er hat uns nicht nur das Bild unserer Stadt, sondern auch des Landes Polen in seinem Buche geschildert.

Weitere Namen sind:

November 1617 – Martinus Fabritius Tentolyscheus Ungarus.

Juli 1633 – Johannes Mautner Treisingensis Hungarus.

Dezember 1633 – Stephanus Thaneryschi Hungarus.

Januar 1634 – Daniel Briccius, Papio Hungarus (Fig. 1.).

Juli 1634 – Jeremias Splenius, Rosenbergensis Hungarus..

Aus den Bemerkungen am Rande des Liber Gymnasii geht hervor, dass seit dem Jahre 1645 neue Schüler ein Einschreibegeld entrichten mussten. Das ist für uns deswegen wichtig, weil wir daraus einige Schlüsse über ihre soziale Lage und Abstammung ziehen können. Man kann sehr leicht feststellen, dass unter diesen neuen Schülern einige sehr arm waren. Johann Knebelius Novisoliensis Pannonius z. B., der im September 1645 eingeschrieben wurde, „ob paupertatem nihil dare potuit“. Im Gegenteil zahlte Elias Pursitius Solnensis Pannonius 1 Reichsthaler ein.

Es sind weiter folgende Namen in das Liber Gymnasii eingeschrieben:

Juli 1651 – Michael Zapkau Ungarus Bartwonsis (?)

October 1665 – Maran Strorigelius Sempronio Hungarus.

- Mai 1669 – Joanne Hertelius Seepasio Hungarus Millenbachensis.
- Juni 1671 – Jacobus Martinus Kohler Leutschovia Hungarus (in die I. Klasse).
- Juni 1671 – Andreas Titus Psoniensis Hungarus (in die I. Klasse).
- Juni 1671 – Johannes Andreas Timpff Psoniensis (in die II. Klasse).
- Mai 1672 – Michael Kulmann Leutschoviensis Hungarus (in die I. Klasse).
- September 1672 – Petrus From Tophon Hungarus (in die I. Klasse).
- August 1677 – Daniel Plorantius Epperiensis Ungarus.
- August 1677 – Paulus Felicides Trenchin Ungarus.
- September 1677 – Gabriel Retzer Pokliniensis Hungarus.
 Martinus Saarotty Epperiensis Hungarus.
 Paulus Szalay Saarosiensis Hungarus.
- Juli 1680 – Michael Busseus Carpona Hungarus.
 Johannes Christophorus Neff Cremnicio Hungarus.
- Februar 1688 – Sigismundus Nagy Epperiensis Hungarus (in die I. Klasse).
- Juni 1689 – Theodorus et Daniel Budaeus, Cirbimiensis (Hungarus).
- April 1690 – Michael Fidiczani, Carpona Hungarus.
- Majus 1690 – Daniel Szentkereszti Hungarus.
- April 1693 – Martinus Lowtschani Neosoliensis Hungarus.
- August 1693 – Martinus Adami Leutschovia Hungarus (in die I. Klasse mit der Notiz: post quam per biennium fere Regiomonti studuisset).
- Majus 1706 – Jacobus et Paulus Kray, Kesmarkienses Hungari Nobiles.
- Juli 1708 – Simon Gall Dpscha Hungarus.
 Georgius Francisci – Leutschovia Hungarus.
 Joannes Bartholomoeides Klenocensis Hungarus.
- Marz 1709 – Paulus Teschedik Puschoviensis Hungarus ex Comitatu Trenschiensi.

Maj 1709 – Alexander Kray Koesmarcensis ex Comitatu Scepusiensi Nobilis Hung.

Daniel Lany, Koesemarcensi ex Comitatu Scepusiensis Hung.

Joannes Richter Modrensa ex Comitatu Psonicensi Hung.

Von Juli 1709 bis zum Januar 1710 war das Gymnasium wegen der schweren Pest geschlossen. Aus den späteren Jahren habe ich nur einige ungarische Namen gefunden, und zwar:

Juli 1710 – Johannes Milleter Iglovia Hungarus Nobilis.

Sigismundus Vilhelmus Kochlay Cassovia Hung.

September 1750 – Mathias Fabian Hungarus.

November 1755 – Godofredus Stolterfoot Hungarus Neosoliensis stud iuris in schola patria.

Seit dem Jahre 1755 bis zum 1769 fand das Einschreiben der Schüler in das Gymnasii Liber nicht statt. Erst im August 1769 wurden auf Befehl des Gymnasii Inspectors, Daniel Gralath, eines Sohns des berühmten Burgmeisters Danzigs und Stifters der Gesellschaft der Naturforscher zu Danzig, die Listen der Schüler von neuem geführt. Unter diesen fand sich in der ersten, das ist in der höchsten Klasse, Paul Galle Hungarus und in der III. Klasse – Johan Constantini de Toekely. Seit dem 1770 Jahre findet sich keine Angabe der Nationalität bei dem Namen der Schüler. Deswegen müssen wir die Liste der jungen Ungaren an dieser Stelle schliessen.

Die chirurgische Tätigkeit wurde in Danzig, wie in anderen Städten Europas, von den Mitgliedern der chirurgischen Societät ausgeübt. Die Chirurgen (auch: Barbieri und Wundärzte genannt), behandelten alle äusseren d. h. auf der Oberfläche des Körpers befindlichen Krankheiten, Wunden, Frakturen und Verrenkungen. Die Korporation der Danziger Chirurgen gehörte zu den ältesten in Europe. Ihre Rollenn, welchen sie von den Danziger Rate am 27 März 1454 erhielten, wurden 1522 erneuert.⁶ Gemäss der Vorschrift dieses Zunftbriefes, hatten nur 20 Chirurgen das Recht die Chirurgie in der Stadt auszuüben. Sie waren die einzigen Handwerker, die sich nicht nur mit der Chirurgie und mit dem Rasieren beschäftigten (den Badern war die Ausübung der chirurgischen Tätigkeit untersagt) sondern auch die

[illegible]

<p> <i>Joannes Mantz, Bilsfeldia - Westphalia.</i> <i>Godofridus Friedeborn: Sedino - Pomerania.</i> <i>Stephanus Thameruschi, Hungaria.</i> <i>Christianus Brocker, Dantiscanus.</i> </p>	<p> <i>November.</i> <i>December.</i> <i>Januar: 16.</i> </p>
<p> <i>Annus . 1 . 6 . 3 . 4 .</i> <i>Joannes Schatzel } Germani fratres, Oppavia - silig.</i> <i>Daniel Schatzel,</i> <i>Daniel Briccius. Papio - Hungaria.</i> <i>Jacobus Grünich, Dantiscanus.</i> <i>Ernestus Kekerhart. Dantiscan.</i> <i>Petrus Mederus + Saxo. Transylvanus.</i> <i>Georgius Schwartz. Elbinga - Bonifus.</i> </p>	<p> <i>Februarius.</i> <i>mens.</i> </p>

einzigsten Lehrer der Chirurgenkunst in der Stadt. Beim Eintritt in die Lehre mußte er seinen Taufschein beibringen, um zu beweisen, dass er ehelich geboren ist. Denn allen Kindern, die nicht in der Ehe gezeugt wurden, war der Weg zum Erlernen eines Handwerks versperrt.

Die Zunft der Danziger Chirurgen erfreute sich im XVI. und XVII. Jahrhundert eines guten Rufes. Das Zuströmen der Lehrlinge aus vielen Ländern Europas, aus Deutschland, Holland, Skandinavien, bezeugt das am besten. Unter diesen Schülern befanden sich auch Ungarn. Am 15. V. 1648 trat in die Lehre zum Meister der Chirurgie Claus Schacht ein Junge ein, genannt Hans Conrad Schleiffer, gebürtig in Neusal in Ungarn (fig 2.). Er hat seinen Geburtsbrief vorgelegt und einen dreijährigen Cursum beendet. Am 15. X. 1680 trat ein anderer Junge in die Lehre der Chirurgie in Danzig ein. Er trug den Namen Michel Gillow. Sein genauer Geburtsort war nicht angegeben und nur eine Notiz wies auf Ungarn als seine Heimat hin. Sein Lehrer war Georg Hubert, ein tüchtiger Chirurg, der bei den öffentlichen Leichenöffnungen dem bekannten Arzte in Danzig, Ludovico von Hammen, behilflich war. Der dritte hieß Johannes Netolitzki, war in Skalite gebürtig und trat in die Lehre am 24. XI. 1692 ein. Obwohl sein Name echt slawisch klingt und obwohl die Lage seiner Geburtsstadt etwas unklar schien („gebürtig aus Skalite gränzende an Mähren und Ungarn“), war er ungarischer Bürger, was sich auf Grund von anderen Dokumenten bestätigt. Der letzte war Franciscus de Padua Roseletzky aus Bistritz, der am 5. III. 1721 in die Lehre zum Meister Hans Heinrich Hansen trat.

Nach Beendigung der dreijährigen Lehre in der Werkstätte seines Meisters wurde der Junge zum Gesellen befördert. Nun konnte er Danzig verlassen, um in der Welt sein Brot zu verdienen. Natürlich suchten solche Gesellen zuerst in der Nähe von Danzig z. B. in Elbing oder Marienburg eine geeignete Stelle zu finden. Es war aber nicht zu leicht als selbständiger Chirurg sich nieder zu lassen und darum mußten sie zuerst als Gesellen in der chirurgischen Werkstätte arbeiten. Johan Netolitzki war in Elbing als Geselle beim Meister Stobaun tätig gewesen. Seine

eingenhändige Eintragung in das Gesellenbuch zu Elbing lautet:⁷ „Ich Johan Netolitzky gebürtig aus Ungarn in Skalito habe discipliniert bey H. Andreas Kostern, serviret bey H. Antoni Henrich Schnitzlen und liege anjetze von fremdgesell bey H. Johann Stobaun wo vor ich mich hinn schönsten verdanke“ Elbing den 17. Marti Anno 1698“.

Es bestätigte sich also, dass er ungarischer Bürger war. Auch andere Jungen aus Ungarn besuchten Elbing auf ihrer „Wanderung“, ohne die chirurgische Kunst in Danzig erlernt zu haben. Das waren Matthias Fidler und Johan Christian Schwartzthal. Beide haben sich in das Gesellenbuch eingetragen. Der erste schrieb: „Anno 1676 Ich Matthias Fidler gebürtig von Pressburg alda gelernet bey H. Samuel Molitor hab zu letzt serviret bey H. Karel Bronich in Henia lig vor fremdt gesell bey H. Jacob Nehm.“ Die Eintragung, welche der zweite tat, lautete: „21. IX. 1733. Ich Johann Christian Schwartzthal gebürtig aus Ungarn von Pressburg habe discipliniert bey H. Gideon Riebe letztens serviert in Graatz in Steyermark. Jetz bin ich in Elbing bey den H. Endtners.“

Es ist natürlich klar, dass die Beziehungen zwischen Ungarn und Danzig nicht einseitig waren. Nicht nur die ungarische Jugend suchte in Danzig ihre Ausbildung zu ergänzen, sondern auch die Danziger haben in Ungarn ihre zweite Heimat gefunden. Matthias Schultz, gebürtig aus Danzig, der die Kunst der Chirurgie in Danzig erlernt hatte, gelangte Ende des XVI. Jahrhunderts bis in die Stadt Bistritz, wo er sich als Barbier und Chirurg niedergelassen hatte. In dieser Angelegenheit wandte sich Urban Weydner, der Richter der Stadt Bistritz, am II. 1589 an dem Danziger Rat mit der Bitte, um den Geburtsschein von Matthias Schultz, der eine Ehe schliessen wollte. Ein Auszug aus diesem Briefe lautet:⁸ „Venit ante biennium fernis honestus Matthias Schultz filius Matthiae Schultz concivis vestri in civitatem nostram ad providum Matthiam Berthold congenilem eundemque consanguineum, ut affirmant, suum, concivium nostrum eius inniscendi causa: apud quem cum ad obitum eius, qui ei contigit fere iste tempore ante annum singulorum artem suam

et peritiam in opificio tonsorio et chirurgia nobis civibusque nostris demonstraret, mirifice (?) omnium nostrorum animos in sui studium et favorem traduxit ut et patrocinium eius susceperemus contra impetitionem illius Tonsorum nostrorum, qui illi destituto litteris et legitime genealogiae suae et tyrocinii in eo opificio suo legitime completi facultatea exercendae chirurgiae negatam volebant, et quia penuria apud nos esset hominum in eo opificio suo peritorum . . .”

In Jahre 1612 wollte ein anderer Danziger Chirurg und Barbier in Hradisch seine Tätigkeit ausüben. Konrad Wolff, Sohn eines Danziger Chirurgen, fang anzulernen in der Werkstätte seines Vaters am 18. V. 1600. Ende 1612 richtete er schon aus Hradisch eine Bitte an seinen Schwager in Danzig Daniel Weinberg, auch einen Chirurgen, ihm den Geburtsschein zuzusenden. Weinberg schickte ihm seinen Lehrbrief und chirurgische Instrumente dazu.⁹

Einer der Danziger Chirurgen nahm an dem Feldzuge gegen die Türken auf ungarischem Boden teil. Es war Klement Möller, ein Meister der Danziger Zunft, welcher im Februar 1594 zum Obmann der Chirurgenzunft von dem Danziger Rate bestätigt wurde. Schon März 1594 verliess er Danzig und begab sich nach Ungarn, um sich dort gemäss der Notiz in dem Liber Memorandorum des Danziger Rates: „gegenst das Erbfeind des Christentums Türken als Obrist Feltscher zu gebrauchen“. Möller war General Obrist Feltscher im Heere des Erzherzogs Matthias. Sein Aufenthalt verlängerte sich über ein Jahr. Wegen den Vorbereitungen zum neuen Feldzuge, im Sommer 1595, musste er weiter im Dienste bleiben. Deswegen richtete er an den Danziger Rat die Bitte, seine Werkstätte in Danzig weiter behalten zu dürfen. Die Dienste, welche Klement Möller dem gegen den Türken kämpfenden Heere geleistet hatte, müssten sehr gross gewesen sein, denn der Erzherzog unterstützte Möllers Bitte in einem besonderen Briefe.¹⁰

Die Liste der Danziger Bürger, welche sich in Ungarn niedergelassen haben, enthält meines Wissens, zwei Danziger Ärzte. Johann Möller, geboren am 7. XI. 1627 zu Danzig, studierte Me-

dizin in Leipzig, Erfurt, promovierte zum Dr. med. in Leipzig im Jahre 1656. Eine Zeitlang war er Arzt der Dänischen Ritterschaft in Aarhus, im Jahre 1662 wurde er in Danzig sesshaft, war königlich polnischer Leibarzt. Im Jahre 1671 ging er nach Hermannstadt und 1638 – nach Eperies, wo er Leibarzt des Grafen Tekely wurde. Er starb in Eperies am 30. VII. 1690.

Und noch ein Arzt, obwohl nicht in Danzig gebürtig, machte seine Studienreise in Ungarn und liess sich sogar für eine kurze Zeit in Siebenbürgen nieder. Es war Georg Krukenberg, geboren im 1622 Jahre in Prenzlau, der in Schweden, Ungarn und Polen studierte und sich zum Dr. med. in Padua im 1648 Jahre promovierte. Nachdem er einige Zeit in Hermannstadt (Siebenbürgen) tätig war, zog er nach Danzig um im 1650 Jahre, wo et als Arzt und Chemiker praktizierte.

Es war nicht die Absicht des Verfassers, in dieser Mitteilung ausführlich über dieses Thema zu berichten, er wünschte blos der Forschung auf dem Gebiete der kulturellen und wissenschaftlichen Beziehungen als Wegweiser zu dienen, will man sich gegenseitig genau kennenlernen. Und wenn jemandem von unseren ungarischen Freunden diese Mitteilung in seiner Arbeit behilflich sein wird, so wird das für den Verfasser eine Freude sein, eine nicht geringere als, die es war, da er die Gelegenheit, dem Namen eines Danziger Arztes: Henricus Martini Dantiscanus neben dem Namen eines ungarischen Arztes: Franciscus Paris de Papa zu begegnen.¹¹

ZUSAMMENFASSUNG

Auf Grund einiger Beispiele werden die Beziehungen zwischen Ungarn und Danzig auf dem Gebiete der Medizin vom XVI. Jahrhundert bis zum XVIII. Jahrhundert geschildert. In Zusammenhang damit wird die Liste der Jungen von Ungarn beigebracht, die in Danziger Gymnasium studierten und einige Kenntnisse in der Anatomie und Medizin erwarben. Ausserdem ist uns bekannt, dass einige Jungen in Danzig das Chirurgiestudium erlernten und die Danziger als Chirurgen sich in Ungarn niederliessen. Zwei Danziger Ärzte, wie bekannt ist, sollen auch in Ungarn ihre ärztliche Praxis ausgeübt haben.

BIBLIOGRAPHIE

1. Staatliches Archiv in Danzig: Sygn. 300, 53/440.
2. Theodor Hirsch: „Geschichte des academischen Gymnasiums in Danzig“, Danzig 1837.
3. Stanislaw Sokół: „Medizin in Danzig in der Zeit der Renaissance“ (in polnischer Sprache - in Druck).
4. Wie uns bekannt ist, kämpften an des Königs Seite viele Ungaren, von denen einige für ihre Tapferkeit vom König geadelt wurden, z. B. Martin Borzewicz oder Pattantus Abraham. Der letztere bekam sogar den Beinamen: von Danczka.
5. Staatl. Arch. Danzig: Sygn. 300, 42/93.
6. Stanislaw Sokół: „Die Geschichte der Danziger Chirurgenzunft“ (in polnischer Sprache), Warschau 1957.
7. Staatl. Arch. Danzig, Sygn: III/164 nr 4.
8. Staatl. Arch. Danzig, Sygn: 300, 53/440.
9. Staatl. Arch. Danzig, Sygn: 300, 53/273.
10. Staatl. Archiv Danzig, Sygn: 300, 53/40.
11. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 4, 62, 1956.

METHODOLOGY OF STUDYING THE CONNECTIONS BETWEEN NATIONS IN THE RESEARCH OF MEDICAL HISTORY (WITH SPECIAL REGARDS TO THE RUSSIAN-HUNGARIAN CONNECTIONS)

By GÉZA HAHN M. D. (Budapest)

The results of medical science bore fruit in the course of the development of this science more and more, due to the mutual influence of scholars in the different countries. In the ancient Europe medical science meant the Greek medical science, in the XVI-XVII. centuries anatomy meant the Work of Italian-, physiology that of English scholars. But during the last two centuries scholars of the most different countries cooperate and produce an effect on each other in developing of medical science. To the dynamical cause-disclosing research of the development of medical science it is therefore necessary, that the between nations existing medical connections should also be disclosed. The different appearances of these connections are well to be characterized in the Russian-Hungarian relation.

The best documented and most examined connection is the settling of the physicians of one country in the other. In the XVIII. th century the finding of employment of Hungarian physicians in Hungary encountered difficulties. The inhabitants were poor, the feudal landowners were not willing to employ official physicians, the aristocrates employed foreign physicians. At this time many Hungarian doctors established themselves in Russia: Kereszturi, Orlai and others. Also in the XIX-th century Paul

Bugát creator of the Hungarian medical professional-language, intended to accept the invitation of the University of Kazany, because the reactionary professors of the University of Pest would not employ him in spite of his scientific work. His intended emigration failed, because he did not get a passport.

This appearance of medical connections does not mean somewhat the mutual effect of the medical science of certain countries. The emigrated physicians – though they take with themselves those knowledges, which they gained at the University of their native land, those experiments, which they obtained of the medical life of their former country – subsequently adopt their problems and medical way of looking of their new country and display their medical functioning inspired with this attitude.

More efficacious intermediates of medical science between different countries are those physicians, who make a longer stay in another country on a studyjourney, or take part in the realization of a sanitary problem. Aladár Rózsahegyi the Hungarian hygienic professor took part in 1879 in that international committee, which was organized on the occasion of the plague-epidemic in the years 1878–1879. of Vetljanka, which studied the epidemio-matter on the spot. During this collaboration the Hungarian hygienic displayed medical activity, and at the same time he rendered account of the Russian sanitary problems in the Hungarian medical press. In his communications he makes mention of the foundlings home and official workmen's quarters of Moscow as an example, which is to be followed.

Personal acquaintances, which were made at international meetings, or at other occasions and were continued through permanent correspondance, delivered chance for productive mutual effect of the medical science of some countries. Such was the personal connection of the classical of Hungarian pediatry: John Bókays with the Russian pediatrists. As result of these connections the children hospital in Moscow, which was projected by Rauchfuss, was taken as an example, when the Stefánia-hospital has been built in Budapest. Rauchfuss and Bókay met very often. Bókay esteemed the work of Gundobin very highly, and qualified

his textbook as one of the best of piece of works concerning pediatry. Bókay was in personal connection with Nil Filatov and the international medical science denominated at Bókay's suggestion „Filatow-Dukes"-illness the fourth illness, which was only connected with Dukes's name until then. Bókay studied very thouroughly the works of the Russian pediatrists in connection with the streptococcus-serum against scarlet-fever.

Although it does not belong to personal connections, but in consequence of its concrete character the receipt and translation of scientific books on the part of the medical science of the other country, stands near to these. The in 1833 edited schoolbook – the title of which: „Elementa medicinae practicae" is – written by Francis Bene professor in Budapest of the theoretical medical science, was used at many Universities of Russia. Into Hungarian were translated and edited the following works of Nil Filatov: „Lectures on childhood intestinal catarrh" (1894) and „Diagnosis and symptom-doctrine of children's disease". To the latter the author himself wrote a preface. Joseph Fodor the great Hungarian hygienic let to be translated the hygiene Erisman for the purpose of teaching hygienics in middle-schools.

If we try to study the connections between the medical science of certain countries in respect of their effect, which they had on the development of medical science, we would leave aside just the most substantial ones, if we would restrict our researches only to the direct personal connections, or to the translation of books. In many cases the echo, which the theories propounded by the physicians of the respective country and the results of their researches had a very stimulating effect on the medical science of certain countries, by the physicians of another country. Naturally one cannot consider as special connection of the medical science of two countries the taking over of such methods and doctrines, which – after gaining general acknowledgement – became part of the treasurehouse of general medical science. The Hungarian medical science accepted the operative proceedings of Pirogov, but only then, when these became accepted methods on international level. The same holds as well for the doctrines

of Pavlov. A special connection between two countries is manifested then, when such opinions and results raise an echo among the physicians of the other country, which until now were not accepted on international level. We can point at such a form of Russian-Hungarian connections just in relation with the greatest Hungarian physician and his genial discovery. The international medical public opinion, especially the world of obstetricians showed no understanding for decades for the genial discovery of I. Semmelweis obstetrician-professor in Budapest concerning the common etiology of childbed-fever and pyaemia. And it belongs as a fact to the numerous famous characteristics of Leningrad – the former Petrograd – of today, that of whole Europe only the obstetricians of this town acknowledged during the lifetime of Semmelweis the importance of this discovery. Hugenberg an obstetrician in Petrograd sends Semmelweis a study of his, which was published in the St. Petersburg Medizinischer Zeitschrift with the following lines: „Our discussions about childbed-fever will show You – esteemed colleague – how many followers You have at the far North, and especially how very much youth is on Your part. And in consequence of this very much is gained, because the innovation future is theirs. „Semmelweis published continuously Hugenbergs study in the Medical Weekly, but he adjoined also his own reflections to each article. This study served him as stimulation for examining special literature in connection of the etiology of childbed-fever.

The message of the obstetricians of Petrograd was the only encouraging ray for Semmelweis in the decennial night of misunderstanding.

But sometimes also such opinions have a stimulating effect on searchers on the part of physicians of another country, with which they do not agree. We know such an example also of the Russian-Hungarian connections.

Joseph Fodor the prominent Hungarian hygienic was the first to trace in vitro the bactericid capability of blood. It was Nuttal, who continued his experiments with a more perfect method with

defibrinated blood, whom they consider as the founder of immunoserology.

Fodors experiments in vitro however have their antecedents. At the beginning Fodor injected different microbes intravenously into rabbits and proved the decrease of the number of microbes with a breeding method, and later on the vanishing of the same from the blood of the animals. Of this he rendered account of in the German journal: *Zeitschrift für Hygiene*. In this publication of his he refers to Fodors experiments and at the same time he draws the conclusion as well according to his own experiments, as to those of Fodor, that the microbes vanish from blood in consequence of their retention in the organs, chiefly in the capillaries of the kidney. Fodor presumed the direct bactericidal effect of blood and decided under the influence of the publication of Vüszokovics to prove his supposition with an in vitro experiment. Vüszokovics – to sum up – besides pointing out to the capillary retention of the microbes, had at second hand also a stimulating influence on the development of immunoserology. Fodor came further – in consequence of same observations – to the wrong conclusion, that the bactericidal capacity can be increased through raising the alkaline reaction of the blood with sodium hydrocarbonat. His experiments with sodium hydrocarbonat were repeated by the Russian bacteriologist Scsor, with a negative result. He renders account of his observations in the „*Annales de l'Institut Pasteur*”, further on in the volume of 1891 of the „*Centralblatt für Bakteriologie*”. The negative results of Scsor had a significant part in the fact, that Fodor finally altered his wrong supposition and ascribed the bactericidal effect to certain proteins.

The above mentioned examples – which are not in the least complete – also prove, that in the past a productive mutual effect and connection manifested itself between the Russian and the Hungarian medical science.

This is all the more to be appreciated, as the Hungarian medical science was intently under the influence of the German medical science in consequence of the geographical and political situation of the country.

In the XX-th century the connections of Russian and Hungarian medical science declined more and more, until they ceased to exist entirely in consequence of the first world – war of the reactionary science-policy the fascistic Horthy-regime.

After the second world-war, when the country became delivered by the glorious Soviet-army, a more intensive and productive period of Russian–Hungarian, now Soviet–Hungarian medical connections as never before begun. There can be not doubt, that these connections had a fruitful effect also in the respect of researches concerning medical history.

A „HÚSKÖTÉS“

AZ Ó-EGYIPTOMI GYÓGYÁSZATBAN

Dr. LISELOTTE BUCHHEIM (Leipzig)

Az ó-egyiptomi orvosi papyrusok szövegei adatszerűen bizonyították a régi feltételezés helyességét, hogy az ó-egyiptomiak az ásvány- növény- és állatvilágból nyert anyagokat egyaránt felhasználták gyógyászati célra, de a jelenleg használatos hatékony gyógyszereink egy része, mint pl. az adeps suillus, a ricinus-olaj, vagy a konyhasó is, már évezredek óta gazdagítják gyógyszerkincsünket. Felmerül azonban annak kérdése, hogy milyen ok következtében került számos olyan anyag gyógyászati alkalmazásra, amelyek már régóta teljesen eltűntek az officinális gyógyszerek köréből. Az ó-egyiptomi gyógyászat számos talányának egyike a „húskötés”, amelyet „friss” („zöld”, „nyers”) húsból mindig „az első napon” alkalmaztak, mint kötést, vagy borítószer, rendszerint sebészeti esetekben nyílt sérülésekre, s csak elvétele bőrsérülés nélküli posttraumás megbetegedésben. Ez az ősi gyógyeljárás évszázadokon át szokásban maradt, amit *Breasted* úgy fejez ki: „as a »folk remedy« it has survived down to the present day, although modern scientific therapeus would regard it with a smile” (1, 97. old.).

Úgy látszik, ó-Egyiptomban a húskötés nem tartozott a ritka gyógymódok sorába. Ha áttekintjük a jelenleg ismert gyógyászati papyrusokat, amelyeknek egyes részei olyan ismereteket is tartalmaznak, amik lényegesen régebbiek, mint leírásuknak feltételezett időpontja, akkor a várakozásunknak megfelelően, a húskötés az *Edwin Smith-féle ún. „sebészeti könyv”*-ben fordul elő a leg-

gyakrabban. A legtöbb szerző éppen ennek a papyrusnak, az ó-egyiptomi gyógyászati leírásokban szinte szokatlan rendszerező-képessége miatt, egészen különleges szerepet tulajdonít. *Dawson* valamennyi gyógyászati papyrus között a legjelentősebbnek tartja (2, 81. old.) és másutt azzal indokolja véleményét, hogy ezúttal nem receptek egyszerű gyűjteményéről van szó, hanem jellegében megfelel sebkezeléssel foglalkozó gyógyászati kézikönyvnek (3, 173. old.). *Jonckbeere* a *Smith-papyrust* „traité systématique de traumatologie” jelzővel illeti (11, 34. old.). A papyrusban leírt 58 vizsgálat 48 sebészeti esetre vonatkozik és ezek közül 16 esetben¹ kerül sor húskötés feltételére (1, 97. és 98. old.). Mindenesetre azonban a 48. eset leírása befejezetlen és éppen a kezelési előírás közepén szakad meg (1, 428. old.). A húskötések gyógyászati előírásainak száma még azáltal is nyer jelentőségében, hogy a *Smith-papyrus* 16 esetben egyáltalában nem közöl a gyógyítási eljárásra vonatkozó előírást (1, 51. és 52. old.). Annak ellenére, hogy a többi gyógyászati papyrus csak elvétve foglalkozik sebészeti megbetegedések kezelésével, mégis az *Ebers-féle*² és a *Hearst-féle*³ papyrusban újabb négy esetben olvashatunk húskötésekről. Ebben az ismétlődésben is megerősítést nyer a régen megfigyelt jelenség, hogy a különböző orvosi papyrusokban parallel szövegek is találhatók: a krokodilharapás elleni utasítás, pl. mindkét említett szövegben előfordul. A *Hearst-papyrus* befejező részében többfajta harapás okozta sérülésről, s azok keletkezéséről ad útbaigazítást (18, 241. szám), azonban a szöveg éppen ebben a részben helyenként annyira sérült, hogy *Wreszenski* a hiányok helyén újabb receptek lehetőségét tételezi fel. Könnyen elképzelhető, hogy ezeken a helyeken – elvétve – húskötésre vonatkozó recept is előfordulhatott.

Ha az evvel foglalkozó ó-egyiptomi előírások aránylag nagy száma a hússal történő kezelési módok gyakoriságára hívja fel a figyelmet, akkor ez többek között abban is megerősödést nyer, hogy a hús, mint gyógyeljárás, az említett szövegekben gyűjtőfogalomként szerepel. Ugyanis, már az ó-birodalom idején használtak gyógyászati célból egész állatokat, vagy azoknak egyes részeit. A régi orvosok lelkiismeretességéből azonban gyakran nem

elégedtek meg recepteikben általános utasításokkal, hanem pontos meghatározásra törekedtek. Így pl. az „epe” kifejezés mellett a „fekete abdu-hal epéje” meghatározás szerepel⁴ (10, 104. old.), nem „patáról”, hanem „pirított számárpátáról” (10, 105. old.) és a „zsír” helyett a legtöbbször az „oroszlán-”, a „víziló-”, a „krokodil-” és egyéb állatok zsírájáról írnak. Egyes esetben azonban még ezzel a pontossággal sem elégedtek meg, hanem a szöveg leírja, hogy pl. a „számár állkapcsából nyert faggyút” vízzel keverjék össze (10, 88. old.). Az előírások egyaránt pontosak akár egész állatok kerültek alkalmazásra, mint pl. „száritott ebihal” (10, 105. old.), továbbá „vörös hal, megfőzve” (10, 61. old.); vagy csupán egyes állati szerv, mint „marhamáj” (10, 86. old.), „tehénlép” (10, 131. old.) és „teknősbéka agyveleje” (10, 86. old.). A gyűjtőfogalmak szintén nem hiányoztak a gyógyszerárúsításokból. Olyan általános kifejezés, mint „olaj”, a pontosabb értelmezésben a „struccból nyert olaj” (10, 104. old.), a „vízilóból nyert olaj” (10, 24. old.), vagy éppen a „krokodilból nyert olaj” (10, 144. old.) fogalmának felelt meg.

Az orvosi papyrusok vonatkozásában már *Neuburgernek* (16, 994. old.) feltűnt az, hogy minő nagy gondossággal írták körül az alkalmazandó alkatrészeket, *Dawson* pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy amellettsúlyt helyeztek a kvantitásra is és lehetőségeikhez képest megadták a felhasználandó anyagok mennyiségét is. A Smith-papyrus „hússal” kezelt eseteiről *Breasted* a következőket írta: In all of the sixteen cases in which meat is employed in this way as an external medicament, it is carefully specified in fifteen (omitting Case 2) that »fresh meat« shall be used, and that it shall applied for the first day only” (1, 97. old.). Az előbbiekből említett 2. esetben *Breasted* pótolta a szöveg nagyobb hiányát, egyrészt értelemszerűen, másrészt a szöveg helyének (a leírt betegségek és kezelések sorrendje) figyelembevételével. Ebből megállapítható, hogy a hiányzó szövegrész „friss hússal az első napon” végzett kötéssel foglalkozhatott. *Breasted* megállapításának figyelembevételével sem találunk azonban a 16 esetben egyetlen olyan adatot sem, amely megjelölné, hogy milyen fajtájú állat húsa nyerjen felhasználást. Ez annál feltűnőbb,

mert ez a fogalmazás nem csak a *Smith-papyrus* sajátossága, hanem hasonlóan nincsen szó az állatfajtaról az *Ebers-* és a *Hearst-papyrus* négy ilyen vonatkozású receptjében sem. A gondosan megadott egyéb adat kizárja tévedés, vagy másolati hiba lehetőségét; ez csak szórványosan következhetett volna be, de semmiképpen sem ilyen tetemes mértékben.

Felmerül tehát annak kérdése, hogy milyen ok következtében maradt el a sebészeti előírások „hús”-kezelésre vonatkozó eseteiben az állatfajta megnevezése? Az egyik lehetőség az, hogy a felhasznált állatfajta közömbös lenne, hanem a hús általános tulajdonságai biztosítanák a megkívánt terapeutikus hatást. A másik lehetséges elgondolás, hogy minden orvosnak esetről esetre a kiválasztandó húsfajta vonatkozóan szabad kezét biztosítottak volna, ami a többi, pontosan körülírt recept ismeretében valószínűtlennek látszik. Valószínűbb az, hogy az ó-egyiptomi gyógyászatban annyira elterjedten használtak húskötéseket, hogy a tünetesebb megjelölés már szükségtelennek látszott, mint ahogyan jelenleg is a „kötés” meghatározás mindig mullpólyával történő sebkötést jelent. *Breasted* is azon a véleményen van, hogy a friss hús a régi sebészek sebkezelésében, mint „favorit remedy” szerepelt (I, 9. old.). Egészen feltűnő, hogy a *Smith-papyrus* 69 kitűnően megírt glosszája egyetlen esetben sem látja szükségesnek, hogy megmagyarázza a húskötések lényegét. Nyilvánvaló, hogy a szöveg leírásának idején (*Breasted* szerint mintegy ie. 1700 [?]; I, 29. old.; Grapow szerint ie. 1500 körül; 9., 88. old.) ezt az olvasó még minden magyarázat nélkül is megértette. A papyrusok félreérthetetlenül határozott és egységes sebkezelésről írnak. Ez jellemzi az *Ebers-papyrus* következő előírását: „Sebzés elleni szer az első napon: tehénzsír, vagy tehénhús, hogy azt érelclje” (10, 116. old.). A sebkezelésre vonatkozó további receptek főként különleges esetekre, vagy lokalizációra adnak utasításokat, a húskezelés az egyszerű sérülések gyógyításában nyert alkalmazást. Az olyan utasításból, mint „kezeljed őt sebkezeléssel” (I, 39. eset, 366. old. és 46. eset, 411. old.) kétségtelenül közismert és nyilvánvalóan jól körülhatárolt gyógyeljárásra következtethetünk; ebből azonban – sajnos – aligha állapítható az meg, hogy ez az

utalás a szövegben megadott valamelyik kezelési eljárásra vonatkozik-e, vagy pedig éppen a húskötésre. Az *Ebers-papyrust* a sebbezelésben már járatosak számára készítették. Ezt bizonyítja, hogy több eset ezzel az ismétlődő mondattal fejeződik be: „kezeljed, ahogyan nyílt sebeket gyógyítanak” (10, 191. old.).

A gyógyszereknél megszokott, viszont a húskezelésnél hiányzó, az állatfajtára vonatkozó meghatározást *Gradow* azzal az utasítással hidalja át, hogy sebkötözéshez „friss”, vagy „nyers” húst (marhahúst?) használtak (9, III, 128. old.). Ennek megállapítására azonban nemcsak az *Ebers-papyrus* idézett utasítása jogosít fel, hanem az a tény is, hogy az orvosi szövegek tapaszok készítésekor, vagy peroralis alkalmazáskor – ellentétben a különböző állatfajták szerveivel kapcsolatos receptekkel – túlnyomórésztben tehén- vagy ökörhúsról írnak, helyesebben ezen állatok izmairól. A marha többféle zsigere és egyéb része szerepelt az officinális gyógyszerek között, így tehéntej, vér, epe, zsír és faggyú, agyvelő, máj, lép, de még a tehén szarva is több receptben előfordul, mint alkatrész. Helyenként több ilyen alkatrész egy receptben is megtalálható, pl. az egyik tapasz tehénzsírból, tehénfaggyúból, tehénhúsból és tehénlépből készült (10, 141. old.). Ez az összeállítás annyiból sem idegen, mert egyéb vonatkozásban is megtalálhatjuk a receptekben az azonos substantiák halmozását, így pl. három különböző lisztfajta (10, 141. old.), négyféle bogyó (10, 141. old.), öt fajta olaj (10, 144. old.), vagy akár hatféle állati zsír (10, 106. old.) képezik ugyanazon előírás alkatrészeit. Ha a külsőleg alkalmazott húskezeléskor valóban előnyben részesítették a marhából származó húst, amit a felsorolt különleges előírások bizonyítanak, akkor viszont jogosultnak látszik annak feltételezése, hogy az állatfajtát meg nem jelölő, általános utasításokban is a „hús” fogalma alatt marhahúst értettek. Ó-Egyiptomban a szarvasmarha, mint tenyészállat és munkát végző háziállat igen megbecsült volt. Húsát is értékesnek tekintették, hiszen a „liba- és marhahús” képezte a fáraók táplálékát, ilyen húsféléket, valamint kenyeret és sörrel teli korsókat kívántak a „halottak birodalmába” költözött elhaltnak is (6, 219. old.) és amikor a *Westcar-papyrus* szerint Dedi varázsló, mint megbecsült vendég Cheops faraó ud-

varába érkezett, akkor a 110 éves aggastyánnak 100 kenyér, 100 korsó sör, 100 csomag hagyma és egy teljes ökör képezte napi táplálékát (7, 57. old.).

A régi időkig visszanyúló húskezelés első sorban a papi orvosok kérdésére irányítja a kutató figyelmét. A papi orvos ellenőrizte a templomok áldozati állatainak levágását. A különböző állatfajták húsa fáradság nélkül és a megkívánt mennyiségben állott rendelkezésre és korlátlan lehetősége nyílt arra, hogy a szerinte legalkalmasabb anyagot választhassa sebkezelés céljára. De vajon a legértékesebb áldozati állat húsaért-e választása? Lehetséges-e, hogy a „szent állatok” közül Amun fehér bikája, vagy Hathor szent tehene és azok kultikus tisztelete ébresztették fel a kezelés eredményességére vonatkozó bizalmát? Elképzelhető, hogy a papi orvos éppen ezeknek a kultikus állatoknak húsát alkalmazta sebek kezelésékor, de az sem valószínűtlen, hogy választása reális alaptól indult ki, mert a vértelt és nedvdús, mégis alig zsíros húst találta a kezelés céljára a legalkalmasabbnak. Ismereteinknek szakszerűen józan forrása, a *Smith-papyrus* mindenképpen a tudatos és szakszerű, tapasztalatokon alapuló választást bizonyítja.

Amíg ó-Egyiptomban a „hús” mint tapasz, bedörzsölő- vagy füstölőszer, de peroralis gyógyszerként is, igen sokrétű formában nyert alkalmazást, mert nyersen, megfőzve vagy megpörköltve, zsírosan vagy „rothadó” formában, olykor mint „élő ökréből” (18, 227. szám) származó húst használták; addig a húskötés utasítása mindig egyértelmű: „készítsél kötést friss húsból az első napon”. Olyan utasítások, amelyek a hús szétvágására, vagy egyéb anyagokkal való összekeverésére vonatkoznak, a többi recept ismétlődő előírásaiban teljesen hiányzanak. Ebből az következik, hogy az ó-egyiptomi sebész feldarabolás nélkül és egyéb anyagoktól mentesen használta a húst. Ha olyan fontosnak tartották, hogy gyógyszerkeverékekben a többi alkatrésszel azonos mennyiségben szerepelt, jöllehet csak egyike az azonos hatóanyagoknak, mennyire inkább kellett akkor ennek húskötés esetében érvényesülnie, ahol a kizárólagos gyógyszert jelentette: az ó-egyiptomi orvos szinte specifikus hatásra gondolhatott.

A kötések többségében hús szerepelt, erre vonatkozóan jegyzi meg *Breasted*: „The Egyptian idiom seems to us curiously perverted. It literally means »Thou shouldst bind it (the wound!) upon fresh meat«” (I, 96. old.). A múmiakészítés során az ott használatos pólyázás szinte művészetté tökéletesedett, ezáltal a kötések feltételciben is nagy ügyességre tettek szert; mégis a *Smith-papyrus* 3. esetében az alkalmazott hús egyszerű odahelyezéséről van csak szó. Bár *Breasted* erre, a hiányos szövegből, csak következtethet, mégis ezt jól elfogadható nyelvészeti magyarázattal alapozza meg (I, 133. old.), amit még ennek a kezelési javaslatnak a kötésre vonatkozó tilalma is meggyőzően alátámaszt. Olyan betegről van szó, akinek fején tátongó, egészen a csontig érő seb található, de ezenkívül a koponyája is átlikadt. Az összevarrt sebre friss húst helyeztek és az orvos az egyik legérdekesebb utasítást kapja, amit *Breasted* – a hiányzó részecskék más helyről történt kiegészítése után – a következőképpen fordít: „Moor (him) at his mooring stakes until the period of his injury passed by”, mert a nilusi hajókra emlékeztető kép, a „horgonycölöpjeihez” rögzített beteg, a kezelési javaslatban még többször előfordul. Az egyik glosszában ehhez még magyarázatot is találunk (I, 3. eset, D. glossza, 139. old.): a beteg maradjon szokott éterdjén (feltehetően életmódjánál is?), anélkül, hogy számára az orvos gyógyszert készítené. Több mint egy évezreddel később Hippokrates is kiemeli – szintén sebck esetén – a betegek számára előírt diaeta és életmódrendezés betartásának fontosságát (I2, 4. köt. XXI/32.).

A *Smith-papyrus*nak a húskezeléssel kapcsolatos 16 esete közül az előbbiekben említett az egyetlen, ahol a húst nem kötés, hanem egyszerű odahelyezés formájában alkalmazták. A *Hearst-papyrus*nak mindkét húskezeléssel kapcsolatos esetében – az egyik disznóharapás (I8, 241. szám), a másik krokodilharapás (I8, 239. szám) – viszont húskötés szerepel. Az *Ebers-papyrus*nak az emberi harapás gyógyításával foglalkozó több receptjének fordításában *Joachim* szerint arról van szó, hogy a „borogatást nyers húsból az első napon” kell használni (I0, 101. old.), s ha a krokodil által megharapottnak „húsát mindkét oldalon egyenletesen

leesve találod”, akkor azt az első napon nyers hússal „beborítják” (10, 102. old.). A hieratikus írásban írt eredeti szövegnek *Wreszenski* által hieroglyphákban történt átírásában azonban az *Ebers-papyrus* említett két esetében mindenesetre a „kötözés”-nek megfelelő értelmű kifejezés (képjel) szerepel (19, 117. old. 435. eset és 118. old. 436. eset), úgyhogy mindenképpen jogosult „húskötésről” szólnunk, amit az első napon alkalmaztak. Amikor *Läwen* 1914-ben ismertette a sérülékes eredetű vérzéseknak szabad izomlebennyel való csillapítására irányuló kísérleteit, akkor egyúttal kiemelte az így kezelt sebek gyors összetapadási készségét is, ami esetleg még varratsor behelyezését is szükségtelenné teheti (14, 1027. old.).

Az ó-egyiptomi gyógyítás előírásokban nem volt éppenséggel szokatlan a naponta változó kezelési módszer, így pl. igen meggyőző benyomást gyakorol az *Ebers-papyrus* egyik esete, ahol feltehetően bőrrák (*Ebers*, valamint *Stern* magyarázata szerint) gyógyítására a kezelés 1–5. napjáig olvashatunk utasításokat. *Joaachim* véleménye szerint (10, 109. és 110. old.), ami valószínűbbnek is látszik, égési sebről van szó. Tanulmányunknak tárgya miatt ezúttal nem foglalkozunk részletesen annak megvitatásával, hogy a szöveg értelmezése szerint a sérülés első napja óta kezelés alatt álló beteg a megadott sorrend szerint, naponként változtatva részesül-e a megadott öt gyógyszerben, vagy pedig – ami valószínűtlenebb – voltaképpen arról írna az utasítás, hogy pl. csak a 3-ik napon jelentkező beteg a harmadik kezelési napra, a betegségének 5. napján kezelésbe vett pedig az ötödik napra előírt gyógyszert kapja meg. *Ebbel* arra is felhívja a figyelmet, hogy egyéb traumatikus hatásra bekövetkezett állapot kezelésében is megszokott volt az első napokban váltakozó kezelési módszer, amíg: „bei Krankheiten, die von selbst entstehen”, ez a variabilitás sosem fordult elő (4, 59. old.). Megfigyelését a korabeli betegségelnevezések kutatásában differenciális diagnosztikai szempontból is értékesítette. Az általunk vizsgált húskötés esetében „az első nap” meghatározása nyilvánvalóan csak annyit jelenthetett, hogy azt még a sérülés napján alkalmazták (18, 239. szám). A hippokrateszi iskola szerint is még egészen friss álla-

potban kell elkezdni a sérülések kezelését, „hogy ezáltal ők (ti. a betegek) megkímélődjenek láztól és vérzésektől és megszabaduljanak a sebek üszkösödésétől” (12, 3. köt. XV/81). Attól tartottak ugyanis, hogy „a rothadás túlságosan a mélybe hatol”, a seb feketévé és szárazzá válik.

Kizárólag az egyik tarkósérülés esetén, amely gerincsérüléssel szövődött, történik említés a húskezelésről (1, 29. eset, 319. old.); a krokodil- és disznóharapás esetében az utókezelést illető adatok hiányoznak. Ettől eltekintve a legtöbb esetben a húskötés csak a további kezelés bevezetéseként történt; gyakran „rostok” (*f t t*) feltétele követi, amelyet zsírból és mézből álló keverékbe, tehát mézkenőcsféleségbe áztatva használtak. *Breasted* ezeknek a „rostoknak” (*f t t*) absorptiós hatást tulajdonít és azon a véleményen van, hogy azonosak a biztonsággal nem identifikálható *d b j. t*-növényből készült szövetekkel (1, 101. old.). Az *f t t*-rostok ó-egyiptomi használatát talán a mi vattánkkal lehetne analógiába hoznunk. Ezt az anyagot ugyanis minden gyógyszer mellőzésével bevezetik a seb „szájába” (sebnyílás) gégesérülés esetében (1, 28. eset, 316. old.). A mézzel és zsírral történő, egyébként rendkívüli mértékben elterjedt utókezelési módszert mindaddig folytatták, „amíg ő (ti. a beteg) meggyógyul”. A „zsír” pontosabb magyarázata hiányzik (1, 100. old.). Ez a kezelési kiégésztés azonban a „nem kezelhető” és infaust kimenetelű betegségek esetén teljesen hiányzik. *Breasted* arra hivatkozik, hogy a hússal történt kezelés csaknem kizárólag a könnyű és kevésbé veszélyes esetekben nyert alkalmazást (1, 98. old.), mert a *Smith-papyrusban* leírt 16 sérülés közül 13 esetben kedvező prognózist ír a szöveg („betegség, amit kezelni fogok”), ez mindössze két esetben bizonytalan („betegség, amivel küzdeni fogok”), egy alkalommal pedig az állítólag gyógyíthatatlan betegség és az annak ellenére megadott kezelési előírás egymással discrepantiában állanak (1, 17. eset, 269. old.). Az utóbbi esetre a későbbiekben még visszatérünk.

A húskötés, bár rendelése nem történt sematikusán, igen egyszerű gyógyeljárást jelentett, mint ahogyan *Breasted* is azt írja, hogy *Smith-papyrus* alapján a régi sebészek gyógyszerjeinek több-

sége „very primitiv in character”, az alkalmazott therapia pedig „still in archaie stage”; ami azonban nem jelenti azt, hogy az ősi materia medica számos anyagának tényleges hasznosságát tagadásba vonná (I, 57. old.). Az ó-egyiptomi sebészek a hús-kezelést mindenfajta sérülés esetében alkalmazták. Az eddig ismert 13 esetben a szöveg szerint félremagyarázhatatlanul sebkezelésként szerepel. Az alábbi táblázatban a fej, nyak, váll és mellkas ezen sérüléseit egybefoglaltuk, amelyekhez még egy nem lokalizálható krokodilharapást is odasoroltunk. A sérülések nemét a lehető legpontosabban kívántuk jellemezni, s ezért nem voltunk tekintettel az ó-egyiptomi „szövegfeliratra”, hanem szükség szerint felhasználtuk „a vizsgálat”, „a diagnózis” és a „kezelés” adatait is.*

A húskötés mint sebkezelés:

Edwin Smith-féle papyrus:

1. eset: nem tátongó seb a fejen. A sérülés a csontig terjed. A koponyacsont sértetlen.

* A könnyebb érthetőség kedvéért a *szerkesztőség* ehhez a következőket fűzi: Az ó-egyiptomi orvosi szövegek „felirata” a közölt szöveg tartalmát ismertetette. Így fejezeteknek, de egyes eseteknek, vagy recepteknek is volt „felirata”. Pl. az Ebers-papyrus ún. szívkönyvének felirata (Eb. 99, 1): „Az orvos titkos tudásának kezdete: a szív járásának ismerete, a szív ismerete”; vagy Eb. 89, 7–8: „Egy másik gyógyszer valamelyik fog megerősítésére”; vagy Eb. 90, 15–91, 1: „Egy másik varázsmondás nátha ellen”. A szövegben sokszor betegségleírás is található, pl. Eb. 42, 8–43, 2: „Ha olyan férfit (embert) vizsgálsz, akinek szorulása van, a szíve félelembe jutott, az arca sápadt, a szíve kopog, ha megvizsgálod és a szívét forrónak találod...” A „diagnózis” szabályszerint ezzel a stereotyp bevezetéssel kezdődik: „Akkor mondjad”. Pl. az előbb idézett esetben: „Akkor mondjad: itt mélyen fekvő duzzanat van...” Egyes helyeken kezelési utasítások találhatók. Pl. Smith, 18. eset: „akkor kössed be friss hússal az első napon, kezeljed azt azután olaj/zsírral, mézzel minden nap...” „Receptre” példa az Eb. 50, 11: „gumi $\frac{1}{8}$; méz $\frac{1}{32}$; víz 5 ro; megfőzni, átszűrni, meginni naponként”. A szövegekben „prognózis” is szerepel. Kedvező esetben: „a betegség, amit gyógyítani fogok”. Bizonytalan esetben: „A betegség, amivel küzdeni fogok” és infaust esetben: „nem kezelhető betegség”. Az orvosi szövegek egy részét *glosszák* magyarázzák. – (*Szerkesztőség*)

- 2. eset: tátongó, csontig érő seb a fejen. A koponyacsont sértetlen.
- 3. eset: csontig terjedő, tátongó seb a fejen. A koponyacsont átlikadt.
- 10. eset: tátongó seb a szemöldökív felett. A seb csontig terjed.
- 14. eset: lágyrész-sérülés az orr egyik oldalán, közlekedik azonban az orrbelvilággal.
- 18. eset: lágyrész-sérülés a halántékon. A seb a csontig terjed, a koponya sértetlen.
- 26. eset: felsőajak-sérülés, amely a szájüreggel communicál.
- 27. eset: csontig terjedő, tátongó seb az állon. A csont ép.
- 28. eset: tátongó seb a gége felett, amely a garattal közlekedik. Nagyfokú gyulladás.
- 29. eset: tátongó, csontig hatoló seb a nyakcsigolyák felett. A nyakcsigolyák megsérültek.
- 40. eset: csontig terjedő seb a mellkason. A manubrium sterni átlikadt.
- 47. eset: tátongó seb a vállon, a lapocka duzzadt.

Ebers-papyrus:

- 102. old. tátongó krokodilharapás.

Húskötés, mint feltételezhető sebkezelés:

A húskötés további 5 esetében a szöveg ugyan nem írja le magát a sebzést, de a sérülés módja valószínűsíti azt, hogy nyílt seb is keletkezett.

Edwin Smith-papyrus:

- 16. eset: „Az arc hasadása”, csontrepedés a maxillán és az os zygomaticumban. Duzzadás, vörösség.
- 17. eset: Csonttörés a maxilla és az os zygomaticum tájékán ütés következtében, a sérült oldalon vérzés az orrnyílásból és a fülből, továbbá a szájból.

Ebers-papyrus:

- 101. old.: emberi harapás.

Hearst-papyrus:

239. sz.: krokodilharapás az (összes) testrészen.
241. sz.: disznóharapás.

Előbbiekhez a következő megjegyzéseket fűzzük: a *Smith-papyrus* 16. esetében, amit *Breasted* gondosan áttanulmányozott (I, 140. old.) és ábrákkal is szemléltetett, az egyiptomi *p š n* szó szerepel; ez egyike a csonttörést jelentő három kifejezésnek, *Breasted* értelmezésében „split” (repedés, rés, hasadék). A *p š n* ezek szerint „valamilyen sebféleség”, amit jellegzetesen az egyiptomi csatabárd okozott. Ennek, a főként a középső birodalomban használt csatabárdnak vágóéle legfeljebb mintegy 16½ inch hosszúságot tett ki. A 16. esetben a szöveg ugyan nem említ fel nyílt sebet, ez azonban könnyen elképzelhető, de legalábbis a lágyrészek tetemes zúzódása. *Ebbel* azon a véleményen van, hogy a sérülés „tonpa tárgygyal történt ütés” következménye. Felfogása szerint bekövetkezett „Spaltung der Wange”, de külső seb nélkül (5, 39. old.). A 17. esetben a csonttörést jelentő három kifejezés közül újabb szerepel, éspedig az *š d*, amit *Breasted* a „smash” (csapás, ütés) kifejezéssel fordít, s amely szó, más jelentése mellett a csonttörést is jelenti (I, 156. és 157. old.). Az *š d* további értelme: „Riss einer Membran oder von Gewebe (fleshy tissue)”! Amíg a 17. esetben a törés a maxilla és az os zygomaticum területén keletkezett, addig egy másik szövegrészben található glossa (I, 5. eset, A. glossa, 162. old.) ugyancsak az *š d* kifejezést használja koponyatörés esetében: „it means a smash of the skull into numerous fragments, which sink into the inferior if his skull”. Súlyos sérülésről volt tehát szó, éppen úgy, mint a 17. esetben, ahol a szöveg hangsúlyozza, hogy a szájból, orrból és fülből vérzés következett be, annak jeleként, hogy „a sebzés a mélybe terjedt és roncsolta a szájúreg szövetét” (I, 268. old.). *Gradow* is feltételezi seb jelenlétét (9, III. 128. old.). A harapás okozta három sérülés (ember, krokodil, disznó) nyilvánvalóan nyílt sebbel járhatott, de legalábbis nagyfokú zúzódást jelentett, s ezért jogosultnak látszik, hogy az említett 5 betegből álló és húskötéssel kezelt csoport esetében is sebkezelést tételizzünk fel.

Másként áll azonban a helyzet a Smith-papyrus 30. és 32. esetében, ahol a nyakcsigolya ficama, illetve dislocatioja következett be. Egyik szövegrész sem tartalmaz sebzésre vagy zúzódásra utaló adatot, de ezúttal a leírásból a trauma módjára sem következtethetünk, viszont mindkét esetben mégis húskötésről, majd ezt követően – az előttünk ismeretlen – *i m r w*-szerrel és mézzel történő kezelésről olvashatunk. Ez az adat teljesen megváltoztatja a „sebkezelés”-diagnózisról** vallott eddigi felfogásunkat és így szükségessé válik, hogy a hús gyógyászati alkalmazásának értelmét további vizsgálódással tisztázzuk.

Grapow véleménye szerint: „Es ist schwer zu sagen, was die alten Ärzte sich von einem solchen Verband versprochen haben. Wenn es sich dabei um eine Art von Sympathiemittel handeln sollte, derart, dass »frisches« oder »rohes« Fleisch (des Rindes?) auf das rohe Fleisch einer Wunde gegeben wurde, so verwundert die gelegentliche Applikation bei Nichtwunden” (9, III. 128. old.). Ez a helyzet a Smith-papyrus előbb idézett két esetében is. *Breasted* ugyan felveti annak lehetőségét, hogy „that its use was purely magical (1, 97. old.), de a továbbiakban önmaga megcáfolja ezt a feltételezést, mert a *Smith-papyrusban* leírt esetek tüzetesebb tanulmányozásakor egyenesen feltűnő, hogy éppen a

** Azon olvasóink számára, akik pontosabban nem ismerhetik az ó-egyiptomi papyrusok stílusát, a könnyebb érthetőség céljából a szerkesztőség megjegyzi, hogy az ó-egyiptomi „diagnózisek” – az akkori ismeretanyag miatt – tágabb értelműek, így pl. Ebers 36, 4–17 szerint: „... aki a gyomrával beteg”. Így a „sebkezelés” is diagnózist jelent. A „diagnózis” és a „recept” részek gyakran nehezen különíthetők el a papyrusokban, mert a diagnózis is tartalmaz gyógyítási utasítást. A papyrusokban akkor beszélünk „diagnózis”-ról, ha vagy a „felírat” ennek megfelelő (pl. Smith, 41. eset: „Előírás a mellen levő rosszindulatú sebre”), vagy pedig a szabályos hármas tagozódás áll fenn: 1. *ha megvizsgálász egy ...*; 2. *akkor mondjad*” és 3. *akkor készíts*” (illetve *„tegyed”*)...” A *„ha megvizsgálász egy férfit*” mondat a tünetek leírását vezeti be; az *„akkor mondjad ...*” kezdet a diagnózist, majd prognózist (pl. idézett esetben: „akkor mondjad: ezek a májjal kapcsolatos esetek”, vagy mint prognózis: Smith 41. eset: „egy beteg, akit kezelni fogok”) adja meg és végül az *akkor készíts*” mondatrész a terapeutikus utasítást vezeti be (pl. Smith 41. eset: „akkor készítsél számára a seb szárítására szert.” (Szerkesztőség).

legsúlyosabb, infaust sérülések esetében (mint pl. a 4. és 5. cset), ahol pedig a korabeli szemlélet értelmében leginkább nyílt volna lehetősége a supranaturalistikus gyógyítási törekvéseknek valamely formában történő igénybevételére, meg sem említik a húskötéseket. Ennek ellenére *Dawson* határozottan állítja, hogy az orvostan a mágiából származott volna.*** Szerinte a legösibb orvosok a mágusok lennének, mágikus szertartásnak tartja a legrégibbi gyógyeljárásokat (2, 52. és 53. old.) és bár *Dawson* is elismeri, hogy a gyógyászati papyrusokban felsorolt gyógyszerek nagyrésze rationalis és tényleges gyógyhatást fejt ki, mégis azon a nézetten van, hogy ezek eredetileg a mágiából kerültek a gyógyszerek közé és nem az értelem, a tudás, vagy a tapasztalat alapján (2, 63. old.). Szerinte kezdetben csupán a sebeket kezelték a rationalis és gyakorlati igényeknek megfelelő módon, éppen azért, mert azok látható és természetesnek tartott behatások által keletkeztek. Véleménye szerint átvután a sebek szövödményeit, mint duzzanat, gennyedés stb. utánzó egyéb kórképek kezelésében is, az analógia alapján elterjedt az említett kezelési módszer, még akkor is, ha a külső kórok már nem volt felismerhető. Annak ellenére, hogy *Dawson* valamennyi ó-egyiptomi gyógyászati szöveg között a *Smith-papyrusnak* tulajdonít egészen különleges jelentőséget, mégsem osztja *Breasted* azon véleményét, hogy a *Smith-papyrus* ismerete megdöntötte az egyiptomi gyógyászat mágikus eredetéről szóló felfogást (2, 100. old.).

Mindezek alapján kíváncsiaknak látszik, hogy az egyiptomi szövegek alapján is tisztázzuk, vajon a mágiából, vagy a tapasztalatból indul-e egykoron a gyógyászat. A sebészeti szövegek megítélésakor *Erman* a józan szakszerűséget látja előtérben állónak: „es handelt sich dabei fast ausschliesslich um chirurgische Fälle, bei denen dem Arzt die Ursache des Leidens klar war und eine Zuflucht zu Zaubermitteln sich deshalb von selbst erübrigte. So

*** A szerkesztőség megjegyzése: Az orvostörténészek többsége, mint *Petrov*, *Breasted*, *Sudhoff*, *Meyer-Steineg*, *Boenheim* stb. azon a véleményen van, hogy a gyógyászat nem mágiával, hanem rationalis empiriával kezdődött. Jelen közlemény szerzője is, tanulmányának befejezéseként, ó-egyiptomi vonatkozásban a rationalis empiria primatusát bizonyítja. (Szerkesztőség.)

mutet uns hier alles ausserordentlich nüchtern und sachlich an.” (6, 419. old.). *Lefebvre* is hasonló megállapításra jut, amikor így ír: „ces divers traitements, dont on ne peut que louer l’opportunité et l’ingéniosité, étaient souvent complétés par des pansements, fait avant tout de viande fraîche, qu’on appliquait sur une blessure, le premier jour (15, 191. old.) és a húskötést, mint gyakorlati módszert, a tényleges gyógyászati eljárások közé sorolja.

A különböző és eltérő vélemények irodalmi felsorolása után, most már annak kérdését vethetjük fel, hogy vajon sympathiás eljárásnak, racionális-empiriás, illetve mágikus eredetűnek tekintsük-e húskötést? Sebek és külső sérülés nélküli zúzódások esetében egyaránt használtak húskötést; de miért nem alkalmazták akkor általánosságban valamennyi sebzés és zúzódás gyógyítására? Miért képezték kizárólag a könnyű és a középsúlyos esetek javallatát? Utóbbi látszólagos ellentmondás rendkívüli mértékben megnehezíti egységes magyarázat kialakulását, amely egyúttal az ó-egyiptomi orvosok vélt „inkonzekvenciójáról” is adna felvilágosítást.

Vizsgálataink főforrása, a systémásan rendezett *Smith-papyrus*, igen szakszerűen megírt munka. Mindössze egyetlen mágikus gyógyellátást**** tartalmaz (1, 9. eset, 59. old.), a többi gyógyászati előírás egyszerű, értelemszerű és híján van minden polyprag-

**** A szerkesztőség megjegyzése: Smith 9. esetben koponyatöréssel szövődött homloktáji sebről van szó. A szöveg tényleges receptet is közöl: strucctojásból és olaj/zsíról készült emulsiót, valamint kötést; azonban egyúttal varázsmondást is alkalmaz. A varázsmondás: „A varázslat, amit a gyógyszer felett mondanak: legyen előzve az ellenség, aki a sebben van, reszkessen a gonosz, aki a vérben van... (fordíthatatlan egyiptomi szöveg) Ez a halánték ne jusson veszélybe „ne... (fordíthatatlan egyiptomi szöveg) ... benne az ér. Én Isis védelmében vagyok, megmentést nyer Osiris fia.” (*Grapow* után.) Itt sincsen tehát szó kizárólagos ráolvasásról, hanem annak ellenére, hogy infaust betegről ad leírást (a szöveg nem ad prognózist), mégis tényleges kezelésről ad utasítást. Az „A”-glosszában egyébként az *s s d*-kötés szerepel, amit a „*p á*”-kötözés használ” és amelyre a *s w n w*-orvos „gyógyszert tesz”.

A szerző ezúttal a *Smith-papyrus* recto-oldalára gondol, mert a verso-oldalon még nyolc utasítás van, amelyek az *i á d . t*-megbetegedés (*Grapow* szerint pestisszerű járvány?) elleni ráolvasásokat tartalmaznak. (*Szerkesztőség.*)

másiának. Még abban az esetben is, ha a szöveg nem tartalmaz említésre méltó kezelési előírást, akkor sem gondolhatunk minden esetben – mint azt *Breasted* egy esettel kapcsolatosan kifejti (1, 58. old.) – a régi orvosok „tehetetlenségére”, hanem arra, hogy felismerték a reménytelen kimenetet, vagy pedig, tapasztalataik alapján úgy látták, hogy adott esetben a beteg nyugalombahelyezése, az ún. expectatív eljárás a legkedvezőbb. Jogosultnak látszik ezért annak kimondása, hogy a *hűskötés nem mágikus, hanem ellenkezőleg rationalis-empiriás gyógyeljárásnak tekinthető*; hiszen nyilvánvaló, hogy a serumfehérjék, a fibrin vagy a phagocytosis ismerete nélkül is megfigyelhette már az ó-egyiptomi orvos a hűskötések gyakorlati hatását, mint ahogyan a gyógyászati szövegek számos, kiválóan találó kifejezésmódja bizonyítja a sebek igen gondos észlelését. Többek között megkülönböztették a geny nedző, a nedvező és a száraz sebeket, ismerték a gyulladt, a „lehűtésre váró”, ***** a granuláló és a torpid sérüléseket, megfigyelték, hogy az égéscken „fehérszínű területek”***** lépnek fel (10, 114. old.), vagyis gennyes bullák kialakulását (10, 117. old.), de ezenkívül még gondosan leírták a sebszéllek jellegét, valamint a sérülés mélységét és kiterjedtségét.

Korszaktól és országtól függetlenül minden orvos azt óhajtotta, hogy minnél gyorsabban meggyógyíthassa a kezelt sérülést. A sebgyógyulás, amely primaer, vagy secundaer módon következhet be, ó-Egyiptomban az asepsis természetesen még hiányzó feltételei ellenére is, a klimatikus és hygiénés tényezők hatására nem volt kedvezőtlen. Sebzéseik rendszerint másodlagosan gyógyultak. Kétségtelen azonban, hogy felismerték az elsődleges sebgyógyulás jelentőségét, mégis avval gyógyászatuk kevesebbet foglalkozott, mert az a tényleges gyakorlati követelményekre volt figyelemmel. Az *Ebers-papyrusnak*, az előbbieken idézett, fontos, ál-

***** A szerkesztőség megjegyzése: az ó-egyiptomiak „forróság” (láz, lokális forróság) esetén hűtőszereket használtak, pl. csonttörés esetén *Hearst-papyrus* 15, 4–5, vagy pl. *Ebers-papyrus* 85, 10–12 az erek (kötegek?) hűtésére. (Szerkesztőség)

***** Így pl. Eb. 69, 11–13 ad receptet égési seben keletkezett „shdw-fehér hely” meggyógyítására. (Szerkesztőség)

talános sebkezelési utasítását: „Szer seb ellen az első napon: tehénzsír vagy tehénhús, hogy azt érlelje”, azzal a lábjegyzettel egészíti ki a fordító, hogy a szöveg a „rothadásba hozni” kifejezést használná (10, 116. old.). A húskötéssel tehát szándékosan gennyedést kívántak előidézni és ehhez a nem zsíros, szívós, de erősen vértelt marhahúst használták, a rothadást ez a vér idézte elő. A fajidegen fehérje és az állati vér fokozta a phagocytosist, ingertherapia módján hatott, megfelelt tehát mitigált, de órákon át tartó hatást kifejtő, intramuscularisan adott serum-injectiónak, sőt talán a passív immunizálás csekélyebb effektust előidéző módjának is. Egészen világos, hogy az ó-egyiptomi orvosok nem ismerhették mindennek elméleti alapját. De kiváló észlelők voltak és megfigyelték a húskezelés kedvező hatását. Azt, hogy gennyedés után a sebek feltisztulhatnak már a primitív, vadon élő törzsek orvosságos-embere is tudta; Hippokrates pedig ezt úgy fejezte ki, hogy ha inak és csontrészek kilökődése után valamely sebből bőséges gennyfolyás indul meg, akkor ez megszüntetheti a rothadást (12, 3. köt. XV/82). Még a mai sebész is beszél olykor „pus bonum et laudabile”-ről, jöllehet a modern sebkezelési elvek és az antibioticumok a per primam történő sebgyógyulást valósították meg.

Egyiptom forró éghajlata alatt egyetlen nap elégséges volt ahhoz, hogy a húskezelés hatására bőséges gennyedés induljon meg, ezért kezdődött hús feltételével a kezelés (az első napon!), ezáltal akadályozták meg a sebfelszínnek felületes összetapadását. Arra is gondolkunk kell hogy ezek a sérülések fertőzöttek voltak. A korai alkalmazás teljesen megfelel a mai gyógyászati elveinknek, a lehető legkorábbi időpontban adunk betegeinknek gyógyszerumot, lehetőleg már néhány órával az első tünetek kifejlődése után, mert ekkor fejtí ki a legkedvezőbb gyógyhatást. Egy nap elteltével, ó-Egyiptomban már éppen ideje volt, hogy eltávolítsák a sebekről – a feltételkor még friss, de azóta már megrothadt – húskötést. A gennyedés lefolyásának pontos észlelése és a sajátos gyógyszer alkalmazási idejének pontos betartása ugyanis az orvos kötelességei közé tartozott. Sepsisveszély miatt nem készíthették rothadt, hanem csak teljesen friss húsból a húskötést. Az *Ebers-*

papyrus mindenesetre arról is tudósít, hogyha ritkán is, de a receptekben szerepel a belső bevételre szánt szerek között rothadt hús (10, 80. old.). A régi orvosok ismerhették a sepsisszerű állapotot, mert pl. az orvosi *papyrusok* több helyen megemlékeznek a fertőzés továbbterjedéséről. Ilyen adat pl.: „ez a gennynek daganata, amely az ő (értsd: a beteg) húzában körben jár” (10, 191. old.); de talán akkor sem tévedünk, ha septikus folyamatnak tartjuk a következő betegségleírást: „két ér van ott, ami a karjához vezet. Ha ő megbetegedett a karjában (szó szerint: vállában) és az ujjai remegnek, akkor mondjad: „ezek (mirigy?) duzzanatok” (10, 186. old.). Az ilyen betegek számára megírt két recept egyike így szól: „... húst görögdiannyével, evvel készítsél ujjaira tapaszt, hogy meggyógyuljon” (10, 186. és 187. old.). Nyilvánvalóan a *Smith-papyrus* 39. esete is septikus állapotnak felel meg; a gennygyülem a beteg mellére terjedt, duzzanat, helyi pír és a testrész melegsége jelenti a leírt tüneteket. Kezelésre a szöveg „kauter”-t javasol, ezt ó-Egyiptomban izzó hegyű faeszközzel végeztek (1, 39. eset, 365. old.).

Túlságosan bőséges gennyedés esetén szárító szereket használtak. Ecélből azt ajánlja az *Ebers-papyrus*: „kezeljed úgy, ahogyan valamely személy bármely testrészén lévő gennyedő sebeket kezelnek (10, 191. old.), majd más helyen: „ha már azután teljesen megérett, akkor fedjed be megsavanyított durra kenyérral, hogy azalatt megszáradjon” (10, 116. old.). Nem lehetett azonban az sem kívánatos, hogy a sebek túlságosan kiszáradjanak, mert a kezelés leírásában arról is szó van: „azután ismét borítsad be zsírral, hogy megérlelődjék” (10, 116. old.). A húskötés megismétléséről sehol sem találhatunk adatot, sajnos magyarázatát sem, egyszerűen csak annyit tudhatunk meg, hogy „az első nap kezelése”. A sebgyógyulást és sebszáritást okozó kezelést akkor változtatták, ha fertőzött seb esetén attól tartottak, hogy a sebszék a felületen összetapadnak, még mielőtt a seb alapja feltisztultna. „Ha azután az ő kifolyásában megkeményedik (ti. a sebfelszín), akkor készítsél a *t'as*-növényből zsírt, tegyed rá tapasztként, hogy megnyíljon a seb és megérlelődjék” – tanácsolja az *Ebers-papyrus szövege* (10, 117. old.). A fordító ezúttal is lábjegyzetben utal a szó szerinti szövegre: „hogy az ő (a seb!) nyílása

megnyíljon". Több recept – „hogya a tisztátlanságot kivonja” (10, 122. old.) – és gyógyszer, amelyek „a pörkökbe vonnak vizet” (10, 124. old.), bizonyítják azt, hogy az óegyiptomiak helyesen ítélték meg a sebek váladékozását, amit egyébként *Ebbel* is megállapít (3, 90/91. old.). Ezáltal azonban nemcsak a húskötés lényegéről, mint gennyedést okozó és ilyen módon a sebzés tisztaságát és gyógyulását elősegítő gyógytényezőről nyerünk kielégítő magyarázatot, hanem érthetővé válik a sebek utókezelése is, amely célra zsírt és mézet, ritkábban az *imrw* elnevezésű anyagot és mézet használtak. A sebkezelésben szokásos számos más szer mellett azonban a modern sebészet sem nélkülözi, hogy cukor (méz!) vagy só tartalmú sebhintőporok segítségével, helyi hypertoniát okozzon a nedvkeringésben és ezáltal fokozza a sebek váladékozását, a sebsecretiót.

Az ó-egyiptomi orvos azért kezelt csak könnyű és középsúlyos eseteket húskötéssel, mert a súlyosan károsodott betegeknél nem látszott helyesnek nagyobbarányú gennyedés előidézése – a gennyedés az ilyen sérülésekben valószínűleg amúgy is kialakult –, a legyengült ellenállóképesség miatt ezekben az esetekben kétségtelenül fennállott volna a sepsis veszélye. Húskezelésre elsősorban azokat az eseteket tartották alkalmatlannak, amelyekhez szövődmények társultak, mert a feldarabolt, rothadásnak kitett tehénhús kórokozók számára kitűnő táptalaj és a legjobb módja lehetett volna annak, hogy a sérülés súlyosan fertőződjék. Nem a theória, hanem a megfigyelés tanította erre az ó-egyiptomi orvosokat. Ezzel a következő szövegrész jól érthetővé válik: „csontig terjedő fejsérülés esetében, ahol azonban a koponya nem sérült meg (1, 1. 2. eset, 78. és 125. old.) a húskötés megengedett; a *Smith-papyrus* 3. esete viszont a régi orvos számára határesetet jelenthetett, mert itt a koponya is megnyílt és – feltehetően nem meningitisből eredő – nyakszirtmrevség is kialakult. Ennek ellenére összevarták a sebzést, a húst csak a sebre helyezték, köréstől eltekintettek (!) és a beteget „tartócölöpjéhez rögzítették (szó szerint, horgonyozták),”***** Mivel igen kétséges gyógyítási kimenetelű

***** Az ó-egyiptomiak pihenéskor és alvaskor félkörre emlékeztető fejtartót használtak. (*Szerkesztőség megjegyzése*)

csetről van szó, ezért minden becsülésünket megérdemli a több-ezer év előtt élt kollégánk, akinek önbizalma ebben a mondásban jutott kifejezésre: „betegség, amit kezelni fogok”. Joggal nem vállalkozott azonban, ugyancsak a *Smith-papyrus* szerint, hogy azokban az esetekben alkalmazzon húskötést, ahol a koponya súlyos sérülése miatt a húskötés következtében biztosan gennyes meningitis keletkezett volna, bár csaknem biztos, hogy ezekben az esetekben ez a szövődmény amúgy is bekövetkezett. Orrcsonttöréssel társult sebeket zsírral és mézzel gyógyítottak, ez a kezelés kisebbfokú secretiót okozott. Ismerte-e egyáltalában a melléküregek fertőzöttségének veszélyét, az így kifejlődő meningitist és sinus thrombosit, ami a korabeli hygiénés feltételek mellett, a súlyos orrsérüléseknek gyakori szövődménye lehetett? Csupán egyetlen esetben találunk olyan adatot, hogy mélyreterjedő orrsebet – azonban csontsérülés nélkül – összevarrtak és húskötéssel láttak el (I, 14. eset, 259. old.). A korabeli sebészek csak a csontsérülés nélküli, vagy lényegtelen csontsérüléssel társult eseteket tartották a húskötés számára alkalmasnak (I, 18. eset, 270–277. old.), viszont mellőzték, ha már kialakult szövődmény, vagy akár annak lehetőség is fennállott (I, 19, 20, 21. eset, 278–289. old.; 14. eset, 374–391. old.). A megfigyelés gondossága és a tapasztalatok gazdagsága tette az óvatos ó-egyiptomi orvos számára azt lehetővé, hogy gyér theoretikus tudás ellenében is, minden egyes betegénél helyesen választhassa meg a mindenkori gyógykezelés megkívánt módját. Az összefüggések ismerete nélkül, a felületesebb olvasó előtt, gyógykezelésének szabályai ezért ma már inkonzekvensnek és érthetetlennek látszanak.

A húskötés használatakor azonban az eddigiekben vázoltakon kívül, még olyan további hatás is kibontakozhatott, amely nyilvánvalóan nem került el az ó-egyiptomi orvosok figyelmét, és pedig az, hogy *haemostypticumként* is szerepelhetett. Tetszetősnek látszana arra gondolnunk, hogy a húskötés eredeti célja vérzéscsillapítás lehetett, ennek azonban ellentmondanak az eredeti szövegek, mert ezt a tulajdonságot nem említik, kizárólag a gyógyedéssről szólnak, de ezenkívül a *Smith-papyrus* sebekkel foglalkozó valamennyi esete vérzéscsillapító szereket is közöl. A

friss, tehát nedvdús és véres húst – „tátongó” sebekre alkalmazták, amelyek a tapasztalat szerint alaposan véreznek, mint ahogyan ez pl. a fej repesztett sérüléseiben is jól ismert. A régi orvos valóban használt vérzéscsillapító szereket, értett a „kauter” kezeléséhez is, de nagyobb vérzés számára mégis rettegett veszélyt jelentett. Igen óvatos megnyilatkozások tesznek erről bizonyosságot, mint olyan kijelentés, többek között, hogy „a betegséget késsel fogom kezelni, közben azonban óvatosan bánok az erekkel” (10, 189. old.), vagy ez a megjegyzés: „... és égessed tűzzel, nehogy erősen vérezzék” (10, 192. old.).

Läwen – részben *Jurasz*-al közösen – 1914-ben ismertette azon állatkísérleteinek eredményeit, amelyekben izomrészekkel, mint vérzéscsillapítóval megszüntette a szív, a máj, a vese, az agy, valamint a tibia velőürének vérzését (13, 943–971 old.; 14, 1014–1030. old.). A vérzés azonnal megszűnt, gyors alvadást észlelt, a sebszélék összetapadtak, ami a vérrel átvivődött izomszövet thrombozinase termelésével állott kapcsolatban. Az egyiptomi húskészítéssel ellentétben, ezekben a kísérletekben nem távolították el az izomdarabokat, viszont nem használtak csoportidegen izmot, hanem azonos állatfajtának megfelelőt. *Läwen* szövettani vizsgálattal a falósejtek megszaporodását, s ugyanakkor a transplantatum lassú leépülését tapasztalta. A klinikai hatás természetesen egy napi húskötés esetén nem kelthette fel az egyiptomi orvos figyelmét. Az élénk gennyedés és a sebek gyógyhajlamának javulása képezhette kizárólagosan, a szövettani ismeretekkel természetesen még messze nem rendelkező egyiptomi orvos megfigyelésének tárgyát. Eseteiben a marhahús, mint idegentest hatott, de egyúttal laza tamponade-ként, mint lágy kötőanyag töltötte ki a szöveti defektust, mindenképpen tehát kiválóan megfelelt „az első segély” céljának. *Läwen* arra is hivatkozott, hogy már *Kocher* is felhasznált vérzéscsillapításra izmot, s ezt emberen később maga is sikerrel alkalmazta (14, 1014–1030. old.).

Mindaddig amíg nem következett be gennyedés, vagy nem borították pörkök a sebfelszínt, a húskötés arra is szolgálhatott, hogy a sebzés nedves és „hűtött” maradjon. A forró éghajlat következtében a sebek hamar kiszáradtak, merevvé váltak, ami vi-

szont hátráltatta a sebgyógyulást. Ez az oka annak, hogy az ó-egyiptomi gyógyászatban nagy számban használtak olyan szereket, amelyek megpuhították a sebeket, a többségben zsír és olaj képezte az alapanyagot. A húskötés nedvesen tartotta a sebeket, megakadályozta a fokozott párolgást, de ezenfelül pótolta zsíradékkal történő kezelést is. Eltávolítása után került sor a zsírral és mézzel történt utókezelésre. Az ó-egyiptomi gyógyászatban a „hűtés”-nek különleges fontosságot tulajdonítottak. Így naponta helyeztek gyógyszereket égési sebre, „miután annak lehűtése megtörtént” (10, 110. old.), vagy azért használtak anyagokat, hogy „egy csontot hűtsenek, miután annak repositiója megtörtént” (18, 226. old.). „Hűtés” alatt úgy látszik két különböző hatást értettek, éspedig először: a tényleges hűtést, amit nedves borogatásokkal, tartós nedvesítéssel stb. értek el; másodszor: azonban a sebeknél kifejlődő gyulladásos vérbőség megszüntetését, elképzelhetően ebben a gennyedés is szerephez jutott, továbbá a törtrészek feletti duzzanat és bőnpír gennyedésmentes lepadását, amit viszont marhahúsból és más alkatrészekből készített tapasz alkalmazásával akartak elérni.

Lehetséges, hogy a „hűtés” utóbbi módja abban a kisszámú esetben nyert felhasználást, ahol a trauma után sértetlen bőrfelületre helyezték a húskötést, így vérömleny, zúzódás, duzzanat és egyéb olyan szövetkárosodás esetén, ahol nem találtak nyílt sebet; éspedig vagy azért, hogy a felpuhítással meggyorsítsák a felzívódást, vagy akár olyan célból, hogy a felpuhítás beolvadásra vezessen és az a felszínre törjön, még mielőtt az *imrw*-val és mézzel történő kezelés megkezdődik. Csakhogy az ilyen esetekben sem jártak el sémátikusan, mert pl. a csöves csontok törésekor a *Smith-papyrus* szerint nem alkalmaztak húskezelést (1, 35., 36. eset, 350–357. old; 38. eset, 361–362. old.). A törés ellátásakor spontán megszűntek a másodlagos tünetek, ezzel szemben a beolvadás, különösen pedig a kifelé történő megnyílás valóban osteomyelitis kifejlődésének kedvezett volna. Valószínűnek látszik, hogy a csontsérüléstől mentes nyakcsigolyatrauma mindkét esetben (1, 30. eset, 321. old.; 32. eset, 336. old.) a húskötést mint puhítószert alkalmazták. A nyakcsigolyák *ficama* és *dislocatiója*

még akkor is biztosan nagyobb duzzanatot okozott, ha erről nem is történik a szövegben említés. Ezzel nyilván azt is elkerülni kívánták, hogy a sérült részek a tarkótájra huzamosabb ideig nyomást fejtsenek ki, s gátolják a megzavart nyaki mozgás normalizálódását, hiszen a szöveg szerint mindkét esetben a betegek aktív mozgását vizsgálták! A tapasztalat következtében azt is tudták, hogy ha az idegeket kilépési helyükön állandó és fokozott nyomás éri, akkor az idegek működésében kicsési jelenségek következnek be. Ha a *Smith-papyrus* 16. és 17. esetében a húskötést nem tekintjük sebkezelésnek, mert a szövegben nem történik sebről említés, akkor is megállapítható, hogy mindkét esetben bekövetkezett a lágyrészek duzzanata. A 17. eset javallata húskötés tekintetében homályos, mert a sérülés túlságosan súlyos. Az eset kedvezőtlen prognózisa és a therapeutikus utasítás között olyan tetemes discrepantia áll fenn, hogy *Breasted* egyenesen arra gondol, az írrok ezen a helyen leírási hibát követett el (1, 269). Ennek bővebb fejtegetése azonban már meghaladná jelen tanulmány keretét.

Az ó-egyiptomiak húskötéséről, mint racionális-empiriás gyógytevékenységről szóló fejtegetésünket azonban mindaddig nem zárhatjuk le, amíg arról a fontos szerepéről nem emlékezünk meg, amit elasticus védőhatásában a sérült terület számára jelentett, amelynek physiológiás köztakarója éppen a sérülés következtében roncsolást szenvedett. A sebek védelmének gondolata, időtől és népektől függetlenül, az egyiptomi orvostudomány előtt sem volt ismeretlen. Az *Ebers-papyrus* több receptjében a tapasztalok „szer a *mt* számára, hogy őt minden tagban megvédjék” felirattal szerepelnek (10, 140–141. old.). A *mtw* fogalmában (az *mt* többszáma) ereket, idegeket, inakat és izomrostokat értettek (9, I. 20. old.). Ezek az „erek” vért, valamint levegőt, vizeletet, spermiumot vezetnek, tehát nemcsak az arteriák és vénák, hanem a trachea, ureter, ductus deferens stb. is beletartozik a *mtw* meghatározásba. Az *mt*-erek védelmére szolgáló tapasztanyagok, egyéb alkatrészek mellett, gyakran egyenlő arányban ténhúst is tartalmaznak. Ha valamelyik seb mélyre terjed, és a *mtw*- (ejtsd: metu)-erek szabadon fekszenek, akkor a húskötés valóban védel-

met jelenthetett, főként ha varratokkal (*Breasted*) vagy kapcsokkal (*Ebbel*) egyesítették a sebet, azért mert a sebész tátongett vagy megnyílt valamely üreg, mint pl. a garat gégesérülés esetében (1, 28. eset, 312–316. old.). A *Smith-papyrus* összcsen hat olyan esetben említi a húskötést, ahol varratokkal (kapcsokkal?) egyesítették a sebet (1, 3, 10, 14, 26, 28, 47. eset). Csontig hatoló sebész esetén a húskötés párnaként is kitűnően védte a sérült részeket, egyúttal elzárta azokat, mintegy szigetelte és így érthetővé válik alábbi szövegrész: „gyógyítsad ahogyan valamely személy bármely testrészén lévő nyílt sebet gyógyítanak a *mtw* befedésével és gyógyításával” (10, 192. old.).

Az egyiptomi gyógyászat számos elemét átvette a görög orvostan, az arabok közvetítésével Salernóba jutott, áthatotta a középkori orvosi írásokat, de még napjainkban is felismerhető népi gyógyszerzokásokban. *Neuburger* állapítja meg éppen az állatokból származó gyógyszerekről, hogy azok némelyikét egykoron kizárólag empiria alapján rationalis értelemben alkalmazták, ami azonban idővel lassanként elhomályosult és a hajdan hasznos eljárás ezáltal értelmetlenné vált. Főként az ó-egyiptomi gyógyszereknek – a bevezetésükben említett – differenciálódásából következtetett „a therápiás alapgondolat szétforgácsolódásának veszélyére”, ami azután később „a simbolizálás és a sympathia-kezelés értelmezésében babonás tévtanokra” adott lehetőséget (16, 994. old.). Hasonló folyamat éppen a húskötések esetében könnyű szerrel bekövetkeztetett, ami abban is megnyilvánul, hogy az előbbieken tárgyalás alá vont szakszerű-empiriás gyógyeljárásokon kívül, ó-Egyiptomban másfajta „húskezeléseket” is végeztek, amelyekről ugyancsak papyrusok számolnak be, amire részben már *Breasted* is felhívta a figyelmet (1, 99. old.), csakhogy ez az eljárás alapvető módon különbözik a tényleges „húskötéstől”. Így pl. szilánk eltávolítására a *per-babait*-madár és méz keveréke szerepel (10, 159. old.). Szó van egy *b j - b j*-rovarról (?), amely „házzal” bírna (vö. 8, 118. és 412. old., valamint 19, 179. old. 726. szám). Az olajban szétdörzsölt és megfőzött féregnedven kívül, még megölt és olajban főtt *apnent*-állatot helyeztek a szilánk fölé, utókezelésként pedig számarfacest és friss tejet használtak (10, 159. old.).

A lábjegyzet szerint az „*apnent*-állat” a vakonddal (?) lenne azonos, a szótár szerint azonban jelentése: féreg vagy kígyó (8, I. köt. 180. old.). A *Hearst-papyrus* több másféle recept mellett csonttöréskor azt ajánlja, hogy „... zsírból *pkr*-férget éjszakán át a harmaton hagyni. Ezzel kötözni...” (18, 225. sz.). A *berlini orvosi papyrus* feldarabolt gyíkkal kezelteti a fájdalmas és beteg testrészeket (17, 26. sz.), míg az *Ebers-papyrus* hasított denevérből készített tapaszt (10, 130. old.). Már ez a néhány példa is elegendő ahhoz, hogy kellő megvilágításba helyezze az ilyenfajta „húskezelés” mágikus jellegét. Ha a húskezelést a különböző orvosi művek szerzőinél évszázadokon keresztül követjük, akkor mindkét elvet megtalálhatjuk, mind a szakszerű-gyakorlati, mind a mágikus változatot, azonban úgy látszik mégis az utóbbi került előtérbe, s talán ez az oka annak, hogy hosszú időn át mágikusnak tekintették az egykor valóban tisztán racionális „húskötést”.

JEGYZETEK

1. Edwin Smith-papyrus: 1., 2., 3., 10., 14., 16., 17., 18., 26., 27., 28., 29., 30., 32., 40., 47. eset.
2. Ebers-papyrus: 101. és 102. old.
3. Hearst-papyrus: 239. és 241. sz.
4. „Flösselhecht”.

IRODALOM

1. Breasted, J. H.: The Edwin Smith Surgical Papyrus. Chicago, Illinois, 1930.
2. Dawson, W. R.: Magician and Leech. A study to the beginnings of medicine with special reference to ancient Egypt. London, 1929.
3. Dawson, W. R.: Medicine and surgery in ancient Egypt. The Asiatic Rev. 12; 165–176, 1926.
4. Ebbel, B.: Die ägyptische Krankheitsnamen. Ztschr. f. ägypt. Sprache u. Altert. 59:55–59, 1924.
5. Ebbel, B.: Die altägyptische Chirurgie. Die chirurgische Abschnitte der Papyrus E. Smith und Papyrus Ebers. Oslo, 1939.

6. Erman, A.: Ägypter und ägyptisches Leben im Altertum. Átdolgozta: H. Ranke. Tübingen, 1923.
7. Erman, A.: Das Märchen des Papyrus Westcar. Mtt. d. kgl. Mus. Berlin, V. I. 57. old., II. IX. tábla, 20. old. 1890.
8. Erman, A. und Grapow, H.: Wörterbuch der ägyptischen Sprache. I. köt. Berlin, 1957.
9. Grapow, H.: Grundriss der Medizin der alten Ägypter. I. köt. Anatomie und Physiologie, Berlin, 1954. II. köt. Von den medizinischen Texten. Berlin, 1955. III. köt. Kranker, Krankheit und Arzt. Berlin, 1956.
10. Joachim, H.: Papyrus Ebers. Das älteste Buch über Heilkunde. Berlin, 1890.
11. Jonckheere, Fr.: Á la Recherche du Chirurgien Egyptien. Chron. d'Egypte, 26:28-45, 1951.
12. Kapferer, R.: Sticker, G. közremüködéssel: Die Werke des Hippokrates. 1-5 köt., Stuttgart, 1933-40.
13. Lăwen, A. und Jurasz, A.: Experimentelle Untersuchungen über die freie Übertragung von Muskelstücken aufs Herz und in einige andere Organe zum Zwecke der Blutstillung. Arch. f. klin. Chir. 104:943-971, 1914.
14. Lăwen, A.: Über die Stillung von Herz- und Leberblutungen durch frei übertragene Muskelstücke. Arch. f. klin. Chir. 104:1014-1030, 1914.
15. Lefebvre, G.: Essai sur la médecine égyptienne de l'époque pharaonique. Paris, 1956.
16. Wreszinski, W.: Der grosse medizinische Papyrus des Berliner Museums. Leipzig, 1909.
17. Wreszinski, W.: Der Londoner Medizinische Papyrus (Brit. Mus. Nr. 10.509/ und der Papyrus Hearst. Leipzig, 1912.
18. Wresinski, W.: Der Papyrus Ebers. I. Teil: Umschrift. Leipzig, 1913.

A HIPPOKRATÉSZI FILOZÓFIA

Írta: dr. RÉTI ENDRE (Budapest)

I.

A különböző emberi tevékenységekben, a tudományban, a művészetben, költészetben időről időre olyan helyzetet következik be, hogy az emberek az új utak keresése közben, melyre az élet kényszeríti őket, zavarba jönnek, elvesztik a talajt a lábuk alól és tanácsot, támaszt keresnek. A művészetben ilyenkor gyakran nyúlnak vissza a néphez, hogy onnan merítsenek józan látást, friss és tiszta érzelmeket és bölcs, rendíthetetlen erőt. Elegendő talán, ha ezzel kapcsolatban a magyarok közül Petőfire, József Attilára, Bartókra, Kodályra emlékezünk. A biológiai tudományok, így az orvostudomány évezredes múltja alatt nem egyszer került szinte megoldhatatlannak látszó zűrzavarba, amikor egyetlen élettelenre merevedett kötelező tan, vagy ellenkezőleg: számtalan, egymásnak ellentmondó, gyakran szélsőséges és a betegre nézve ártalmas doktrína akadályozta a tisztánlátást és a fejlődést. Így történt ez a középkori skolasztika idején, amikor egy darabig az arab orvostudomány éppen az ókor klasszikusaihoz alkalmazkodva tudott némi segítséget nyújtani, így volt ez Paracelsus korában, Sydenham századában és a XIX. és XX. században is. Amikor az orvostudomány súlyos helyzetbe került, a kor legjobbjai támaszt keresve mindig visszatértek az emberiség egyik szinte legendás alakjához, Hippokratészhez. Nyilván van valami Hippokratész életművében, amit évezredek homokja sem tud betemetni.

Mi az ami időtálló a hippokratészi hagyatékban? A diagnosztika? A mellhártya vizenyő hallgatózással megállapítható „hippokrátészi loccsanása” vagy a fenyegető „faciès hippokraticea” megállapítása óta az orvosi diagnosztika módszerei és eszközei régen túlhaladták ezeket. Talán a kórtanban találták meg a régi tudósok azt a támaszt, mely a megoldás felé vezette őket? Nem valószínű, hiszen a hippokratészi kórtan megállapításai, sőt alaptételeinek konkrét megfogalmazása, a négy testnedv, a nedvek fővése stb. a múlt század közepének kórbonctani megállapításai a mikroszkópos, a fizikai és vegyi kutatások bevezetése óta többé nem tudományos fogalmak. Bár nem ilyen mértékben, de ugyanez vonatkozik Hippokratész therápiás eljárásaira is. – Nyilvánvaló tehát, hogy az orvostudománynak, nehéz pillanataiban nem a hippokratészi tényanyag nyújtott segítséget, hanem az a szellem, amely a hippokratészi iskolát áthatotta, az a gondolkodásmód, elmélet, filozófia és etika. Látásmódja és módszere az az erő, amely a válságos szituációkban előre tud lendíteni, irányt tud mutatni. Ez tette képessé őt a tudományos előrelátásra, a tudomány iránti mélységes bizalomra és óvatos, egészséges optimizmusra, a betegség mellett. „Mindenen – írja – a levegőről, vízről és helyekről szóló könyvében – törvény uralkodik... A véletlen széjjelfoszlik, ha közelebbről vizsgáljuk: mert azt fogjuk találni, hogy minden, ami lesz, valami miatt lesz, s az okság eme területén a véletlennek nincs semmi tartalma, csupán neve: míg az orvostudománynak – úgy látszik és mindig úgy fog látszani – éppen az a lényege, ami valami miatt lesz és amit eképp *előre is ki lehet számítani*”. A régi orvostudományokról szóló könyvében leszögezi, hogy „azok számára, akik az ismeretek birtokában vannak, állandó szabályosság létezik. Akik tudatlanok, azok számára mindenütt szabálytalanságok vannak”.

2400 évvel ezelőtt Hippokratész kimondja a modern természet-tudomány súlyos ismeretelméleti tételeit. A „természet” – a világ a valóság, amelyből Hippokratész szerint érzékeink révén állapítjuk meg a tényeket. „Az orvos tanításánál az igazságot tekinti végső céljának”. („A tisztességről”). Érzékeink mellett sorolja fel az értelmet. – „Ami bajt az orvos szemével nem láthat, fülével

nem hallhat, az ellen ítéletével és következtetéseivel (lógizmosz) küzd". (A mesterségről) „Hiszen – írja „A levegőről” c. könyvében is – ez a szemnek láthatatlan, de logikánk előtt világos”. Mindez azt mutatja, milyen magasra értékelte Hippokratész a gyakorlati tényeken alapuló elméletet. S hogy az elmélet jelentősége még a legutolsó 100 évben is probléma sokak számára, mutatja az a tény is, hogy legkiválóbb orvosaink gyakran felhívták erre a figyelmet, mint ahogyan arra is, hogy bízni lehet és kell a tudomány hatalmában. Ezzel kapcsolatban ragadjuk ki pl. Jendrassik Ernő megjegyzését az érzéki észrevevés pszichikai-fiziológiai problémáival kapcsolatban: „Hasonló megoldatlan s egyelőre megoldhatatlan problémája minden tudománynak van – írja. – „Ám épp olyan kevésbé, mint az elektromosság, a földvonzás mibenléte problémájának megoldatlan volta nem akadályoz meg minket abban, hogy ezeknek az energiáknak törvényeit kutassuk: épp oly kevésbé vethet gátat a gondolkozás mechanizmusának kifürkészése elé az érzéki észrevevés problémája”.

Ha ma Hippokratésztől beszélünk, elsősorban azért tesszük tehát, mert filozófiájában olyan jellemző elemek vannak, melyek ma is eleven erővel hatnak és a haladó biológiai, orvosi szemléletet segítik, erősítik. Felmerülhet az az aggály, hogy a hippokratészi hagyaték ilyen módon való tárgyalása nem vezet-e valamilyen hamis aktualizáláshoz? Nem az történik-e, ami nem egyszer megesett nagy emberek gondolatainak boncolgatása közben, hogy olyasmit tulajdonítunk Hippokratésznek, olyasmit olvasunk ki a hippokratészi iskola örökségéből, ami voltaképpen nincsen benne, és az utókor magyarázza bele saját elképzeléseinek, elveinek alátámasztására. Már most leszögezhetjük, hogy ez az aggály ez esetben nem indokolt. A mai előremutató filozófiai irányzat ugyanis minden erőszakoltság nélkül hivatkozhat a görögökre, az ő legjobb és leghaladóbb elveik csíráiból fakadt, évezredek múltán a mi materialista filozófiánk. Engelsnek még védelmébe kellett vennie Hippokratészt a merev, a dialektikát meg nem értő szakemberekkel szemben. Jóval Engels után is találkozunk komoly szakemberek részéről a görögökkel kapcsolatban igen különböző téves nézetekkel, így Daremberg azt írja, hogy a görögök filozófiája – csoda, mely a semmiből pattant elő. Littré, Hippokratész

egyik legismertebb kutatója viszont értetlenül gúnyolódik a hipokratészi kifejezéseken: „Nedves tüzet és száraz vizet... képzelve, e gyermekesen illuzórikus játékból vezeti le a test, szellem, életkor és nem minden különbözőségét. Mi sem érdekesebb, negatívan, didaktikai szempontból, mint azt megvizsgálni, hogyan lehet olyan szavakkal és magyarázatokkal beérni, melyek semmit sem magyaráznak meg” (Baissette). De Engels már megállapítja: „Egyre kevesebb az olyan természetbúvár, aki baconi göggel nézi le a görögöket azért, mert nem volt tapasztalati természettudományuk”. Engels egyben figyelmeztet is: „Kíváncsi volna csupán, hogy ez a belátás a görög filozófia tényleges megismeréséhez vezessen”.

Ha a történelmi tévedésektől meg is óvjuk magunkat, lehetetlen fel nem ismerni, hogy bizonyos szempontból hasonló okok és helyzetek a történelemben egymástól távoleső időpontokban mennyire hasonló intézményeket, szokásokat, gondolkodásmódot fejlesztenek ki. Erre az ókori görögök életéből igen sok példa van s ezeket érdemes is lesz majd figyelembe venni. Érdekes párhuzamosságok jelentkeznek pl. mindjárt az ókori görög társadalom és az újkori európai társadalmak rétegződésében. A VIII.–VI. században i. e. vándoroltak szét a görögök a Balkán félszigeten. A homéroszi idők végén a királyi hatalmat letörő hűbérurak arisztokratikus elnyomást gyakorolnak a nép felett, melyre a királyság elleni harcban támaszkodtak. Ez az időszak azonban nem sokáig kedvezett az arisztokrata rezsimnek. A vas használatának elterjedése, az írás új formájának feltalálása és használata olyan helyzeti előnyt jelentett, hogy a görögök körében az ipar és kereskedelem irányába való fordulás jelentősen megnövekedett. A társadalmi erjedést fokozták „a vaskorszak sötét napjai”, mint ezt Hecziódosz nevezte, amivel ő az arisztokrata rendszerben ki-termelt súlyos nyomort jellemzi. Ennek következtében nagyarányú kivándorlás indult meg az országból és a Földközi tenger partjain Kisázsia felől Itáliáig mindenfelé görög gyarmatokat alapítottak. Annak ellenére, hogy a gyarmatok szellemi irányítására a delfi jósda papjait szellemi vezetőül, valamint koordinációs és hírszolgálatra beállították, a gyarmatokon hamarosan új, szab-

dabb szellem kapott lábra. Kedvezett ennek az a tény is, hogy a VI. század végén Kleisthenes eltörölte a vérségi, nemzetiségi beosztást és helyi kerületek kialakításával felszabadította a lakosságot az előkelő vezető családok nyomása alól. A kisázsiai parton fekvő Milétosz hamarosan fejlett, szabadelvű város lett, mely korán kitermelte materialista gondolkodású tudósait, hogy a hajózási, kereskedelmi, matematikai, építési problémákat megoldják. Az ipari munkamegosztás kialakult. Xenophon a munkamegosztás példájaként cipészekről beszél, akik csak férfi ill. csak női cipőt készítettek, mások csak a bőr szabását végezték, míg ismét mások varrták meg. Ugyanez vonatkozott a szabókra is. Hovatóvább – íme a bevezetőben említett történelmi parallelizmus – az iparosok és kereskedők köréből, akik gyakran bérelt rabszolgákkal is dolgoztak, kialakultak az ókor „tőkései”, s mellettük a szabad emberekből álló ókori proletáriátus.

Ebben a légkörben fejlődött, forrott ki egy szinte csodálatosan magasszintű filozófia, mely szervesen egyesítette magában a természettudományok első empirikus elemeit; ebből a nagy tudáskonglomerátumból különültek el későbbben a szaktudományok, – az orvostudomány is.

II.

Milyen forrásai voltak a hippokratészi orvoslásnak? E források a következők: a gimnáziumok igazgatóinak a sportolásban, a versenyeken történt balesetek gyógyításában szerzett tapasztalatai. Nagyon sokat tanultak ezek a mindennapi gyakorlatból, főleg sebészi ügyességet, merészséget. Kevésbé mondható el ez a belgyógyászati tevékenységükre: súlyos betegeket futtattak, felpuffadt hasakat tömlőkkel ütögettek. Elméletük szerint a testgyakorlat juttatja el mindenhova a táplálékot és ezt a betegekre is vonatkoztatták. (E drasztikus eljárásokat – melyeket Hippokratész gimnáziumi mestere Herodikosz előszeretettel alkalmazott – maga Hippokratész későbbben igen elítélte: „Herodikosz a lázas betegeket futással, sokszor birkózással, gőzfürdővel ölte meg. Ez rossz. A lázas állapot ellensége a birkózás, a séta, a futás, a masz-

százs. Ez annyi, mint a szenvedést szenvedéssel kezelni”). Sebészeti kérdésekben azonban a gimnaszták voltak a leggyakorlatosabb tanítók. A hippokratészi orvostudomány második forrása a papi orvoslás volt. Tudvalevő, hogy Görögországban a világi orvosok igen régi időktől léteztek, de szegény sarlatánok módjára az útkereszteződések lenézett orvosság-kalmáraiként. Ugyanakkor fennállott a templomi orvoslás, Aszklépiosz – hajdani kitűnő orvos, később isten – szentélyeiben, az aszklépionokban, csalással és szuggesztióval, máskor viszont valóságos orvosságokkal és éjszakai műtétekkel.

Volt egy másik gyógyító csoport is, azok a félig egyházi személyek, akiket Aszklépiosz nemzetségébe tartozóként kezeltek. Ez a zárt, szigorú titoktartásra kötelezett testület – az aszklépiádeszek csoportja – valamivel komolyabb szintet jelentett, mint a templomi orvoslás, de magán hordta a hűbéri – hierarchikus bélyeget, az elszigeteltség és a szabad szellem hiányának jegyeit. Mégis: itt tanulta meg Hippokratész az orvoslás alapelemeit apjától, akit I. Hippokratésznek neveznek. Fia, a nagy vagy II. Hippokratész Kószban született 460-ban i. e. Az, hogy ezen a szigeten élt fiatal korában, igen jelentős volt egész pályafutására, mint későbben erre még kitérünk.

Mindennél fontosabb volt azonban az az elméleti behatás, amit Hippokratész a görög filozófus-orvosoktól kapott. A kisázsiai Milétosz gyarmatról beszéltünk már. Rajta kívül Efézoszban és Pergamonban, a szicíliai Szirakuzában az itáliai csizma sarkán fekvő Krótonban fejlődtek ki a legerősebb, legkultúráltabb gyarmatok. Milétoszban a viszonylagos szabadság légkörében, a forgalmas nemzetközi kereskedelmi gócponton – mely a keleti országok tudásának valóságos gyűjtőlencséje lett és a keleti ismeretek sugárát Athén felé vetítette –, itt élt Thálesz, a VI. század első nagy természet-filozófusa. Ő, mint a többi korabeli filozófusok – voltaképpen fizikus, biofizikus, fiziológus, biológus és orvos is volt egy személyben. A világot materialista módon, természetes okokkal igyekezett megmagyarázni. Megteremtette a mindent átfogó mindent mozgató elvet, a physis, természet fogalmát. De ez az elv egyben anyagi: Thálesz egységes őanyagból állónak látja a

világegyetemet, s a vízben találja meg a mindent átfogó principiumot. (A víz hol gázszerű pára, hol folyadék, hol szilárd jég, s egy bizonyos mértékig alkalmas volt valamiféle elméleti bázis megalkotására.) Thálesz a világot anyagi eredetűnek tekintette és úgy vélte, hogy minden a vízből származik. Az asszírok és egyiptomiak mágikus víz-ösanyja így vált nála a világegyetem közös őselemévé. Barátja és tanítványa volt Anaximandrosz. Szerinte nem a vízből, hanem a végtelenből származnak a dolgok, úgy látszik, hogy a fejlődést sokáig figyelte, mert 2500 évvel Darwin előtt leszögezi: az élővilág nem az istenektől veszi eredetét, hanem az állatoktól. „Kezdetben – írja – az ember hasonlított a halhoz”. Anaximenész az egységes ősanyagnak a levegőt tekinti. (Ha ritkul = tűz, ha sűrűsödik = szél, mely felhőt s abból vizet támaszt, s a további sűrűsödés földdé és kővé változtatja az anyagot.)

Krótonban Phythagorasz iskolája kerül előtérbe. Itt a liberális arisztokrácia helyét a zsarnokok uralma váltja fel, mely kedvez a miszticizmusnak. Maga Phythagorasz, fontos matematikai, mértani felfedezéseken kívül a nedvek tanának megteremtője is. Egyébként az arisztokrácia érdekében igyekszik dolgozni és arra törekszik, hogy a „kiválóak” az arisztoszok uralmát és hódításait segítse elő. Efézoszi Herakleitosz, aki a mozgás kérdését alapvetően felvetette és elméletileg meg is válaszolta, adott módszert az orvostudománynak. Az egységes világanyag a tűz. Fizikai változásnak lát minden mozgást, a hő emelkedése vagy csökkenése okozza a változásokat. A sűrűsödés és ritkulás hajtja körforgásban a létező dolgokat. Az elődei által felsorolt elemek (víz, föld stb.) csak átmenetiek, az örök mozgásban egy ideig tartó alakok.

Minden elem ellentétes, ellentmondó elvekből áll. Az élővilágban is benne van születése és halála. De ezek az ellentétek nem zárják ki egymást, sőt feltételezik egymás létezését, vonzzák is egymást. „A viszály szül mindent”. Ugyanakkor Herakleitosz kuttatta az örök, szüntelen mozgásban az állandót, a törvényt.

Lenin a Filozófiai füzetekben kiemeli, hogy Herakleitosz szerint „a nevek a lét törvényei, a dolgokban lévő közös, mint ahogy szerinte a törvény is az, ami mindenben közös”. Utána pedig ezt

írja Lenin: „És Hippokratész éppen ezt a herakleitoszi gondolatot fejezi ki, amikor azt mondja: „A nevek a természet törvényei”. (Vastagon aláhúzva jegyzi meg Lenin: „Nagyon fontos!”)

Az ugyancsak krótoni Alkmeion már élettani kísérleteket végzett, megsejtette – 2000 évvel Harvey előtt – a vénák és artériák kapcsolatát. Azt állította, hogy nem a szív a gondolatok és érzések székhelye, hanem az agy. A nedvek egyensúlyát, az emberi szervezetben való helyes arányukat ő nevezte el krázisnak.

A világ anyagi egységének problémája, mint láttuk, igen jelentős helyet foglalt el a filozófusok gondolkörében. Az eleiai görög gondolkodók, Zénon, Parmenidesz viszont a mozgás kérdését fürkésztek és különböző gondolkodásbeli trükkel igyekeztek bizonyítani, hogy mozgás nincs és nem létezhet. A kérdéseket igen vagy nemmel válaszolják meg. Élettani elméleteket állítanak fel, pl. úgy gondolják, hogy a szem sugarai, mint kéz tapintják a tárgyakat.

Egyik leghíresebb korabeli gondolkodó, de elsősorban orvos volt Empedoklész. Többszörösen kiemeli, hogy a világot nem értelmes erő teremtette, hanem az affinitás, a rokonság, a részek közötti vonzóerő. A szeretet és gyűlölet, azaz vonzás és taszítás működik a természetben. A káoszból 4 elem származik: a tűz (meleg), a levegő (hideg), a föld (száraz) és a víz (nedves). A vonzás következtében a földből fejek, szemek, karok nőttek. Ezek közül véletlenül maradtak fenn azok, melyek képesek voltak az életre és szaporodásra. A káoszból először növény, majd hasonló primitív állati formák bontakoztak ki, melyek csak hő- és nedvcserére voltak képesek. Mikor a meleg és nedvesség elkülönültek, megjelentek a légzés és táplálkozás szervei s a nemek, a meleg mennyisége szerint hím és nő. Gaston Baissette, a görög orvostudomány egyik francia kutatója azt írja ezek után, hogy Empedoklésznél jelentkezik a mechanikus materialista szemlélet. Az ember, a gerincesek kialakulása szerinte úgy ment végbe, hogy a valaha egyetlen darabból álló gerincet balesetek tördelték szét csigolyákra, a káoszból kialakuló testeket a víz és a szél alakította. Pithagorászi hatásra a növényről úgy ír, hogy az is örül, érez, petéi vannak és szül.

Empedoklész számára is komoly probléma a mozgás. A légzést úgy képzelte el, hogy az első lélegzetvételt az űr okozza. Ez úgy áll elő, hogy az amnion burookban (az elnevezés tőle származik) levő magzat a születéskor elveszti ereiből a nedvességet, amikor a magzatvíz eltávozik, ennek helyébe levegő tödül. A belső meleg ekkor – kisebb ellenállás felé törekedve – kifelé nyomul és vérhullámot tol maga előtt. De míg a kiszoruló levegő könnyen kijut a pórusokon át, a vér erre nem képes és megáll. A külső levegő visszaszorítja és újra belép az erekbe. A be- és kilégzés ritmusát tehát a belső milió és a légköri levegő közti nyomáskülönbség idézi elő (Mechanista magyarázat).

Hogyan képzei el a választ a fontos filozófiai kérdésre, hogy mi a lélek? A lélek a magzattal együtt alakul ki, a vérből való, ott is van, s mint az anyag minden részecskéje a pórusokon át mozog. E pórusok Empedoklész elképzelése szerint kis csatornák, melyek a szervzetből kifelé vezetnek és ezek teszik lehetővé a külvilág ingereinek érzékelését is. Empedoklész szerint minden tárgyról részecskék válnak le, s csatornáinkon behatolva érzékelést idéznek elő. Minthogy testünk a külvilág anyagaiból áll, „az affinitásnak megfelelően a földet földdel, vizet vízzel látjuk”. Amikor a szemet pl. fénysugár éri, a sugár részecskéi találkoznak a belső tűz részecskéivel és így alakul ki a kép.

Újra a mozgás problémája bukkan fel a filozófusok előtt. Hogyan mozdul meg a mozdulatlan? Leukipposz és Demokritosz szerint van a valami és a nem-valami, az atomok és az űr; ezek a valóban létező dolgok. (Ez a mai anyagra és antianyagra emlékeztet.) Leszögeznek, hogy az atomok és az űr a valóság, csak konvenció folytán létezik az édes, a keserű, a szín. A valóság: a tulajdonságokat voltaképpen az atomok alakja, sorrendje, helye, nagysága adja. Szerintünk is a légzésben nyilvánul meg a lélek, mely a testnek a mozgást adja, de egyben a felfogás és érzékelés képességét is.

Deterministák. Leukipposz szerint „minden dolog szükségszerűség következtében történik”. Demokritosz pedig leszögezi „semmi sem keletkezik a semmiből és semmi nem válik semmivé”. „Minden volt, létező és leendő dolgot a szükség rendelt

el előre.” Demokritosz kiváló fiziológus és orvos volt. Ha a külvilágból az atomok befolyása megszűnik szerveinkre, bekövetkezik az alvás. (Pavlov gondolatának őse mechanikus materialista köntösben.) Az álom azt jelenti, hogy az atomok hullámozása egy ideig még tart.

Az egyiptomi szentélyekben szerzett alkimista tudása teszi, hogy a materialista gondolkodású Demokritosz a gyógykezelésben mágikus. Ismert példája misztikus elképzeléseinek az a jegyzete, hogy Örményországban és Kappadóciában van egy fű, melynek látására az oroszlánok tátott szájjal hanyattesnek. Egyes szerzők szerint azonban az is feltételezhető, hogy ezek nem Demokritosz gondolatai, és az eredetit a közvetítő hagyományok torzították el.

Kiváló, tisztelt orvos volt Anaxagorász, Periklész barátja. Az anyag megmaradásából indult ki, feltételezi, az örök és változatlan létezését. Elfogadja az empedokleszi 4 elemet. Az ember szerint a földből származik és lélekkel telítődik. Erre a lélek-hipotézisre azért van szükség, mert ő a mozdulatlan-ságból, a pythagoreusi változatlan-ságból indul ki és akkor felmerülnek a problémák: hogyan lehet a létezés a nem létezésből levezetni? A csontot a nem-csontból, a húst a nem-húsból. Hogyan adhatják a véletlen atomok számunkra színes tárgy képét? A tapasztalat azt mutatja, hogy a 4 elemre nem bukkan rá az ember, ha a testet vizsgálja. Bár meddig tördelik a csontot, nem lesz belőle föld, víz, levegő, hanem csont marad. Ekkor Anaxagorasz kitalálta a végtelen kicsi fogalmát, a homeomériák, e parányi részecskék minőségileg különböznek és csak akkor konstatálhatunk minőséget, amikor elegendő halmozódik össze ugyanazon minőségű parányokból. Mint mondja, „lehetetlen, hogy a létező megszűnjék létező lenni”. – Az űr fogalmát nem fogadja el. A tömlőben nem űr van, hanem levegő. De minthogy minden telve van, hogyan mozoghat a saját magával mindig azonos? Thálesz-szel szemben spiritualista megoldással a világtól elválasztott értelmet, lelket (a noust-t) tételezi fel, mely mindent mozgat. (Plátó, Arisztotelész, Szokratész hevesen támadják ezt a deus ex machinát.) Dinnyik és Kedrov szerint Anaxagorász „nous”-án rendkí-

vül könnyű és finom anyagot értett és csak későbbi idealisták állították, hogy a nous – anyagtalan, s azonos a világszellemmel.

Orvosi szempontból fontos, hogy a szerveken felhalmozódó epét tartja a heveny betegségek okának. Galénosz szerint ő a hippokratészi krízis-tan őse. Az őt követő eklektikus orvosok (Archelaos, Diogénész) látták Anaxagorász következetlenségét és a milétoszi fizikához nyúltak vissza.

III.

Hippokratész előtt tehát már hatalmas orvostudományi anyagot halmozott fel a népi tapasztalat, az egyházi és világi orvoslás, de főleg a filozófus-orvosoknak a keleti forrásokból táplálkozó élettana, bonctana, kórtana. Elemezték az élőanyag eredetét, a mozgás és fejlődés kérdését, megkísérelték tisztázni az élet és halál, egészség és betegség fogalmát. E filozófus-orvosok nélkül az orvostudomány, mint Egyiptomban, csak gyakorlati, empirikus maradt volna, orvosi receptek egyre növekvő gyűjteménye. Hylozoizmusuk, vagyis az a felfogás, hogy nincs különbség élő és élettelen között, lehetővé tette, hogy az anyag materialista felfogását az élő anyagra is alkalmazzák. Már felmerült a 4 elem, 4 testnedv tana, az embert a világmindenségbe állítva tekintették, a betegséget – mint minden dolgot – időbeli lefolyásúnak minősítették; ebből a szemléletből bontakozott ki azután a hippokratészi prognosztika, a kórjóslás, ami annak felismerése mellett, hogy a betegség időbeli szakaszokban változik, a tudományos előrelátás kifejezése volt.

Görögország életében fordulópontot jelentett az a tény, hogy Athén i. e. 450-ben legyőzte Peloponézoszt. Athén, az ion kereskedelem, ipar és szellem uralkodóvá vált Hellaszban és egyesítette a görögöket a maga vezetése alatt. Ezzel el is szakadt a keleti despota birodalmaktól. Új, pezsgő élet folyt az országban, az athéni agora (piactér) a legnyíltabb politikai élet színterévé vált: fontos döntések történtek ott, ami az athéni polgárokat állandó társadalmi aktivitásra buzdította. Kezdett kissé háttérbe szorulni a fizika, a természettudományok iránti érdeklődés, annál erősebbé

vált a szónoklás, a retorika megbecsülése. Archelaos azt mondja az athéniekről: „kevésbé kíváncsiak a természet titkaira – az emberi törvények alkotják társalgásuk tárgyát”. Hippokratész egyik tanítója Gorgias volt, róla írja Platon, hogy ebben a korszakban csakis rétor volt, aki természettudományát, empedokleszi bölcsészetét a szó művészetének dobta áldozatul, mert a szó erejét az emberi ügyek intézésében mindenek fölött fontosnak látta, s a gyógyítás terén még az orvos tudásánál is többre becsülte.

Ebben az időben, Periklész korában, az ókori demokrácia fénypontján hull szét az ősi természetfilozófia alkotó részeire: logikára, fizikára, biológiára, s egyéb szaktudományokra, – most születik meg az orvostudomány is, melynek „atyja” Hippokratész volt. Huzella azt mondja Jendrássik felett tartott emlékbeszédében, hogy „a biológus olyan filozófus, akinek természettudományos képzettsége van”. Ez ma nem egészen igaz így. Hippokratész korában azonban az orvostudományon még ott van a filozófiai tojáshéj. Hippokratészre hárult az a feladat, hogy az előzőleg felhalmozott tapasztalati és elméleti anyagból szintézist készítsen, – eldobva mindazt, ami benne avult volt, s felhasználja – megfelelő elméleti – filozófiai keretbe illesztve a használhatót.

Kósz szigetén nő fel Hippokratész, a kósz aszklépcionban tanul és ez meghatározza tudományos irányát. Egymáshoz közel fekszik Ázsia partjai körül Kósz és Knidosz, s két görög sziget, mégis Kósz kicsit közelebb van Ázsiához. Ez határozza meg szerepét a Görögország–Ázsia közti átmenő kereskedelembe, míg Knidosz inkább Afrika felé közvetít. Ennek credményeként más-más tudományos irányzat vezet a két aszklépcionban, illetve az orvosi iskolában.

Knidosz egyiptomi hatásra brutális eszközöket használ a gyógyászatban, Kósz viszont milétoszi hatásra, körültekintőbben, a szervezetet, a beteget éles szemmel figyelve óvatos, „konzervatív” gyógymódokat alkalmazott a szó szorosán vett, azaz „megőrző” értelmében. Hippokratész volt az, aki a gimnaszták, sebészek által amúgy is megrendített zárt orvosi testület falait áttörte és a periklészi demokráciának megfelelően megnyitotta a

kapukat a nem-aszklepiádók, azaz bárki számára, aki orvostudományt kívánt tanulni. Ezzel vált világvá az orvoslás, ezzel kezdődött meg az előítéletektől mentes – vagy arra törekvő – világi, valóságos orvostudomány.

Hippokratésznek meg kellett teremtenie a maga filozófiai alapját, kórtanát, módszertanát, hogy kellő biztonsággal nyúlhasson gondoskodásának tárgyához, a beteghez. Tanul ő mindenhol, sokat vándorolt, Egyiptomot is meglátogatta és amit ésszerűnek talált, tőlük is átvette. De még nagy elődeinek tanításából is elvetette a rosszat, elvetette Demokritosz mágikus gyógymódjait, Anaxagorasz idealizmusát, a pithagorasi misztikumot. Művei valódisága felett sok vita folyt, hiszen ezek a könyvek néha egymással ellentmondó megállapításokat közölnek. Ennek ellenére az az általános vélemény, hogy ezen időben az V. és IV. században készült művek lényegében tőle, vagy iskolájától származnak és jellegükre nézve a hippokrászi gondolkodást tükrözik.

Elsősorban is kiváló és lelkiismeretes megfigyelő volt, és ezt tartotta az egyik alapvetően fontos orvosi feladatnak. Csak meg kell nézni kórtörténeteit, az objektív természeteszmélet kitűnő példáit. Kórtörténeteiből emeljünk ki egyet. A thasosi „Philiskos, aki a város fala mellett lakott, ágyának dőlt. Az első nap heves láz, izzadt, éjjelre fájdalmak. A második nap minden tünet súlyosbodott, de este klyster után könnyedén székelt. Az éjszaka nyugodtan telt el. A harmadik nap reggel déltáig lázmentesnek látszott, de délután erős láz, izzadással; szomjas, nyelve kiszáradt; sötétet vizelt; az éjszakát nyugtalanul, alvás nélkül töltötte; teljesen féltrebeszél.”

Vagy lássuk a prognózisokról írt könyvéből: „Íme, mit figyelem meg a kezeken. Azok, akik heveny lázokban, vagy a mell betegségeiben, vagy idegbajokban, vagy a fej betegségeiben szenvednek, kezüket arcuk elé viszik, a levegőben keresgélnek, folytonosan a takaró szálait, vagy a falat fedő szalmafonatokat tépegetik, – mind halálos állapotban vannak.”

Évezredekkel Auenbrugger, Corvisart, Laennec előtt írja: az egyik tüdőmegbetegedés körjeléről: „A fület a mellkasra szorítva zörej hallható, mely hasonló a forrásban levő ecet hangjához.”

A hippokratészi gondolkodásmódot a valóságos tények megállapítására való gondos törekvés és a gondolat rugalmassága, elevensége, dialektikája jellemzi. Ez egyik oka annak, hogy szembe kerül a knidoszi metafizikus kórtannal, mely ezerféle betegséget ismer. Knidoszban ugyanis a betegek kórképében jelentkező egyéni különbségeket fix, izolált betegségnek tekintették. Egy diftériászerű betegségben pl. külön betegségnek minősítették azt, ahol fulladás állott fenn a garat és nyeldeklő elváltozása nélkül, másik betegségnek minősítették azt a formát, ahol vörös garat volt, s ismét új, az előzőhöz nem tartozó kórformának az olyan esetet, ahol tályog keletkezett.

Ez természetesen teljesen lehetetlenné tette egységes kép kialakulását és a kóroktani gondolkodás kifejlődését. Hippokratész ezzel szemben felismerte az említetteknel egymástól sokkal különbözőbb kórképek összetartozását, melyeknek ma már ismerjük az eredetét. Így felismerte a tbc-s csípőízületi megbetegedéseket, a gümőkóros púposság, a hidegtályog összefüggését és azt írja: „Rejtett phtisis (gümőkór) áll fenn a csigolyákon, a csontot elfolyósító hidegtályogokkal, melyek a derék táján nyílnak meg.” Hippokratész a betegséget történetében figyeli s a különböző szakaszokat igyekszik gyógyítani. A knidosziakról ezt írja: „Minden betegség változatait pontosan ki akarták mutatni és eltévedtek... Nem lenne könnyű a felsorolás, ha... minden megbetegedésnél, mely ezen elv szerint nem tűnne azonosnak, más nevet adnának.” Nekünk mikroszkóp és sok más laboratóriumi eszköz és eljárás kellett ahhoz, hogy a betegség különböző formáinak egységét felismerjük. Ő azonban éles és kitartó szemmel figyelte a páciens, az arc kifejezést, a sápadtságot, még a körmöket is, s így tudta felfedni az összefüggéseket.

A szervezet egyetlen egész, de maga is a nagy természet része: „A dolgok, az ember és az állatok a föld felszínén körforgásban sodródnak, mialatt mindegyik betölti saját, különböző sorát, szerveivel átváltoztatva a szárazat nedvesbe és a nedveset szárazba.”

A szervezetben semmi sem áll elkülönülten, önmagában, minden összefügg: „A táplálék a szőrökig, a körmökig érkezik. Be-

hatol a felszíntől a legbelsőbb részekig. Csak egyetlen cél, erőfeszítés van, melyben résztvesz az egész test – ez az egyetemes szimpátia.” A knidosziakkal ellentétben ez a gondolkodásmód megőrizte Hippokratészt attól, hogy egy-egy szervet kezeljen: ő nem a betegséget, hanem a beteget kezelte.

Számára test és lélek egységes, mindkettő részt vesz a nagy mozgásban: „Minden rész növekedik, száraz víz és nedves tűz tápláló hatásaira. – A körforgás megindul, a kör bezárul – a tűz végül a vízre talál és a víz a tűzre, mindegyikük a több vagy kevesebb felé haladva. Amint az ellentétek e mozgása megáll, az élet megszűnik.” – „A lélek a tűz és víz keveréke . . . , a lélek az előből táplálkozik és nő, mint a többi rész . . . Az ember lelke szüntelenül megújul, egészen a halálig . . .”

Materialista. A tháleszi physist teljes materialista valójában fejt ki, bármennyire is igyekeztek azóta ezt a vitalisták maguknak kisajátítani. A természet nála egységes, materiális erő. „Az elv – írja –, mely a szervezet kormányzását irányítja, ugyanaz, mint ami a világegyetemet szabályozza. A természet egy.” Az orvos és a természet viszonyáról pedig azt tartja: „Az orvos a természet szolgálja és tolmácsa.”

„A természet a betegségek orvosa.” „A természet mindenben egy és ugyanaz, de végtelenül változatos. Lényegét tekintve ismeretlen hatóerő, mely egyszer az egész és részei javára dolgozik, néha egyes részekére, nem a másikéra . . . A természet e reakciós elve, melyek a betegségekben és a szenvedélyekben folynak le, az egészség védelme és a betegségek gyógyítása érdekében, még ha az akarat ezt vissza is utasítja . . . A természet tanulás és tudás nélkül teszi azt, ami szükséges . . .” Az ő „dynamis”-a, melyet életerőnek fordítottak és hosszú évszázadok múlva hamis, idealista módon magyarázták, nem azonos a későbbi korok vitalizmusával, nem tételez fel külső erőt, a rend és a rendező mozgás magában a természetben van (Baissette). A világ nem kettős, hanem – mint a milétoszi úttörő gondolkodók számára – egyetlen, melyet számukra a tapasztalat fed fel. „Az orvostudományban minden egy, egy minden.” „Egy az egészért, az egész egyért, ugyanaz a dolog – s egészében semmisen ugyan-

az: mert a szokásos (a szokott, mindennapi gondolkodás – R. E.) ezen a ponton ellentétben áll a természettel.”

A betegségek okait kizárólag a természetben kereste. Pl. a szkiták között található nőies típusú, impotens férfiakat a nép féltő imádattal vett körül, mert úgy hitték, az istenség tette őket ilyenre. Hippokratész azt mondja erre: „Részemről úgy gondolom, hogy ez a betegség az istenségtől jön, mint minden más betegség (ez némi engedmény a papság felé... R. E.), hogy egyik se istenibb, vagy emberibb a másiknál... (Ez már ironikus! R. E.)... Minden betegségnek (s itt Hippokratész hangja határozott és meg nem alkuvó – R. E.) –, ennek is természetes oka van és természetes ok nélkül semmi sem történik. („Az éghajlatról”).

Így ír az epilepsziáról:

„Az úgynevezett szent betegséggel a következőképpen áll a dolog. Ez semmivel sem látszik nekem istenibbnek és szentebbnek, mint más betegségek, sokkal inkább úgy tűnik nekem, hogy a többi betegségekhez hasonlóan természetes oka van, amelyből származik. Az emberek azonban tapasztalatlanságból és a betegségen való csodálkozásból valamilyen démonit, istenit keresnek okul, mert nem hasonlít semmiben más betegségekhez. A betegség ismereténck hiányában a démoni eredethez ragaszkodnak, de egy könnyen kivihető gyógymóddal akarják meggyógyítani, mint-hogy a betegségnek áldozattal és ráolvasási formulákkal kell megszűnnie. Ha ezt a betegséget csodálatos tulajdonságainál fogva valamiféle isteninek tartaná az ember, akkor sok szent betegség lenne, nemcsak egy. Én ugyanis rámutatok arra, hogy mások nem kevésbé csodálatosak és rendkívüliek és mégsem tartja ezeket senki szent betegségnek. Nem kevésbé szenteknek tűnnének nekem hasonló okból az 1, 2 és 3 napos lázak, mint a ez a betegség... Véleményem szerint ezt a betegséget elsőnek a mai mágusok, sarlatánok, szélhámusok, bűn-engesztelők minősítették szentté, mindazok, kik kegyesség és felsőbb tudomány látogatát öltik magukra. Ezek tehát az istenséget, mint köpönyeget vetik rá, mely eltakarja a harcos munkára képtelen tehetetlenségüket.” „Az ún. szent betegség tehát ugyanazokból az okokból

ered, amelyből a többiek ... úgy, hogy semmi ok sincs arra, hogy ezt a betegséget elkülönítsük és szentebbnek tartsuk mint a többi; sokkal inkább mindet isteninek is és emberinek is tarthatjuk ... Nincs olyan betegség, amely legyőzhetetlen és gyógyszerrel megfékezhető ne lenne." Azzal fejezi be Hippokratész az értekezését, hogy aki kellően ismeri a tudományt, „az ezt a betegséget is meg fogja gyógyítani, áldozat nélkül, varázseszközök nélkül, minden ilyenfajta mesterkedő eljárás nélkül, csak a kellő időpontban ismerje fel a megfelelő szert.”

Mik a betegségek természetes okai? A táplálék egyoldalúsága, vagy romlott volta, a foglalkozásból eredő ártalmak, az időjárás, az éghajlat, az évszakok változása, a talajviszonyok, a nem megfelelő ivóvíz, a mocsarak kigőzölgései, melyek miazmákat hordoznak. Ezekhez még hozzászámította az egyéni hajlamosságot, amelyet nagymértékben az alkat szab meg.

Felismerte a környezet és az ember közötti kapcsolatok jelentőségét és ennek számtalanszor hangot is ad a hippokratészi Corpus. Rátapint arra, hogy a miliő és a szervezet közötti idegkapcsolat a magasabbrendű élőlények pszichikumának feltétele (amit kétezer év múlva Strümpell és Pavlov konkrét beteganyagukon beigazolnak): „A dolgok mozgása tartja ébren az értelmet, megakadályozza, hogy mozdulatlaná váljék.”

Az emberi szervezet, az egészséges és beteg állapotok összefüggése a környezettel rendkívül kihangsúlyozottan jelenik meg „A levegőről, a vizekről és a helyekről” írt hippokratészi munkában. Ennek az értekezésnek tekintélyes része elavult. Ma már nem tulajdonítjuk a mocsár-víz ivásának a sérvet, bizonyos elmebajokat vagy a nehéz szülést és a széljárás következményének a legélesebb alkati különbségeket. S bár a tavaszi és őszi időszaknak betegségeket befolyásoló szerepe távolról összefügg a csillagos ég képeinek évszak szerinti változásaival, ma a csillagok járásával nem hozzuk kapcsolatba a betegségeket. De a könyvnek mégis komoly értéke van számunkra, mert szemlélete ma is élő. Így kezdődik: „Aki el akarja mélyíteni az orvostudományt, annak a következőket kell tennie: elsősorban megvizsgálni azt, hogy az évszakok közül melyik milyen hatással van.” Víz, szél,

hőmérséklet – mindez befolyásolja az ember életműködését, de figyelembe veszi az egyéb tényezőket (pl. táplálkozási szokásokat is). Nem bocsátkozunk itt sem annak elemzésébe, amit Hippokratész a betegségek és az említett környezeti tényezők összefüggéséről állít, sem abba, amit a mai orvosi meteorológia e kérdésekkel kapcsolatosan mond. Meg kell azonban mutatnunk, hogy Hippokratész az emberi természet és a környezet, sőt ezenkívül az emberi testi-lelki alkat és a társadalom közötti kapcsolatokra is megpróbál kitérni. Európa és Ázsia emberei között bizonyos különbségeket lát. Az ázsiaiakat – mérsékelt és enyhe vidékről beszél! – éghajlat nyújtotta helyzet szelídekké és jóindulatúakká formálta. Hippokratész ennek azonban fonákját is látni véli: „A férfiasság, a veszélyeket és fáradalmakat tűrő bátorság az efféle természetekben semmiképp sem lakozhatik, sőt nemcsak a bennszülöttek lesznek híján azoknak, hanem még az idegen is, aki az örökkön tavaszi Ázsia éghajlata alatt él. E helyen a gyönyör lesz az életnek irányt jelölő célja.” A bátortalan, férfiatlan jellem, a szelídebb erkölcsök minden háborúskodásnak ellene szegülnek. Hisz itt, a mindig egyenletes környezetben, nem játszanak szerepet a lélek nagy megrázkódtatásai, sem a test erőszakos változásai, amiktől a szenvedély fellobban egész az esztelenségig. Mert mindenek felett a változások azok, amelyek az emberi elmét folyton ösztökélik és nem engedik pihenni. Ez az egyik oka, amiért az ázsiaiak erőtlenek, a másikat törvényeikben kell keresnünk.”

Úgy gondolja, hogy az ázsiai despotizmus okai részben az enyhe éghajlat, a könnyebb életkörülmények által kialakított szelíd, az erőszaknak nem eléggé ellenálló jellemnek tulajdonítható, másrészt azonban a törvényeknek. Ez annyiban érdekes, mert Hippokratész itt megmutatja: tudja, hogy az ember a természettel szemben nincs abszolút függő viszonyban: „Azok az Ázsiában lakó hellének vagy barbárok, akik nincsenek despoták alatt, hanem önmaguk felett rendelkeznek és magukért fáradsz, mindenek fölött a legharciasabbak; mert a veszélyeket a saját kedvükre tűrik és bátorságuknak épp úgy ők veszik el jutalmát, mint gyávaságuknak a büntetését.”

Ez a látásmód tette lehetővé a megfigyelésen, a tapasztalaton, a dialektikus körütekintéssel megalkotott következtetéseken alapuló orvosi elmélet kialakítását – empirikus gyógyítás helyett a természettudományi alapon álló valóságos orvostudomány kibontakozását. Így vált lehetővé – egyiptomi mintára, de fejlettebb alapokon – a prognózis, kórjósolat felállítása, azaz a tudományos előrelátás megkísérlése. Így alakult ki a jellegzetesen hippokratészi gyógykezelés. Hippokratész szerint az orvos vezérelve: „Elsősorban nem ártani.” De ez nem jelent valami fatalista, ölbertett kezekkel való várakozást.” Engedni kell a maga útján azt, ami természetes módon (azaz magától – R. E.) jól folyik. Határozottnak lenni, mikor gyorsaságra van szükség... mindenben arra igyekezni, hogy a legjobb eredményt érjük el, nem elégedve meg azzal, hogy közeledjünk hozzá.” Sőt annyira megy a hippokratészi iskola, hogy „A mesterségről” c. könyvben azt találjuk: ha a természet magától nem nyújt kellő tünetet, az orvos „kényszerít rá a természetet”, futtassa, izsassa a beteget és így bírja a hallgató természetet tanúságtételre.

Átfogó gondolkodása teszi, hogy az orvostudomány elmélete és gyakorlata, másrészt szellemi és kétkezi módszerei egységben jelentkeznek. Hippokratész az orvos fontos feladatának tekintette a sebészeti kezelést. (A XVII. században Jeszenszki János még úttörőnek számít, amikor a lenézett sebészetet az orvos kötelezettségévé teszi). Itt mutatkozik meg gyakran teljes fényben egyszerű, józan, racionális gondolkodása. A sebet ne bántssuk, figyelmeztet, kezeljük szárazon, lefeljebb borral (azaz alkohollal) mossuk le. Tőle tanultunk sebkötözési alapelveket is s itt érdemes felfigyelni arra, hogy esztétikai meghatározásba is belebocsátkozik: „A kész kötés legyen szép és jó. A szépség az egyszerűségben és a jól elrendezettségben áll, a jóság pedig: ha az egyenlő vagy hasonlónál egyenlő vagy hasonló, az egyenlőtlen vagy nem egyformánál az egyenlőtlen vagy nem hasonló alkalmaztatott.” (Ezek a különböző végtag, koponya stb. kötésekre vonatkoznak.)

Hippokratész orvosi és emberi nagyságát mutatja mélyseges citikai felfogása, mely századunkban sem avult el. Íme a kőszí

orvosi eskü, mely az ő szellemét tükrözi: „Esküszöm Apollonra, az orvosra és Aszklepioszra és Hygiaiára és Panakeiára és az összes istenekre és istennőkre – tanúkul hívta fel őket –, hogy meg fogom tartani képességem és szándékom szerint a következő esküt és írott kötelezvényt.

Azt, aki engem erre a mesterségre megtanított, úgy fogom tekinteni, mint saját szülőmet és megosztom vele vagyonomat, s ha rászorul, visszafizetem majd, amivel neki tartozom; a tőle származó nemzetséget olybá veszem, mintha fiútestvéreim lennének és meg tanítom őket erre a mesterségre, ha meg akarják tanulni, díjazás és írott kötelezvény nélkül; amiként a gyakorlati útmutatást és a szóbeli előadást és a többi tudományt tovább adom saját gyermekeimnek és mesterem gyermekeinek (s itt van a múlttal szakító mondat, az orvostudomány világivá tételének kifejezése – R. E.), s az orvosi rend értelmében írásban kötelezett és megeskütett tanítványomnak, de senki másnak nem.

Életmódbeli rendelkezéseimet képességem és szándékom szerint a betegek hasznára fogom elvégezni... nem pedig ártalmára és kárára. És halált okozó szert nem fogok senkinek sem kiszolgáltatni..., még kérésére sem, sőt ilyenféle tanácsot sem fogok adni, és hasonlóképpen nem fogok adni nőnek sem magzatelhajtó szert (csapot). Tisztán és jámboran őrzöm majd meg életemet és mesterségemet. És nem fogok vágni... még köbetegségben szenvedőket sem, hanem útjukból kitérek azon mesterembereknek, akik ezt a gyakorlatot űzik. És a hány házba csak belépek, a betegnek hasznára fogok belépni, távoltartva magamat minden egyéb szándékos és kárt okozó jogtalanságtól... mind szabadokkal, mind rabszolgákkal szemben. És ha olyat látok vagy hallok, az orvosi kezelés közben vagy akár a gyógyítás körén kívül az emberek életében, amit nem szabad kifecsegni, azt el fogom hallgatni, abban a véleményben, hogy az efféle dolgokat szent titok módjára kell megőrizni.

Ha ezt az esküt megtartom és nem töröm meg, akkor élvezem életemet és mesterségemet úgy, hogy az összes embereknél örök időkre becsületem legyen, de ha átlépem és hamisan esküszöm, mindennek az ellenkezője történjék.”

Sok egyéb mellett csak arra mutatunk rá, hogy Hippokratész még a rabszolga személyét és becsületét is védi olyan korban, amikor az adásvételi tárgynak, büntetlenül elpusztítható lénynek számított.

Az orvos ne kössön ki semmiféle díjazást előzetesen, ne okozzon ezzel gondot a betegnek, „mert hát jobb, ha utólag (nem fizetés esetében) szemrehányást teszünk azoknak, akiket megmenttünk, mint megnyúzni azokat, akik veszélyben vannak.”

Fontos, hogy a beteg bizalommal legyen orvosa iránt. Ezért az orvos legyen komoly, szerénységgel, ügyeljen a tisztaságra. Aki egyszer kezelésbe vett, ne vonja meg attól a segítséget. Legyen nyájas, adjon helyes prognózist, de tartózkodjék a szemfényvesztéstől.

A kollégákhoz való viszonyról: „Nincs semmi rossz abban, ha egy orvos tapasztalatlansága miatt nem látja világosan a bajt és más orvosokat hív meg, akikkel megtanácskozza az esetet. Az orvosok, akik együtt megnézik a beteget, ne veszekedjenek, és ne gáncsolják egymást...”

Hippokratész tanítása új szint, emberi melegséget hoz a tudományba. Míg a hindu orvosi tanácsok között még azt halljuk: ne kezeld azt, akit a király vagy a nép nem szeret – Hippokratész a beteg rabszolga iránt is mély emberi részvétet érez, az ő orvosa együttérez a beteggel: „Az orvos azt látja, ami iszonyt kelt, undorító dolgokkal jön érintkezésbe s másnak bajából saját magának szerez bánatot („A levegőről”).

Ne áruld el a betegnek a jövő veszélyeit! – figyelmeztet, – „mert a küszöbön álló és bekövetkező dolgoknak ez az ellentmondása már sok embert a végső kétségbeesésbe kergetett.”

Hippokratész orvosa szereti az embereket. „Főleg a szegényeknek és idegeneknek segít, mert ahol emberszeretet van, ott a mesteriség szeretete sem hiányzik („Utasítások”).

Hippokratésszel megjelenik a következetesen természettudományosan gondolkodó, a természetes okokkal dolgozó, természetes és nem természetfeletti eszközökkel gyógyító orvos, az emberszerető orvos. Érzéki tapasztalat és természettudományos el-

mélet – ezen a szikla-szilárd alapon indítja útnak Hippokratész az orvostudományt.

Hornyánszky Hippokratészt és Paracelzust szembeállítva azt írja, hogy Paracelzusnak hibái ellenére idővel sok tekintetben igaza lett, s a modern gyógyszeretan tán nem is tekinti őt jogtalanul a maga előfutárának. De – írja – „az a folytonosság, amely nélkül a tudomány el nem képzelhető, nem a Paracelzusok ajándéka szokott lenni; az ő fajtájából valók tán századokkal megelőzhetik korukat egy ötlet sejtelmével, de a valóság történeti feltételei nélkül, melyekkel nem törődnek, melyekről mások gondoskodnak, örök stagnálást teremtenének ötleteikkel. Az orvostudomány tényleges haladása azok munkásságához fűződik, akik a történeti hagyomány érzését el nem veszítve, a meglevő ismeretek támaszával jutottak el újakhoz. Veselianus, Ambroise Paré, Baglivi, Baillou stb. nevei egy időben keltik fel az emberben a tudós újítás és a múlt ismeretének, tisztetének gondolatát.” Hippokratész tudja, hogy az út nehéz. Aforizmáinak bevezetője mondja: „Az élet rövid, a mesterség hosszú, az alkalom mulékony, a tapasztalat csálóka, a véleményezés nehéz.” De bizik a jövőben és megjelöli a követendő utat:

„Régóta megvan az orvostudományban minden, megvan az az elv és az az út, amelyen eddig hosszú idő alatt a sok szép találmányt felfedezték és amelyen majd a többi is meg fogják találni, ha erre alkalmas egyén, aki a múlt felfedezéseit ismeri, ennek tudatában indul ki további kutatásaiban.”

Évezredek tanulságok, középkor, a dogmatizmus sok kártevése után fűzzük hozzá: és hogy ha ebben a tevékenységben a társadalom biztosítja számára a megfelelő anyagi segítséget és a kutatási szabadságnak azt a légkörét, amely a tudomány fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges.

РЕЗЮМЕ

Когда в некоторые периоды своего существования медицина оказывалась в затруднительном положении или потому, что не имела соответствующей уровню своей эпохи теории, или потому, что в борьбе нескольких теоретических направлений ей надо

было принять определенные решения, лучшие врачи этих периодов постоянно возвращались за поддержкой к учению Гиппократов. Чтo же не стареет в этом учении?

Диагностика Гиппократов, его учение о соках (гумор) и его терапия уже устарели. Некоторые буржуазные историки медицины не видят в его учении ничего другого и умаляют его значение, другие же считают гиппократово учение чудом, какого еще не бывало на свете. Несомненно, однако, что самым существенным у Гиппократов является его естественнонаучное мышление, его передовая философия. Защищая диалектику Гиппократов от метафизически мыслящих специалистов, Энгельс устанавливает: «В наше время все реже и реже встречаются такие исследователи природы, которые с бэконовским высокомерием, взирают на греков потому что они не имели опытного естествознания» и далее обращает внимание на то, что было бы желательно, чтобы это понимание привело к подлинному познанию греческой философии.

Гиппократовский метод мышления начал складываться за несколько столетий до самого Гиппократов в период зарождения греческой материалистической философии. Учение Фалеса отметило зарю развития древнегреческой демократии. Глубокие перемены, происходившие тогда в общественном строе, новая, более свободная жизнь в греческих колониях, населенных греками, бежавшими туда от нищеты, порождавшейся эксплуатацией народа аристократией, непрерывно развивавшаяся промышленность и торговля — все это было основой, на которой выросла материалистическая философия, представление о материальном единстве мира, выраженное уже в учении Фалеса о том, что первоначало всех вещей есть вода.

Гиппократовская медицина имела своих предшественников. Из числа питавших ее источников назовем прежде всего руководителей «гимназий», отличавшихся большим умением главным образом в области хирургии. Другим источником была жреческая медицина — обычно, лечение с помощью обмана и внушения. Наряду с асклепионами создавалась корпорация асклепиадов — гораздо более серьезно относившееся к своему делу сословие врачей — хотя и окутанная религиозной таинственностью, иерархическая закрытая организация.

Однако самое большое влияние на развитие до-гиппократовской медицины было оказано греческими философами-врачами. *Фалес* создал понятие материального «физис-а» — природы, которое в учении *Гиппократов* играет важную роль, а также первоначальной основы всего вещественного мира — воде. Быть может этим — по мнению *Галена* — в текстах, принадлежащих *Гиппократу*, «божество» часто означает «вода». Согласно *Анаксимандру*, вещественный мир происходит от бесконечности, *Анаксимен* производит его от воздуха, а *Гераклит* — от огня. *Эмпедокл*

же считал, что четыре элемента, составляющие по гиппократову учению первичную основу вещей, берут начало в хаосе.

Понятие *движения*, проявляющегося в природе и, главным образом, в мире живых существ, которое у *Гиппократ*а играет в объяснении жизненных явлений столь важную роль, выработалось у античных философов-врачей, тогда как *Зенон* и *Парменид*, благодаря искуственным сдвигам в их мышлении, считают, что движения нет и быть не может. Для *Эмпедокла*, *Левкиппа* и *Демокрита* движение, наблюдающееся в природе и свойственное жизненным явлениям носит исключительно *механический* характер (Бессетт), тогда как *Анаксагор* конструирует для объяснения движения *идеалистическое* понятие души. Понятие движения переходит к *Гиппократу* от *Гераклита*. Еще до него сложилось пифагорово учение о соках (гуморах) учение о «красисе» и т. п. Таким образом еще до *Гиппократ*а народным опытом, жреческой и светской медициной был накоплен обширный медицинский материал, причем физиология и патология развивались главным образом благодаря философам-врачам, много заимствовавшим из восточных источников. Когда гегемония Афин распространилась на весь Пелопоннес и перикловская демократия достигла своего апогея, из большого конгломерата знаний, накопленных греческой натурфилософией выделилась медицина и из учения, которым владели лишь посвященные, стала светской свободной наукой.

Эмпирия — добросовестное и точное наблюдение фактов дает материальную основу гибкому *диалектическому* мышлению. В противоположность с Книдосском школой, этот обобщающий философский образ мыслей дал возможность изолировать друг от друга картины болезни, характерные для отдельных стадий одного и того же заболевания или его осложнений, что предполагает понимание организма как единого целого и помогает врачу лечить больного, а не отдельные органы.

Материализм находит свое выражение в учении о «физисе». Организмом управляет та же сила, которая регулирует законы вселенной. Природа едина. «Причины болезни и их закономерности он ищет исключительно в природе. В своих «философских тетрадах» Ленин подчеркивает, что по мнению Гераклита «имена суть законы бытия, ибо они для него — общее всего, как законы для него — общее вещей». И Гиппократ выражает именно эту мысль Гераклита, когда говорит, что «слова суть законы природы». «Материализм *Гиппократ*а определенно выражается в том, что он в своем сочинении о скифах пишет о «священной болезни» — эпилепсии. — «Каждая болезнь имеет свои естественные причины и ничто не происходит беспричинно.»

Гиппократ сознавал значение связи между *человеком* и *средой*. Об этом свидетельствует его книга «О воздухе, о водах

и местностях», в которой он, помимо климатических факторов подчеркивает значение питания и различных обычаев. Он пытается также рассмотреть связь между телосложением и душевным складом с одной стороны и обществом — с другой.

Мышление *Гиппократ*, в основе которого лежала материалистическая философия, признававшая вечное движение материи, позволила Гиппократу создать теорию медицины и основанную на научном предвидении теорию прогноза болезней. Плодом этой философии является его осторожная деятельность и связь между теорией и практикой. Необходимо подчеркнуть высокий моральный уровень гиппократова учения. Для него — раб, бедняк и чужестранец не отличаются от свободных и богатых людей, иногда они даже важнее этих последних, так как «долг врача последователя Гиппократ — помогать главным образом немущим и чужестранцам» ... «и чувствовать чужую беду, как свою собственную.»

Своей естественнонаучной теорией, построенной на чувственном опыте, *Гиппократ* направил медицину на путь, на котором она за истекшие с тех пор тысячелетия благодаря данным им правильным руководящим принципам сделала так много открытий. Эти принципы, согласно его словам, в которых звучит его полнокровный оптимизм, послужат для того, «чтобы было найдено и все остальное».

ZUSAMMENFASSUNG

So oft die Medizinwissenschaft, in je einer Epoche ihrer Entwicklung sich in einer schweren Lage befand, über keine zeitgemässe Theorie verfügend, oder aber am Kampfe vielerlei Theorien sich für eine dieser entscheiden musste — haben die besten Aerzte des Zeitalters, eine Stütze suchend, stets auf Lehren des Hippokrates zurückgegriffen. Was ist nun das zeitbeständige in diesen Lehren?

Die hippokratische Diagnostik, seine Säftelehre, seine Therapie wurden im Wandel der Zeiten überholt. Einige unter den bürgerlichen Medizingeschichtlern sehen bloß das in seinem Werk, daher ihre Geringschätzung desselben, andere hingegen halten das hippokratische Denken für ein Wunder, das keine Vorläufer hat. Das Wesentliche ist aber offensichtlich die naturwissenschaftliche Denkart, die fortschrittliche Philosophie des Hippokrates. Engels nahm die hippokratische Dialektik, der Metaphysik ergebenen Fachmännern gegenüber, in Schutz mit der Feststellung: „Immer seltner werden die Naturforscher, die ... baconistisch — vornehm auf die Griechen herabschauen, weil diese keine empirische Wissenschaft hatten.“ Er macht auch darauf aufmerksam:

„Zu wünschen wäre nur, dass diese Einsicht fortschreite zu einer wirklichen Kenntnis der griechischen Philosophie.“

Die hippokratische Denkart greift in ihrem Ursprung Jahrhunderte zurück, bis in die Anfänge der materialistischen Philosophie der Griechen. Die Lehre eines Thales kündigt die Morgendämmerung der griechischen Demokratie im Altertum an. Die grosse Umgestaltung der Gesellschaft, die Flucht der griechischen Bevölkerung vor dem durch die Aristokratie heraufbeschwörten Elend in die Kolonien, in ein neues, weniger gebundenes Leben, das Aufblühen von Gewerbe und Handel, alldies hatte zur Ausgestaltung der materialistischen Philosophie, des „Wasser-Urelement“-Begriffes von Thales beigetragen, ein Begriff, der gleichbedeutend ist mit der materiellen Einheit der Welt.

Die hippokratische Medizinwissenschaft hat auch ihre Vorläufer. An erster Stelle seien hier Kenntnisse der Leiter der Gymnasien erwähnt, die namentlich geübte Chirurgen waren. An zweiter Stelle stand die Heilkunst der Priester, das mit Betrug und Suggestion vermengte Heilverfahren der Asklepien. Neben diesen hat sich das Geschlecht der Asklepiaden entwickelt, eine schon mehr ernst zu nehmende, immerhin in religiöse Geheimtuei gehüllte, hierarchisch aufgebaute und abgesonderte Aerzte-Zunft.

Die wichtigste theoretische Einwirkung war jedoch von den griechischen Aerzte-Philosophen ausgeübt worden. Thales ist Schöpfer des Naturbegriffes, der materiellen Physis, die später in der Lehre des Hippokrates eine so bedeutsame Rolle spielen sollte, und des Begriffes vom Wasser als Urelement. Hierin liegt wohl die Erklärung dafür, dass in den hippokratischen Texten – wie Galenus annimmt – „Gottheit“ oft das Wasser bedeutet. Anaximandros leitet den Ursprung der Dinge aus dem Unendlichen ab, Anaximenes aus der Luft, Herakleitos aus dem Feuer. Empedokles hingegen lässt alle vier Elemente, die urzeitlichen Grundlagen der hippokratischen Lehre, dem Chaos entstammen.

Der Begriff von der Bewegung in der Natur, Zumal in der Welt der Lebewesen, bei Hippokrates so bedeutsam geworden für die Erklärung des Lebens, gewann in der Hand der Aerzte-Philosophen Gestalt. Tenon und Parmenides sehen – ihrem künstlich verzerrten Blickfeld entsprechend – keine Bewegung und auch keine Möglichkeit für diese, für Empedokles, Leukippos und Demokritos trägt die in der Natur, in den Lebenserscheinungen wahrnehmbare Bewegung lediglich mechanischen Charakter (Baissette), während Anaxagoras einen idealistischen Begriff der Seele konstruiert, um die Bewegung zu erklären. Der Begriff der Bewegung bei Hippokrates rührt von Herakleitos her. Die Säftelehre des Pithagoras, die Krazis Lehre usw. entstehen alle in vorhippokratischen Zeiten. Die Volksempirie hatte also schon vor Hippokrates ein mächtiges Material an medizinischen Kenntnissen angehäuft, und ebenso auch die religiöse und weltliche Heilkunst, in erster Linie die aus Quellen des

Oriens schöpfende Physiologie und Pathologie der Aerzte-Philosophen. Als Athen den Peloponnes besiegt hatte und die Demokratie des Perikles den Gipfelpunkt erreichte, schied die Medizinwissenschaft aus dem Konglomerat der Naturphilosophie aus und damals wurde die hermetische Lehre von Hippokrates zur weltlichen freien Wissenschaft erhoben.

Die Grundlagen zu seiner spannfähigen, dialektischen Denkart bieten die Empirie, die gewissenhafte, genaue Beobachtung der Tatsachen. Dieser umfassende, philosophische Gesichtspunkt ermöglicht es – im Gegensatz zur Schule von Knidos – unterschiedliche, bei derselben Erkrankung jedoch verschiedene Stadien dieser Komplikation Krankheitsbilder in besondere Krankheiten zu zerlegen. Und das macht ihm die Einheit des Organismus begreiflich, und so vermeidet er die Behandlung eines Organes statt der des Kranken.

Sein Materialismus wird in seiner „Physis“-Lehre klar. „Die Kraft, die den Organismus regiert, ist dieselbe, wie die das ganze Weltall regierende.“ Er hat die Ursachen der Krankheiten in der Natur gesucht. Er trachtet die Gesetzmässigkeiten zu erforschen. Lenin hebt in den „Philosophischen Heften“ hervor, dass nach Herakleitos „die Namen sind die Gesetze des Seins, das in den Dingen Gemeinsame ist, wie nach ihm das Gesetz das in Allem Gemeinsame ist.“ Und Hippokrates bringt gerade diesen Gedanken zum Ausdruck, wenn er sagt: „Die Namen sind die Gesetze der Natur“. Fest umrissen zeichnet sich sein Materialismus ab in den Bemerkungen über „die heiligen Krankheiten“, über Epilepsie und über die Skythen: „Jede Krankheit, auch diese hat eine natürliche Ursache und ohne eine solche geschieht nichts“.

Er hat die Zusammenhänge zwischen Mensch und Umgebung erkannt. Ein Beweis hierfür ist sein Buch über „Das Wasser, die Luft und den Ort“, in welchem er ausser den klimatischen Gegebenheiten auch die Wichtigkeit der Nahrung und sonstiger Gebräuche hervorhebt. Er versucht auch die Beziehungen der körperlichen-geistigen Konstitution des Menschen zur Gesellschaft zu erfassen.

Seine auf materialistische Grundlagen gestützte dynamische Philosophie ermöglichte, dass Hippokrates eine medizinische Theorie aufzubauen vermocht hat, und auf Grund wissenschaftlicher Voraussicht auch die Diagnose des Krankheitsverlaufs. Seine behutsame Aktivität, die Verbindung der Theorie mit der Praxis sind Früchte dieser Philosophie. Hervorzuheben ist die hohe Stufe seiner ethischen Auffassung. Der Sklave, der Arme, der Fremde, der freie und reiche Mensch, alle sind in seinem Auge gleich, ja die ersteren oft wichtiger als die letzteren, der Arzt hippokratischen Schlags „betreut besonders die Armen und Fremden“ und „die Leiden anderer sind sein eigener Kummer“.

Mit seiner auf sinnfällige Erfahrungen gestützten naturwissenschaftlichen Theorie ist Hippokrates der Wegweiser für Jahrtausende einer Medizinwis-

senschaft, welche seinen richtigen Grundsätzen gar viele Entdeckungen verdankt, Grundsätzen, die – wie ein lebensbejahender Optimismus ihn hoffen lässt – die übrigen Prinzipien einst auch finden lassen werden.

RÉSUMÉ

Toutes les fois, que la médecine se trouvait, de temps en temps, dans des situations fâcheuses, n'ayant aucune théorie conforme à l'esprit de l'époque, ou bien faute d'une doctrine, capable de remporter la victoire sur des autres en lutte contre elle – ce furent les médecins les plus éminents qui cherchaient, un pont d'appui, se référant eux préceptes d'Hippocrate. Qu'est ce qu'il y a de durable dans ses idées qui défie le temps?

La diagnostique du „père de la médecine”, sa théorie des humeurs, sa thérapeutique, elles se trouvent surpassées par le temps. L'histoire bourgeoise de la médecine d'une part n'aperçoit dans son œuvre que ce qui est suranné et mésestime les idées d'Hippocrate, surestimées, au contraire par d'autres, comme un miracle sans précédents. Ce qui est essentiel dans la manière de penser hippocratique, se manifeste, sans doute, dans sa philosophie progressiste. Engels prend sous sa protection la dialectique d'Hippocrate contre les théoréticiens métaphysiques quand il constate: „Le nombre des physiciens qui, bouffis d'ogueil baconique, méprisent les grecs pour n'avoir pu eu des connaissances empiriques dans le domaine des sciences naturelles, se réduit de plus en plus”. Et il y ajoute, d'autre part:: „ce qui reste à réclamer, dit-il, n'est que cette notion claire devait s'avancer jusqu'à la compréhension réelle de la philosophie grecque”.

Les origines des idées hippocratique remontent aux siècles du commencement de la philosophie matérialiste grecque. La théorie de Thales marque l'aube de la démocratie grecque de l'ancien temps. Les transformations profondes de la société antique, les conditions de vie, nouvelles et moins serrées, la population grecque s'enfuyant aux colonies pour échapper à la misère subie sous le régime aristocratique, l'essor de l'industrie manufacturière et du commerce – voilà les facteurs de l'évolution de la philosophie matérialiste, de la notion de l'„eau-élément” primitif, symbole de l'unité matérielle du monde physique.

La médecine d'Hippocrate n'était pas sans précurseurs. Parmi ses sources il faut faire mention, tout d'abord, des connaissances médicales des directeurs des gymnases, hommes versés notamment dans la chirurgie. Une autre source était, l'expérience curative des prêtres, les pocedés thérapeutiques des asclepiions, traitement trompeur auquel se mélaient des moyens suggestifs. Mais

plutôt que celui-là, faut-il prendre aux sérieux l'activité médicale des asclepiades, d'une corporation familiale, hiérarchique et isolée sous son voile mystérieusement religieux.

L'influence des médecins-philosophes grecs fut néanmoins la plus importante. Thalés créa la notion de la „*physis*”, celle de la nature matérielle, notion qui va jouer, plus tard, un rôle très sérieux dans la doctrine d'Hippocrate, de même, que le concept de l'eau-élément primitif. C'est qui explique, peut-être, que le mot „*déité*” est dans les textes d'Hippocrate, d'après Galien, souvent le synonyme de l'eau. Anaximandre enseigna que les choses proviennent de l'infini, d'après Anaximène de l'air, Héraclite fait les provenir du feu; Empédocle par, contre, fait descendre quatre éléments du chaos, il pose ainsi les fondements primitifs de la théorie d'Hippocrate.

La notion du mouvement dans la nature, et notamment dans le monde organique, se forme sous les mains des médecins-philosophes de l'antiquité pour acquérir de l'importance devenue remarquable dans la doctrine sur la vie établie par Hippocrate. Conformément à une manière de voir défigurée, Zenon d'Elée et Parménide enseignent que le mouvement n'existe pas, même, qu'il ne le peut pas. Empédocle, Leucippe et Démocrite ne voient dans les phénomènes de la vie qu'un mouvement tout à fait mécanique, (Baissette) tandis que, pour expliquer le mouvement, Anaxagore construit la notion idéaliste de l'âme. C'est à Héraclite que Hippocrate emprunte la notion du mouvement. La théorie des humeurs pythagoriques, celle de la *krasis* etc., elles se sont formées avant Hippocrate. Or, l'expérience du peuple, les procédés de médication, laïques et religieux, et surtout les théories physiologiques et pathologiques nourries de sources orientales, entassent, bien avant Hippocrate, des matériaux considérables dans le domaine de la médecine. Après la victoire d'Athènes dans la guerre du Péloponèse, au sommet de la démocratie de Périclès, se dégagea la médecine du gros conglomérat de la philosophie de la nature. C'est alors que Hippocrate transforma la doctrine hermétique en une science laïque et libre.

La souplesse dialectique de sa façon de penser s'appuya sur les bases matérielles de son empirisme, rattaché à l'observation consciencieusement exacte des faits. Cette manière de voir philosophique et pénétrante permettait lui de distinguer, – en opposition avec l'école Cnidiennne, – dans la description d'une maladie les phases diverses de celle-ci ainsi que les complications y survenues comme maladies différentes. Et c'est par cette voie qu'il ait compris l'unité de l'organisme, pour éviter ainsi le traitement médical d'un organe au lieu du malade lui-même.

Son matérialisme s'éclaircit à la lumière de sa théorie traitant de la „*physis*”. „La force motrice de l'organisme est la même que celle qui gouverne

l'univers. La nature est une seule et la même chose." Il ne chercha les causes des maladies que dans la nature. Ses recherches visent les lois physiques.

Dans ses „Cahiers philosophiques" Lenin fait ressortir que selon Héraclite „les noms sont les lois de l'existence, ils sont ce qui est commun dans les choses, comme, d'après lui, la loi même n'est que dans tout est commun". Et il exprime c'est justement l'idée d'Hippocrate quand il dit: „Les noms sont les lois de la nature".

Le matérialisme d'Hippocrate se dessine nettement dans ses remarques sur la „sainte maladie", l'épilepsie. „Toute maladie – celle-ci également – remonte à la nature, il n'arrive rien sans cause naturelle." Il reconnaît l'importance des rapports de l'homme avec le milieu. Une des preuves en est son livre, „L'air, les eaux et les sites", dans laquelle il fait ressortir l'importance des facteurs climatiques et, outre cela, celle de la nourriture et d'autres coutumes. Il essaie de faire une digression sur les rapports de la structure physiologique de l'homme avec la société.

Sa manière de voir dynamique en ce qui concerne les problèmes de la philosophie s'appuie sur des bases matérialistes et rend ainsi possible la construction d'une théorie médicale et la diagnostique liée à la prévoyance scientifique. Son activité prudente, la relation étroite de la théorie avec la pratique est le fruit de cette philosophie. Le niveau élevée de son éthique saute aux yeux. Les esclaves, les pauvres et les étrangers sont pour lui égaux avec les libres et les riches, il a même, parfois, de plus grands regards à ceux-là. Le médecin hippocratique „aide surtout les pauvres et les étrangers" et „le malheur des autres est son chagrin personnel."

Hippocrate met en mouvement, sur la voie plusieurs fois millénaire de la médecine, une théorie scientifique, se basant sur l'expérience sensorielle de la nature, les justes principes hippocratiques conduiront à des découvertes nombrables et sur les traces de ces règles – comme il disait „plein d'un optimisme vif, – „on va trouver, plus tard, les autres".

A HIPPOKRATÉSZI CORPUS PHTHISIOLOGIÁJA

Írta: Dr. MIHÓCZY LÁSZLÓ

Hippokratész igen sok helyen és meglehetősen részletességgel foglalkozik a tüdővésszel $\phi\theta\iota\beta\epsilon\epsilon\varsigma$. A részletes körleírás, a legfinomabb árnyalatokat is figyelembe vevő kórismézés, a megfontolt prognosztikai megfontolások és pontos therápiás utasítások legszebb példáit a tüdővésszről szóló leírásokban adja.

Tekintsük át azokat az ismereteket, amelyeket a tüdővész pathogenesisére és tünettanárára, lefolyására, formáira és kórjóslatára vonatkozóan a hippokratészi tanításokból megtudhatunk.

I. Pathogenesis

A milieu elmélet, amely az egész hippokratészi orvostudomány alapja, rányomja bélyegét azokra a kóroktani elképzelésekre is, amelyeket a corpusban a tüdőgümőkórral kapcsolatban olvashatunk. A leglényegesebb tényezőt a klimatikus és meteorológiai viszonyokban látja a szerző. Az epidemiák harmadik könyvében, a Thasos szigetén fellépett tömeges tüdővésszes megbetegedésekkel kapcsolatban a következő intelmekre bukkanunk: „Az orvosnak pontosan kell ismernie az időjárás (évszakok) minden változását éppen úgy, mint a betegséget.” A tüdővészre különösen az ősznek és a tavasznak van igen nagy hatása. „Az ősz rossz a tüdővésznek” – olvassuk az aphorismák között. (Aph. III. 10.) Ugyancsak az aphorismákban: „Ősszel keletkezik a legtöbb kór... a

tüdővész.” (Aph. III. 22.) Máshol: „Az ágyban fekvők közül legtöbben meghaltak a tavasz kezdetekor.” (Ep. III. 13.)

„Mindezen betegeknek a tavasz volt a legnehezebben elviselhető.” (Ep. III. 15.) Több helyen hangsúlyozza viszont a nyár kedvező hatását. Szerinte a télen keletkezett betegségeket a nyár gyógyítja meg, illetve ilyenkor legalábbis enyhülés mutatkozik. (Ep. III. 15.)

Az évszakok komolyabb jelentősége nem annyira önmagukban, hanem egymással való összefüggésükben, váltakozásukban, a különböző évszakokban uralkodó szelek és csapadék egymásrahatásában van. „Ha a nyár száraz és a szél északi jellegű, az ős pedig esős és déli szelek járnak, a téllal kezdődnek . . . s némelyeknél a tüdővész.” (Aph. III. 13.) Ugyancsak az aphorismákban: „Szárasság idején keletkezik a tüdővész.” (Aph. III. 13.)

„A betegség nyáron enyhül (alábbhagy).” (Belb. II.) Máshol a népbetegségek könyveiben: „A legnagyobb és legnehezebb csapás, amely a legtöbbet megölte, a tüdővész volt. Sokan a megbetegedettek közül már a télen elkezdtek betegeskedni, ezeknek egy része ágynak dőlt, a többiek lábon hordták a betegségüket. Az ágyban fekvők közül többen meghaltak a tavasz kezdetekor és a többiek egyikénél sem maradt el a köhögés, bár a nyár folyamán enyhült. Ősszel azonban mind ágynak dőltek és sokan meghaltak.” (Ep. III. 13.)

Ugyancsak az epidemiák könyvében „Mindezen betegeknek a tavasz volt a legnehezebben elviselhető, ez a legtöbb számára halálosnak bizonyult. A nyár volt számukra a legkönnyebb. Ősszel azonban újra elhaltak nagyszámmal.” (Ep. III. 15.)

Tudjuk, hogy éppen a tüdőgümőkórban milyen nagy szerepe van egyes évszakoknak. Mindannyian látjuk, hogy halmozódnak az exacerbiók, haemoptoek és új megbetegedések a biológiai tavasz felléptekor és az őszi hónapokban egy-egy frontbetörés tragikus következményeit többször volt már alkalmunk megfigyelni.

Hippokratész ismeri a tüdővészre hajlamosító alkatot, tud a tüdővész szempontjából legveszélyesebb életkorokról is.

A phtisire hajlamos ember külsejét a következő módon írja le: „A tüdővészre hajlamos ember külseje a következő volt. Szörte-
len, fehér szeplős bőr, vöröses haj, csillogó szemek, puffadtság,
szárnyszerű lapockák.” (Ep. III. 14.) „Akik a szűkmellűség kö-
vetkeztében púposak, vagy a serdülő kor előtt köhögések lesznek,
meghalnak.” (Aph. VI. 46.)

Hippokratész alkattani osztályozása a mai napig időtálló. A
legkorszerűbb pavlovi alkattan is nagyrészt ezen épül fel. A cor-
pus írója a tényezőket nem a környezetükből kiszakítva, hanem
egymásra való összefüggésükben vizsgálja. Ezzel az összefüggése-
ket kereső gondolkodással Hippokratész messze megelőzte ko-
rát. „Akik természettől fogva a tüdővészre hajlamosak, ezeknél
a kór erőteljes és halálos kimenetelű. Különösen annál, aki meg-
felelő időben betegszik meg, mivel az idő magában is segíti a
betegséget.” (Aph. VIII. 8.) „Az ifjak különösen hajlamosak töb-
bek között vérköpésre, tüdővészre...” olvashatjuk az aphorismák
között. (Aph. III. 29.)

„A tüdővész leggyakrabban a 18–35 év között fordul elő.”
(Aph. V. 9.) Így találjuk meg Hippokratész tanításai között a
tüdővészre mai tudásunk szerint is legveszedelmesebb életkor és
a pubertas phtisis meghatározását.

Ismeri a jó erőnlét fontosságát, a kimerültség, túlzott testi és
lelki megterhelés fontos szerepét a betegség kifejlődésében. A
belgyógyászati megbetegedésekről szóló könyvben a tüdővész kü-
lönöző formáinak felsorolásánál olvashatjuk: „A betegség má-
sodik formája. Ez a túlzott megerőltetés következménye.” (Belb.
II.)

Máshol a Thasos szigeti megbetegedések egy csoportjával fog-
lalkozva írja: „Olyanok ezek (a megbetegedettek), akiknek élet-
ereje tovatűnőben volt.” (Ep. I. 2.)

Tudjuk, hogy a fertőzéssel a Koch-bacillus hatásával legalábbis
egyenlő értékű veszélyt jelent a conditio, az ellenállóképesség
csökkentése és az új megbetegedések mögött éppen úgy, mint az
újbeli fellángolásokban, minden esetben megtaláljuk a túlzott
testi, vagy szellemi megerőltetést, vagy a lelki megpróbáltatások
romboló hatását. Hippokratész már ismerte és kellőképpen érté-

kelte ezt a tényt, amit sokan még ma sem vesznek eléggé figyelembe.

Ismeri a szerző a szülés rosszindulatú és heveny lefolyású tüdővést okozó formáját. A Thasosi epicrisisek között két helyen is megemlíti Simos nevének esetét, aki szülés következtében súlyos, hyperacut formában megbetegedve, rövid idő alatt meghalt. (Ep. VI. 49.) és (Ep. VII. 103.) Ugyanitt több hasonló esetet is leír.

Tisztában van azzal Hipokratész, hogy a mellhártyagyulladás szintén oka lehet a tüdővész kifejlődésének. „Azok, akik mellhártyagyulladásból gennyedést kapnak (empyema) amennyiben 40 napon belül ki nem tisztítatnak, meggyógyulnak, ellenkező esetben a betegség tüdővészsbe megy át.” (Aph. V. 15.) Ismeri tehát azt a tényt, hogy a mellhártyagyulladás és az empyema aethiologiai egységben lehetnek a tüdőgümőkórral.

Némelykor a tüdővész egyik-másik kezdeti tünetének is oki szerepet tulajdonít. Az Aphorismákban olvassuk „A vérköpésből tüdővész lesz.” (Aph. VII. 80.) Ugyancsak az Aphorismákban: „A gennyes köpet sorvadásba megy át és fogyásba, ha a kiürülés gátolt, bekövetkezik a halál.” (Aph. 81.) Ezek a megállapítások sem nélkülöznek minden alapot. Hiszen tudjuk, hogy a haemoptoek, ha nem is mint betegséget előidéző tényezők, de mint új, kiterjedtebb szórások létrehozói nagyon gyakran vezetnek exacerbatiohoz, illetve a betegség rohamos előrehaladásához. Lapangó folyamatok sokszor a haemoptoek révén válnak manifestté.

Összefoglalva az olvasottakat állíthatjuk, hogy szerzőnk ismeretei meglehetősen sokoldalúak. Ha a betegség fertőző mivoltát nem is ismerte – mint azt egyesek állítják –, tisztában volt sok olyan tényezővel, amelyek a betegség kifejlődésében a kórokozó bacilussal szinte egyenlő értékűek. Ismerte a kor, az alkat praedisponáló hatását, fontos szerepet tulajdonított a conditio, a testi és lelki ellenállóképesség jelentőségének, ismerte a pleuritis és empyema összefüggését a tüdőgümőkórral. Döntő fontosságúnak tartotta a milieu, a földrajzi és meteorologiai peristasis behatását a megbetegedések kialakulásában.

II. Tünettan, kórisme, kórlefolyás, kórjóslat, a betegség formái

A hippokratesi tünettan és diagnostika fejlett, a finom részletekre is kiterjedő tudomány. Részben már érintettük a tüdővészre hajlamos ember külsejének leírásával. Lássunk most részletebben egy thasosi leírást.

A legtöbb tüdővésztes a következő bántalmakban szenved: „láz, tartós megszakításokkal fellépő lázmenet, erős láz, amely a betegség egész tartama alatt nem szűnik, olyan hőmérséklet, amely a $\frac{3}{4}$ napos lázhoz hasonlóan viselkedik, amennyiben egyik nap erősödik, a másik napon gyengül és egészében a legnagyobb mértékben emelkedett. Izzadási rohamok jelentkeznek állandóan, azonban nem szűnnek nélkül. A végtagok gyakran hideggé válnak és nem lehet őket felmelegíteni. A széklet nincsen rendben, emésztetlen, epés híg tömegek ürülnek. A betegnek gyakran kell felkelnie. A betegek híg, kilugozott köpetet ürítettek, amelyet csak nagy nehézségek árán tudtak felköhögni. Akik a legsúlyosabban szenvedtek, azoknál a köpet rövid ideig sem mutatott ellágyulást, hanem egész idő alatt száraz, durva köpetet ürítettek. Amellett a betegek legnagyobb részénél a betegség egész ideje alatt fájdalmas volt a torok (garat). A torok piros és gyulladt volt, a nyálkahártya híg váladékot termelt. A betegek gyorsan lefogytak és zavarttá váltak. Visszautasítottak minden táplálékot és nem kívántak inni. Sokan a halál előtt zavarttá váltak. Ennyit a tüdővésztes esetekről.” (Ep. I. 2.)

Ez a leírás – mint látjuk – megfelel azoknak a képeknek, amelyet a tüdőgümőkór súlyos toxikus alakjában figyelhetünk meg, ma már egyre ritkábban. Hippokratész idejében azonban ez a forma egyike volt a leggyakoribbaknak, különösen akkor, amikor a szülés után, vagy legyengült rossz ellenállású betegeknél lépett fel. A thasosi és abderai epicrisisekben számos ilyen leírást olvashatunk.

A tüdővésznek azonban nemcsak ezt az egy formáját ismeri a corpus írója. A belbetegségek könyvében a tüdővész három formáját írja le. (Belb. 10.)

„A betegnek a következőket kell elszenvednie: Kezdetben láz és hidegrázás lepi meg, fájdalmai vannak a mellében és hátában,

közben köhögés is kínozza és igen sok folyékony, heves köpetet ürít. Ezeket a betegség kezdetekor szenved el. A továbbiakban lefogy a teste, kivéve a combok, ezek megduzzadnak. A vállai lefognak és erőtlenné válnak. A torok (garat) tele van bizonyos fajta habbal és úgy sípol, mint egy cső. Az egész betegség alatt heves szomjúság kínozza a beteget és a testet nagyfokú gyengeség lepi meg. Az ilyen beteg e körülmények között egy éven belül nyomorultul tönkremegy és meghal.” (Belb. 10.)

A betegség másik formájának leírása, amelyet szintén a belgyógyászati megbetegedések könyvében olvashatunk, már egy megnyugodtabb, későbbi frázisra utal.

Ez a leírás emlékeztet és valószínűleg meg is felel annak a főleg idős betegeken látott jól ismert körképnek, amelyet a fibrosis, a remissiók és a cardialis panaszok jellemeznek.

Hippokratész szerint a betegség e formája a megerőltetés következtében jön létre. „A betegség második fajtája. Ez a túlzott megerőltetés következménye.” (Belb. 11.) Több ennél a formánál a remissio; főleg ezekre a formákra vonatkozhatik a corpus írójának az a nézete, amely aetiologiai jelentőséget tulajdonít a vérköpésnek. Hiszen a fibrosis nagyfokú előrehaladásával egyre nagyobb a haemoptoeok veszélye és így mindig adva van az új szóráshoz, az exacerbatio lehetőségéhez, amelyet Hippokratész a betegség kezdetének tarthatott.

Ugyanitt a továbbiakban a tüdővész harmadik formájának leírását is megtaláljuk. (Belb. 12.) Ez a leírás jellemző arra, milyen nagy gondot fordítottak ennek a kornak az orvosai a kórisme felállításában a részletekbe menő, a legkisebb árnyalatra is kiterjedő tünetek vizsgálatára. Ezért leírjuk ezt a fejezetet részletesebben annak ellenére, hogy megállapításai mai szemmel nézve sokszor már naívnak tűnnek. Hippokratész idején azonban nagy jelentőségűek voltak, mert belőlük sokszor igen fontos diagnosis felállítására volt képes.

„Az ember hamarosan sötét színű lesz és egy kissé zavart. A szem alsó részei sárgásak lesznek és a test erei is elsárgulnak, némelyek megpirosodnak, legerősebben láthatók a vállgödörben. Zöldes-színű tömeget köp ki a beteg és ha feljön a köpet, fulladá-

sos rohamokat kap, sokszor ha köhögni akar, nem tud. A köhögési inger és a fulladási roham következtében sokszor epét, itt-ott nyálkát hány, ha evett, az ételt. Amikor hányt, megkönnyebül, azonban ha eltelik egy kis idő, újra kínozzák az előző fájdalmak. Az ilyen módon megbetegedettnek élesebb hangja van, mint egészségesnek és megszakításokkal láz, hidegrázás és izzadási rohamok lepik meg.” Később: „betegség általában kilenc évig tart, ezalatt a beteg tönkremegy (elpusztul).” (Belb. 12.)

Nyugadtan állíthatjuk, hogy Hippokratész tüdővészre vonatkozó kórisméje igen gyakran helyes volt. A betegség felismerését elsősorban azt teszi lehetővé, ha az orvos gondol rá. Az abderai és thasosi epikrizisek olvasásakor arra a meggyőződésre jutottunk, hogy szerzőnk igen gyakran és helyes időben gondolt a tüdővész fennállásának lehetőségére.

Milyen jelek mérlegelés alapján alkot Hippokratész véleményyt a kórjóslatról. „Azok, akiket a tüdővész megtámad, ha kihull a hajuk, a bekövetkező hasmenés következtében meghalnak.” (Aph. V. 12.) Máshol: „A tüdővész következtében megragadott szervezet hasmenés következtében elpusztul.” „A szék, ill. bélműködés váltokozva hol székrekedést, hol hasmenést mutatott, a vég felé mindenképpen erősen folyékony volt.” (Ep. III. 13.)

Ismeri a haemoptoeok veszedelmes voltát. „A véres köpésből gennyes köpés lesz” (Aph. VII. 15.) „A vérhányásból (köpés) ... tüdővész keletkezik.” (Aph. VII. 80.) Máshol: „A véres köpetből gennyes köpés és váladékolás lesz, ha azonban a köpet kiürülése gátolt, a halál következik be”. (Aph. VII. 81.) Ugyancsak az Aphorismákban: „A gennyes köpet sorvadásba és folyásba megy át, ahol a kiürülés gátolt, bekövetkezik a halál.” (Aph. VII. 80.)

A köpet minőségéből számos következtetést von le a szerző mind a kórisme, mind a kórjóslat szempontjából. „A kínzó (előrehaladott) tüdővésznel, ha a köpet – amely a köhögéssel kilöködik –, a tűzre dobva nehéz szagot terjeszt... bekövetkezik a halál.” (Aph. V. 11.) Máshol a Prognostikonban: „Az a tüdővész, akinek a köpete a tűzre dobva olyan erős szagú, mint az elégetett áldozati hús és akiknek a hajuk kihull, elpusztulnak.” (Kosi pr. 426.)

„Azok a tüdővészések, akiknek a köpete a tengerbe dobva (a tengervízbe köpve) a mélyre süllyed, nemsokára elpusztúlnak. (A tengervízet tedd egy ércedénybe.)” (Kosi pr. 427.)

Rossz jel a fulladás, amely nyilván a légzőfelület nagyfokú beszűkülésének a jele. „Fulladás köpet nélkül, vagy bőséges kiköpés nélkül, végzetes a tüdővészés számára.” (Kosi pr. 436.)

„Rossz jel a tüdővészésnél az észrevétlen lélegzés” (Kosi pr. 436.), amely a légzőközpont bénulása miatt a dyspnoe megszűnésével a terminalis állapot állandóan látott kifejezője.

A haemoptochoz: „Az a tüdővészés a legveszedelmesebb, amely nagy véredények elszakadásával jár.” (Kosi pr. 430.) Tudjuk, hogy ma is a legnagyobb veszélyt jelenti a caverna crének megszakadása és az ebből származó halálos vérzések. Még egy plasztikus kórjóslat „A levélhullás rossz a tüdővészés számára, rossz a tavasz is akkor, amikor a fügefá levelei akkorák, mint a varjúláb.”

Nem térek ki a tüdőgümőkór hippokratészi gyógykezelésének az ismertetésére. Ez nem fér bele tanulmányom kereteibe, érdekessége is lényegesen kisebb. Röviden ismertetem még azokat az ismereteket, amelyek a corpus tanulmányozása során a kórlefolyás és a recidiva kérdéséről szerezhettünk.

Kórlefolyás, cyclocitás, recidiva

Már a betegségek különböző formáinak tárgyalásánál feltűnt, hogy Hippokratész a betegség bizonyos fajtáinál – amelyeket nagy valószínűséggel az idős emberek sclerotikus folyamatának tarthatunk – „megszakításokról” beszél a betegség lefolyásának leírásában. „Ennél a betegségnél több a megszakítás.” (Belb. II.) Ez a fejezet már felkelti az olvasóban azt a gondolatot, hogy ez alatt a kitétel alatt tulajdonképpen a recidiva fogalma értendő. Ez azonban még nem teljesen meggyőző. Ez a rész felfogható volna még úgy is, mint a remissiókra tett utalás, amely alatt tehát csak rövid ideig tartó megnyugvást, a folyamat cyclicitásának megfelelő időleges javulást ért a szerző.

Ennél meglepőbb azonban az a megállapítás, amelyet az epidemiák könyvében olvashatunk, ahol a Thasos szigetén abban az

időben fellépett tömeges megbetegedések leírásában a következő mondatokat találhatjuk: „Voltak egyesek, akiknél a betegség akkor először lépett fel. (Ep. I. 2.) Ezek olyanok voltak, akiknél az életerő(ellenállás) csökkent. Ezek közül sokan meghaltak, a legtöbben köztük, és nem tudom, hogy azok közül, akik ágynak dőltek, egyetlen egy is elérte-e a középső betegségi fokot. Hamarabb meghaltak ezek, mint ahogyan ez az ilyeneknél (az ilyen esetekben) lenni szokott.” (Ep. I. 2.)

Azt kell, hogy gondoljuk, hogy a betegség Hippokratész által leírt három formája, három stádiumát és nem három egymástól különálló fajtáját jelenthette. Ez valószínűvé válik már abból a módból is, ahogy a corpus írója a három formát – vagy stádiumot – egymásután leírja. (Belb. 10., 11., 12.)

Anélkül, hogy az ehhez hasonló helyek felsorolását folytatnánk, nyugodtan állíthatjuk, hogy Hippokratész a tüdővész lefolyásával, cyclikus haladásával tisztában volt. A recidiva elismerését általában Fernélius érdemének tulajdonítjuk, aki 2000 évvel a corpus írója után élt. A modern tüdőgyógyászatban pedig félévszázaddal ezelőtt Bezancon keltett feltűnést a tüdőgümőkór cyclikus lefolyására, a betegség recidiváló hajlamára tett megállapításával. Nem érdektelen adat, hogy Hippokratésznek ezen jelenségekről már 2½ évezreddel ezelőtt helyes fogalmai voltak.

11. Pleuritis, Empyema

Hippokratész igen részletesen és számos helyen foglalkozik a mellhártyagyulladás és gennymell leírásával. A fejlett kórisméző és gyógyítási módokról szóló utasítások olvasása sok élvezetet nyújt.

Mit olvashatunk a mellhártyagyulladás ill. gennymell okairól? „Azok, akik akár a tüdőben, vagy a mellkasukban, vagy bármely más testüregükben empyemában megbetegsznek, vagy ilyen gennyes gyülemek keletkeznek a belsejükben, fájdalom lép fel a mellükben vagy a hátuk hátsó részein, ezek a testükben lévő minden ok következményeként szenvednek, tehát a nyáktól és az epétől, ami a külső okokat illeti: a hideg és a meleg levegő kö-

vetkeztében, ez befolyásolja a test melegét, azonkívül a megerőltetések és sebesülések következtében is (t. i. szenvednek ill. betegszenek meg). (Bet. I. 11.)

Az előbb említett felsorolásban mindazon tényezőket megkaptuk, amelyek a hippokratészi kor orvosának tudása szerint a betegségeket kiválthatják. Ezek két csoportra oszthatók.

1. Mikrokozmosz (emberi), 2. makrokozmosz (isteni, vagyis az emberen kívülálló és befolyásolhatatlan) behatásokra. A mikrokozmoszok megint kétfélék lehetnek: kívülről és belülről ható tényezők.

Ha elolvassuk az előbbi leírást, rájövünk, hogy abban minden említett kóroktani tényező szerepeltek. A betegségeket előidézhetik mint belső makrokozmosz tényezők, részben a túlzottan felszaporodott cpe és nyák, kívülről ható mikrokozmosz tényezők viszont a túlzott megerőltetés és a sebesülések, amelyek szintén a megbetegedéshez vezethetnek. A makrokozmosz behatásokat is megtaláljuk az előbbi leírásban: ezek kívülről hatnak, ilyen a levegő, t. i. a hideg és a meleg levegő. Egy másik leírás: „Akkor is keletkezik (t. i. empyema), ha a megerőltetés következtében, vagy túlzott testgyakorlás, vagy hasonló megterhelés folyamánként a mellkasban valami hátulról felülről megszakad és pedig oly módon szakad meg, hogy a beteg nem köp azonnal vért, hanem a húspanban kitágulás lép fel, a kitágult hús nedvessége: szív magába és elkékül bizonyos fokig, a beteg azonban mindezt jó általános állapota, jó közérzete miatt nem veszi tudomásul, vagy ha észreveszi, nem tulajdonít neki fontosságot. Ha most úgy adódik, hogy egy ilyen beteg valamilyen egyéb ok, pl. láz miatt lefogy, úgy a sebesült hús kiszárad, nedvességet szív magába a környező erekből és ha ez megtörtént, megduzzad, gyulladásba jön és fájdalom lép fel.” (Bet. I. 15.)

Láthatjuk, hogyan fonódik össze a hippokratészi corpus kórleírásaiban a betegség és a környezet, hogyan ismerte fel már Hippokratész azt a tényt, hogy nem elég maga a szervezetben lappangó megbetegedés – vagy mai tudásunk mellett valamely kórokozó ahhoz, hogy a betegség kifejlődhessék a szervezet ellenállásának tartós vagy pillanatnyi leromlása is szükséges.

Empyema jön létre „a test görcsös állapotai következtében, és pedig abban az esetben, hogyha a görcstől megtámadott ér megszakad, az így kifolyó vér megrothad és elgennyed.” (Bet. I. 17.) Ez a leírás a haemothorax képe.

„Azok, akiknek a mellhártyagyulladásuk elgennyed, amennyiben 40 napon belül az áttörés után kitisztítatnak, megmenekülnek, ellenkező esetben a betegség tüdővészbe megy át.” (Aph. I. 15.)

Gennymell keletkezik a serosus mellhártyagyulladás elgennyesedése folytán is. „Empyema keletkezik a mellűrben a mellhártyagyulladás következtében is, amennyiben az súlyossá válik és a megfelelő napokon nem lép fel zsugorodás, sem a köpet kiürülése, hanem éppen ellenkezőleg, a mellhártya a felgyülemlett nyálkától és epétől megzavarosodik. Ha egy ilyen zavarosodás keletkezett, akkor ez gennyet választ ki és a gyulladás következtében a környező részekből nyálkát vonz magához.” (Bet. I. 15.)

Mint látjuk, Hippokratész sokat tud a mellhártyagyulladás és gennymell pathogenesiséről. Ismeri a kor, hajlam, időjárás jelentőségét. Tudja, hogy a pleuritis és az empyema összefüggésben állnak a tüdővésszel és ezen kívül egymással külön is, a gennymell keletkezésében gyakran mellhártyagyulladás elgennyesedése szerepel. Tisztában van azzal, hogy a haemothorax igen gyakran gennyed el. Tud a legyengülés következményeként létrejövő megbetegedésről is. Ismeri Hippokratész a mellhártyagyulladás ma megkülönböztetett formáit és fajtáit. A betegségek könyveiben lapozva a pleuritis sicca leírására bukkanunk: „Abban az esetben, ha a tüdő a mellhártyán fennakad (odatapad), akkor a beteget köhögés és légszomj veszi elő, fehér köpetet ürít, mell- és hátfájás kínozza és mivel a tüdő a mellhártyával összetapadt, úgy tűnik a betegnek, mintha valami nehéz feküdnék a mellében, heves fájdalmak kínozzák, csikorog, mint egy bőrszív és visszatartja a lélegzetét.” (Bet. II. 59.)

Ez a leírás a száraz mellhártyagyulladás képének felel meg. A következő – izzadmányos mellhártyagyulladásra vonatkozó – leírás a fejlett hippokratészi kórismézés iskolapéldája: „Ha folyadék szaporodik fel a tüdőben (mellkasban), akkor láz és kö-

högés lepi meg a beteget, gyorsan, kapkodva lélegzik, megdagadnak a lábai, körmei formátlanokká válnak és a beteg olyan állapotban van, mint az empyemában megbetegedett ember, de ez az állapot kevésbé súlyos és rövidebb ideig tart. Hogyha beöntést, gőzfürdőt, vagy gőzölést végzünk a betegnél, akkor nem ürül genny. Ez az a jel, amelyről meg lehet ismerni, hogy nem genny, hanem vízgyülemről van szó. Ha a fülünket hosszabb ideig a mellkasra szorítjuk és hallgatunk, akkor olyannak találjuk (halljuk) a mellkas belsejét, mint a forrásban lévő ecetet.” (Bet. II. 61.)

Laenec 1819-ben fedezte fel újra az auscultatiót és addig ezek a már hippokratészi ismeretek mély álmukat aludták.

A diagnózis felállításánál pontosabb, bár meglehetősen merész eszközök is álltak az akkori orvos rendelkezésére. Mellhártyagyulladás exsudatív formájánál bevett szokás volt a mellkas szúrçsapolása, aminek következtében a folyadékgyülem minősége felől így is tájékozódást szerezhettek. A leírások olvasásakor az a benyomásunk támadt, hogy inkább a gennymell vezetett gyakoriságával ebben az időben, amelynek természetesen több oka lehet. Egyrészt nagyon sok volt a sérülés, sebesülés, amelyek elsősorban empyemához vezettek, másrészt a járványokban fellépő tüdővész a szervezet legyengítésével és különböző szövödményeivel (spontán légmell, perforatio) gyakran okozhatott empyemát. De a serosusnak induló mellhártyagyulladás is igen gyakran ment át gennymellbe, amelynek a csekély sterilitással végrehajtott csapolások is okai lehettek.

„Ha az empyema csak az egyik oldalon van, akkor meg kell fordítanunk a beteget és úgy kell megvizsgálnunk, hogy érezze is, melyik oldalán fájdalmas. És ha az egyik oldala melegebb, mint a másik, úgy fektessük az egészséges oldalára és kérdezzük meg tőle, nem tűnik-e úgy fel neki, mint hogyha a felül fekvő mellkasfélből valami nehéz csüngne alá. Amennyiben ez így volna, akkor a gennymell azon az oldalon helyezkedik el, amelyik oldalán a nehéz-érzés fellépett.” (Progn. 16.)

Megkülönböztet a szerző két gennymell formát, illetve ismeri az empyema igen rosszindulatú, gyors lefolyású és a lassabban ki-

fejlődő és tovább elhúzódó alakját is. A gyorsabb és a rosszabb indulatú formákhoz már a kezdetben nagyfokú fulladás is társul: ezekről akkor beszélünk, ha az előbb leírt betegségtünetekhez még: „egyidejűleg valamivel erősebb légszomj (légzési nehézségek) is társulnak.” (Progn. 17.)

A gennymell további alakulását tanulmányozva azt látjuk, hogy a lefolyás rendszeresen a gennymell áttörése, az empyema necessitatis volt. Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy a hippokratészi orvos tétlenül várta az áttörést, esetleg ráolvasással, vagy csupán hatástalan főzetekkel igyekezve a beteg sorsát könnyíteni. Csapoltak, megnyitották a mellkast és ezen kívül egyéb módokon is igyekeztek a folyamatot lehetőleg kedvező irányban befolyásolni.

„Azok, (t. i. az áttörések) amelyek kifelé irányulnak, a legjobb indulatúak...” (Progn. 7.)

A belső áttörések már lényegesen kevésbé jóindulatúak. „Ha a genny a beöntések következtében nem tör kifelé, akkor sem kell csodálkoznunk, mert igen gyakran a testüregek felé tör át a gennygyülem és akkor a beteg azonnal megkönnyebbül, mert a genny egy szűk üregből egy tágasabbba kerül. Az idő továbbhaladtával azonban a láz újra hevesebbé válik, ismét kezdődik és fokozódik a köhögés, a mellhártya újra fájdalmassá lesz, a beteg nem tudja elviselni az egészséges oldalán való fekvést, a beteg oldalán viszont tud feküdni. Ezen kívül a megbetegedett ember lábai feldagadnak.” (Bet. II. 47.)

A hippokratészi loccsanásra vonatkozó leírást olvashatunk a következőkben. „Azokban a gennymellben szenvedő betegekben, akiknél akkor, ha válluknál fogva megrázzuk őket, nagy zaj (loccsanás) hallható, kevesebb, kisebb mennyiségű genny van, mint azokban, akiknél ez a loccsanás kisebb fokú, ezeknek nagyobb légszomjuk van és forróbb arcuk. Azok a betegek, akiknél egyáltalán nem hallható semmiféle zaj (loccsanás a megrázáskor) ellenben nagyfokú légszomjuk van és az arcuk elkéült (cyanotikus), tele vannak gennyel és igen nagy életveszélyben forognak.” (Kösi progn. 424.)

Ugyanebben a fejezetben még számos áttétről, a betegség különböző helyekre való szórásáról tesz említést a szerző. Megemlíti a befelé és a különböző végtag-izületekbe történő metastasis lehetőségeket. A betegség előrehaladásával természetesen megvolt a különböző gennyes metastasisok, a pyemia és a sepsis következtében létrejövő gennyes góccok kifejlődésének a lehetősége.

T h e r á p i a

Csupán a pleuritis és empyema „sebészi” kezeléséről fogunk egy-két szót beszélni. A hippokratészi gyógykezelésnek ez a része érdekes elsősorban a számunkra.

Az aktív beavatkozások felsorolása és tanulmányozása nem érdektelen, hiszen amint tudjuk, a legutóbbi időig vita tárgya volt a különböző felfogású bel- és tüdőgyógyászok között, vajon a mellhártyaizzadmány – serosus izzadmányról beszélnek – leveztendő-e vagy annak jelenléte egyenesen előnyös.

Mit olvashatunk erről: A szerző bizonyos káros duzzadásokról beszél, amelyek azonban – mint mondja – csupán akkor jönnek létre; „ha elmulasztjuk a helyes időpontot a bemetszéshez.” (Bet. II. 61.)

Ugyanitt a következőkben: „Egy ilyen megbetegedettnél amennyiben ez a duzzadás (domborodás) kifelé lép fel, akkor a bordák között be kell metszenünk és kezelnünk kell. Ha azonban nem lép fel, akkor vetessünk bőséges melegvíz fürdőt a beteggel, ültessük le őt úgy, mint egy empyemást és vágjunk be azon a helyen, ahol zörejt (loccsanást) hallunk. De mindenesetre tanácsos minél lentebb bemetszetrünk, hogy a lefolyás könnyen végbe-
mehessen...” (Bet. II. 61.)

Egyebek között még ezt a megjegyzést is olvashatjuk a továbbiakban: „A vizet (folyadékot) olyan kis mennyiségben bocsásuk le, amennyire ez csak lehetséges.” (Bet. II. 61.)

Le kellett tehát csapolni a folyadékot Hippokratész ismeretei szerint. De tudta azt is, hogy az ilyen nagymennyiségű folyadék lecsapolása a legkevésbé sem veszélytelen abban az esetben, ha ez

a művelet kellő óvatosság nélkül gyorsan megy végbe oly módon, hogy az egész folyadékmennyiséget egyszerre bocsátjuk le.

„Az ilyen betegnek, hogyha már tizenöt nappal az áttörés után van, meleg fürdőt kell vennie, ültessük egy székre, amelyik nem inog, egy másik (segítségünk) tartsa a beteg kezét, magunk rázzuk meg a vállánál fogva és figyeljük, melyik oldalon lép fel a zörej (loccsanás). Ezen az oldalon (kívánatos, hogy a bal oldalon legyen) metszük be, mert ott ritkábban vezet halálhoz. Ha azonban a kövérség, vagy a genny nagy mennyisége miatt nem lép fel loccsanás, mint ahogy az gyakran megtörténik, akkor azon az oldalon, amelyik jobban meg van duzzadva és jobban fáj, lehetőség szerint alul és hátul – inkább a duzzadás mögött, mint előtt – csináljuk meg a bemetszést, hogy a genny kifolyása könnyen menjen: széles pengéjű késsel vágjuk át a bőrt a bordák között, ezek után igen éles késsel metsszünk be, olyan késsel, amit vászonba burkoltunk olyan módon, hogy a kés hegyét hüvelykujj szélességben hagyjuk szabadon. Azután engedjük le annyi gennyet, amelyet az illető könnyen elvisel, majd helyezünk be egy köteg száraz vásznat és kössünk rá egy cérnát. Naponta engedjük le a gennyet, ha azonban elérkezünk a tizedik naphoz, engedjük le az egész gennymennyiséget és helyezünk be egy finom lenvászón csíkot, majd öntsünk be egy csövecskén keresztül bort és olíva olajat – amelyet meglangyosítottunk – a nyílásba, hogy a tüdő (mellhártyaűr), amely hozzá volt szokva a genny tartalma általi öblítéshez, ne száradjon ki hirtelen, ezt a beöntést azonban ki kell ürítenünk reggeltől estig, illetve estétől reggelig. Amennyiben a genny tapadós és kevés, helyezünk be egy zinkcsövecskét. Miután a gennygyülem ürege teljesen kiszáradt, támasszuk meg a betétet egy kis darabon, hogy a seb ismét összeforrjon, egészen addig, míg azt teljesen ki nem vesszük.” (Bet. II. 47.)

Tehát tisztában volt a genny lebocsátásának leghelyesebb módzataival is. Sűrűn, napokon keresztül csapolt, hogy fokozatosan szoktassa hozzá a szervezetet, illetve a tüdőt a valószínűleg legtöbb esetben igen nagymennyiségű gennygyülem tamponáló hatásának megszűnéséhez. De nemcsak ez az elgondolás vezette. Mint láttuk, mosta a gennyüreget éspedig nem ötletszerűen, hasonlóan

ahhoz, mint ahogyan azt ma a gennymell detensios kezelésében mi is csináljuk. Mindezekon felül még drainaget is alkalmazott, és a draincsövet a legnagyobb szakszerűséggel távolította el a seb begyógyulásakor.

Nem folytatjuk a hippokratészi corpus phthisiologiájának a leírását. Helyszűke miatt csupán a legjellemzőbb helyek ill. idézetek szinte kommentár nélküli felsorolását nyújthattuk. Ezek az idézetek azonban önmagukért szólnak és belőlük a ma orvosa is tanulhat orvosi magatartást, kitartó alaposágot és magasfokú lelkiismeretességet.

IRODALOM

1. Magni Hippocratis coi Opera Omnia graece et latine. Ed. Joan. Antoniade Van der Linden, Batavia 1665.
2. Hippocratis coi Medicorum omnium facie principis Opera quae extant omnia. Jiano Cornario, Lugduni, 1567.
3. Prognostics it Prorrhétiques d'Hippocrate. M. de Mercy. Paris, Crochard, 1813.
4. Hippocratis Opera Minus Certa. Albertus de Haller Tom II. Lausanne, 1784.
5. Hippocratis Aphorismi. Berolini. Paris et London, 1822.
6. Kapferer R.: Die Werke des Hippokrates. Die hippokratische Schriften-sammlung in neuer deutscher Übersetzung. 1936.
7. Littré E. Oeuvres completes d'Hippocrate traduction nouvelle avec le texte grec en regard. Paris.
8. Hornyánszky Gy. A görög felvilágosodás tudománya. Budapest. 1910.

РЕЗЮМЕ

В своих трудах Гиппократ подробно описывает заболевания плевритом, чахоткой и гнойным плевритом, подробно обсуждает возможности поставить диагноз этих болезней и дает указания для их лечения.

В противоположность мнению некоторых исследователей, Гиппократу была неизвестна заразность туберкулеза. Но в связи с эволюцией этой болезни ему были известны такие факты, которые по своей важности не уступают безразличному агенту. Ему известно predisposing влияние возраста и телосложения. Он приписывает большое влияние общему состоянию здоровья и способности сопротивления, как физической, так и психической. Он знает, что плеврит и гнойный плеврит имеют связь с чахоткой и считает, что совокупность географических и климатических условий имеет решающее значение.

Весьма детальны его наблюдения, на основании которых он ставит диагноз и предсказывает исход болезни. Ему известен циклический ход развития туберкулеза, открытие которого вообще считается заслугой Фернеля.

Большие разделы своего труда посвящает Гиппократ описанию признаков сухого гнойного плеврита. Часть из них, как например, «гиппократовы всплески» всеобщие известны и ныне.

Он много знает о патогенезе плеврита и гнойного плеврита, ему известно значение возраста, погоды и конституции организма. Помимо уже упомянутой связи плеврита и гнойного плеврита с чахоткой, ему известно и то, что первые две болезни зависят друг от друга и что в возникновении гнойного плеврита очень часто играет роль серьезный плеврит или нагноение при гемотораксе. Гиппократ устанавливает, что в этих случаях, для того, чтобы болезнь могла развиваться, недостаточно скрытой в организме болезни — согласно современным понятиям, какой-либо инфекции — а необходимо также, чтобы сопротивляемость организма была временно или длительно понижена.

Помимо «всплесков» Гиппократ описывает и характерный для сухого плеврита шум трения плевры. Он применял, впоследствии заново открытую Лейнеком, аускультацию и очень пластично списывает полученные при этом данные.

Метод лечения Гиппократом плеврита и «оперативного вмешательства» при гнойном плеврите можно назвать поразительно современными. Ему известно, что частым последствием сопровождающегося нагноением плеврита является «*empyema necessitatis*» — прободение. Однако он не останется бездеятельным созерцателем такого процесса, а стремится, открыв грудную клетку с помощью прокола, повернуть болезненный процесс к благо-

приятному исходу. Он делает проколы и для того, чтобы поставить точный диагноз но совершенно определенно подчеркивает необходимость проколов в терапевтических целях, чтобы выпустить из плевры жидкость. Гиппократ очень подробно описывает, как надо делать пункцию. Ему известно, что жидкость надо выпускать лишь малыми дозами, ибо в противном случае этот метод грозит опасностью больному, и выпускает ее часто, иногда целыми днями, чтобы не слишком перегружать организм. Кроме того, он делает промывания полости плевры, как это делается и ныне при гнойном плеврите. Он применял также дренаж и, когда рана заживала, с большим знанием дела удалял трубку.

ZUSAMMENFASSUNG

Das hippokratische Werk befasst sich ausführlich mit der Beschreibung, mit der Aetiologie und mit den Erscheinungsformen der Lungenschwindsucht, der Brustfellentzündung und der Eiterbrust (empyema thoracis). Es werden darin die Möglichkeiten der Diagnosenstellung eingehend besprochen und oft ganz erstaunlich fortschrittliche Behandlungsvorschriften gegeben.

Den ansteckenden Charakter der Lungenschwindsucht hatte Hippokrates – im Gegensatz zur Ansicht einzelner Forscher – noch nicht gekannt. Er wusste jedoch schon von vielen Faktoren, welche fast gleichwertig mit dem Erreger dieser Krankheit sind. Die prädisponierende Wirkung des Lebensalters, der Körperbeschaffenheit war ihm bereits bekannt. Er schrieb eine wichtige Rolle zu dem Kräftezustand, der körperlichen und geistigen Widerstandsfähigkeit. Er wusste, dass Brustfellentzündung und Eiterbrust mit Lungenschwindsucht zusammenhängen. Von entscheidener Bedeutung waren für ihn die Einflüsse der Umgebung, der geographischen und meteorologischen Verhältnisse.

Sehr ausführlich sind seine Hinweise, wie die Diagnose zu stellen und die Prognose auszuwerten ist. Er war sich schon bewusst der zunehmenden Zyklicität der Lungenschwindsucht, einer Erscheinung, die erkannt zu haben dem 2000 Jahre später tätig gewesenem Fernel als Verdienst angerechnet wird.

Bedeutsame Kapitel widmet Hippokrates der Beschreibung der Brustfellentzündung und der Eiterbrust. Diese sind zum Teil allgemein bekannt, so z. B. das „hippokratische Undulations-Geräusch“.

Er weiss vieles über die Pathogenese der Brustfellentzündung und der Eiterbrust zu berichten. Der Einfluss des Lebensalters, der Witterung, der Konstitution ist ihm wohlbekannt. Ausser dem bereits erwähnten Zusammenhang von Pleuritis und Eiterbrust mit der Lungenschwindsucht weiss er auch, dass jene auch eine die andere beeinflussen, dass in der Aetiologie der Eiterbrust

gar oft feuchte Brustfellentzündung (pleuritis exudativa) bzw. Haemothorax-Vereiterung mitspielt. Auch in diesem Zusammenhange stellt er fest, die im Organismus schleichende Erkrankung – nach dem heutigen Stand der Medizin: eine Infektion – genüge an und für sich nicht, die Krankheit zu voller Entfaltung zu bringen, hierzu sei auch die dauernd oder augenblicklich geschwächte Widerstandskraft des Organismus erforderlich.

Ausser dem „Undulations-Geräusch“ beschreibt Hippokrates auch die für die trockene Brustfellentzündung bezeichnende Friktion. Er wandte auch die von Laenec neuentdeckte Auskultation schon an und beschreibt sehr plastisch den Abhorrchbefund.

Erstaunlich zeitgemäss mutet die von Hippokrates bei Brustfellentzündung und Eiterbrust angewandte „chirurgische“ Behandlung an. Es ist ihm die Tatsache bekannt, dass bei vereiterter Brustfellentzündung der Durchbruch, – „empyema necessitatis“ – eine häufige Folgeerscheinung ist. Er bleibt aber angesichts dieses Vorganges nicht untätig, er öffnet den Brustkorb und bemüht sich, mit Hilfe einer Stichpunktion den Vorlauf in günstiger Richtung zu beeinflussen. Er pungiert auch, um eine genau Diagnose stellen zu können, betont aber entschieden die Notwendigkeit der therapeutischen Stichpunktion, um die Flüssigkeit zu entfernen. Sehr ausführlich beschreibt er die Methode, mit welcher das Pungieren durchzuführen sei. Es ist ihm bekannt, dass die Flüssigkeit allmählich, in kleinen Mengen abgezapft werden müsse, weil widrigenfalls das Verfahren den Kranken gefährden könnte. Um den Organismus nicht zu überanstrengen, pungierte er häufig, oft viele Tage hindurch. Überdies wusch er die Brusthöhle regelmässig aus, ähnlich wie heute bei Behandlung der Eiterbrust. Er wandte nebst alldem auch die Drainage an und entfernte aus der geheilten Wunde die Röhre mit grösster Fachkenntnis.

SUMMARY

The Work of Hippokrates is dealing in details with description, etiology and forms of appearance of tuberculosis, pleurisy and pyopneumothorax. It discusses in details the possibilities of the establishment of the diagnosis, and gives very often astonishingly developed therapeutical instructions.

The contagious character of tuberculosis—in contradistinction to the opinion of some researchers—was unknown to Hippokrates. Many such factors were however known to him, which are almost equivalent in the development of the illness with the pathogen. He knows the inclinating effect of age and proportionate constitution. He attaches great importance to the significance of condition, corporal and mental capability of resistance. He knew that pleurisy

and pyopneumothorax are connected with tuberculosis. He attached an utmost importance to the effect of the milieu, the geographical and meteorological peristasis.

Very specified are those conclusions of his, which he makes of the point of view of establishing the diagnosis and fixing the probable course of the disease. The cyclic progress of tuberculosis is well known to him, which one thinks as the work of Fernel, who lived 2000 years later.

Hippokrates bestows significant chapters upon the description of pleurisy and pyopneumothorax. A part of these, thus the „Hippocratic splash“ are well-known.

He knows very much about the pathogenesis of pleurisy and pyopneumothorax. He realizes the significance of age, weather and constitution. Above the already mentioned connection of pleurisy and pyopneumothorax with tuberculosis, he knows very well, that these are also in connection with one another, in genesis of the pyopneumothorax very often the sous pleurisy, respectively the suppuration of the haemothorax take part. He points out here also, that the disease itself latent in the organism – we would call it nowadays as a certain infection – is not enough, for the development of the disease, a lasting or momentary debilitation of the resistance of the organism is also necessary.

Above the „splash“ he also describes the rubbing, which characterizes the dry pleurisy. He also went in for auscultation, which was discovered again by Laenec and describes it very vividly.

One can consider the Hippocratic method of „surgical“ treatment of pleurisy, respectively that of pyopneumothorax as for astonishingly up to date. The fact, that a very recurrent consequence of the purulent pleurisy is the „empyema necessitatis“, the bursting, is well known to him. Nevertheless he did not observe the process with folded arms, but tried to influence the same in a favourable direction through opening the chest by tapping. He also taps for the purpose of establishing the exact diagnosis, he makes however his point of view unmistakably clear about the necessity of the therapeutical tapping, the withdrawal of the fluid. He describes with full particulars the method of carrying out of the puncture. He knows that the fluid must be drawn gradually, in small quantities, because otherwise the procedure involves risks. He tapped frequently, through days, taking care, that he should not burden the organism much too much. Besides he bathed the pleural cavity systematically, similarly as it is customary nowadays in the treatment of pyopneumothorax. Above all these he adopted even drainage and removed the canule after the wound has been healed with the greatest skill.

PYTHIA THERMÁI

Írta: dr. SCHULTHEISZ EMIL (Budapest)

A Föld minden népénél megtalálhatjuk a vizek és források kultikus tiszteletét. Az ókor mythológiai elképzelései a víznek általában és egyes vizeknek különösen nagy titkos erőt tulajdonítottak. A kultikus életben egyetlen más elemnek sem volt ehhez fogható nagy jelentősége. Okeanos az istenek atyja Homérosznál.

A gyógyfürdők előbb a vallásos kultuszhoz tartoztak, később pedig, az empirikus medicina idején, a gyógyításban máig is nélkülözhetetlen szerephez jutottak.

A víz mindig a tisztaság symboluma volt. A fürdő testi és lelki megtisztulást jelent: a beteg léleknek bűnbocsánatot, a beteg testnek egészséget ad.

A fürdőkultusz a történelemelőtti időkig követhető. A nagy keleti kultúrákban éppúgy megtaláljuk, mint Egyiptomban, majd a többi földközi-tengeri művelt népnél.

Az ókor ismert fürdői közül nem egy még ma is nagy népszerűségnek örvend (pl. Baiae). Sok hajdan virágzott fürdő viszont az idők folyamán teljesen elpusztult, használhatatlanná vált. Mások feledésbe merültek, hogy évszázadok múltán ismét használatba vegyék gyógyító vizeiket. Új neveket kaptak, s régi hagyományaikról új használói nemritkán semmit sem tudtak. Lehet, hogy erre a sorsra jutott Pythia is?

Paulus Silentarius egy fürdőről tudósít, Pythiáról, melyről az újabb és legújabb, de a régi balneológiai művekben sem találunk említést.

Paulus Silentarius maga sem tartozik a történelem ill. irodalomtörténet különösen ismert személyiségei közé. Justinianus császár idejében, i. u. 500 körül élt. Nevéből következtetve („silentarius”) alighanem titkári állást tölthetett be, valószínűleg a császár mellett. A gazai rétor-iskola tanítványa volt, ahol Nomos, a nagyhírű szónok műveit tanulmányozta. Korában jól ismert költő volt, akinek nevét az 562-ben helyreállított Hagia Sophia ünnepélyes felavatására írt és ez alkalomból előadott ekphrasisa öröktette meg.¹ Ebben a dicsérő költeményben, enkomionban művészi leírását adja a Hagia Sophia szépségének. Hogy a maga korában valóban megbecsült költő volt, arra kortársának, Agathiasnak írása utal. Agathias történelmi munkájában ui. mindenkit, aki a Hagia Sophia iránt érdeklődik, Paulus Silentarius leírásának tanulmányozására hív fel, mely szerint „pontosságban” felülmúlhatatlan.⁴

A késői ókorban s különösen a bizanci kultúra idején számos dicsőítő és egyben leíró költemény született. Már a thessaliai játekók programján megtaláljuk a prózai enkomion mellett a verses enkomiont is. Ezek sok, ma már többségében elpusztult épület, közöttük több fürdő emlékét őrizték meg, hogy ezzel teljesebbé tegyék ezekről való ismereteinket. S ha az orvostörténelem nem is igen említi, az irodalomtörténet nyilvántartja s nagyra értékeli e költeményeket. Így jól ismert Statius költeménye, melyet Claudius Etruscus fürdőjéről írt, vagy Lukianos „Hippias avagy a fürdő” című műve, mely a thermák helyiségeinek beosztását, célját, a fürdő berendezéseit is ismerteti.

Mint látni fogjuk, Paulus Silentarius ennél többet mond nekünk, mert a pythiai thermákról írt művében a víz tulajdonságait is részletesen tárgyalja.

Paulus Silentarius ekphrasisat – mint annyi sok más művet – Lessing „fedezte fel” újra a wolfenbütteli könyvtár egyik kézirat-kolligátumában (Codex membranaceus perantiquus, optimaque notae, No 59.). A görög szöveg kritikai kiadásával végre pontos és megbízható szöveget adott kezünkbe Lessing.⁵ Az addig kiadott szövegek pontatlanok, egyesek pedig teljesen használhatatlanok.

A görög klasszikusokat sajtó alá rendező humanista tudós és nyomdász, Aldus Manutius volt az, aki Paulus Silentariusnak a pythiai thermákról írt költeményét 1517-ben egy anthológiában kiadta. Ennek a kiadásnak egyetlen példánya sem maradt fenn. Szövege azonban minden valószínűség szerint azonos volt az 1521. évi kiadással, mely Lessingnek is rendelkezésére állott. Ennek a kiadásnak az a sajátossága, hogy – mint azt Lessing írja – a sorok nem egymás után következnek, hanem helykímélés céljából, a rövid ill. hosszú sorok egymás mellett állnak két hasámban! A különböző mértékű sorokat tehát keresztbe kellett olvasni!

„Da nämlich die Zeilen desselben (sc. des Gedichtes Sch. E.) das Anakreontische Silbenmass haben und folglich nur sehr kurz sind, so liess er (scilicet Aldus Manutius, Sch. E.) es zur Ersparung des Raumes in gespaltenen Kolumnen, zwei Zeilen neben einander abdrucken und zwar solchergestalt, dass in der ersten Spalte alle ungerade, in der anderen Spalte hingegen alle gerade Zeilen zu stehen kamen und man daher nicht Spalte nach Spalte, sondern beide Spalten quer durch in jeder eine Zeile um die andere lesen sollte und musste.”⁶

Ez azonban az olvasásban nem okozhatott különösebb nehézséget, annak ellenére, hogy a hasábokat vonal nem választotta el egymástól. – A hiba mégis megtörtént, mégpedig olyan neves nyomdában, mint a Junta-officina! Az 1519. évi kiadásban a hasábokat egymást követően nyomták s így a vers tökéletesen értelmetlenné vált! Ugyanez történt a nemkevésbé híres Henricus Stephanus nyomdában 1566-ban.

Így maradt ez egy fél évszázadon át. Talán azért, mert Paulus Silentarius nem tartozott a kedvelt költők közé, talán a téma érdektelensége okozta, hogy a hibát nem kutatták.

1586-ban Claudius Ancantherus paduai orvos és humanista adta ki a költeményt latinul. A görög eredetit nem mellékelte. Az értelmes latin szöveg alapján azonban fel kell tételnie, hogy valamelyik Aldus-féle kiadás szolgált a fordítás alapjául. Az Ancantherus-kiadás címe: Pauli Silentarii Hemiambia diametra catalectica in Thermas Pythias, latine facta Epico carmine a Cl. Ancanthero. Venetiis, 1586.

A görög szöveg javított – bár Lessing szerint nem kielégítő – kiadását Bonaventura Vulcanius nyomatta ki 1591-ben a Plantin-officinában. A művet – talán nem minden malícia nélkül – éppen Stephanusnak ajánlja.

Noha Vulcanius észrevette a hibát s egy jó szöveget adott közre, 1600-ban a Wechel-nyomdában ismét egy anthológiát bocsátottak ki, melyben Paulus Silentiarius költeménye a Stephanus ill. Junta-féle értelmetlen szöveggel jelent meg!

Az Aldus-kiadás unicumszámba ment már akkor is, a Vulcanius-féle is feledésbe merült teljesen. Így aztán a tudósok értetlenül állottak a rejtélyes költemény előtt.

A kiváló tudós és philologus Huet még emlékezéseiben is mint rejtélyről ír Silentiarius e költeményéről.⁷

Még Grotius sem értette az ügyet, mert a tulajdonában levő példányban a zavaros költeményt egyszerűen áthúzta, amint arról Clericus tudósít.¹⁴ Az elmondottak érthetővé teszik, hogy Lessing idejéig miért nem ismerték – az egy Cl. Ancantherus kivételével – az orvosok a pythiai fürdők vizének leírását. Ha philologusok és történészek nem értették, természetes, hogy az orvosok sem vettek róla tudomást. Az már azonban kevésbé érthető, hogy Lessing szövegkiadása után (bár sem latin, sem német nyelvre nem fordította le), mely a wolfenbütteli könyvtár kézírata alapján készült (Codex Graecus chartaceus MS. in 4min. Saec. XX. a század megjelölés Lessing szerint téves, mert a kézirat 1364-ből való, miért került ki az orvostörténelem figyelmét. Tény az, hogy a számunkra hozzáférhető orvostörténelmi és balneológiai irodalomban nem találunk utalást sem a Pythia fürdőre, ill. forrásra, sem Paulus Silentiarius költeményére.

Ez a körülmény indokolja, hogy a költemény tartalmával röviden foglalkozzunk. (A görög szöveg fordításáért Devecseri Gábornak és Szilágyi János Györgynek tartozom köszönettel, Sch. E.). A teljes, pontos görög szöveg közzététele nem lehet célunk. Az érdeklődőknek rendelkezésére áll Lessing szövegkiadása.

Bevezetőben a költő felteszi a rétori kérdést: akarod-e megtanulni ember a meleg források eredetét, azok hasznát s hogy miben rejlik ingyen ajándékuk? S elkezdí a költői elbeszélést

mindarról „... amit a bölcsek tudnak, a természet tanít és a tapasztalat ítél...”.

Paulus Silentarius felhasználja az alkalmat, hogy a pythiai thermák kapcsán a görög és kisázsiai fürdőkről, a gyógyításra használt forrásvizekről és tavakról általában is értekezzék. Érdekes teóriát mond el a természetes melegvizek keletkezéséről: egyesek azt állítják – írja –, hogy egyes völgyekben, ha a víz meggyűl, „és sok víz van együtt”, akkor a víz megmelegszik. Egy másik felfogás szerint viszont „... valami isteni érc melegíti a vizet...”. Paulus Silentarius, aki nemcsak leír, de következtet is, az első elméletet nem fogadja el. Miután a meleg víz szaga „rothadásos”, ez világosan tanúsítja, hogy egy „kén-színű elemtől” származik. Hogy ez az elmélet – ti. a gyógyításban oly fontos meleg vizek kén-érc eredete, mennyire „bizonyos”, azt még a következőkkel erősíti meg a költő: a legtöbb melegforrás (és ezt még Hippokrátesz és Galenus sem tudja, írja Silentarius) olyan területen van, ahol a föld „... mozgással hangosan tüzet lehel...” (Silentarius tehát felismeri a melegforrások egy részének vulkánikus eredetét!). Ilyen eredetű melegforrások vannak Pythián kívül a medei Titániában és „... túl Herakles oszlopain van a legtöbb...”. E területeken azonban nemcsak gyógyító vizek vannak, hanem olyan tavak is (és ez még jobban erősíti a meleg vizek kén-érc eredetét), melyek felett borzasztó kigőzölgések veszik el az emberek tudatát. Egy másik forrás vize „részegséget okoz”, ismét másiké „... olajosan csobog és ahova gördül, a beteg madaraknak orvosa ez...”. E források között vannak, melyeknek hatása tisztító, míg egy másik a testet erősíti. Van, mely a csonttörést gyógyítja, s van olyan, amely „megszelídíti a gyulladást”.

Nem feledkezik meg a költő a gyógyforrások környezetének ismertetéséről sem. Leír egy ligetet, ahol „... sok nyárfa van, ami borostyánt izzad...”. Hogy a fürdők környezete, e források vidéke igen jelentősen befolyásolja a fürdőzők gyógyulását, azt Silentarius is hangsúlyozza.

Költeményét azzal fejezi be, hogy e „csodákkal” való beható foglalkozásra buzdítja olvasóit.

Felmerül a kérdés, hol volt Pythia, melynek gyógyító melegforrásairól és „csodáiról” a költő énekel?

A régi geografia legközismertebb s hozzátehetjük talán legalaposabb művelői Cellarius és Sebast. Münster⁸⁻⁹ nem ismerik. Hasonlóképpen nem említi Strabo¹⁰ sem. C. Plinius Sec.¹¹ azonban még feljegyezi Pythia fons nevét, ha bővebben nem is ír róla.

Az újabbkori geografusok közül pedig Claudius Ptolemaeus¹² ismeri Pythia kisázsiai várost, melynek környéke vízben bővelkedik (de már nem fürdő!). Balneológiai munkában Pythia sehol nem fordul elő.

Még Andr. Baccius közismerten igen részletes „De Thermis”¹⁵ című művében sem találjuk.

Így válik érthetővé, hogy Ancantherus az egyetlen orvos, aki e költeménnyel foglalkozott s szükségét vélte, hogy a források helyéről nyilatkozzék. A fordításához írt kommentárok elején így szól: „... Thermae Pythiae ut quae essent in urbe Pytho Apollini sacra...”!

Pytho Delphi városának volt másik neve. Ancantherus feltétele, hogy a pythiai thermák Pytho városa mellett lettek volna, teljesen alaptalan s csak azzal magyarázható, hogy a kisázsiai Pythiát, ill. a fons Pythiát sem a közismert geográfiai, sem pedig a balneológiai könyvekben nem találta. Ezzel szemben Procopius részletesen beszámol Pythia vidékéről és fürdőiről.¹³ E szerint Pythia a kisázsiai Bithyniában feküdt. Justinianus császár által kedvelt fürdő volt, ahol a császár Procopius szerint „... novum palatium condidit...”. Ha új palotát építtetett, akkor nyilván volt egy régi is, tehát a fürdőt már régebben is használhatták. Ami azonban még fontosabb, Procopius azt írja, hogy itt templom és kórház, valamint külön fürdőház is volt. Pythia tehát igazi gyógyfürdőtelep kellett hogy legyen.

További kutatásoknak azt kell kideríteniök, hogy a byzanci kultúra idején látogatott pythiai melegforrások nem szolgálnak-e még ma is a betegek gyógyulására?

IRODALOM

1. Paulus des Silentariers Beschreibung der Hagia Sophia, übersetzt von J. J. Kreutzer, Leipzig, 1875.
2. Merian-Genast: De Paulo Silentario, Lepzig, 1889 (Diss).
3. Friedländer, Paul: Johannes von Gaza und Paulus Silentarius (Kunstbeschreibungen Justinianischer Zeit), Leipzig, 1912.
4. Agathias: Hist. V. 9.
5. Lessings Sämtliche Werke, Stuttgart, Cotta, Herausg. v. H. Göring Bd.
15. Kleinere philologische Abhandl.
6. Lessing i. m. pag. 200.
7. Huet, Pierre Daniel: Commentarius de rebus ad se pertinentibus, Amsterdam, 1718, Libr. III. pag. 144.
8. Cellarius: Geographia antiqua, Jena, 1691.
9. Münster, Sebast: Cosmographie, Basel, 1569.
10. Strabo: Geographika 1561.
11. C. Plinius Sec. Hist. Nat. Venetiis, 1559. (Aldus) p. 805.30.
12. Ptolomaeus, Claudius: Geographia univ. Basilac, 1540.
13. Procopius: Libr. V. cap. 3. Edit. Maltretus.
14. Bibl. Chois. T. VII. p. 209.
15. Andr. Baccius: De Thermis, Venetiis, 1571.

LES THERMES DE PYTHIE PAR EMILE SCHULTHEISZ

Chez tous les peuples du globe nous trouvons la vénération cultique de l'eau et des sources. L'imagination mythologique de l'antiquité conférait à l'eau en général et à quelques sources en particulier de grandes et secrètes forces. Aucun autre élément n'avait une importance aussi grande dans la vie cultique. Okeanos est le père des dieux chez Homère.

Les bains sanitaires faisaient au commencement partie du culte religieux, mais devenaient plus tard, au temps de la médecine empirique, une ressource de l'art médical, indispensable jusqu'à nos jours.

L'eau était toujours un symbole de la propreté. Le bain signifie une épuration corporelle et mentale: il about l'âme malade de ses péchés et rend la santé au corps infirme.

On peut poursuivre la trace du culte des bains jusqu'au temps préhistorique. Nous découvrons ce culte dans les grandes cultures de l'Orient aussi bien, qu'en Egypte et chez les peuples de la Méditerranée. Parmi les bains connus déjà à l'antiquité on trouve plusieurs (p.e. Baiae), qui jouissent encore aujourd'hui d'une grande popularité. Nombreux, jadis bien connus, sont devenus dans le cours des temps impropres à l'usage, ou sont complètement détruits. D'autres encore sont tombés dans l'oubli, pour répartir leur eaux, des siècles plus tard, à la cure humaine. Ces bains recevaient de nouveaux noms et les nouveaux usagers ne savaient souvent rien de leurs anciennes traditions.

Est-ce possible, que Pythie partageait le sort de ces derniers?

Paulus Silentiarius rapporte d'un bain nommé Pythia, qui n'est mentionné ni dans les œuvres balnéaires modernes ou plus récents, ni dans celles de l'antiquité.

Paulus Silentiarius lui-même n'apportait pas aux personnages connus de l'histoire, c. à. d. de l'histoire littéraire. Il vécut au temps de l'empereur Justinien, vers 500 après J. C. D'après son nom (silentiarius) il devait être une espèce de secrétaire auprès de l'empereur même. Il était un élève de l'école des rhéteurs à Gaza, où il étudiait les œuvres de l'orateur célèbre Nomos. A son temps il était un poète apprécié, dont le nom était éternisé par une description (ekphrasis) écrite et exposée à l'occasion de l'inauguration solennelle de la Sainte-Sophie, restaurée en 562 (1).

Dans cet éloge, enkomion, il nous donne une image artistique des beautés de la Sainte-Sophie (2., 3.). Le fait, qu'il était un des grands poètes de son temps, nous révèle l'ouvrage de son contemporain Agathias. Agathias, à savoir, invite tous ceux, qui s'intéressent à la Sainte-Sophie, à étudier la description de Paulus Silentiarius, laquelle – comme il écrit – ne peut être surpassée en exactitude (4).

Dans l'antiquité postérieure, particulièrement au temps de la culture byzantine, naquirent des poèmes panegyriques et descriptifs en grand nombre. Déjà dans le programme des Jeux Thessaliens nous rencontrons hors de l'enkomion en prose, celui en vers. Ces enkomions gardaient le souvenir de nombreux bâtiments entre – temps détruits et parmi ceux, la mémoire de plusieurs bains, élargissant ainsi nos notions sur ces derniers. Mais, si l'histoire de la médecine ne mentionne pas ces poèmes, l'histoire littéraire les connaît bien et les estime convenablement.

Le poème de Stratus sur le bain de Claudius Etruscus par exemple, est aussi bien connu, que „l'Hippias ou le bain” de Lucien, qui nous décrit la division et la destination des localités des thermes, ainsi que l'arrangement du bain. Comme nous allons voir, Paulus Silentiarius nous en dit plus, car, dans son œuvre sur les thermes de Pythie, il traite au surplus tout au long la qualité de l'eau.

L'ekphrase de Paulus Silentiarius a été – comme tant d'autres ouvrages – de nouveau „découvert” par Lessing dans un recueil de manuscrits (Codex membranaceus perantiqus optimaque notae No. 59) de la bibliothèque à Wolfenbüttel. Avec l'édition critique du texte grec, Lessing nous donna enfin un texte exact, dont on peut se fier (5). Tous les autres textes apparus jusque-là étaient inexacts, quelques uns même complètement inutilisables.

C'était l'éditeur des auteurs classiques grecs, le célèbre savant, humaniste et typographe Aldus Manutius, qui a fait imprimer en 1517 dans une anthologie, entre autres, le poème de Paulus Silentiarius sur les thermes de Pythie. Pas un seul exemplaire de cette édition n'a été conservé. Selon toute vraisemblance ce texte devrait être identique avec celui de l'édition de l'an 1521, dont Lessing se servait. Mais cette édition a la particularité, que les lignes – comme Lessing l'a écrit – ne se suivent pas. Dans le but d'épargner d'espace, les lignes courtes, c. à d. les lignes longues, se trouvent à côté l'une de l'autre en deux colonnes! En conséquence les lignes écrites en diverses mesures doivent être lues à travers les colonnes!

„Da nämlich die Zeilen desselben (sc. des Gedichtes, E. Sch.) das Anacreontische Silbenmass haben und folglich nur sehr kurz sind, so liess er (scilicet Aldus Manutius, E. Sch.) es zur Ersparung des Raumes in gespaltenen Kolumnen, zwei Zeilen neben einander abdrucken und zwar solchergestalt, dass in der ersten Spalte alle ungerade, in der anderen Spalte hingegen alle gerade Zeilen zu stehen kamen und man daher nicht Spalte nach Spalte, sondern beide Spalten quer durch, in jeder eine Zeile um die andere lesen sollte und müsste.” (6)

Cette circonstance ne pouvait pas causer de difficultés particulières, bien que les colonnes ne fussent pas séparées d'une ligne verticale. Et pourtant, la faute fut commise, et de plus, dans une imprimerie aussi célèbre que celle de l'officine Junta! Dans l'édition de 1519 on imprimait une colonne derrière l'autre et le poème devint ainsi complètement incompréhensible! La même négligence fut faite dans l'imprimerie, pas moins reconnue d'Henri Etienne en 1566. Et la chose en est restée ainsi pendant un demi siècle. Peut-être parce que Paulus Silentiarius ne comptait pas parmi les poètes recherchés, ou parce que le manque d'intérêt pour le thème du poème ne stimula personne à apporter des lumières sur ce défaut. En 1586 Claudius Acantherus, médecin et humaniste, éditait à Padoue le poème en langue latine. Il n'y joignit pas le texte grec. Mais à la base du texte latin bien raisonné on peut supposer, que sa traduction s'appuyait sur une des éditions d'Aldus. Le titre de l'édition d'Acantherus est le suivant: *Hemiambia diametra catalectica in Thermas Pythias, latine facta Epico carmine a Cl. Acanthere. Venetiis 1586.*

L'édition améliorée – mais d'après Lessing pas satisfaisante – du texte grec a été fait imprimée par Bonaventura Vulcanius dans l'officine de Plantin en

1591. Il dédia cette oeuvre, apparemment pas sans une certaine malice, précisément à Etienne.

Bien que Vulcanius remarquât la faute et édita un texte correct, on publia en 1660 dans l'imprimerie Wechel une anthologie, dans laquelle le poème de Paulus Silentiarius apparut de nouveau avec le texte insensé des éditions d'Etienne et de l'officine Junta!

L'édition d'Aldus comptait déjà à ces temps parmi les plus grandes raretés et celle de Vulcanius tombait complètement dans l'oubli. Les savants se trouvaient ainsi en face d'un cas énigmatique.

Huet, l'excellent savant et philologue, appelle dans ses mémoires ce poème de Silentiarius une énigme (7). Même Grotius ne comprit pas la chose, car, comme Clericus nous rapporte, il rayait tout bonnement ce poème „confus” dans son exemplaire. (14)

Tous ces faits font comprendre, pourquoi les médecins, à l'exception de Cl. Ancantherus, ne connurent pas la description des thermes de Pythie, jusqu'au temps de Lessing.

Si elle ne fut comprise ni des philologues, ni des historiens, il est évident, que les médecins n'en prirent pas connaissance.

Plus difficile à comprendre est: comment s'est-il passé, que la publication du texte grec par Lessing, qu'il exécutait d'après le manuscrit trouvé dans la bibliothèque à Wolfenbüttel (Codex Graecus Chartaeus MS. in 4 min. Saec. XV. – L'annotation du siècle est selon Lessing fausse, car le manuscrit origine de 1364.) passait inaperçue aux historiens de médecine? Il est vrai, que Lessing n'a pas traduit le texte, ni en latin, ni en allemand. Toujours est-il, que nous n'étions pas à même de découvrir une indication quelconque sur le bain, c. à. d. sur la source de Pythie, ou concernant le poème de Paulus Silentiarius dans les ouvrages médico-historiques et balnéaires accessibles.

Cette circonstance nous autorise à nous occuper brièvement avec le contenu du poème. La reproduction du texte complet et exact n'est pas de notre devoir. Tous ceux, qui s'en intéressent, peuvent se servir de la publication de Lessing.

Dans le préambule le poète pose la question rhétorique: Veux-tu, homme, t'instruire sur l'origine et l'utilité des sources thermales et savoir en quoi consiste leur don gratuit? Puis il continue par le récit poétique de tout... „ce que les sages savent, la nature enseigne et dont l'expérience juge ./..”.

Paulus Silentiarius prend l'occasion de parler en rapport avec les thermes de Pythie, des bains de la Grèce et de l'Asie Mineure, ainsi qu'en général des sources et des lacs fréquentés dans un but sanitaire. Sur l'origine des sources naturelles il mentionne une théorie intéressante: Quelques uns prétendent – écrit-il – que si l'eau s'accumule dans une certaine vallée et „s'il y a beaucoup de l'eau ensemble” ... celle-ci se rechauffe. Une autre interprétation

affirme, qu'un "... divin minéral quelconque" rechauffe l'eau...". Paulus Silentarius, un homme qui ne se borne pas à rapporter les faits, mais qui en tire aussi les conclusions, n'accepte pas la première hypothèse. Puisque l'eau chaude sent la „pourriture", cela prouve clairement la provenance „d'un élément de teinte sulfurée". Le poète renforce de plus la „certitude" de cette théorie, c. à. d. l'origine sulfurière des sources, si importantes dans la médecine, par les suivants: La plupart des sources minérales (et même Hippocrate et Galien ont ignoré ce fait, écrit Silentarius) se trouvent en des lieux où la terre „se couvant, exhale bruyamment du feu..." (Silentarius discerne donc l'origine volcanique d'une partie des sources minérales!) Des sources de le même origine existent hors de Pythie, en Titanie en Médie et „... au delà des Colonnes d'Hercule se trouvent le plus". Or, ici il n'y a pas seulement des sources minérales, mais aussi (et cela confirme davantage la provenance sulfurière des sources minérales) des lacs, au dessus desquels „une évaporation terrible prive les hommes de leurs sens". L'eau de l'une de ces sources „enivre", tandis que celle d'une autre „clapote huileusement et devient le médecin des oiseaux malades partout où elle coule..."

Parmi ces sources il en est qui purifient et d'autres qui renforcent le corps. Celle-ci guérit les fractures et celle-là „dompte" les inflammations.

De plus, le poète n'oublie pas de dépeindre les environs des sources minérales. Il décrit une prairie, où „il y a nombreux trembles, qui dégagent d'ambre jaune..." Silentarius souligne encore, que les environs de ces sources influencent considérablement la guérison des baignants.

Il finit son poème en invitant ses lecteurs de s'occuper intensivement de ces „miracles".

Or, la question se pose: où était situé Pythie, avec ses „miracles" et ses sources minérales guérissantes, chantés par le poète?

Les adeptes de la géographie les plus connus et ajoutons les plus exacts: Cellarius et Sebastien Münster (8., 9.) ne la connaissent pas. Strabo (10) ne la mentionne non plus. C. Plinius sec. par contre, note le nom „Pythia fons", mais n'y ajoute aucun détail.

Parmi les géographes de l'époque moderne, c'est Claudius Ptolemaeus (12) qui connaît Pythie, une ville d'Asie Mineure, dont l'entourage est riche en eaux (mais a cessé d'être un bain).

Dans les ouvrages balnéaires, Pythie ne se trouve nulle part. Même dans l'oeuvre, comme on sait, très détaillée d'And. Baccius „De Thermiss" nous ne l'avons pas découvert.

Cela explique, pourquoi d'Ancantherus, le seul médecin, qui s'est occupé du poème, jugea nécessaire de se prononcer sur le lieu des sources. Au début de ses commentaires, qui accompagnent sa traduction, il écrit: „... Thermae Pythiae ut quae essent in urbe Pytho Apollini sacra..."!

Pytho était l'autre nom de Delphi. La supposition d'Ancantherus, que les thermes Pythiens se trouvaient à côté de la ville Pytho, n'est pas fondée et ne se peut expliquer autrement, qu'il ne trouvait la ville Pythie d'Asie Mineure, c. à d. le „fons Pythia" ni dans les œuvres géographiques, ni dans les livres balnéaires connus.

Procopius par contre, donne un rapport détaillé sur les environs et les bains de Pythie (13). Selon lui se trouvait Pythie en Bithinie à l'Asie Mineure. C'était un bain préféré de l'empereur Justinien, où l'empereur, d'après Procopius „... novum palatium condidit...". S'il faisait bâtir un nouveau palais, il y existait évidemment un vieil aussi par conséquent le bain devait être usité déjà antérieurement.

Mais ce qui est encore plus important: Procopius note, qu'il y avaient en outre une église, un hôpital et une maison spéciale de bain. Pythie était donc un véritable établissement balnéaire.

Futures recherches auront la tâche d'éclaircir la question: Est-ce que les thermes Pythiens, fréquentés au temps de la culture byzantine, ne servent-ils pas aujourd'hui même à la cure des malades?

Note: Pour la traduction du texte grec je fais mes remerciements aux MM. Gabriel Devecseri et Jean George Szilágyi.

BIBLIOGRAPHIE

1. Paulus des Silentiariers Beschreibung der Hagia Sophia, übersetzt von J. J. Kreutzer, Leipzig, 1875.
2. Merian-Genast: De Paulo Silentiario, Diss. Leipzig, 1889.
3. Friedländer, Paul: Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius (Kunstbeschreibung Justinianischer Zeit), Leipzig, 1912.
4. Agathias: Hist. V. 9.
5. Lessings Sämtliche Werke, Stuttgart, Cotta. Herausg. H. Göring. Bd. 15.
6. Lessing z. l. pag. 200.
7. Huet Pierre Daniel: Commentarius de rebus ad se pertinentibus Amsterdam, 1718, Libr. III. p. 144.
8. Cellarius: Geographia antiqua, Jena, 1691.
9. Münster, Sebast.: Cosmographie, Basel, 1569.
10. Strabo: Geographica Ed. Kramer 1844-51.
11. C. Plinius Sec.: Hist. Nat. Venetiis, 1559 (Aldus) p. 805. 30.
12. Ptolomaeus, Claudius: Geographia univ. Basileae, 1540.
13. Procopius: Libr. V. cap. 3. Ed. Maltretus.
14. Bibl. chois. I-VII. p. 209.
15. Baccius, Andr.: De Thermis, Venetiis, 1571.

MEREI SCHOEPP ÁGOST LEVELE KOSSUTHHOZ A MAGYAR-OLASZ DIPLOMÁCIAI ÉRINTKEZÉS TÁRGYÁBAN

Írta: V. dr. WALDAPFEL ESZTER (Budapest)

J áki Gyula, Adatok Merei Schoepf Ágost élettörténetéhez c. tanulmányában¹ részletesen foglalkozik a magyar orvostörténet e kiváló alakjának életével, tanulmányaival, orvosi pályafutásával és közéleti szerepével. Kitér tanulmányában Merei Schoepf baráti kapcsolataira is, behatóan tárgyalja Széchenyi Istvánnal hosszú évekig tartó érintkezését, majd beszél a szabadságharc alatti szerepéről is. Megtudjuk e munkából, hogy Merei Schoepf 1849 derekán otthagya élete főművét, az Ősz utcában alapított gyermekkórházat, beáll a honvédseregbe, s Monti czredes olasz légiójában önkéntes főorvosi állást vállal.

Értesülünk arról is, hogy a dunántúli származású magyar tudóst Itáliához szoros szálak fűzték: egyetemi csztendei és feleségének származása folytán. Arról azonban, hogy Merei Schoepfnek az Itália felé irányuló önálló magyar belpolitikai törekvésekben is jelentős, kezdeményező szerepe volt, mind ez ideig semmit nem tudtunk.

Schoepf professzor szabadságharc alatti magatartását, egész tevékenységét új megvilágításba helyező, érdekes adat található az Országos Levéltárban.² E levél, melyet Schoepf Kossuth Lajoshoz intézett, mutatja, hogy mielőtt még maga aktívan részt kért a magyar szabadságharc küzdelmeiből, már kapcsolatot tartott Kossuth Lajossal, s úgy látszik, ismételt levélváltások során, már 1848 október közepén diplomáciai szerepet is vállalt; közvetíteni

próbált Magyarország és Itália között. Carosini József, akit – mint az alább következő levél bizonyítja – ő ajánlotta Kossuth figyelmébe, az egész szabadságharc folyamán a magyar kormány egyik leglelkesebb, legkitartóbb, legmegbízhatóbb ügynöke volt; hol Itáliában és Dalmáciában közvetlen diplomáciai kapcsolatokat épített ki, hol belgrádi székhellyel a keleti diplomáciai területben fejtett ki igen jelentős külpolitikai tevékenységet.

Úgy gondoljuk, a kiváló tudós és lelkes hazafi életrajzi adatai kiegészítéseül nem lesz érdektelen, ha Kossuthhoz intézett, eddig egyedül ismert e levelét a Közleményekben teljes egészében közreadjuk.

Tisztelt elnök úr!

Az Olaszthonban kiküldött Carosini József úr teendőit következőleg fogtam föl:

1. Hű megismertetése a magyar ügy s állásnak Olaszthonban, neki a honvédbizottmánytól átadott okirat nyomán, s annak eszközése, hogy elutazása napjától számítva legfeljebb 20 nap alatt a magyar ügy a turini képviselő háznál szóba jöjjön s a föntemlített okirat több olasz hírlapokban, nevezetesen a „Gazetta di Piemonte” s egy római lapban kinyomtatva megjelenjen.

2. Innét küldendő fölszólítások a magyar katonaság közötti elterjesztése, s egyes magyar érzetű tiszteknek kézbesítése, p. o. Ferenc Károly ezredbeli Becsey kapitánynak, Gyulaibeli főhadnagy Heilnak, Reuhs huszárezredbeli Molnár kapitánynak, s Fiáth főhadnagynak sat., szóval a megnevezendő tisztek közül minél többeknek.

3. Annak eszközése, hogy a Piemontba átmenekülő katonáink ott kész elfogadást találjanak, s egypár ezer összegyűlve Fiuméba szállíttassanak – a mi által okozott költségeket a magyar nemzet, azon arányban mint kiszállíttatnak katonái Fiumében, ott visszafogja fizetni.

4. Visszajöven Carosini úr (körülbelül 4 hét alatt) mind ezen föladatok teljesítése, valamint tett útjai eránt pontosan számolni köteles, valamint is a magyar kormányt a felső olaszországi állapotok s legfontosb ügyek s személyességckről kellőleg fölvilágosítani.

Ezek szerint nincs arra szükség, hogy Carosini úr Olaszországban pénzeket fölvegyen vagy pénzzel disponáljon.

Mind ezen föladatok hű teljesítéséről, valamint is a Carosini úrnak netalán előlegezett útiköltségről, míg ő visszatérvén minderről számoland, én, ki őtet ajánlottam, becsületemmel, egyetemi tanári fizetésemmel s minden vagyonommal kezeskedem.

Pest 1848-ki oct. 14-én.

dr. Schoepf Ágost

J E G Y Z E T

1. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 5. sz. 5-51. II.
2. OL. Polizei Akten 232.

MEREI SCHOEPF ÁGOST ÉS AZ 1848—49-ES SZABADSÁGHARC

Írta: CZEIZEL ENDRE (Budapest)

Merci Schoepf Ágost élettörténetének ismeretlen szakaszait az utóbbi évek kutatásai nagy lépésekkel vitték előre. Életének az 1848—49-es szabadságharc alatti idejét homály fedte. Mindössze annyit tudunk, hogy Monti olasz légiójában katonáskodott. Kutatásaink célja élete e periódusának feltárása.

Azok közé tartozott, akik a hazaszeretetre is példát mutattak, megnyilatkozásaik mindezt bizonyítják. Az 1848—49-es szabadságharc első időszakában az orvostársadalomban végbemenő forradalmi változások és események egyik legkiemelkedőbb alakja és vezetője volt.

Midőn 1848. március 23-án rendkívüli kari ülést hívtak össze, ahol a politikai és társadalmi megmozdulások eredményeképpen a haladó orvosok akarata érvényesült, kimondták a nyilvánosság és egyenlőség elvét. Ő is jelen volt és tevékeny szerepet vállalt a fenti határozatok kereshatárolásában. Az egyenlőség elve megszüntette a kari és az egyéb, nem kari orvosok közti megkülönböztetést. A kari ülések nyilvánossá tétele pedig lehetővé tette Magyarország minden orvosa számára a tanácskozásokon való részvételt. Ránézve ezek a határozatok különösen nagy jelentőségűek voltak, mivel nézeteink győzelmét jelentették. A 40-es évek folyamán már azért harcolt, hogy a kari ülések jegyzőkönyvét, lefolyását az egész orvostársadalom számára nyilvánossá tegyék. Ezen álláspontját elvetették, mire saját költségén rendszeres ismertetéseket közölt a kari ülések lefolyásáról az Orvosi Tár-

ban. Ma ennek különös jelentősége van. Az Országos Levéltárban elhelyezett orvoskari ülések jegyzőkönyvei az 1956. évi ellenforradalom alatt elpusztultak és így egyetlen forrásként erre az időre csak Merei Schoepf Ágost beszámolóí maradtak fenn.

A politikai helyzet alakulása folytán 1848. május 17-én „a királyi trón és haza védelmére” 10 000-es létszámú nemzetőrséget szerveznek a Nemzetőri Tanács felügyelete alatt. A tanács ezt a 10 zászlóaljat orvosokkal kívánja ellátni, ezért május 21-én ez ügyben átír az ország főorvosának, Sauer Ignácnak, aki intézkedik. Május 23-án felhívás jelenik meg a hírlapokban a betöltendő állásokkal kapcsolatban. A kérdés nagy jelentőségére való tekintettel Stahly Ignác, a polgári egészségügy vezetője a pesti orvosi kart a tábori orvosokkal egyetemben vegyes közgyűlésre hívja össze május 31-ére. A vegyes közgyűlés felíratot küld Mézsaáros Lázár hadügyminiszterhez és ugyanakkor bizottmányt választ a kérdés részletes kidolgozására. Ennek a bizottmánynak Merei Schoepf Ágost a vezéralakja. Feladatát: a független magyar hadsereg egészségügyi ellátásának kidolgozását és a tábori és polgári orvosok „minden felekezeti és elkülönülés nélkül egy testté és lélekke...” való egyesülését magas színvonalon megoldja. A „Javaslat”-ot, mely a fenti munka összegezését tartalmazza, július 14-én Stahly felterjeszti a hadügyminiszterhez és augusztus 26-án egészében el is fogadják.¹³

Az események rohamosan követik egymást. 1848. június 12., 13., 14-i orvosi közgyűlés az orvosok március 15-éje volt. Merei Schoepf Ágost a tőle megszokott lelkesedéssel és megfontoltsággal vesz részt az ülésen. Megbecsülésének és tekintélyének tulajdonítható, hogy a választmányba, mely „az orvos-sebészeti fáradtságok utáni díjak meghatározására” szolgált, Sauer és Flór mellett beválasztották.¹¹

1848. július 25-én, majd november 28-án és december 3-án volt ismét kari ülés. A novemberi ülés „az orvosi ügy, különösen az orvos kar rendezése iránt beadott tervének életbe léptetését a minisztereknél sürgető és általában az orvosi ügy kifejlését figyelemmel kísérő, s ha szükséges, a közgyűlést teendők iránt felhívó” bizottmányt nevezett ki. Ebben a legtekintélyesebb, leg-

nagyobb tudású, leghaladóbb orvosok foglaltak helyet, így Bugát Pál, Sauer Ignác, Schlézinger Ignác, Flór Ferenc, Eckstein Fri-gyes és Merei Schoepf Ágost.¹¹

Ebben az időben érlelődik egyetemi tanári kinevezése is. Is-meretes, hogy Merei Schoepf Ágost többször hiábavaló kísérletet tesz a gyermekgyógyászati tanszékre való kineveztetése végett. 1848. május 3-án ismét a királyhoz folyamodik. Stahly Ignác a Helytartó Tanácshoz juttatott véleményében a gyermekgyógyá-szati tanszék szükségességét és Merei Schoepf Ágost rátermett-ségét megerősíti. Július 4-én a Pesti Orvos Egyetem Orvos-Sebé-szi Tanári Kar-i ülése tanulmányi reform-terveztetet nyújt be, melynek 6. pontja gyermekgyógyászati tanszék felállítását és Me-rei Schoepf Ágost egyetemi nyilvános rendes tanárrá való kine-vezését javasolta. Július 17-én a Vallás- és Közoktatásügyi Mi-nisztérium értesíti a tanulmányi igazgatót, hogy a „gyakorlati gyermekgyógyítás, mint az orvos-sebészeti oktatás kiegészítő ré-sze a Tudomány Egyetembe bekebeleztetik és abból nyilvános lecke tartás megrendeltetik”. Merei Schoepf Ágostot pedig évi 800 forint fizetéssel rendkívüli tanárrá nevezik ki.

Ezzel kapcsolatban két problémát szeretnék érinteni. Az egyik a kinevezés időpontja; több életrajzírója szerint október 16-án ne-vezték ki. Ezt több adat, így Győry Tibor: „Az orvostudományi kar története” című munkája cáfolja.⁴ A második az, hogy töb-ben állítják, hogy Merei Schoepf Ágost már nem élvezhette, il-letve nem fogadhatta el közvetlenül a kinevezést, mivel katonás-kodott. Ez nem felel meg a valóságnak. Merei Schoepf Ágost nem volt sem tábori, sem nemzetőr orvos. Kossuth csak szept-ember 12-én kapta meg a Háztól 40 000 katona azonnali tobor-zására a megbízást, „kikhez majd honvéd orvosok szükségeltet-nek”. Tehát a 48-as év mindhárom katonaorvos típusát: a tábori, a nemzetőr és a honvéd orvost figyelembe véve s azok névsorát átvizsgálva Merei Schoepf Ágost nem szerepel közöttük. Nem is szerepelhet, mert az orvos kar november 28-i ülésén még jelen volt, továbbá, mert a hadseregbe való belépése 1849 júliusának első felében történt.

Az általa alapított és 1839. augusztus 16-án megnyitott Pesti Kisded Kórházat ez alatt is igazgatja és 1848. július 17-e után már

mint rendkívüli egyetemi tanár. Betegei száma a politikai helyzet alakulása folytán jelentős mértékben csökken. 1847-ben 2118 a járó és 199 a fekvő betegek száma. 1848-ban 1860 és 181, 1849-ben 1345 és 70 a nyilvántartottak száma.¹ A kórházban ekkor már kevesebbet tartózkodott a már említett bizottmányi, választmányi elfoglaltságai miatt, s valószínűleg ebből következettek arra, hogy katona volt. A Pesti Gyermekkórház Egyesületének választmányi ülései június 9, július 3, augusztus 24, december 3 és december 22-én voltak.¹² Az ülésekről vezetett jegyzőkönyvek alapján viszont nem állapítható meg, hogy jelen volt-e ezeken.

Életével kapcsolatban a szabadságharc első szakaszát áttekintve mondhatjuk, hogy teljes tudásával részt vett abban. Az orvostársadalmon belül megnyilvánuló hazafiúi lelkesedésére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy nevét a német Schoepftről ebben az időben változtatja Mereire.

1848. december 31-én az Országgyűlés elhatározta Pest-Buda kiürítését. A kormány, az országgyűlés, a hadsereg és a hozzátartozó egészségügyi szervek Debrecenbe távoztak. Merei Ágost Pesten maradt. 1849. január 5-én Windischgratz bevonul Pestre.

A tavasz meghozta a magyar történelem, a magyar szabadságharc egyik legdicsőbb fegyvertény-sorozatát, a tavaszi hadjáratot. Ennek eredményeképpen április 24-én az osztrákok kiűrik Pestet. Ezt követően a győzelmes magyar hadak bevonulnak az ország fővárosába és hozzáfognak Budavár ostromához.

A szabadságharcnak erre az idejére esik Merei Ágost 1848/49-es szereplésének második szakasza, mely Magyarországról való elmeneküléséig tart.

Hentzi, Budavár várparancsnoka löveti Pestet. Ezért a Pesti Kisded Kórházat kiűrtteti és a Városliget egyik kertes házába költözteti, itt folytatják gyógyító tevékenységüket Budavár visszafoglalásáig.

Buda ostroma még folyik, de Pesten már megindult az élet. Horváth Mihály Vallás- és Közoktatásügyi miniszter május 8-án rendeletet ad ki, mely szerint minden tanár és a teljes egyetemi személyzet tartozik igazolni magát „... hogy a bitor kormány Pesten mulatása alatt azzal semmi összeköttetésben nem állottak

és magokat általában hazafi kötelességek szerint viselték, ... csak azok tarthatván számot arra, hogy hivatalukban meghagyatnak s megerősítenek, kik ily képen magokat teljesen igazolandják". Mérei Ágost megtartotta katedráját.

1849. május 21-én Budavárt visszafoglalják és ezzel a magyar szabadságharc ismét győzelmet aratott.

Azonban a kivívt szabadságot és függetlenséget a nemzetközi és honi reakció összefogása megfojtotta. 1849. június 17-én a cári hadsereg három irányból megtámadja Magyarországot.

Július 8-án a kormány az ellenséges hadak előrenyomulása miatt átteszi székhelyét Szegedre. Július 14-én megjelenik a kormány felhívása: „... Minden fegyverfogható ember ragadjon fegyvert és kövesse a tábort...”⁵ Mercei Ágost a Pesti Kisdud Kórházat Bókay Jánosra bízta ekkor, aki 1847 januárjától mint főorvos helyettes dolgozott az intézetben, és ő családjával elhagyja Pestet. Feleségét és két gyermekét Szegedre küldi, maga pedig Monti Alessandro olasz légiónagyhoz csatlakozva ott önkéntes táborfőorvosi állást vállal.

A hadseregbe való belépésének időpontja nem tisztázott, de mivel Monti olasz légiónagy július 8. és 14-e között érinti Pestet, valószínűleg ebben az időpontban történhetett. Lehetséges, hogy Montit Olaszországból ismerte, lehet, hogy olasz nyelvtudása, vagy talán egyéb szempontok magyarázzák – hiszen felesége olasz származású volt –, hogy éppen az olasz légiónagyhoz csatlakozott. A Közlöny-ből⁶ kiviláglik, hogy alárendeltjei Fonzano Terzo főhadnagy, Riolfatti Francesco és Kulcsár Valentin hadnagy alorvosok voltak. Július 17-én Szeged környékén táboroztak. Monti július 17-én kelt levelében⁹ érdemci elismeréseképpen Mercei Ágostot törzsorvosi kinevezésre terjeszti fel: (A törzsorvosi állás örnagyi rangfokozattal járt.)

Éljen Népeink Szövetsége, éljen Magyarország, éljen Itália!

Olasz Légiónagy.

Főhadiszállás, Szeged, 1849. aug. 17.

A magyar hadsereg tábori főorvosának!

Miután az ön kormányzója számomra egy hadosztályt nevezett ki, és továbbá bizonytalan, hogy a hadtest összeállítása itt

vagy máshol történik-e, következésképpen fennáll a lehetőség, hogy én hamarosan elvonulok innen, így megkérem önt, hogy az olasz légió mostani főorvosát, dr. Mereit az én törzskarom állandó orvosának kinevezni, és elől mielőbb intézkedni szíveskedjék.

A háború lent délen, szükségképpen az egyes hadtestek nagy eltávolodását vonja maga után. Így én – annyiival is inkább, mivel idegen vagyok itt – csak akkor tudok nyugodtan feladatomban élelbenézní, ha osztagom élén olyan orvos áll, aki képességei folytán mindenféle feladat elvégzésére alkalmas. Nem tudnék addig megnyugodni, míg nem látom, hogy ezt az embert katonai és orvosi érdemei és képességeihez illően nem alkalmazzák.

Bizonyos, hogy Dr. Mercí széleskörű ismeretei révén, a mostani helyzetben, különösen lent délen, politikai vonatkozásban számomra nagy segítség lesz.

Szíves és kedvező elhatározását várva maradok

tisztelettel

Monti sk.

ezredes

Monti levelével kapcsolatban a következőket állapítom meg. A levél kelezése – augusztus 17. – minden valószínűség szerint előrás, hiszen a válasz július 19-én érkezett és augusztus 17-e időpontja már a világosi fegyverletétel (aug. 13.) utánra esik. A helyes dátum valószínűleg július 17.

Monti levelében utal arra, hogy Kossuth egy hadosztályt becsátott rendelkezése alá. Ennek történeti háttere az, hogy Montí javaslatára Kossuth egységes irányítás alá rendelte a különböző hadosztályokban harcoló olasz nemzetiségű katonákat s Montit nevezte ki parancsnokuknak. Ezekből az egységekből alakuló hadtestnek Szeged környékén kellett volna megalakulnia, illetve egyesülni a már meglevő olasz légióval. A harci helyzet alakulása következtében ez csak részben történt meg.

A levélben Mercí Ágosttal kapcsolatban érdekes megjegyzéseket olvashatunk. Elsősorban az a mondat, ahol Montí arra hivatkozik, hogy dr. Mercí politikai vonatkozásban is nagy segít-

Ich bin sehr gerne überlassen und Gracifolien ich
dies und habe mich sehr sehr sehr sehr sehr
gesehen ist. Ich weiß nicht, dass ich die
ich, und das ist eine sehr sehr sehr sehr
in der in der in der in der in der in der
und.

Ich bin sehr gerne überlassen und Gracifolien ich
dies und habe mich sehr sehr sehr sehr sehr
gesehen ist. Ich weiß nicht, dass ich die
ich, und das ist eine sehr sehr sehr sehr
in der in der in der in der in der in der
und.

Monte
Bueno

ség lesz számára. Levelének megelőző részében is utal arra, hogy Merczi „képességei folytán mindenféle feladat elvégzésére alkalmas” s épp ezért kéri előléptetését.

Monti 1849. július 17-én kelt levelére a válasz 1849. júli. 19-én érkezett.⁹

Az olasz légió parancsnokságának.

Teljes méltánylással mellett azon nagybecsű érdemeknek, melyeket Merczi rendező főorvos úr magának (úgy – áthúзва) az orvosi pályán úgy mint a polgári életkörében közelismerésre (kiér... – áthúзва) szerzett volt, (az osztály őt jelenleg még sem nevezheti ki, mozdíthatja elő tekintve főleg azon rövid szolgálati időt, melyet – áthúзва), tett szolgálata rövid idejét, az osztály őt jelenleg még törzsorvossá sem mozdíthatja elő. Egyéb iránt biztosíthatja a t. parancsnokságot, hogy kedves kötelességének tartandja megragadni az alkalmat midőn őt 6 jeles férfiúi (érdemeinek – áthúзва) a magyar hadseregnek töltött hosszabb szolgálata alatt szerzendő érdemeire hivatkozva törzsorvossá előléptetheti.

Aláírás (olvashatatlan.)

A válaszlevél két tényt bizonyít. Az egyik: hogy nem nevezték ki törzsorvosnak, a másik: rövid a szolgálati ideje, amely teljesen megfelel a fentebb tárgyalt adatoknak.

Ebben a levélben is találunk utalást a polgári életkörben szerzett érdemeire.

Feltehetjük a kérdést, miért lépett be Merczi Ágost a hadseregbe 1849 júliusában, hiszen józan előrelátással ekkor már várható volt, hogy a szabadságharc a túlerő áldozatául esik. Erre biztos választ jelenleg nem tudunk adni. Lehetőség sok van. Talán pusztán elhatalmasodó hazafiúi lelkesedése, esetleg az első megszállás nyomasztó emléke, talán Montival való ismeretsége, vagy Lumniczer unokaöccse vezető pozíciója. Véleményünk szerint az okot május–június folyamán, valamely – jelenleg még nem ismeretes – politikai cselekedetében kell keresni, mely az osztrákok megtorlását vontatta maga után. Ezt több adatra alapozom: az egyik Bókay János megjegyzése, mely szerint Merczi Ágost a

2660 H rang jul 19

Az orosz legio parancsnokságának.

[illegible]

Egyikre bocsátja a f. pászor.
vagyis, hogy egyes csatlakozások tartas-
za megadani az általános, minden ad-
járnál fogva minden a magyar törve-
nyről, és minden másról, és minden
közvetlen elöljáró.

pe schiist logruft folgeten also pas:
Lands aneine

Richard Long

„... politikai életben is szerepet játszott”.² A másik Monti levele, melyben világos utalás található, hogy Monti politikai kérdésekben is rá támaszkodott. Ez pedig azt jelenti, hogy Merei Ágost politikailag is jelentős személyiség volt. A harmadik döntő bizonyíték a későbbiekben tárgyalandó Virozsil Antal rektor által vezetett igazoló eljárás jellemzése. Ebben „a legsúlyosabb bűnösök” közé sorolják és a legsúlyosabb büntetéssel sújtják. Ez már csak azért is bizonyító erejű, mert a második osztályba, tehát a „kisebb bűnösök” közé sorolt Balassa forradalmi érzelme, politikai és katonai működése közismert. A jövő feladata a kérdés végleges tisztázása.

Szegeden hagyott felesége július 19–21-e táján kolerában megbetegszik. A visszavonuló hadsereg főorvosa, Lumniczer Sándor ápolja, azonban megmenteni nem tudja. 16 óra leforgása alatt meghal. Felesége halálakor valószínűleg nem volt jelen, mivel Lumniczer ez idő tájt nem tud róla, másrészt Monti ezrede Szegedtől elég távol készült a harcra.¹⁰

Merei Ágost feleségétől a kolerát Lumniczer is elkapta és felgyógyulása után július 28-án már az egészségügyi szervek átirányítását vezeti Szegedről Aradra, hová a két árva gyermeket is magával viszi.

Merei Ágost a sereggel vonul vissza. A segesvári csatavesztés után Görgey csapataival Aradra érkezik. Itt találkozott a megfogyatkozott család.

1849. augusztus 3-án a temesvári vereséggel a magyar nemzet és Merei Ágost sorsa is megpecsételődött.

A világosi fegyverletétel után – az ellenségtől körülvelt Temesvárról egyetlen út volt csak szabad – egy kis híd, Vecserova – Törökország felé. Augusztus 23-án jár utoljára magyar földön Merei Ágost.

Vecserován az új-orsovai vár alatt Halim pasa fogadta a menekülőket. Merei és Lorodi köszönte meg a bujdosók nevében a török föld oltalmát. Katonai fedezet mellett Kalafát-ra (augusztus 28.), majd augusztus 30-án Viddin-be kísérték őket, hol igen rossz táplálkozási és lakás-körülmények között éltek. A család sanyarú sorsán csak az segített, hogy Viddin-ben találkoztak

Montival, aki segítette őt és gyermekeit („Monti szegény földijeit és barátai között már minden vagyonát kiosztotta” Egressy Gábor).³ Merei Ágost és gyermekei valószínűleg illegális úton elhagyták a tábornok szept. 5-e és 19-e között (Egressy azt írja naplójában szept. 19-én „Szökni most már csaknem lehetetlen” ... „az első napokban nem volt nehéz odábbállni, mert a felvigyázat nem volt ilyen szigorú. Megmenekült Schoepf orvos is családjával együtt”) és Konstantinápolyba utazik. November végéig itt élnek a Pera negyedben. Keith angol orvos meghívására (kivel 1839 óta levelezett) angol útlevelemmel 13 nap alatt Smirna, Athen, Málta, Marseilles, Párizs érintésével 1849 decemberében Edinburgba érkezik. Egyik leánya, akit Párizsban hagyott, megbetegszik. Így vissza kell oda térnie. Innen Londonba utazott, de feltámadt honvágya miatt letelepedését halogatja. Hazatérési szándékát azonban a pesti Tudomány Egyetemen hozott ítélet végleg megghiúsítja.

A szabadságharc leverése után báró Geringert Magyarország császári polgári főbiztosává nevezték ki. Az ő utasítására a pesti Tudomány Egyetemen” ideiglenes” egyetemi tanácsot hoztak létre az élén Virozsil Antal rektorral. E tanács lajstromba foglalta és igazoló eljárásnak vetette alá az egyetem teljes személyzetét.⁸

Ezt a lajstromot november 3-i keltezéssel küldték fel Geringerhez. Ebből közlöm a Merei Ágostra vonatkozó részt.

Az igazoló eljárás során három osztályba osztották a „bűnösöket”. Az I. osztályba azok tartoztak, akik nem „kompromitáltak” magukat, a II. osztályba a terhelt egyéneket (Sauer, Balassa, Arányi), a III. osztályba az erősen terhelt személyeket sorolták. Ide tartozott Bugát Pál, Nendtwick és Merei Ágost tanárok, és az asszisztensek közül Markusovszky Lajos és Kovács Sebestyén Endre is.

Bűnei a következők voltak: „r. k. tanár III. oszt. Nendtwickkel azonos magatartású egyén, ettől csak annyiban különbözik, hogy a forradalmi kormányval menekülése óta még nem került elő, hogy igazolásával – a többiekhez hasonlóan – teljes ártatlanságban tüntessék fel magát.”

Nendtwick jellemzése – kinck magatartása ezek szerint meg-
egyezett Merei Ágostéval – a következő volt: „szóval és tettel
nyíltan hirdetett radikális-demokratikus, illetve forradalmi érzel-
mei miatt Windischgraetz hg. által is kérdőre vonatott. A forra-
dalmi kormány által történt kinevezése óta sem változtak érzel-
mei s a hírhedt politikai clubokkal, amelyekben mint szónok ki-
váló szerepet játszott, most is összeköttetést tart fenn. A bukott
kormány menekülése után ő is eltűnt s csak nem rég tért vissza,
állítólag szabadsági utazásáról, melyet (politikailag hasonló ér-
zelmű) apjához tett Pécsre. Tehetséges és épp ezért annál veszé-
lyesebb egyén, amennyiben a közvélemény nyomán ismertetett
jellemzése közelebbi kivizsgálás esetén is valónak bizonyulna.”

Ennél a vádiratnál szebbet, nagyobbbat Merei Ágost hazafisá-
gáról nem is mondhatnánk.

Ez a minősítés szolgált a katonai törvényszék előtt 1850 ta-
vaszán megindított purificatio eljárás alapjául, ahol a három leg-
súlyosabban vádolt tanárt, így Merei Ágostot is – tanszékétől és
nyugdíjától megfosztották.

Ezt az ítéletet bizonyítja a következő levél is:⁸

Méltóságos Uram!

E hónap 3-án kiadott kegyes 2224, 2283, 2292 sz. rendeletét kö-
vetően a pesti királyi egyetem professzorainak két
jegyzékét kézbesítették, azon megbízással, miszerint a jegyzékben
„A” pont alatt felsorolt professzorok fizetése egészben, míg vi-
szont a „B” ponthoz sorolt egyéneknek csak az élmezés $\frac{1}{3}$ -a
folyósítandó, kivéve a „B”-vel jelölt olyan professzorokat, akiket
jelenleg igénybe vettek, akiknek szintén teljes fizetésük kézbesí-
tendő. Továbbá azon egyének fizetése tekintetében, akiket a fenn-
álló magyar minisztérium alkalmazott vagy előléptetett, a további
rendelkezés várható.

Mivel azonban az említett jegyzékeknek a likvidációs könyvvel
való pontos összehasonlítása alapján megállapítást nyert, hogy a
„B” pont 16–18. szám alatt felsorolt egyének névszerint: Karl
Nendtwick, kémia professzor, és August Schöpf a gyakorlati
gyermekgyógyászat professzora a fennállott magyar minisztérium
által lettek kinevezve, és így az előbb említett kegyes végzés ér-

Nama, Slavaker, und Polonier. Geistesgehalt, und die geistige Beschaffenheit.

b. Russisch-schlesische Salzwerke.

Geistige Beschaffenheit der Russen, die in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790. in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790.

August 2. 1790, angepflanzte im Jahre 1790. in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790. in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790.

c. Russisch-schlesische Salzwerke.

Geistige Beschaffenheit der Russen, die in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790. in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790.

Samuel Nedelko, angepflanzte im Jahre 1790. in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790.

Samuel Nedelko, angepflanzte im Jahre 1790. in der russischen Kaiserin Katharina II. angepflanzte im Jahre 1790.

in der medizinischen Fakultät.

Prof. Balafon, ernannt zum Direktor der Fakultät im Jahre 1848. N. 24.

Prof. Baudouin, ernannt zum Direktor der Fakultät im Jahre 1848. N. 25.

Prof. Sauer, ernannt zum Direktor der Fakultät im Jahre 1848. N. 26.

Prof. Bugat, ernannt zum Direktor der Fakultät im Jahre 1848. N. 27.

Prof. Nondoroch, ernannt zum Direktor der Fakultät im Jahre 1848. N. 28.

Prof. Schönl, ernannt zum Direktor der Fakultät im Jahre 1848. N. 29.

telmében, azon egyének kategóriájába látszanak tartozni, melyekre vonatkozóan még egy további rendelkezés várható. Ezzel szemben a következő két egyén: Pálma Sándor, a pesti kir. egyetem akadémiai magistratusának irattárosa, és egyben házi pénztárosa ugyanczen egyetemnek, – valamint Albert Ferencz a kir. egyetem csillagvizsgálójának adjunktusa – bár mindketten még a fennállott magyar királyi kormányzóság által nevezettek ki, az említett jegyzékek egyikében sem szerepelnek, így arra kényszerülünk, hogy nagyságodtól, kegyes utasítást kérjünk arra vonatkozólag, hogy egyáltalán, és mily mértékben kerüljenek kifizetésre az előbb említett négy egyén illetményei.

Buda, 1849. okt. 10-én.

Nagyságod legalázatosabb szolgálai:

Leopold Manellitz
számvivő

Johann Meirburg
ellenőr

A pesti Tudomány Egyetem, majd a katonai törvényszék ítéletéről tudomást szerezve, Manchesterben telepedett le, dr. Merei név alatt, és itt élt korai haláláig. Temetésén óriási tömeg rőtta le háláját angliai tevékenységéért, és mint Lumniczer mondja: „a tudomány és emberiség javára szentelt életének a polgárosozott Európa két végén ő maga állítá fel örök emléket.”⁷

IRODALOM

1. Dr. ifj. Bókay János: A Pesti szegénygyermek-kórház története, 1830-tól 1833-ig. Orvosi Hetilap, 17. 1884.
2. Dr. ifj. Bókay János: A Pesti szegénygyermek-kórház 1848-49-től 1853-ig. Orvosi Hetilap. 612. 47. 1918.
3. Egressy Gábor: Törökországi naplója. Pest. 1851.
4. Dr. Győry Tibor: Magyarország orvosi bibliographiája 1472-1895. Bp. Athenacum Nyomda, 1900.

5. Közlöny: 1849. júl. 14-én megjelent száma.
6. Közlöny: 1849. júl. 26-án megjelent száma.
7. Dr. Lumniczer Sándor: Emlékbeszéd... Orvosi Hetilap, 1. sz. melléklet. 1861.
8. Országos Levéltár (O. L.) Geringer-i iratok 2501–3981. 1849.
9. Országos Levéltár Hadügyminisztérium (Hüm) eüo. 2660. H. 1849.
10. Országos Levéltár Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) 7903. 1849.
11. Orvosi Tár. 1848.
12. Pesti Gyermekkorház Egyesület közgyűléseinek jegyzőkönyvi kivonata. Található: I. sz. Gyermekklinika.
13. Dr. Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai, 1848–49. 1948.

Két érdekes levél a szabadságharc idejéből

(1849. május 19—1849. június 14.)

A szabadságharc súlyos és a legkülönbözőbb megpróbáltatásoknak tette ki az egész magyar népet. Közöttük azokat is, akik számottevő egészségügyi hivatalt töltöttek be. Ennek bizonyítására két levelet ismertetek.

Az egyiket Zlamál Vilmos, az állatgyógyászat igazgatója írta Debreczenben 1849. május 19-én Szemere Bertalan „Magyar állami Minister-Elnök”-nek. A másikat pedig Hrabovszky János rendőrségi főorvos Szemere Bertalan „Belügy-ministernek 's minister elnök”-nek.

Zlamál Vilmos levele szó szerint a következő:

„Tisztelt Minister-Elnök Úr!

Én alólírt a közegészségi osztálynál mint tanácsos, az ott előforduló állatorvosi ügyek kezelésével meg voltam bízva. Az osztrák sereg Pestre való bevonulásakor, mint az állatorvosi intézetnek tanára s igazgatója, nem mehettem el Pestről, mert a tábori gyógykovácsok számára m. é. November hóban megkezdett pályát minden áron akartam folytatni, a mi is az ostrom-állapot daczára legalább annyiban sikerült, hogy f. h. 15-én, ezen pálya bevégeztetett, s' eredménye az volt, hogy 16 tökéletesen kiképzett gyógykovács készen áll a hadügyministerium rendelkezésére. — A mai napon ezen Ministeriumhoz benyújtott névsora s' osztályozása ezen volt tanítványimnak, állításomat tényleg bebizonyítja s' pesteni visszamaradásomat igazolja. Mi abból is talán nem vétethetik szerénytelenségnek, ha Martius, Április, s' Május havakban ki nem kapott díjam kifizetéseért ezennel esedezem. — Az egészségtanácsosi díjam, inkább pótlékdíjul tekintetvén, csak 500 ftból állott, a havonkinti járulék tehát 41 ft, 40 kr. vala, a mi a 3 fenemlített óra tesz 125 ftot p. p. b.; melly pénzösszeg kegyes kifizetéseért újólág esedezvén maradok

Tisztelt Minister-Elnök Úrnak

Debreczen Majus 19én 1849

alázatos szolgálja

Dr. Zlamál Vilmos

m. orvos egyet. tanár s a m. orsz.
Állatgyógyintézet igazgatója”

A másik levél a következőket tartalmazza:

„Tisztelt Minister Úr!

A honvédelmi bizottmány elnökének múlt esztendei 3121. szám alatt a bjasenyv terjedése meggátlására teendő szigorú intézkedések iránt kibocsájtott rendelete következtében – 1848ik évi November 23kén rendőrségi főorvosnak kineveztetvén, öröm készséggel ragadtam meg az alkalmat ezen szintolly fontos mint felette szükséges intézkedésnek mielőbb fogamatot szerezni, s' ez által hazámat szolgálni; – azonban az Osztrák seregnek csak hamar történt berohanásával valamint egyéb álladalmi igazgatás, s' úgy hivataloskodásom is BudaPesten, melyre köröm terjedt az Osztrák hatalom által megszüntetett.

Az Osztrákok kivonulása után Irányi Dániel kormány biztos Úr által hivatalom azonnali elfoglalására felszólítván, működésemet újra megkezdtem, s' f. e. Április 20ika óta szakadatlanul folytatom, ámint orvosi intézkedéseim bizonyítják. Hogy hazámnak rendíthetlennül hív maradtam ezt az – 7. alatti bizonyítványok igazolják.

Ezen üdvös intézkedésnek továbbra is folytatását nemcsak más jólrendezett országok, mellyekben az illy bajokra szinte külön felügyelő hivatalok vannak rendelve, hasznos példája igényli, – hanem az e tekintetben eddig elhanyagolt és ezen háborús időben nagyobb katonai átvonulásokkal elárasztott BudaPestnek állapota kétszeresen is megkívánja; mire nézve én előleges javallatimat az egéségi Osztálynak már be is nyújtottam.

Ennélfogva bátorkodom tisztelt Minister Úrhoz azon kéréssel járulni: hogy engem fentebb említett hivatalomban továbbra is megerősíteni – egyszersmind, hogy feladatomban annál biztosabban haladhassak, és a hivatalos összeköttetéseket annál célszerűbben rendezhessem, – Á rendőri hivatalnál számomra egy hivatal szobát rendelni. – A hatóságokat pedig közre munkálásra és segéd kéznyújtásra utasítani méltóztatnék, nehogy nehézségek előgördülésével s' vonakodásaikkal mint múlt esztendőben tapasztaltam az üdvös cél elérését zsibbasztólag akadályozzák.

Ekkép reménylem: hogy hivatásomnak kellően megfelelni képes leszek is, fogok is, – Mire nézve midőn kérésemet megújítanám, magam ajánlása mellett megkülönböztetett tisztelettel maradok

Tisztelt Minister Úrnak

alázatos szolgálja

Hrabovszky János
rendőrségi főorvos”

Annak igazolására, hogy Hrabovszky hű hazafi maradt az osztrákok bevonulása után is, négy bizonyítványt csatolt. A négy bizonyítvány egyike különös figyelmet érdemel. Azt ugyanis Pesten 1849. június 14-én Czuczor Gergely „Sz. Benedek r. áldozár” írta. A Hrabovszky leveléhez csatolt négy bizonyítványban a következők olvashatók:

„Bizonyítvány

Alulírt jó lélekkel bizonyítom, hogy két hónapig tartó osztrák fogságomból kiszabadulván, azon egy hónap alatt, melyet kezesség mellett szabad lábon Pesten töltheték, Hrabovszky János orvos tanár urat, mint legbuzgóbb magyar érzelmi hazafit volt szerencsém megismerni; annyit, hogy ő hazafiúi érzelmeiért a budai katonai bizottmánynak fel is adatott s ennek következtében folytonos figyelem alá tetetett, de mind ez nem akadályozá őt, hogy kéz alatt a majdan bejövendő magyar honvédek számára fejéruhákat s tépéseket gyűjtson, s ez vala fő ok, miért a radical körben nagy számmal összegyűjtött fejéruhákat és tépéseket is fenemlített Hrabovszky János úrra bíztuk, ki ebbeli megbízatásának a legszebb sikerrel felelt meg.

Kelt Pesten, jún. 12. 1849.

Fényes Elek Leo”

„Alulírott bizonyítom, hogy Hrabovszky János orvostudor úr azon 5 héti idő alatt, míg Budán az osztrákok által fogva tartattam, az által hogy mint orvos minden nap meglátogatott, nem csak nekem, de több szenvedő rabtársamnak is, a leghasznosabb tisztán hazafiúi érzésből származott szolgálatokat tett, – á miért neki mindnyájjan a leghálásabb elismeréssel tartozunk.

Pesten június 14én 1849.

Ferenczi Lajos
radical-köri pénztárnok”

„Hrabovszky János, orvos tudor az osztrák nyomozás alatt hű és tántoríthatatlan ragaszkodással viseltetvén a független magyar kormányhoz és a nemzeti ügyhöz mint polgár; mint hivatalnok pedig minden köteleességek teljesítésétől visszavonulván, magát az újonnan alakult kormány figyelmére s pártolására teljesen érdemesítette.

Pest, jún. 14. 1849.

Erdélyi János”

Éthelint bizonyoson hogy Fraborschi laus orvos tőle is
aron 5 hecs ide alatt, mint Erdősi az orvosiak által
fogva tartassam, az által hogy, mint orvos minden napsz
megfigyeltam, nem csak mellet de több szemébe rábent
szinnat is a leghasznosabb tisztán károsítói ereket
származott szolgálatok sz. a mielőtt neki minny
jan a leghasznosabb elismeréssel tartomnt.

Pessen június 17^{én} 1849

 Ferencsi Lajos
orvosi. köz. jachtant

Hrabovszki János, onos endre, az országh, nyomas alatt én is társam,
szelvény szegélyeinek viselkedése a függőleges magyarázati
nemek és a nemek egyenlő minőségűek, mint kivétel,
nét pedig minden kétséggel egyenlőségét vizsgálom,
magas az ugyanah azokhoz képesti függőleges és párhuzam
lajon egyenlőségét.

90p, jún. 14. 1849

Csikely János

Díronyitvány.

Hozza Szabadosky János pesti ügyvédnek egykötletű
 róza Szénery úgyvédre küld Budán az Országos
 tan febr. 1. szétől 17. dikiig, mine dírogátar alad levő
 befogvatul egy próbátan lakiam völe, mine beagcsüedő
 napontlent meglatogata, s neher állagotuntat valodi
 barafni isvitatul, és jó reményű igazortalaosul könnye
 ecce, mi külmöven nehem, mine mar elidele, s vason
 singlödöta tabnak nem his enghuistamul brolgale; ore
 eadja hiorozeggel, sör bitas örömmel nyilvanitom s ör
 mine jó cecelme hi barafie ar illeröti figyelembe
 ajánlani el nem imlaorokarom

Pest, június 14. 1849

Orucor Gergely
 Dr. Benedek v. alhorin

„Bizonyítvány.

Hogy Hrabovszky János pesti gyógytanár, s gyakorlati orvos Ferenczy ügyvédet, kivel Budán az Országházban febr. 1-sejétől 14-dikéig, mint vizsgálat alatt levő befogottal egy szobában laktam volt, mint betegeskedőt naponként meglátogatta, s nehéz állapotunkat valódi hazafiúi részvéttel, és jó reményű vigasztalással könnyítette, mi különösen nekem, mint már elítélt, s vason sinylódott rabnak nem kis enyhitésemre szolgált; ezt teljes készséggel, sőt hálás örömmel nyilvánítom, s őt mint jó érzelmű hű hazafit az illeték figyelmébe ajánlani el nem mulaszthatom.

Pest, június 14. 1849.

Czuczor Gergely
Sz. Benedek r. áldozár

FORRÁS

1. Magyar Országos Levéltár. Földművelési ipari és kereskedelmi Minis-
terium Egészségi osztály 1849. Fons. 1. Pos. 10. a.
(Prot. szám: 572/B. 68/K. oszt. Rakt. szám: 523.)
2. Magyar Országos Levéltár. Földművelési ipari és kereskedelmi Minis-
terium Egészségi osztály. 1849. Fons. 1. Pos. 6. a.
(Prot. szám: 1727/B. – 849. Rakt. szám: 523.)

Dr. Varga Lajos

Adatok Hirschler Ignác életrajzához

A szabadságharc leverése után mélységes csend borult az országra. Alig akadt család, amelyiket bánat, gyász ne érintett volna. Kinek hozzátartozója esett el a csatatéren, ki külföldre menekült. Voltak, akiket szabadságuktól fosztottak meg, internáltak, vagy bebörtönöztek. A politikai terror ráfeküdt a nemzetre. A politikai rendőrség tagjai és megbízottai árgus szemekkel figyelték mindenkit és mindent, hogy bármilyen Habsburg-ellenes összeesküvést, forradalmi szervezkedést csírájában fojthassanak el. Nem maradt más hátra, mint a szűk társadalmi, baráti érintkezés az ország jobb jövőjét szolgáló tervek megbeszélésére.

Időnként kis társaság gyűlt össze a Párizsból nemrég (1849 őszén) hazatért Hirschler Ignác lakásán is. Balassa, Markusovszky, Balogh, Bókai, Czermák és

Semmelweis voltak annak tagjai. Hirschler a Párizsban tanult mikroszkópiai vizsgáló módszereket ismertette meg barátaival. A megbeszéléseken azonban nyilvánvalóan nemcsak szakmai, hanem politikai kérdésekről is sűrűn esett szó. Másként ez el sem képzelhető. A szabadságharcban való részvétel miatt elítélt Balassa csak nemrég szabadult az Újépületből. Markusovszkyt állásától fosztották meg. Bóka mestere, Merei-Schoepf Törökországon keresztül Angliába menekült. Az itthonmaradottaknak állandó zaklatásban és megfélemlítésben volt részük.

Hirschler Ignác a szabadságharc alatt Párizsban volt tanulmányúton. Súlyos betegsége akadályozta meg a hazatérésben és a szabadságharcban való részvételben. Hazajövelete után azonban nem maradt tétlen. Nemcsak jó hazafi volt, hanem az akkori értelemben vett forradalmár is. Egyes naplórészletei kétségtelenné teszik ezt. De bizonyíték rá az a levél is, amelyiket nemrég találtam a Magyar Országos Levéltárban. A levél magyar fordításban a következőképp szól:

Sz. 1410
B. M.

Mint azt egy pesti bizalmas közlésből kiveszem, az ottani kormánybarát körökben nagy idegenkedést kelt, hogy a pesti izraelita hitközség önkényesen alakított képviselőtestületét dr. Hirschlerrel az élén, miután a helytartóság korábban felfüggesztette a működését, most ismét reaktívták, mégpedig állítólag von Koller királyi biztos segítségével.

Nem az kelt feltűnést, hogy egyáltalán visszaállítják a zsidók képviselőtestületét, hanem az, hogy egy olyan képviselőtestületet reaktívnak, amely elnökének és tagjai többségének személyében a forradalom iránt barátságos érzületű.

Fenti közlés szerint a zsidó „Közyűlés” és a „Magyar Izraelita Egylet” egymással olyan belső kapcsolatban vannak, hogy őket közös egységnek kell tekinteni. Hirschler elnöki minőségben éles eszével és határozott osztrákellenes beállítottságával uralkodik az egész képviselőtestületen, ügynökként szolgálataira vannak a „szűkebb nemzeti Kör” által vezetett „Magyar Egylet” vezéralakjai.

Ennek a titokban terrorizáló tevékenységnek a gyümölcse az a jelenség, hogy a hitközség választmányi tagságára történő kinevezést még az a 9. v. Koller részéről a zsidóságból kiválasztott személy is elhárítja, akiről köztudott, hogy sem fáradságot, sem áldozatot nem kíméltek, csak hogy a királyi biztos meghívja őket erre a kitüntető tisztségre.

N: 1415
B. M.

Die ferner von
hiesiger Mittelfürst
als Beethenbaur,
am 1. d. d. d. d. d.
ginnungsfürstlicher
Kaiserlicher, d. d.
der eigentlichen g. d.
der Regierung der
Kaiserlichen d. d.
Königlichen d. d.
V. Hirschler d. d. d.
nachdem für d. d. d.
jeden fürstlichen
d. d. d. d. d. d.
jeden angestrichen
d. d. d. d. d. d.
d. d. d. d. d. d.
d. d. d. d. d. d.
d. d. d. d. d. d.
d. d. d. d. d. d.
d. d. d. d. d. d.

Haltung eines jüdischen
Rechtsanwalts überseht
euphemistisch, und
als die Realisation
genau dieser Repräsen-
tation, welche in einem
ganzen und der Mas-
senschaft Gleiches ist.
aktuelle Erscheinung
sind sie.

Die jüdische Köpfgüter
und der Magyars.
Lévi egyet háza, der
eigenen Mittheilung ge-
folgt, nicht nur
in seiner eigenen Lage-
sinn, daß man nicht
als einander sieht.
Lassen wir die V. Hies-
ler Lufte in der
Hand und seinen
für die Hand und sie.

für, daß sie auch nicht
auf Gassen geschickt sind.
Ich, wie auch dem König
Königin zu diesem Zweck
auch hinüber zu sein.
Ich.

Ich für in diesem Brief
die Günstigen macht die
der V. Kerschler Löffel
den Gießlingen. Ich
und Kerschler Löffel,
wie ich weiter fortsetze,
mageltes Pfeffer und
Löffel mit dem Kerschler.
Wie ich weiter fortsetze
National. Kerschler und
die, nemgete Kerschler.

Unter Jänner und
die, magyar egglet die
Löffel mit dem Kerschler.
Ich Jänner unter allen
die Jänner Kerschler.

an seinen zu Tode d.
mizilierenden Mäde
gepfunden, daß an
halt, f. f. halt und f. f.
an Freunden in der
ganzen auf seinen von
d.

Demnach befragt,
daß sich dieser Brief,
welchen der Längere
dem d. d. magyar egylet
dem D. Herschler; dem
nemzeti Kör "und dem
Sajto. Blatt mitgeteilt
werden sei, bei Tausch;
Weder Brief auffinden
lassen dürfte.

Obad die mit dem
Offizier d. D. Herschler
beantwortet, so soll der
sollen sich in seinen Li.
gepfunden alle f. f.

den Pfand des Pausen
sich gegenwärtig
drückend lassen soll.
offenbar ist, dass in
den Pausen die Pausen
an Pausen drückend
kann man zu verstehen
gen, zu verstehen
so mit ganzem Kraft
lassen sollte, das ist
meist in der Welt an
gelagert ist, dass die
denen zu verstehen
nicht allein genügt
ist, den besagten Punkt
an sich zu verstehen
so soll man sich
bilden und die
einen ist die Welt
an sich.
Es soll eine besagte
einen ist die Welt

[illegible]

Heute Paeth's Abenf
abfängig sein und ma
gen, nicht die Li
gung auf einen offe
nen Pfaden kommt
der Galt. Dann oft
haben wir auch in
für die Aufseher des
Landes und der Gei
stlichen zusammen,
früher aber nicht, denn
die Galt sind die Person
nicht die nicht in die
sich Pfaden, sondern
nachseht und wirkt.
die Pfaden zelle der
halten nachseht und
indem sie sich mit ma
gen, ist auch ganz
und Gefinnungen zu
Galtung und Galtung
zu bringen.

Demnach ist
zu wünschen, dass
die Gesetze des Reichs
sich, in dem Maße,
angeordnet mit
den Verfassungen in
den Reichsteilen
den gesetzmäßigen
Bestimmung der
Reichsteile des Reichs
gleichgestellt zu werden,
und dasselbe sich
entweder durch die
Bestimmung der Gesetzgebung,
angeordnet werden
gesetzmäßig angeordnet.
und dasselbe sich
sich durch die Gesetzgebung
den Reichsteilen
Bestimmung zu werden.
Bestimmung gelangen soll.

[illegible]

Alte Schrift. St. Gallen 1802.

gehofft zu erhalten zu
sollen, folglich zu
sollen zu gefälligen
Bemerkungen und
weiteren beliebigen
Benützung der
Lust zu gestatten.
Hier, 6 März 1802.

C. J. (St. Gallen)

Edl. Herrn Königl.
ingenieur für St. Gallen
etc. etc.
Grafschaften Toggenburg
Gallien

De nem ez a leglényegesebb része a dr. Hirschler személyére vonatkozó vádagnak. Mint a továbbiakban áll, ő és társai agitációs kapcsolatban állnak a Nemzeti Kaszinó és a Nemzeti Kör forradalompartólóival.

Az „ő” és a „Magyar Egylet” pártolásával mindenféle címeken gyűjtéseket rendeznek és az így befolyó pénzt Olaszországba küldik az ott élő dr. Taussig nevű pesti zsidó címére, hogy továbbítsa az „Emigránsok Bizottságának”.

A „Magyar Egylet” azt a hírt terjesztette, hogy Olaszországból érkező megbízható értesülések szerint a most következő április hó első napjaiban megkezdődik a magyar szabadság tavasza és Ausztria erőszakos uralma véget ér.

Ugyanilyen értelemben írta legutóbb a fentemlített dr. Taussig Pesten lakó apjának, hogy „rövidesen, nagyon rövidesen meg fog jelenni Magyarországon barátaival együtt”.

Azt állítják, hogy ezt a levelet, amelynek tartalmát közölték a „Magyar Egylet” beavatottjaival, dr. Hirschlerrel, a „Nemzeti Kör”-rel és a „Sajtóklub”-bal, Taussig apjánál könnyűszerrel meg lehet találni.

Ami dr. Hirschler további terveit illeti, hitközségi elnöki minőségében állítólag kifejezetten kötelezte magát a secessionisták felé, hogy a pesti zsidóság körében is található német elemeket kiszorítja, amely célból egész erejével azon munkálkodik, hogy a hitközség részére megszerezze az autonómiát, a fenti cél elérésének egyetlen alkalmas eszközét. E célkitűzés elérésében állítólag számít a m. kir. Helytartótanács liberalizmusára.

Állítólag a helytartósághoz engedélyezésre felterjesztenek egy külön szabályzatot, amely az izraelita hitközséget a protestánsok önkormányzatának alapelveihez hasonlóan szervezi meg.

Dr. Hirschler biztos a dolgában és nyilvános ülésen állítólag így nyilatkozott: „Remélem, a helytartóság bemegy a csapdába. Ha ez meglesz, akkor mi magunk nevezhetjük ki a tanfelügyelőnket, ennek nyomán Pest sok magántanintézetét éppen úgy tőlünk függővé tehetjük, mint már eddig is a nyilvános iskolákat. Csak akkor kaptunk a magunk számára teret a haza és a szabadság ügyének szolgálatára, előbb azonban nem, mert egész mostanáig a magántanodák nemcsak német iskolák, hanem igazában és valójában »fekete-sárga« intézmények, amelye knyiltan és bátran merik ebbeli törekvéseiket és felfogásukat érvényesíteni és megvalósítani”.

Ehhez meg kell jegyezni a következőket. Nem fér hozzá kétség, hogy a zsidóknak megvan a joguk ahhoz, hogy vallási dolgaikban az állami felügyelet törvényes korlátai között a protestánsokkal egyenlő helyzetbe jussanak. De egész másképpen hangzik a válasz arra a kérdésre, hogy ezt a jogot elismerék-e, figyelemmel az annyira kimondottan kormányellenes szándékra.

A jelenleg Magyarországon fennálló provizórium (ideiglenes kormányzat) egyébként különben sem hivatott arra, hogy ilyen, a törvényhozás fóruma elé, majd azután az egybehívandó országos gyűlés (Landtag) elé tartozó elvi

kérdéseket megoldjon. Ezért a m. kir. Helytartóság liberalizmusa még abban az esetben sem szenvedhet törést, ha nem megy bele dr. Hirschler tervébe.

Mínthogy a fenti adatok Excellenciádat bizonyára nagyon érdekelhetik, azt hiszem, nem mulaszthattam el, hogy ezeket szíves tudomás vétel végett és további tetszőleges felhasználásra szolgálatkészen közöljem.

Wien, 1862. március 6.

Olvashatatlan aláírás.

Címzés: Forgách gróf őexcellenciájának
kir. magyar udvari kancellár stb., stb.”

Ismeretes, hogy Hirschler Ignácot sok méltánytalanság és mellőzés érte. Magántanárri képesítéséhez a pesti egyetemen nem járultak hozzá. Nem volt osztálya, míg Bókai a szegénybeteg-gyermekkórházban nem biztosított számára munkalehetőséget. Felvetődik a kérdés, hogy a mellőztetésnek csak felekezeti okai voltak-e? Megítélésem szerint nem csupán. Erre lehet legalábbis következtetni, ha a közelmúltban előkerült és most ismertetett levél tartalmát nem hagyjuk figyelmen kívül. A levél egyébként újabb bizonyága annak is, hogy legjobbjaink semmiképp sem tudtak beletörődni a szabadságharc elvesztésébe és az osztrák elnyomásba. Fáradhatatlanul és minden kockázatot vállalva keresték a nemzet felemelkedéséhez vezető utat.

Forrás: Magyar Országos Levéltár. Belügyminisztérium eln. iratok. 166/
1862. és No. ¹⁴¹⁵
B. M.

Dr. Varga Lajos

Levélváltás az esztergomi hercegprimás és az udvari főkancellár között Korányi Frigyes tanári kinevezésével kapcsolatban (1866. július 29: 1866. augusztus 7.)

A Budapesti Orvosi Egyetemen a tanári állások betöltését régebben széleskörű közérdeklődés kísérte. Minden ilyen alkalommal a legkülönbözőbb politikai, egyházi és szakmai befolyásokkal igyekeztek a pártfogók saját jelöltjeik érdekében a kedvező döntést keresztülvinni. „Aki bírja marja” elve érvényesült a legtöbbször. Ennek volt tulajdonítható, hogy nem mindig a legérdemesebbekre esett a választás, hanem azokra, akik hozzá tudtak férközni támogatóik útján a királyi főkancellárhoz, sőt magához a királyhoz.

Sauer Ignác 1863-ban hirtelen bekövetkezett halálával megürsedett a pesti egyetemen az orvostudományi tanszék. A tanszékre tízen pályáztak.

Hárman még Bécsből is. A pályázók között volt Wagner János és Korányi Frigyes. A kinevezés ügye hosszú huza-vona után két év elteltével, 1865. június 22-én dőlt el. A tanszékre Wagner János orvostanárt nevezték ki, mert ahogyan a fordításban a vonatkozó iraton olvasható: „clintéztetett az Én magyar udvari kancelláriám javaslatára f. é. június 22-i 8885. sz. egyidejűleg történt elhatározással. Laxenburg, 1865. július 20. Ferenc József”. A kinevezéssel viszont megürült a sebészek számára rendszeresített, akkor még különálló belgyógyászati tanszék. Ennek betöltésével azonban vártak. A pályázatot a helytartótanácsnak az egyetemi tanácshoz küldött felhívását követően írták csak ki. A helytartótanács felhívását azzal húzta alá, hogy mivel „az egyetemi tanács a tanügy és a tanulók nem csekély hátrányára az eziránti tárgyalásokat többnyire hónapokig késleltetni szokta”, szükséges a pályázati tervezetnek késedelem nélkül való felterjesztése. Az állásra hatan pályáztak. Közöttük volt Gebhardt Ferenc, Poór Imre és Korányi Frigyes.

A különböző ígéretek tükrében úgy nézett ki, hogy Korányi Frigyes kinevezésének nem lesz akadálya. De Bécsből az a váratlan hír érkezett Budapestre, hogy Gebhardt Ferenc kinevezése megtörtént. A Korányi-család az udvari kancelláriában bécsi rokonához, Károlyi Miksához fordult. Károlyi azzal magyarázta a mellőzést, hogy Korányi házasságkötésekor áttért a református vallásra. Ezt a valótlan hírt valaki korányi pályázatának egyik mellékletére írta rá.

Arra, hogy a kétségtelenül ártó szándékkal terjesztett pletyka milyen messzire jutott el és milyen komoly tényezők is hitelt adtak a rágalomnak, jellemző, még az akkori hercegprimás is elhitte s ilyekezett közbelépni Korányi kinevezésének megakadályozására.

A hercegprimás Poór Imre, „a jó és buzgó katolikus” kinevezése érdekében Székelyi Majláth György udvari főkancellárnak 1866. július 29-én a következőket írta.

„3148. sz.

Nagyméltóságú m. kir. udvari Főkancellár,

és valóságos belső titkos Tanácsos Úr!

Azon kiváló bizalomnál fogva, melylyel Nagyméltóságod iránt szakadatlanul viseltetem, Nagyméltóságodnak hathatós pártolását a következő ügyben kéri bátorkodom:

Én a pesti k. egyetemnek elvitázhatatlan katolikus jellege mellett a magyarországi püspöki karnak nevében már több ízben szót emeltem, főképp akkor, midőn ezen egyetemnek tanszékeire protestáns egyének jelöltettek és neveztettek ki.

Így 1864. évben is Wagner protestáns ellenében – támaszkodva az egyetem katolikus szellemű tanárainak kívánságára, Sauernek halála által megürült

Magyar Kir. udv. Kanczellár

1866. évi 22. Auguszt. 27. 1866
 (dátum)

a darab hét 17
 egy hét 17

tervezte R.
 egyesített R.
 elhárított 7/8

Magyar Kir. udv. Kanczellár Előirat Utóirat
 a fenti egyetemen meg
 írtak bejegyzései kora
 jára Dóor nagy jeltan, sőt
 a munkájai kora
 egyet Kir. Kincstárnak

Királyi
1866. évi 22. Auguszt. 27. 1866

főjegyző Magyar Kir. udv. Kanczellár

Beszélő rövid időre
 távol lévő főjegyző
 miatt ki 22. Auguszt. 27. 1866
 kora jára sőt kora
 napon valóan kora
 kora, s a kora kora
 kora van kora
 kora kora kora
 C. s. s. kora kora

a pesti tudományos
egyletmet megjelölve
hogy helyszámapali tan-
fisk helyettesi követ-
ményt ki H. A. A.
vezetője katalógus-
s az a Kézirati fi-
gyes cívet tudat-
A. Kézirati követ-
látván feltehetően
nőnem, hogy fegyver
nagybírósági követ-
nyilvánított a köz-
sághoz most már
érvényes nem fegyver-
helyes

Epithelium fimbriatum
magnus latissimus
dispositus aggregatus
elastica hanc
vaginae m. septum
et m. mesometrium hanc

a Károlyf egyetemi tan-
feltegyettség feltegyettség
Károlyf Károlyf
Károlyf Károlyf
Károlyf Károlyf
Károlyf Károlyf
Károlyf Károlyf

Meaning

orvosi tanszékre ajánlottam Dr. Poór Imrét, egyetemi magántanárt, a pesti kórháznak főorvosát, s a m. akadémia levelező tagját. Ezen ajánlatom azonban figyelembe nem vétetett. Jelenleg Wagner tanár helyébe, a sebészek számára rendelt belgyógyászati tanszékre – a mint hallok – újra egy protestáns egyén Korányi terjesztetett fel Poór és Gebhardt katolikusokkal együtt. Az általam és a katolikus szellemű tanárok által pártolt Poór Imre a nevezett két tanárt minden tudomány versenyben fölülmúlja, nevezetesen:

a) ő leghosszabb idő óta tanít, mint magántanár az egyetemnél, ő 8, Gebhardt 4, Korányi csak 1 év óta.

b) neki legtöbb hallgatója volt és van, így például az idén a téli félévben neki 45, Gebhardtnak 12, Korányinak csak 1 hallgatója volt.

c) ő hat év óta Pest város kórházának főorvosa, Gebhardt két, Korányi egy év óta.

d) ő az orvosi irodalomban legtöbbet működött, írt önálló orvosi műveket, kiadta Saucr tanár belgyógyászati előadásait hat kötetben, írt számos cikket a bel- és külföldi szaklapokban, melyek külföldön is elismeréssel fogadtattak, s szerkeszti hat év óta a „Gyógyászat” című szaklapot.

e) őt a m. tudom. akadémia lev. tagjának választotta.

Ezekből látszik, hogy ő az utóbbi tíz év alatt többet tett a tanárság kiérdemlésére, mint a kijelöltek akarmelyike. És mégis ő vagyon az utolsó helyre téve, csaknem mellőzve a tanárjelölésben; a mi most harmadszor történik meg. Igen fájlnám, ha ezen mellőztetésnek oka az volna, hogy ő szóval és írásban a k. tudományegyetemnek katolikus jellege mellett emelt szót a protestánsok túlkapásai ellenében.

Nem kételkedhetem arról, hogy a jelenlegi magas Kormány a pesti k. egyetemnek katolikus jellegét elismeri. Elismeri azt a volt cs. kir. vallás- s oktatásügyi ministerium többnemű intézvényeiben; elismerte azt ő cs. s apost. kir. Felsége 1855. évben, midőn a Sz. Székkeli concordatum megkötöttet, melynek toldalékában következők olvashatók: „Universitas Pestinensis originem suam debet foundationi Ecclesiasticae, quae Maria Theresia Augusta regnante bonis ecclesiasticis adaucta est. Augustissimus Imperator acquum esse agnoscit, ut in ejusdem professores Catholici tantum assumantur.” Nem szenved ugyanis semmi kétséget, hogy az egyetemnek alapítói annak egyházi alapját kizárólag a katolikusok által ellátandó oktatás céljára fordíttatni kívánták. Miért is tisztelet és bizalomteljesen kérem fel Nagyméltóságodat, miszerint hatályos befolyását oda irányozni kegyeskedjék, hogy a kérdéses tanszékre nem a protestáns vallású Korányi, hanem a legérdemesebb, a ki egyszersmind jó és buzgó katolikus is, legfelsőbbileg kinevezessék.

A néki legelőb hallgataga volt és van, egy pillán,
ut az iden a lili jelenen néki 40. Széhardnak 12,
Köténynek csak 1. hallgataga volt.

És hat év óta két város közhírnak fővőre,
Széhardt két, Kötény egy év óta.

De az orvosadalmában legelőb mikéddél,
és enalle orvos művet, kradla Sauer tanár bol,
gyógyászati leendővel hat kóteleben, és főmőre,
két a bol és kútfelől szaktörökbe, melyek kútfel,
den is elismertél fogadtallak, a felekeleti hat év óta
a "Gyógyászati" című szaktörök.

És a m. tudom. akademiának tagjainak is,
lévőtte.

Ezért látszik, hogy a az utolsó ha év utolsó két,
de két a tanárang kiadentése, mint a kútfelől
akadémikák és megis a meggyen az utolsó kútfel,
leve, szakmákkal és a tanárjelölésben a mi meg
háromadik történet meg, igen fájólvam, ha ezen
mellőletésnek és az utolsó, hogy a orvos és orvos
a k. tudományegyetemnek kútfelől jelölés mellől és,
mellől és a protokollok kútfelől állományban.

És kútfelől állományban arról, hogy a jelenlegi ma
gós tanárang a postai és egyetemnek kútfelől jelölés
elismert. Elismerte azt a volt és két vállán s kútfelől,
gyi minikemum kútfelől tanárangokban, elismerte
azt a és sagnost két kútfelől. De ezen minden a k.
kútfelől concordatium megkötöttél, melynek kútfelől
bár kútfelől elismertél. Univerzitas. Kútfelől.

Fogadja egyébiránt Nagyméltóságod kitűnő tiszteletnek nyilvánítását, melylyel nagybecsű kedvezéseibe ajánlottan, maradok Esztergomban 1866. évi július hó 29-én Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálja,

Scitovszky János Primas

Nagyméltóságú Székhelyi Majláth György úrnak, m. kir. ud.
Főkancellárnak, val. b. titkos Tanácsosnak."

Majláth főkancellár levele kicsit késett. Szándékosan-e vagy véletlenül, nehéz megállapítani. Azonban az akkori személyi kérdésekkel kapcsolatos gyors ügyintézés ismeretében elképzelhető, hogy a késedelmes válaszadás szándékos volt. Ezt a feltételezést alátámasztja az is, hogy a Gebhardt kinevezéséről szóló hír vétele után Korányi azonnal Bécsbe utazott, felkereste Majláth Györgyöt. Együtt mentek a királyhoz, aki „a pesti tudományos egyetemenél üresedésben levő belgyógyászati tanszék betöltése iránt” 1866. július 26-án „végre határozni ’s arra Korányi Frigyes orvos tudort kinevezni méltóztatván”, a hercegprímás „nagybecsű levelében nyilvánított óhajtságának most már érvényt nem” lehetett szerezni.

A főkancellár a hercegprímásnak 1866. augusztus 7-én kelt válaszában a következőket írta:

„Magyar kir. udv. Kancellár

Főmgtg Bíbornok Primás

982 ikt. sz. érk. August. 7én 1866

elnöki

Bécsből rövid időre távol lévén Főmgod múlt hó 29-ől 3148. szá. kelt nagybecsű sorait csak mai napon vettem kezemhez, s azokra következőkben van szerencsém tiszteletteljesen válaszolni.

Ő cs. ’s Apst. kir. felsége a pesti tudományos egyetemenél üresedésben levő belgyógyászati tanszék betöltése iránt már múlt hó 26-án véglegesen határozni ’s arra Korányi Frigyes orvos tudort kinevezni méltóztatván felettebb sajnálom, hogy főmgod nagybecsű levelében nyilvánított óhajtságának most már érvényt nem szerezhetek.

Egyébiránt főmgod megnyugtatósaul ’s kifejezett aggályainak elosztatására bátor vagyok mély tisztelettel megjegyezni, hogy a kérdéses egyetemi tanszékre legkegyelmesebben kinevezett Korányi Frigyes is a hatóságilag betérjesztett iratok tanúsága szerint a rom. kath. vallást követi.

Fogadja

e. c. t."

Ilyen előzmények után történt meg Korányi Frigyes tanári kinevezése a sebészek számára rendszeresített tanári állásra. Ezzel Korányi hozzákezdhetett ahhoz a hatalmas tudományos, oktató és egészségügyi szervező munkához, amely a múlt század második felében és századunk elején a magyar orvos-tudomány és egészségügy fényes lapjainak számottevő részét foglalja magában.

FORRÁS

1. Az orvosi tudomány mesterei Balassa János, Markusovszky Lajos, Semmelweis Ignác, Korányi Frigyes, id. Bókai János, Fodor József, kiadja a Markusovszky Társaság Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R. T. Budapest, 1924. 139–166. oldal.

2. Magyar Országos Levéltár. Udvari Kancellária Elnöki Iratok.

738. ikt. sz. érk. július 21. 1865.

elnöki

3. Magyar Országos Levéltár. Udvari Kancellária Elnöki Iratok.

982. ikt. sz. érk. auguszt 7-én 1866.

elnöki

(3148 Július 29. 1866.)

Dr. Varga Lajos

Orvosi emlékek Somogyból

1877-ben jelent meg Kaposvárott Bergel József 72 oldalas munkája „Kaposvár 40 év óta” címen.

A szerző művét barátjának és kartársának: Girardi Károly úrnak, „az összes orvosi tudományok tudorának, a 44. számú sorszéd tartalék parancsnoksága első rendű ezred orvosának” ajánlja.

Az előszóban felsorolja Kaposvár, „előbb Kaposújvár” történetének jelentős adatait, melyek közül az érdekesebbeket idézzük. „Az első történeti nyomot 1458-ik év adja, midőn Kaposvárt az I. Mátyás udvarában nevelt Ujlaki Lőrinc birtokában találjuk. Várral volt ellátva... 1554-ben török kézre került. Csak 1686-ban Buda bevétele után sikerült a bádeni örgrófnak (melyiknek?) Kaposvárt is megszabadítani a töröktől. I. Leopold alatt 1702-ben Kaposvár

a hozzá tartozó birtokokkal együtt hg. Eszterháznak, aki akkor Esztorásnak neveztetett, ajándékoztatott. Rákóczy Ferenc ugyan már a következő évben birtokába lépett Kaposvárnak, de az 1771. ismét Eszterházy kezébe került. 1712-ben hg. Eszterházy s Kaposvár lakosai között mekötetett az első egyezség, melynek értelmében a kaposváriak nem voltak urbárialisták.”

Az előszó utolsó mondatai így szólnak: „S átadom magas életkoromban tiszt. polgártársaimnak szerény művecskémet, mely meglehet, hogy velem együtt a sírba fog szállni, de meglehet az is, hogy a jövőben nem egy történet bűvárnak fog kűtfő gyanánt szolgálni. Vegye a szíves olvasó e munkát azon elnézéssel, melyet az ilynemű első kísérlet méltán igényelhet. Január hó 1877.”

„1836. május hó közepén tartám kis családommal és még csekélyebb ingóságaimmal bevonulásomat Kaposvárra.

Azonban ide vezető első lépésem nem jelentéktelen kellemetlenséggel volt egybekötve. A nélkül, hogy tudtam volna, hogy az isteni hatalmon kívül még tisztartói is fennáll, azt hívé, hogy orvosi oklevelem folytán a szenvedő emberiségnek mindenütt segélyére lehetek, bármely gazdatiszt engedélye nélkül is, és így e nélkül jöttem Kaposvárra.

Legnagyobb bámulatom és sajnálatomra azonban nem sokára másról kelle meggyőződnöm. Az idevaló tisztartó megtagadja a bejövetelet és így terhes kocsimmal a szabad úton maradtam, a nélkül, hogy lerakodhattam volna. Szerencsémre az akkori éppen oly hatalmas hercegi ügyvéd Batori okosabb volt. A következőleg okoskodott: a községnek még kevés orvosa van, holott a lakosságnak száma folytonosan növekszik. Egy újonnan betelepülő orvos éppen nem fog valami nagy kárt okozni. – E nézet folytán minden további akadály nélkül vonulhattam kibérelt lakásomba...

A házak igen túlnyomó része tömés, vagy vályag épület volt, szalmával vagy náddal fedve.

A Kapos vizének hg. Eszterházy által még 1799-ben kezdett szabályozása 1836-ban fejeztetett be, miből a helységnek kettős haszna volt. Először a berek kiszáritása által sok ezer hold szántóföld keletkezett s másodsor az előbbeni posványos levegő javítása által a még ide költözésem idejében csaknem minden évben járványosan fellépő váltóláz mindig ritkább lón s utóbb csaknem egészen elveszté járványos jellegét.

1837-ben Festetich Lajos kezdeményezésére egy társaság alakult, mely Dr. Gulyás hasonszenvi orvost hat évre, 600 frt évi fizetéssel szerződtette, hogy az új gyógymód itt is terjesztessék. Mivel azonban a gyógymód sem ízletes eledeleket a betegek számára, sem pedig feltűnően kedvező eredményt nem szolgáltatott, cnnélfogva az idő lejártával a társaság feloszlott. Ha azonban a nemes Festetich Lajos tudná, hogy daczára a szerzett tapasztalatoknak e gyógymód több mint kétséges értékét illetőleg, a magyar országgyűlés 1875-ben

mégis megszavazta a költséget a m. kir. t. egyetemen felállítandó hasonsczenvi tanszékre és kórodára, ha mondom ezt Festetich Lajos tudná, még sírjában is jót nevetne.

Nem tehetem, hogy az egészségügyről is meg ne emlékezzem. Ez, mint már említettem, ide költözködésem alkalmával meglehetősen gyenge lábón állott. Dr. Csorba megyei főorvos, Dr. Ritter és két sebész képezték az orvosi személyzetet. Azóta az orvosok éppen úgy, mint a sírok jeletékenyen megsza- porodtak. Így volt a gyógytárakkal is. Eleinte csak Schwartz gyógytára állott fenn, kinek döllyfös magaviselete azonban az orvosok s a közönséggel szemben egy második gyógytár alapítását idézte elő, melyet 1834-ben Csalay Imre gyógyszerész vett át.

Bizonyos Winkler József gödrei lelkész által 1800-ban alapított aggápolda is volt a városban, hanem oly nyomorúságos állapotban, hogy az alapító nemcskéljának egyáltalában nem felelt meg. Midőn én 1846-ban Reiszner Domonkos felszólítására annak orvosi ellátását átvettem, valóságos herculesi munkába került az intézményt csak némileg is jó állapotban fenntartani. Azon iparkodtam, hogy egy részét ispotályllyá alakítsam át és rendezzem be, melyben beteg mesterlegények csekély fizetség mellett befogadtatást s szükséges ápolást találhassanak. E szándék annál indokoltabb volt, a mennyiben az 1845-ben egy magán társaság által alapított nagy kórházba csak oly betegek vétettek fel, kik az alapítók által ajánlottak.

... Mint fennebb is említetett, már 1845-ben épült a nagy kórház egyesek nemesszívúscége s nagylelkűségéből, melyben azonban nagyrészt csak az ezek által ajánlott betegek vétettek fel. 1857. évben azonban az állam vette át az intézetet, mely azután általános kórházzá alakítottatott át s minden beteg számára megnyittatott, és a mostani orvos vezérlete alatt minden igénynek megfelelt.

... Azon helyes feltevésben, hogy főleg a vidéken nem minden orvos van azon helyzetben, miszerint a szükséges s gyakran igen költséges orvosi könyveket megszerezhesse, 1859-ben Dr. Wehli, akkori megyei főorvos egy orvostudományi könyvtárt szervezett oly célból, hogy minden orvos csekély évi befizetés mellett a legújabb és legjobb orvosi könyveket kikölcsönözhesse. Ezen jótékony s a célnak megfelelő intézet csakhamar megdőlt. A legjobb kikölcsönzött művek fölületes ellenőrzése folytán vagy megcsönkitva vagy éppen nem adattak vissza úgy, hogy főleg Dr. Wehli korai halála után az egész intézmény összeesett s annak használhatatlan romjai jelenleg a mostani főorvosnál vannak. Talán a Dr. Paray és Dr. Szigethy által alapított „Somogyi orvos- és gyógyszerész egylet” z intézményt feltámaszthatná halottaiból?!

Az egészségügy köre jelentékeny bővülésnek nézett elé az 1873. évben. Míg 1836-ban, mint már említettem, én, mint 5-ik tag, alig nyertem bebocsáttatást,

Kaposvárnak most már 13 Asklepiásza van, kik fáradhatatlanul és egymással versenyezve gondoskodnak az emberiség javáról.

Hanem ez év minden elképzelhető betegség ellen egy általános gyógyszert is ajándékozott, ugyanis egy czélszerűen berendezett gőzfürdőt. Iparkodjanak az orvosok azzal jó lábon állani, nehogy éppen nélkülözhetökké váljanak.

Kaposvárrott ősrégi szokás volt, miszerint minden mészáros saját vagy bérelt házában tartotta vágóhídját, minek következtében, főleg nyáron, nem csupán a szomszédok voltak kénytelenek a kellemetlen illatot tűrni, hanem a város közepén elterjedő egészség ellenes kigőzölgs által az egész lakosság meg volt támadva. Mint akkori városi orvos már 1865-ben benyújtottam folyamodványomat Mérey Károly főnökhöz, hogy e bajon segítsen s a városon kívül, a város által alapítandó vágóhidat építtessen. Megfoghatatlan oknál fogva Dr. Visy, akkori főorvos, ajánlatomnak ellene volt s az egész tárgy ad acta tétetett.

Csak 1875-ben elevenítettett fel az ügy Dr. Paray megyei főorvos fáradozásai folytán s el is intéztetett. Hanem szerencsétlenségre ez intézet számára oly hely választatott, mely nemcsak hogy nem felel meg a czélnek, de idővel a község egészségi állapotára nézve nagyon hátrányos lehet. A helyett, hogy a vágóhidat az annak tisztán tartására szükséges víz mellé építették volna, az a mező közepén van, hol a vér csupán egy közel fekvő gödörbe folyhat le s a jövőben megromlott levegőnek képezheti alapját.

A legnagyobb örömmel teszem az megjegyzést, hogy miután 1872 óta a czéhrendszer törvényesen megszünttetett s behozatott az iparszabadság, 874-ben „Iparegylet” alakult, melynek feladata az elszegényedett vagy beteg tagokat lehetőleg gyámolítani s halál esetében a temetési költségeket viselni. Vajha ez emberbaráti egyesület erőteljes gyámolításban részesülne!

Kaposvár az utóbbi aránylag rövid 40 év alatt oly óriási haladást tett minden tekintetben, miszerint teljes bizonyossággal fényes jövőnek nézhet eléje. E sorok írója, ki a haladásnak szemtanúja volt, Kaposvár virágzó korát valószínűleg már nem fogja megérni, de meg van azon megnyugvása, hogy azt sejtette s előre hirdette. Vajha Isten hazánkkal együtt Kaposvárt is boldogítaná!”

Bergel József orvos kis könyve nemcsak színes és szórakoztató, hanem figyelemreméltó és értékes adatokat is szolgáltat egészségügyünk történetéhez.

Dr. Frankl József

Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához

Dr. Szőkefalvi Nagy Zoltánnak e folyóirat 12. számában Kováts Mihályról írt cikkéhez néhány adattal járulok, hogy a valóban nagy magyar orvos élet-körülményeit, ön- és tudományos képzését, a magyar orvosi nyelv pallérozása érdekében végzett munkásságát mégjobban megismerhessük.

Leghelyesebbnek tartom megszólaltatni magát Kováts Mihályt és kortársát Csorba Józsefet, mert írásuk hazánk orvostörténetének egy darabkájára vet árnyék nélküli világosságot.

Köztudomású, hogy mindketten a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai voltak, írataikat hivatalosaknak és megbízhatóknak kell tekintenünk.

Kováts Mihály önéletrajzi adatait Döbrentei Gábor titoknak felszólítására küldte meg. Az Akadémia ugyanis elhatározta, hogy a rendes és levelező tagok élettörténetéhez szükséges adatokat maguktól az érdekeltektől szerzi meg. „Ezekhez képest a következőket jelentem:

Születtem Ts Abaúj Vármegyében, Korlátón. A' Humaniorákat kezdtem, és végeztem 8 esztendő alatt a' S. N. Pataki Ref. Collegiumban; a' hol is az említett időszakza alatt tanultam a' Latán, Görög nyelveket, és a' többi a' Humanitáshoz tartozható tudományoknak a' rövid tartalmaikat. Azután ugyan itt mentem a' Philosophiába, 's ezt tanultam 4 $\frac{1}{2}$ esztendeig; a' hol is a' Logicától kezdve a' Speculativa egész Philosophiát, egész Mathesist, a' Görög, Latán Literaturát, a' Zsidó Grammatikát, 's több más tudományokat kis foglalatban tanultam. E' kor innét elmentem Lőcsére tanulni, a'hol is 2 esztendeig Német, Francia nyelveket, Clavir és Hegedű muzsikát tanultam. 3 esztendeig a: Physicát, Historia Universalist, Ius-Naturelt, Statisticát, Politicát, Theologia Dogmatikát és Polemikát, Moralist, a' Görög és Zsidó Exegetist. Tanítottam Privatim esztendeig Logicát, Ontológiát, Pura-Mathesist. Ugyan ezen idő alatt esztendeig Második Bibliothecarius voltam, a' Collegium Bibliothecájában. Ezenfelül az egész 3 esztendő alatt tanultam privatim a' Collegium Francia Professoraitól Francia nyelvet.

Három esztendőt itt eltöltvén, küldtettem Lossoncra, a' Ref. Archi-Gymnasiumba Professornak; a' hol is 4 esztendeig tanítottam publice Logicát, Ontológiát, Oratoriát, Pura-Mathesist, Practica-Geometriát. Latán Literaturát, Romai Antiquitást, 's t. cc. Privatim tanítottam Ius-Naurat, Francia és Német nyelveket.

Lossoncra 4 esztendő múlva jöttem Pestre, mint tanuló, a Medica Facultásba Medicinát tanulni. Itt a' Cursust 4 esztendő alatt elvégeztem; a' hol is azon 4 esztendő alatt, 3 esztendeig voltam egyszersmind Adjunktus Cathedrae Physiologicae, Királyi Sallarium mellett.

Pestről mint Graduatús Medicinæ Doctor mentem Bécsbe a' Civilis kórházba practizálni; egyszersmind pedig ugyan a' Bécsi Medico-Chirurgica Militaris Académiába Tanulónak beálltam – nemkülönben a' Szülőházba, Talált gyermekek Intézetekbe bevétettem practizánsul. Itt 2 eztendő alatt mind a' külső, mind a' belső, mind a' gyermekágyas asszonyok és szülőknek, a' boldoknak, a' csecsemőknek nyavalyáikat tanulgattam practice ismérni, a' bábaságot, bent a' Szülőházban lakván 2 hónapig, kezemmel gyakorlottam, a' Chirurgica-Medicus Militaris Académiai Cursust végig hallgattam. Ezekenfelül a' Bécsi ritkaságokat, mulató' faluit, megismergettem.

Bécsből 2 eztendei lakásom után, 3 eztendei Királyi Szabadlevéllel Külső-Országokba utaztam. Ezen utazásomban meglátogattam Linzet, Braunaut, Monachiumot, Augsбургot, Meersбургot; a' Constantiai híres tón általhajókáztam Constantiába; innét mentem Frauenfeldbe, Tigurumba, Aranba, Schaffhausenbe, e'nek a' híres Rhenus-ugrásához; Bernába, Basileába, Baden-Badenbe, Tubingába, Heidelbergába, Bambergába, Würzburgba, Schwarzagba, Mouguntiába, Aschaffenburg (b) a, Jénába, Halába, Erfurtba, Göttingába, Hannoverába, Haarburgba, Altonába, Hamburgba, Lübeckbe, Schwerinbe, Erlángába, Norinbergába, Lipsiába, Berlinbe, Spandauba, Potsdamba, Dresdába, Töplíczebe, Prágába, Brünnbe, Znlimba és több más kisebb városokba, a' melyek most hirtelen nem is jutnak eszembe, de az utazó könyvemben, sok Nagy és Tudós férfiaknak a' magok kézírásokkal együtt, feltaláltatnak.

Külsőországi utazgatásom után ismét visszatértem Bécsbe, és ott még ismét félezetendőt mulattam, a' Chirurgica-Operatiók végett, és az Anglus nyelvért, a' melyet az előtt Pesten 2 eztendeig, Bécsben pedig egész ott laktoniban, más dolgaimtól üres óráimban, egy Anglus Mestertől tanultam.

Ezek így folyván, 1795-dikben visszatértem Pestre, és itt megtelepedtem, 's a' gyógyítást gyakorlottam, mái napig. Innét 1796-dikban Patakra Orvosnak és a' Ref. Collegiumba Professornak; 1797-dikben Debreczenybe Első-Orvosnak. a' Veszprémi Doktor helyére kétszer meghívtam; ismét 1801-dikben Patakra Chemiæ és Physices Professornak hivatalt kaptam; de mind ezen igen tisztességes hivatalokat csupán azon az okon nem fogadtam el; mivel már azon időkben a' Magyar Litera-Turát tévén magamnak, a' gyógyítás mellett fő tárggyul, az üres óráimban, a' lett a' szándékom, hogy a' Tudományokit Magyar nyelven kívánjam terjeszteni, 's a' hazámba ültetni.

Mióta Pesten lakom már 3 utazást tettem, úm. 1796-dikban a' Bánáthba utaztam le, és a'kor Szegedet, Temesvárt meglátogattam. De e' kor hittelen a' Bánáti hideglelés engem megragadván, onnét visszazsaladtam; és szerencsére mihelyst Halasra kiértem, éjjel nappal utazván, mindjárt jobban lettem; pedig Szegeden úgy töpröngödtem, hogy a' forró hideg engem talán utolsó veszedelembé fog ejteni. Ismét 1825-dikben beutaztam Máramaros Vármegyébe,

és e' kor Szólnokot, Böszörményt, Debreczenyt, Szathmárt, Szigetet, ott a' csudálatos nagyságú Szalatnai sóaknát, Kobola-Polyánkát, Nagy-Bányát, Felső-Bányát, Fernezét, Kapnikot a' bányákkal együtt; Nagy-Váradot a' hévízeivel; Karczagot, 's t. ee. meglátogattam. Majd 1826-dikban újölág beutaztam a' Bánátba, a' mely az előtt nagyon rám ijesztett vala. De most, bátor 2 hónapig utaztam, és mulattam benne, soha csak a' fejem sem fájdult meg. Ezen Bánáti második utazásomban meglátogattam Temesvárat, Cshovát többször, a' Bu-ziási savanyúvizeket, Lugost, Karánsebest, a' Mehádiai fürdőket, Ó Orsovát, Török v. Új Orsovát a' Duna közepén, a' Vaskapu elejét, Elisabetfortot, az Új-Orsovai Basát, Páncsovát, Zemlint, Belgradot, és anak a' Basáját. Szeren- csésen, jó egészségben visszajöttem Pestre Augusztusban. E' ből azt hoztam ki, hogy 30 esztendő alatt nagyon megegyeségedett a' Bánáti levegőég. Mert Versecznél, a' régi Mare-Album partján és e' nek a' vólttenger fenekén, Hatz-felden, sőt az egész Torontál Vármegyében, minden legkisebb egészségem változása nélkül utaztam, a' legnagyobb hőségekben, és csözésekben 's árvi- zekben. Megjártam ezen utazásomkor a' Bánsági bányavárosokat is, úm. Ora- viczát, a' bányáival egyetemben, Boksát, 's t. ee. a' hol a' levegőég bányai is, Bánáti is; de nekem még sem ártott.

Mióta Pesten lakom, 1795-diktől fogva; 1797-dikben elkezdvén a' Magyar- könyv írást, iratam, és világ eleibe bocsátottam már 14 darab Munkát, a' 15-diket pedig most hirdettettem ki, a' Magyar Patika nevű munkámat. Min- den munkáimat, kivévn kettőt, a magam költségén nyomtattam ki; a' mi is vagyonkámnak nem kevés csonkittatásával történhetett, és esett is meg.

A' munkáimnak a' rendjek, neveik, le van írva, ezen Munkámnak a' végén: Orgonarosta.

Röviden ezekben áll az életem folyamataja."

Az önéletrajzhoz csatolta Kováts Mihály a Társaság által kibocsátott „Ma- gyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai könyvé”-ről tett észrevételeit és megjegyzéseit is. Ezekből egy bölcs ember komoly figyelmeltetése hangzik az Akadémia felé, mikor levonja a végkövetkeztetést: „a Magyar tudós tár- saságnak főképpen kell arra vigyázni, hogy a nemzet vele kezdet fogjon. Mert különben mi haszna a Magyar tudós társaságunk, ha attól a magyar közönség irtódnzik.” (M. Tud. Akad. levelezés 85/1833.)

A következőkben Csorba József 1833. okt. 12-én írt érdekes kritikáját is- merjük meg Kováts Mihály egyik nyomtatásban soha meg nem jelent fordítá- sáról. (M. Tud. Akadémia. levelezés 1833. XXVII. 286.)

„El olvastam Dr. Kováts Mihály Úr által tett fordítását a' Kitaibel Pál 'stb. Magyar Ország vízbontásának, vagy, mivel a' bontáson kívül többre is tanít, vízleírásnak (Hydrographica Hungaria), és azt összevetvén a' deákkal azt találtam, hogy a' 'fordító a' tudomány velejét és a' célzás lelkét el érte – sőt a' vízforrások helyét betű rendbe szedvén orvos és nemorvos hazánkfiaiinak

olly munkát ad kezükbe, mellyből azon természeti magyar kincsek, 's egyik fő gyógyszernek anyja nyelvünkön esméretére még kisebb fáradsággal juthatunk: ennek segítségével akármely középserű tudományú orvos is tudni fogja, betegét fürdeni hívá küldje, tudni mellyik vizet itassa véle, és nem fogunk hallani olly képtelenséget, mint nem régiben én is hallottam egy orvosi tanácsban, hogy p. o. a' balaton vize olly csupa víz, mint más akármeltyik!!

A'mi írásmódját illeti, az nem a' most divatozó ugyan, de látszik mindenütt, hogy bírja mind a' deák mind a' magyar nyelvet, s ha talán apró különösségek vagynak is benne, azok a' veteranus magyar írónak a' mostaniak nézőszínen lévőket követni akaró, de a' már koros idegekben a' követésre nehezen hajló tulajdonságából folynak véleményem szerint – és ezen tekintetben kell mondanom, hogy ez „magis extra vitium quam cum virtutibus lacit”.

Meg említésre méltó sajátosságok, hogy az a' szócskával kíméletlenül él: p. o.: a' mellyben le írja a' Munkájának az alkalmatosság szerint való okát! e' volt annak az első és fő oka, hogy a' Kitaibel Prof!l. Kitaibel kitetszett a' mint az élete leiratja bizonyítja! ezen tudós hazánkfiának az életét; annak a' magyartásban; bőszeges a' kifolyása annak; a' feleresztett a' bornak a' szegsárga színét vette fel; akkor a' víz a' tónak csak a' medréit foglalva el stb.

Továbbá saját módon él a' suffixumokkal a' többesen egyes főnevekben: p. o. az első részben értekezik a' savanyú vizeknek italokról, és mondanám italáról; ez a' víz a' tagok gyengeségeiben, a' reszketésben, a' szélütésben – használ; – a' tartalmak arányosságoknak a' meghatároztatások.

Azonban vélekedésem szerint ez az a' tárgy nyelvmesterségünkben, mellyet a' Nemzetnek, vagy az Akadémiának minél előbb figyelemre kell méltatni – hogy így azon minden más európai nyelvet felül múló szép tulajdonságával nyelvünknek bátran, és egyformán éljünk: mert csak valljuk meg, hogy midőn pennánk foly, sokszor meg akadunk ezen: p. o. hogy jobb? Nagy Úrnak Ts. Vármegyének Táblabírájának v. Táblabírájoknak; Eugenius, ki engem bölcselkedésre tanított, több tudós társaságok tagja – vagy tagjak??

Negyedszer különbözik a' mostani orvos íróktól némelly kifejezéseiben p. o.: volumen = takaréék, massa = darab, thachitis = gerinczkórság, analysis chemica = titrátos felbontás, Universitas = Mindenség, Orvos Doctor = Orvosnagy, mondja Dr. Kovács Úr; mi pedig mondjuk terime, gyurma, ebagá vagy csontenyv, Vegybontás, Egyetem, Orvos Doctor.

Vélekedésem szerint főképpen óhajtani való az, hogy a' mértékek neveiket a' szerint igazítaná ki, a' mint az Orvosi Tár 7. füz. 1833. Évf. 63. lapján van.

Egyéb aránt eszembe jut:

quid autem Caecilio, Plautoque dabis Romanus, ademptum Virgilio, Varioque? ergo cur acquirare, pauca, Si possum invidere? quum lingua Catonis et Enni Sermonem patrium ditaverit.

És éppen az illy apróságokon fen nem akadván, midőn a' világszerte becses munka magyar köntösben megjelen, ha annak némelly ötése az élesen bíráló-nak szemébe tűnne is – fogadjuk azt szívesen!

Lássunk például belőle valamit:

De Aquis mineralibus
parádensibus
Pagus Parád, in cujus territoris
Aqua hae minerales oriuntur, situs
est in lateris Mátra, meridionalis
valle amoena, Agria in Occidentem
quator, Gyöngyösino in Septemtrio-
nem fere tribus et dimidia hora,
Pestino media inter Orientem et
Septemtrionem directione undecim us-
que duodecim milliariis remota.
Vallis parádensis longa ex gramonosa
formatur a montium Mátra declivi-
tatibus septemtrionalibus, partim.

Fago et Betula tectis, partim pra-
tis et agris condecoratis, vallibusque
suis angustioribus versus Septemtri-
onem et orientem deflectentibus, et
a colle vasto contrariam fere direc-
tionem tenente, cum nempe ab occi-
dente versus Septemtrionem fere
usque ad pagum Petsk excurrat.

Rivuli plures latus septemtrionale
Iugi Mátra rigantes in vale hac con-
fluunt sub nomine Tarna, deflucum in
Orientem aperto, qui in territorio
parádensi duae molae farinae paran-
dae, unam tabulis ligneis secundis
inservientem consitat, et postquam
adhuc alios suscepisset rivos, a Döb-
rő versus Kompolt, magnam subin-
flat Hungariae planitiem.

A' Parádi ásványos vizekről.

Parád faluja, melynek határában
ásványos vizek fakadnak fel, a'
Mátra déli oldalának kies völgyében,
a' mely enyészet felé Egertől 4,
észak felé Gyöngyöstől 4 $\frac{1}{2}$, kelet és
észak közt való arányzatban Pesttől
11–12 mért földnyire esik.

A' Parádi hosszau és pástos völgy
alkatik a' Mátra éjszaki lejtői által,
a' melyek részént tölgy-bik-nyírfák-
kal fedődnek, részént rétekkel és
szántóföldekkel díszeskednek, ré-
szént éjszak és kelet felé szorosabb
völgyekkel elfordulnak; és egy nagy
ellenkező arányzatot tartó halomtól,
napnyugattól napkelet felé egészen
Piecsk falujáig, kinyúlik.

A' Mátra sorhegyének éjszaki ol-
dalát mosó sok patakocskák össze-
gyülekezvén eben a' völgyben, a'
Tarna nevű folyóvizet alkotják,
a' mely kelet felé folyván, a' Parádi
határban 2 malmot, és egy deszka
fűrész malmot hajt, 's minek utána
még más folyókat magába vett vól-
na, Döbrőtől Kompolt felé kiömlik
Magyarországnak a' nagy térségére.

Szamosbáti Dániel

Linnaeus Commemorated 1707—1957.

Communication No. 103 from the National Museum for the
History of Science. Leyden, 1957

A könyv a Holland Akadémia 1957. május 23-án, Haarlem városházának termében lezajlott ülésen elhangzott előadásokat tartalmazza. Az ünnepi ülést Linné születésének 250-ik évfordulója alkalmából tartották és az ő emlékének szentelték.

A könyvnek – a Prof. Dr. H. J. Lam által írt bevezetésen és utószón kívül – két önálló fejezete van. Egyiknek szerzője Prof. Dr. H. Engel, aki Linné hollandiai tartózkodásáról ír.

Mint ismeretes, Linné upsalai és lundi tanulmányai után Hollandiába ment, ahol a nagy Boerhaave-val később intim barátságot is kötött. Orvosi tanulmányait Haarderwijk egyetemén fejezte be, ahol 1735-ben promovealt „Hypothesis nova de februm intermittentium causa” című dissertatiojával.

Engel e fejezetben Linné tanulmányait, Gorterral, az egyetem rektorával és a híres Gronovius orvosdoktorral való kapcsolatát ismerteti. A kép, melyet Linné hollandiai tartózkodásáról fest, érdekes. Az egykorú újságok Linnéről szóló tudósításai igen színessé teszik.

A tanulmánykötet második része az orvostörténész különös érdeklődésére tarthat számot. Ebben a fejezetben – „Linnaeus and Medicine” a címe – a neves amsterdami orvostörténész Lindeboom professzor Linné orvosi egyéniségével és működésével foglalkozik.

Linné hatalmas alkotása a növénytanban az oka annak, hogy Linné az orvos és a medicina professzora háttérbe szorult a bo-

tanikus mellett. Pedig elméleti és gyakorlati orvosi munkája egyaránt megérdemli, hogy az orvostörténelem ne feledkezzék meg róla.

Linné 1741-ben lett Uppsalában az orvostudományok tanára. 1742-től kezdve adott elő növénytant is. Orvosi gyakorlatát azonban legintenzívebb botanikai munkássága mellett sem hagyta teljesen abba. Különösen a nosologia, pharmacodynamika és diaetetika problémái foglalkoztatták. Ezeknek több tanulmányt szentelt.

Lindenboom kitűnően megírt tanulmányából áttekintést kapunk Linné orvosi működéséről. Ismerteti a híres botanikus „Genera morborum” (Hamburg, 1773) és „Clavis medicinae” (Langensalza, 1767) című orvosi munkáit. Behatóan tárgyalja Boerhaave és a francia De Sauvages Linnére gyakorolt befolyását.

A szép kiállítású munka, ha nem is forrásmű, de értékes segítség a XVIII. század medicinájával foglalkozó történész számára.

Schultzeisz Emil dr.

Dr. G. A. Lindeboom,

Haller in Holland. Delft, 1938.

Albrecht Haller születésének 250-ik évfordulója alkalmából hiánypótló kiadás jelent meg. Az amsterdami egyetem orvostörténetészprofesszora G. A. Lindeboom közzétette Haller Hollandiában írt naplóját. Ezt megelőzően csak a múlt század végén jelent meg Haller érdekes naplója Ludwig Hirzel kiadásában (Albrecht Hallers Tagebücher seiner Reisen durch Deutschland, Holland und England 1725–1727. Leipzig, 1883.) Ez a munka ma már nagy ritkaság, s így örömmel üdvözölhetjük – sajnos nem a teljes, de legalább a hollandiai napló új kiadását.

Haller két esztendőt töltött Hollandiában. Bejárta legtöbb városát (az egyetemi városokat mind), megismerkedett az ország nevezetesebb tudósaival. Élményeiről, benyomásairól naplójában számol be.

Természetes, hogy a legnagyobb hatást Boerhaave tette rá. Személyével sokat és behatóan foglalkozik. Mint írja, a nagy klinikus, aki még akkoriban is napi 3-4 órát praelegalt, az egész világ orvosait Hollandiába vonzotta.

Haller nemcsak ragyogó orvos és experimentalis physiológus volt, hanem nagy bibliofil és szakértő bibliográfus, akinek az orvostudomány az alapvető „Elementa physiologiae corporis humani” (1757-1766) mellett, több ma is használt bibliográfiát köszönhet (Bibliotheca botanica, B. chirurgica, B. anatomica és Bibliotheca medicinae practicae).

Így érthető, hogy oldalakon keresztül ír Hollandia híres nyomdáirol és könyvkereskedéseiről.

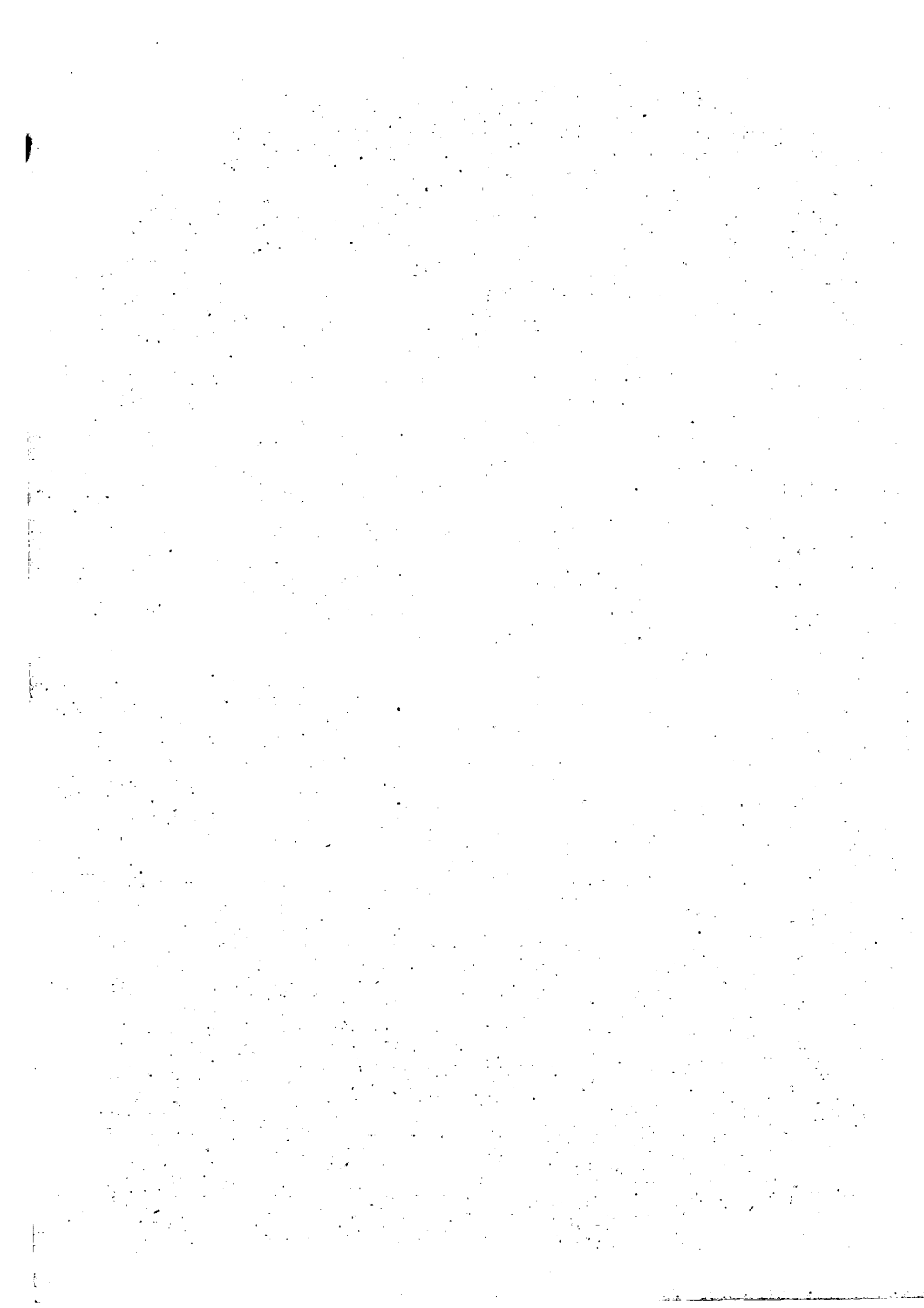
Akkor javában dült a „Coster-vita”. L. J. Coster (1436-1483) már Gutenberg előtt is nyomtatott könyveket szedésnyomással. Haller Haarlembe érve, külön felkereste a Coster-házat.

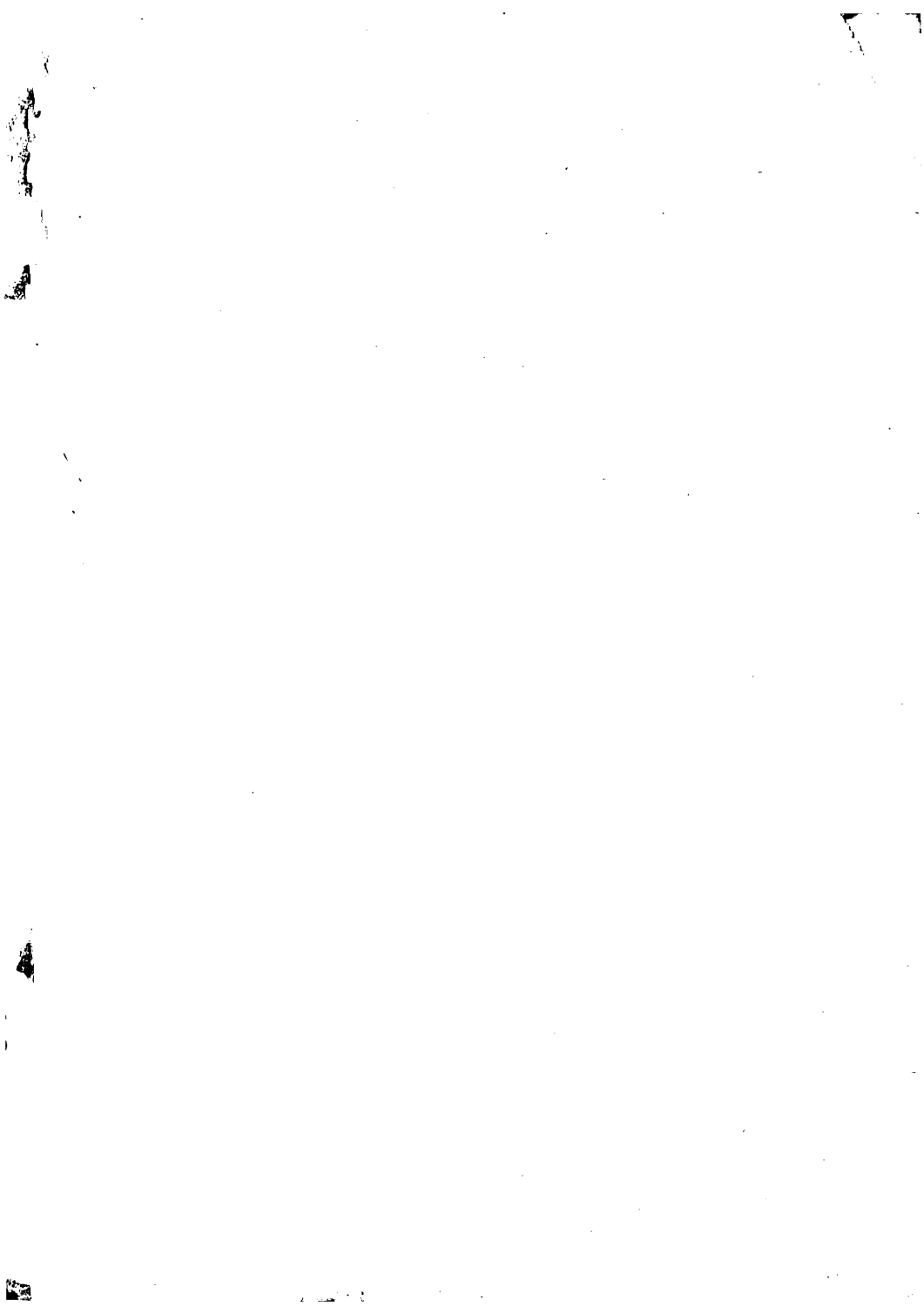
Haller naplója két évszázad távlatából is élvezetes olvasmány, melynek stílusán érzik, hogy szerzője a tudományos irodalom mellett a poeticát is művelte.

Lindeboom a naplóhoz írt bevezetőjében Haller tömörségében is teljes bibilográfiáját adja.

Különös figyelmet érdemel a könyv typografiai kiállítása, mely a korabeli metszetek szép reprodukcióival igazán méltó utóda a híres holland nyomdák termékeinek.

Schultzeisz Emil dr.

Ara: 32,50 Ft